

3K7

ARCHÆOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLÉKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

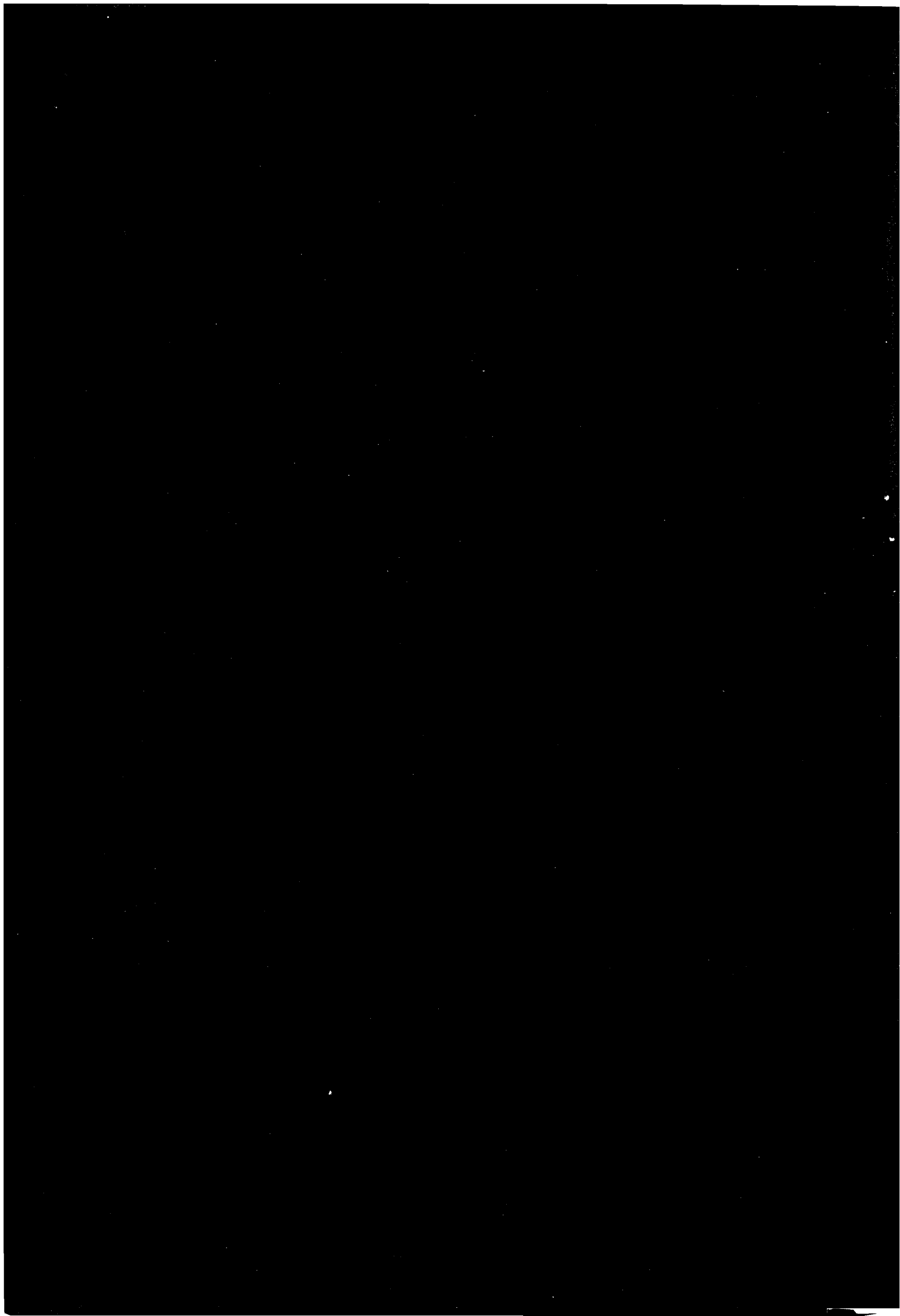
XV. KÖTET.

(UJ FOLYAM XII. KÖTET.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

MDCCCLXXXVII

ARCHÆOLOGIAI
KÖZLEMÉNYEK.

A HAZAI MŰEMLEKEK ISMERETÉNEK ELŐMOZDÍTÁSÁRA.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGA.

XV. KÖTET.

(UJ FOLYAM XII. KÖTET.)

BUDAPEST,

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

MDCCCLXXXVŦ

306927

TARTALOMJEGYZÉK.

	Lap
Bevezetés	5— 10
A spelaeum.....	11— 20
Az ásatás leletei	21— 65
Adalékok Mithra cultusához	66—129
Függelék	130

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

A SARMIZEGETUSAI MITHRÆUM.

IRTA

KIRÁLY PÁL.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat elnöksége 1881 tavaszán, bizottságának egyik vidéken lakó tagja, Nemes Sámuel hátszegi járásbíró ur által értesülvén a várhelyi (Sarmizegetusa) archæologiai leletről, elrendelé annak megvásárlását a társulati múzeum javára. — A lelet kizárólag a Mithra cultus emlékeiből állott. A társulat elnöksége később helyszíni szemlét tartván s meggyőződván, hogy a terület megváltása a tovább kutatás érdekében elkerülhetlenül szükséges, szerződésre lépett az oláh telektulajdonossal és az ásatás végrehajtásával a dévai m. kir. állami főreáliskola igazgatóját Téglás Gábor urat s engem bízott meg. A munkát 1882 július 5-kén kezdtük meg és tíz napig folytattuk szakadatlanul Fiorellinek horizontalisan ásató módszerét követve, hogy megtaláljunk, megmentsünk minden parányi darabot. — Kutatásainkat gazdag eredmény jutalmazá.

A relieftöredékek s egyéb emlékek száma midőn ásatásaink eredményét is elhelyeztük a társulati múzeumba 250—260-ra emelkedett. Oly tömeg, milyent a legszerencsésebb véletlen sem juttatott még eddig egyetlen kutató kezébe sem, és a társulat elnöksége engem bízott meg a leletek ismertetésével, földolgozásával, azon óhajttással, hogy majdan a kész munka kiadása érdekében forduljak a Magy. Tud. Akadémiához.

1882 őszén Torma Károly egyetemi tanár úr, archæologiánk eme kiváló tekintélye tudományos körüton lévén, megtekinté az akkor még igen kezdetleges állapotban lévő dévai múzeumot is és áttanulmányozá a leleteket epigraphiai szempontból. Tanulmányának eredményét az *Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich* című folyóirat 1882-ik évi VI-ik füzetében tette közzé, közölve egyúttal a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat nagytudományú elnökének, a Magy. Tud. Akadémia tiszteleti tagja gróf Kuun Géza úrnak a 72-ik számú ara votíván előforduló Nabarza Istennévről írt s a Keresztény Magvető 1882 január-februári füzetében megjelent «Nabarza Istennévről» című értekezésének kivonatát is.

Gróf Kuun Géza úr eme essay-je, Torma Károly egyetemi tanár úr epigraphicus közlései, s a hirlapok értesítései fölkeltvén a tudományos világ figyelmét, dr. Benndorf Ottó a bécsi tudományegyetem nagytekintélyű tanára, ki Torma Károly úr révén már előbb is értesült a sarmizegetusai ásatás gazdag eredményéről, a nemzeti múzeum nagytudományú igazgatója Pulszky Ferencz úr meghívására és kalauzolása mellett, készséggel érkezett Dévára, vizsgálat alá veendő a domborműveket. (1883 május.) Kíséretében voltak segédje Studniczka Ferencz és egy rajzoló.

Dr. Benndorf látható meglepetéssel szemlélte az emlékek nagy tömegét, és azonnal hozzáfogván az általam már megkezdett rendezéshez, háromnapig szakadatlan munka után befejezé azt. De a gyors munka még Benndorfot a nagy szakértőt is tévedésekbe sodorta, különösen ásványtaniakba, melyeket azóta a folytonos tanulmányozás közben, alkalmam nyílt tisztelettel helyreigazíthatnom.

Studniczka az expeditió eredményét az «*Archæologisch-epigraphische Mittheilungen aus*

Oesterreich» 1882- és 1884-iki évfolyamaiban közli. Studniczka dr. Benndorf távozta után még folytatá néhány napig tanulmányait, rajzolgatva szorgalmasan s aztán távozott ő is, hogy Bécsben saját jegyzetei alapján írja meg tanulmányát. Tévedéseivel — az «Archæologiai Értesítő» 1885-ik évi harmadik számában már rectificálván azokat — most nem foglalkozom.

A hunyadmegyei történeti és régészeti társulat elnöksége 1883 augusztusában elrendelvén az ásások tovább folytatását, tisztelt barátom Téglás Gábor igazgató úrral augusztus 14-ikétől kezdve Sarmizegetusában tizenkét napot tölténk folytonos munkával, újból gazdag leletekkel gyarapítván a dévai múzeumot. Leleteinket azonban véglegesen — súlyos szembajom által akadályoztatva, csak 1884 nyarán rendezhetém és most az alábbiakban számolok azokról.

De mielőtt ezt tenném, nem mulaszthatom el legőszintébb köszönetem nyilvánítását mindazoknak, kik lehetővé tették e munka létrejöttét. Mindenek fölött a hunyadmegyei történeti és régészeti társulatot illeti meg az, mely nem kimélve semmi költséget, járt kezemre mindenben és tudós orientálistánkat gróf Kuun Géza urat, ki reávelt egészen más irányú tanulmányaim félbeszakítására, ki folyton buzdított, hogy lépjek az előttem oly idegen archæologia terére, és ki munka közben soha meg nem szünt tudománya rengeteg tárházának kincseivel támogatni. Hasonló köszönettel tartozom Szilágyi Sándor úrnak, ki készséggel nyitá meg előttem az egyetemi könyvtárt és szolgáltatá át a szükséges könyveket, földolgozott tudományos anyagot, készséggel szerevezve meg mindent, még a külföldi nagy gyűjteményekből is. — Öszinte hálával tartozom dr. Hampel József nemzeti múzeumi régiségtár ör és egyetemi tanár úrnak is, ki szintén a legnagyobb előzékenységgel teljesíté minden kérésemet, ha a rendelkezése alatt álló könyvtárhoz fordultam. Utoljára, de nem mint utolsónak, fejezem ki legőszintébb köszönetemet Téglás Gábor barátomnak, ki soha sem szünt meg egy pillanatra sem tanácsaival, szóval és tettel, barátságával, hivatalos befolyásával segítségemre lenni. Végül szives köszönet ifjú barátimnak Lázár Zoltán mérnök úrnak, kitől az I—III., és Holitska Imre úrnak, kitől a IV—VI. táblák csinos rajzai származnak.

Déván, 1885. július 13-án.

K.

BEVEZETÉS.

Valamely tudományos könyvhez írt bevezetés, ha céljának meg tudott felelni, azt, ki figyelmére méltatja, a könyv olvasására előkészíti. Az a mi a kedélyvilágban a hangulat, mely a szépnek, jónak s igaznak átérzésére s ilyenképen megértésére a szemlélőt és hallót fogékonyabbú teszi, az az elvont vizsgálat vidékeiben az illető tárgyakra való olyanféle reámutatás, néha még a távolból, mely a figyelmet feléjük fordítja, érdeket gerjeszt irántok s az érdeket leginkább úgy biztosítja számokra, hogy a vizsgálat egyes adatainak összefüggését feltüntetvén, annak helyes és kétségbevonhatlan megismerésére vezet, hogy az egyes adatok az egyetemes jelentőségének s fontosságának részesei s tényezői s ha ezek hiányoznának benne, az más volna, mint a mi, s másképen alakult volna. «Mi örökké az *egy* és a *világ* között hányatunk — mondja kitünő tudósunk Hunfalvi Pál — : hogy a $\epsilon\upsilon$ és $\pi\alpha\upsilon$ között $\tau\acute{\alpha}$ $\pi\acute{o}\lambda\lambda\alpha$ van s a tudományos valóság ebben a $\tau\acute{\alpha}$ $\pi\acute{o}\lambda\lambda\alpha$ -ban foglaltatik, nem akarjuk tudni.»* De ennél még több is kívántatik, ú. m. kellő előtérrel kell gondoskodnunk, melyen át a vizsgálat tárgyai már a távolban is észrevehetőek legyenek, mert a rejtett helyeken csak a véletlen vezethet váratlan felfedezéshez s csak az igazodhatik el, ki nem először s nem egyszer, hanem ismételtén járt bennök s ha az előtér vonzó s a tárgy kedvező világításban tűnik fel, a szemlélőben vágy fog ébredni közelébb lépni hozzá. Az a mi a *hangulat* az *aesthetika* terén, szemben a művészet alkotásaival, az az ismerettárgy iránt való *fogékonyság* elménkben az elvont vizsgálat határai közt. Valamint a görög templomok környékét a szent liget titokzatos árnyéka tette méltólag bevezetővé a szentély falai közé, s nem a sphinxek sora vezetett lépcsőjéhez, valamint a dalmú nyitvánában megzendül az alaphang, valamint a művészi festmény a szemlélővel már az első perczen észrevéti azt, a mi a földolog benne s a minek számos részlet alárendeltetett s érzeteti vele a színekben rejlő meleg közvetlen hatását, úgy a tudományos könyv bevezetése nem tartalmazhat mást, mint olyant, a mi foglalatajában rejlik, fontosságát kiemelve, egyes részeit előlegesen megvilágosítva, reámutatva a célra, melyet a könyv szerzője kitzított magának, párhuzamot vonva az illető vizsgálatnak tulajdonképen való célja, a szerző szándéka és a kivitel közt, melyből észrevehető legyen, hogy a szándék a célnak s a kivitel a szándéknak mennyiben felelt meg. A lehetőleg teljes világosságot magában a könyvben kell keresnünk, — az ezt bevezethető sorokban még csak hajnalodik, de a szemnek már a hajnali fény nyitja meg a láthatárt. Aurora surgit. Ez a világosság, a mit a bevezetés nyújthat.

A Mithra emlékekről írt ezen munka tudós szerzője engem kért meg, hogy műve elé bevezetést írjak. Engedek kérésének. Elmondottam röviden mind azt, a mit a bevezetés céljáról tartok. De más dolog a célát látni s más azt elérni, avagy csak megközelíteni is. Könnyen lehet, hogy meg-

* L. a «M. Nyelv». II. évf. 210-dik l. HUNFALVI PÁL a nyelvtudomány új korszakát hazánkban az idézetem vezérelyre — mintegy szegletköre — alapította.

bíztatásomnak az itt következőkben nem feleltem meg, hogy a magam elő kitűzött célt elérnem nem sikerült, nem mindig áll, hogy a ki mer, nyer, s ha ez így van s e felett nem engem illet ítéletet hoznom, szolgáljon némi-némi mentségemül e bevallás.

Mithra cultusának némely jelentékeny cselekményei barlangban mentek véghez s ilyenkor a napistent követői a sötétben imádták. Hogyan történhetett ez? Mi is nolai Paulinussal felkiálthattunk: «Quid quod et Invictum spelea sub atra recondunt, quæque tegunt tenebris, audent hunc dicere solem» stb. Paulinus a látszatnál megállott, mert az illető mythost nem ismerte, s igazságának csupán csak árnyékával bírt és sokan még árnyékát sem tudták, mert a Mithracultus idő jártával a be nem avatottak előtt titkok titkává lett s annak is maradt egész a jelenkorig. Azonban a mit Paulinus s a be nem avatottak a IV. században Kr. sz. u. nem tudtak, azt nekünk a mythologiai tanulmány jelen stadiumában tudnunk lehet, et quod scibile, sciendum est. A hajnali fény kocsiján feltűnő nap látszólagos pályáját keletől nyugatig az évszakok szerint rövidebb vagy hosszabb idő alatt végig futván, szemünk elől eltűnik, mint mondani szoktuk, leáldozik. Úgy látszik, mintha a napnak kettős lakóhelye, kettős pályaköre volna, az egyik a magasban, a föld felett, a másik a mélységben, a föld alatt. E lakóhelyek elsejének példázatára az emberi kéz az istenségnek templomokat emelt s másikának némi utánzásául a vallásos érzés ugyanazon istenségnek barlangokat szentelt. Mielőtt azonban az ó-kor első temploma megépült volna, a család szentélye s áldozati oltára saját lakóhelyén állott, a barlangban s a barlang nyílása előtt a barlanglakóknál, a czölöpépítményben a tavak lakóinál, a sátorban s a sátor előtt a pusztákon barangoló törzseknél. A delphii oraculum ἄδρον-ja egy gőzölő földüreg felett állott, s itt maga *Gaja*, azaz a föld, volt a jóslás legrégebb birtokosa. Az ind napistennek *Indra*-nak is szenteltettek barlangok, egy ilyent még mai nap is *Indra-sila-guha*-nak neveznek. Ebből már láthatjuk, hogy nemcsak Mithrát, hanem Indrát és Apollót is, szóval a napistent, elejétől fogva barlangokban is imádták s a jóslás a hellén mythos szerint Gaia, illetőleg a barlang sötétségének, azon a jövő homályát eloszlató s arra fényt árasztó ajándéka, melyet Phoibe által *Phoibos*-nak juttatott. De nemcsak az árja népek napistene száll le a barlangba s hoz elő onnan világosságot a reggeli napfény ragyogásában s a titkot és bizonytalant eloszlató jóslatban, hanem a sémi népek ősrégi mythologiai perceptióiban szintén azt látjuk, hogy a naphős bizonyos időre szemünk elől eltűnik, illetőleg alá száll a tengerbe, a földalatti sötétbe, hogy onnan győztesként, a sötétség szörnyei felett győzedelmet vevén, ismét láthatóvá váljék hatalma teljességében. Jónás egyik a tizenkét kisebb próphéták közül Ninivébe küldetik, nem fogad szót, hanem hajóra ül, a hajó nyugati irányban halad, útközben vihar támad s a hajósok a vihart lecsendesítendők Jónást saját maga tanácsára a tengerbe dobják, ott egy óriási hal elnyeli, de imádsága által a hal gyomrából kiszabadítja, a hal ugyanis Isten parancsára kiveté a szárazra. Jónás Ninivé végpusztulását jövendeli: «Még negyven nap van — szól — azután Ninivé elsülyed». ¹ Egy tök leveleinek árnyéka alatt ült Jónás a várostól napkeletre s örült a tök árnyékának. Szerze azonban Isten egy férget reggel hajnalban, mely a töknek tövét megrágá. A hőség Jónás fejét megsüté, annyira, hogy elbágyada s ekkor így kiáltott fel: «Jobb nekem holtam, hogynem éltem!» Ez Jónás könyvének rövid foglalata. Csatlakozom azok nézetéhez, kik a יונה nevet a نونى igeigéből származtatják, mely az elgyengülést, az elbágyadást jelenti. ² Az elbágyadó, az elgyengülő naphős Jónás, ki Joppe városából Tartessusba evezett, — (tehát keletről nyugatra), mert *Tartessus* Hispaniában egy a Baetis (jelenleg Guadalquivir) partján elterülő lapályos tartománynak volt ősrégi neve (תְּרִישָׁה מִלְּפְנֵי) stb.) ³ s a héberek népies felfogásában a távoli nyugat végső határát jelen-

¹ Jónás k. III. r. 4. v.

² A héb. יונה igeigéből származtatják, a. m. «elnyomni».

³ Jónás k. I. r. 3. v.

tette, — utóbb senkitől se kényszerítve önként feláldozta magát s ilyenképen egy óriási hal által elnyeletik, illetőleg az éjjel sötétje elfedi honnan idő mulván, azaz hajnalkor ismét előtűnik s a sötétből végzetes jóslatot hoz a niniveieknek, városok pusztulását tudokra adván. Azután árnyékot támaszt Isten Jónás feje felé, azaz a nappal elmulván, ismét éjjel lesz, de egy féreg az árnytartó növény tövét megrágván, a nap újból kisüt s midőn már délszínben ragyogna, növekedő melegével saját magát emészti meg, illetőleg elbágyad s innen jön Jona neve, halni kíván s végül alá süllyed a nyugati tenger hullámaiba. Midőn a perzsa *رختن روز و آمدن شب* helyett «*elmulik a nap s az éjjel jön*» *دهان ماهی شلن یونس در*-t mond «*Jónás a hal szájába jutott*», ez elbeszélésnek mythologiai jelentőségét helyesen találta ki. Az Ariónmythos a helléneknél hasonló perception alapúl.

Sámson egy volt a héber nép birái közül, neve kis napot, illetőleg elfogyó napot jelent, született a Dán törzs *דָּלִיָּה* nevű városában Juda tartományában, tehát a philisteusoktól keletre, ereje hosszú hajában rejlett, mint mondá *Delila*-nak: «Beretva nem volt soha az én fejemen, mert Istennek szenteltetett vagyok az én anyámnak méhétől fogva. Ha megnyirattatom, eltávozik tőlem az én erőm stb.»¹ *Delila*² levágta szeretője haját s ez által csodás erejétől megfosztotta, a philisteusok ilyen állapotában könnyen megfoghatták, s szemét kivájván, Gázába vitték, hol börtönbe vetették. Sámson vakon elővezettetik egy terembe s ott a terem két oszlopát megrándítván, leszakada a ház és Sámson azokkal együtt, kik jelen voltak, meghala. Ez elbeszélésben a naphős születik keleten, hosszú haja a napsugarakat jelenti, s hajának lenyírása a sugárok megrövidülése, melynek következtében meggyengül s szemévilágát elveszíti, illetőleg a sötétség martaléka lesz, Gaza városába vitetik, a mely Juda földétől *nyugatra* esik, ott börtönbe dobják, azaz a föld alá eltemettetik, a terem oszlopát lerántja, illetőleg mint Jónás halni kíván s magát feláldozandó öngyilkossá lesz.

Jónás s Sámson magokat önként feláldozták s a Mithra mythosban is a nap saját magát áldozza fel, mert a bika a nyugati nap egyik symboluma s a fiatal, ki a bikát megöli, a naphős maga. A gyikölő *Apollo* mythosa értelmét illetőleg a Mithraáldozattal teljesen megegyező, mert a sziklahasadékból előjövő gyik, mely tudvalevőleg a napon szeret sütkérezni,³ a nap jelképe s midőn *Apollo* a gyikot megöli, saját magát áldozza fel s e hitrege ép úgy mint a Mithraáldozatról szóló a nap lenyugvását jelenti. *Apollo* mint gyikölő (*Sauroktonos*) *Saurias*-nak neveztetett.⁴ A bikaölő Mithra, a gyikölő *Apollo*, a hellén naphős *Herakles*, a ki *Oita*⁵ hegyén egy saját maga alkotta máglyán önmagát feláldozza, Jónás, ki a hullámozó tengerbe ugrik s ott egy hal gyomrába jut, *Sámson*, ki a ház két oszlopát lerántván, fedele alá temetkezik, ezek egytől egyig mind a leáldozó nap személyesítői.

Nyelvünk ezen tropicus kifejezése «a nap leáldozik» egy egykor létezett mythologiai perceptionk utolsó, még az élő nyelvben maradt töredéke. Tudjuk, hogy fajunk ősei a mindent megvilágosító napot imádták s a tüzet mint annak földi kifejezőjét *Theophylaktos* szerint mindenek felett tisztelték, azt is tudjuk ugyan ezen író tudósításából, hogy lovat áldoztak a tűzistennek, illetőleg a napnak. Ez az áldozati ló *tátos*-nak neveztetett s olvassuk Béla király névtelen jegyzőjénél, hogy: *more paganismo occiso equo pinguisissimo magnum áldomás fecerunt*. A «*tátos*» azonban népdalaink tanúsága szerint a nap jelképe, mert *fekete tojásból kel ki a tátos*, utóbb *aranyszőrű* lesz, *tüzet okád, mindent tud, légben jár, homlokán a nap van*, nappal napként világít.⁶ Ime tehát a magyar mythológiában is szó van a nap estéli áldozatáról, mint a hogy mai nap is mondjuk: *a nap leáldozott*.

¹ Birák k. XVI. r. XVII. v.

² *Delila* a. m. az elgyengülő, az elbágyadás.

³ Egy görög physiologus így ír a gyikről: (σαύρα) τῆ ἐαυτῆς φύσει ζητεῖ τοῖχον βλέποντα εἰς ἀνατολὰς καὶ εἰσβαίνει τὴν βράχια τοῦ τοίχου, προσβλέπουσα τῆ ἀνατολῆς, καὶ ἀνατελλοντος τοῦ ἡλίου ἀνοίγνεται ὀκυτῆς ἢ ὀφθαλμοῦ καὶ νέκ πάλιν γίνεται. L. Spicileg. Sole. II. 360.

⁴ L. Athenagoras-nál, Supplic. cap. 14.

⁵ Az *Oita* (Ἰ Οἶτι) hegység Dorisban a Kephisos és Spercheios völgyei közt emelkedik.

⁶ L. IPOLYI ARNOLD: «Magyar Mythológiája» (Pest, 1854), 236—237, lapján.

Ezekből látnunk lehet, hogy miért imádták a napistent barlangokban, s hogy mit jelent Mithra szentélyeiben a bikaáldozat. A «Mihir Yasht»-ban igaz mind ezeknek észrevehető nyomaira nem találunk, bikaáldozatról itt *névszerint* nincs szó, Mithráról nem mondatik, hogy időnként barlangba rejtőznék, de fontolóra kell vennünk, hogy e hymnusban Mithra erkölcsi lényé nyilvánkozik *kiváltképen*. A legrégebb védákban az estéli nap mint égi pásztor tűnik fel, a ki pásztorbotjával fényes nyáját az éjjeli istállóba hajtja s példájára s mintegy az általa adott jelre a földi pásztorok nyájait a legelőkről szintén éjjeli szállásaikra hajtották. Azonban *Pūshan*, az estéli nap személyesítője, némely jelzőit illetőleg idő elmúltával az alvilági istenek természetét öltette magára és a védák egy halotti hymnusában mondva van, hogy *Pūshan* már születésekor arra hivatott, hogy napkelettől messze távozzék a távoli *Dyu*-ba, tehát a nyugati ég végső határához, onnan jön, oda tér vissza. Midőn e mindennapi hosszú útját híven megteszi, hivatását követi s nem kényszernek enged. Részleg ebből a perceptióból fejlődött az önkéntes áldozatról való hit. Az estéli napnak *Rudra-Civa* név alatt a bika volt jelképe, a mely különben a holdnak is symboluma. *Rudra* tisztelőitől megkívánta a neki szánt áldozatot s mert minden istennek általa kedvelt áldozatot hoztak, így p. o. a helyeknél *Aphrodite*-nek galambot, *Here*-nek pávát, *Asklepiös*-nak kakast, bizonyára *Rudra*-nak, noha nem mondatik bikát áldoztak. A legenda szerint *Rudra* neve sírót jelent (rud a. m. sírni.) s sz. Jeromos *Jónás* nevét «fájlaló»-nak értelmezi; e két annyira hasonló névmagyarázat egy közös mythologiai perceptio alapján nyugszik s ez nem lehet más, minthogy az estéli nap közelgő végét fájlalja s felette könyeket hullat.

Mithra kezdetleg, midőn az eráni s ind törzsek még együtt laktak, nem volt ugyan az estéli nap mythicus kifejezője, s később is, sem az indeknél, sem a keleti erániaknál, csupán csak annak attributumaival nem bírt, sőt inkább a reggeli napként tűnik fel, de már ekkor *általában* a jótékony napot kezdi jelenteni, az emberi nem barátját, ellentétben a déli nappal, a melynek heven sütő sugárai a természetet elbágyasztják, s ezen érteleménél fogva *az estéli nap lényegében is részcsült* hiszen a «Mihir Yasht» XXII r. 4-dik v. ben * Mithrát az eltévedt tehen arra kéri, hogy a csalók házából istállójába visszavezesse. Tudjuk a «Rigvéda»-ból (I, 6. 5), hogy Indra is az elrabolt tehenet visszahozza s a tehennek istállójába való behajtása az estéli napnak egyik fő dolga, mert ő az égi pásztor, a gulyák és nyájuk behajtója a mennyei legelőkről. A mikor Mithra az ind *Pūshan* vagy *Rudra* megfelelőjévé lett, bizonyára a lunaris természetű bika neki is jelképpül szolgált s bár nem említették az Avestának Mithrára tartozó részeiben, igen valószínűleg a mythologiai perceptio ezen stadiumában Mithrának mint az estéli napistennek a keleti erániak is bikát áldoztak.

Az erkölcsi alapfogalmak mélyen gyökereznek lelkünkben, egy ilyen alapfogalom a jótékonyaságról való és *ez önző indulataink legyőzésével, áldozattal jár* s a képzelhető legnagyobb áldozat saját magunk feláldozása. A napisten mint az emberi nem barátja s jótévője *saját magát áldozza fel, hogy az emberiség javára megfiatalodva hajnalban elötünjék*. Az emberi nem első ősei félelemmel s rettegés közt nézték, mint nyeli el a sötétség szörnye a napistent s a küzdelemből győztesként való visszatérteért buzgón imádkoztak, idő múltával a pásztor nép a lenyugvó napban az égi pásztort látta, ki nyáját a mennyei legelőkről az éjjeli istállóba hajtja s benne saját teendői mintaképét, életmódjának jóságos gondviselőjét tisztelte, utóbb, ugyanezen napban önáldozatra kész jótévőjét imádtá, ki meghal, hogy újból éljen s a holtak lelkeit is átvezérli az örökéletre. Miért égették a holtakat Indiában? erre az ind mythologia megadja a kielégítő választ. A nap földi jelképe a tűz levén, a máglyára tett holttest elég ugyan, de a belőle kiszállott lélek a lángok által ábrázolt estéli nap gondjaira bízatik s a szertartást végző pap a Rigvéda X-dik k. 17-dik hymnusában *Pūshan*-hoz buzgó fohászt intéz, melyben kéri az istent, hogy az elhunyt lelkét magával vinné azon távoli helyre, a hol a jók és boldogok laknak mind örökké. Egy ehez némileg hasonló ima intéztetik Mithrához a «Mihir

* Abh. für die K. des M. herausg. von der D. M. G. I. B. N. 1. (Lipsee, 1857.)

Yasht» XXII. r. 93. v.-ben,¹ a melyben a hívők arra kéri, hogy őket a gonosz haláltól mind a két világban u. m. a testiben és lelkiben kegyesen megoltalmazza.

Az estéli napisten jós és mindentudó s a halhatatlanságról való hit egyik naponként észlelhető főbizonyítékát benne találja. A napisten a vedákban *viçvaveda*-nak nevezetik s a «Mihir Yasht» XXXIII r. 1. v.-ben Mithra hasonlóképen «mindentudó»-nak mondatik. Mihtra a Rigvédában (1, 152, 3.) egy mélyértelmű rejtélyt fejt meg, a «Mihir Yasht» XVII. r.-ben «mindentudó» lovai a jövőt előre tudják. Mithra a «Mihir Yasht» XIII. és XIX. r.-ben a halhatatlanság felé, a végtelen lét elérésére törekedik, s minden jel oda mutat, hogy cultusának már a keleti erániaknál egyik alapítógazata a halhatatlanságról való hitcikkben rejlett s e cultus utóbbi phásisaiban is a mysteriumok legfontosabb tantétele ez volt.

A Mithra cultus évszázadok múltával kisebb-nagyobb változásokon ment át. Az ind és eráni népek elválása után Mithra mind a kettőnél a mythologia külön útjain sajátos fejlődést jelent ki. Az eráni mythosban alakja mind inkább megelevenedett s éles körvonalakban tűnik elő míg a vedákban határozatlannak maradt, sőt úgy látszik, még az eredeti, e két néppel közös perceptiónál is határozatlanabbá lett. Azonban mégis az eredeti mythos némely lényeges vonása úgy a kel. erániaknál, mint az indeknél változatlanul megmaradt s azon változásokban, melyeket e mythos a Hindukus által elválasztott északi és déli tartományok területén szenvedett, szintén vannak a fejlődésnek oly párhuzamos vonalai, melyek Mithra eredeti lényéből származnak s innen kimagyarázhatók. Így p. o. az indeknél Mithra, *Varuna* hí követőjeként Püshan-nal azonosított, pedig a mint láttuk, kezdetben a reggeli nap személyesítője volt; a keleti erániaknál is Mithra, a hajnali napfény, a «Mihir Yasht» XXVII. r. első v.-ben keletől nyugatig mindenüvé eljut, *Ranhi* mélyébe száll s behat a föld közepéig. A *daosatairē nighnē* szavakat Justi «nyugati Niniveh»-nek fordította. Az estéli napnak az indek, mint kimutatni igyekeztem, bikaáldozatot hoztak, mert bika volt az istenség jelképe, Mithrának a M. Y. XXX. r. 1. v. szerint a keleterániak pár marhát s járomba járó barmat áldoztak a többi közt s e gyűjtő név ép úgy jelenthette a bikát, mint a héber שור, melynek syr megfelelője *taurō*.² Az avestai *gao* szintén gyűjtőnév. Az estéli nap úgy az indeknél, mint az erániaknál mindentudónak, jósnak s halhatatlannak, halhatatlanságra vezetőnek tartatott. A Mithramythos nyugati útjában Assyriában, Mediában, Perzsiában ezen népnek rokon hitregéi befolyása alatt módosulhatott s nincs kétség benne módosult is. A sémi népek közt, hasonló mythosokkal elegyedvén össze, egyben-másban változott, értelmét azokéval egyeztettek, cselekménye drámaibb lett, eredeti értelme némileg elhomályosult különösen egyes részleteiben, újabb jelzőkkel ruháztatott fel hőse. Tudjuk, hogy *Moloch*-nak, ki szintén napisten volt, a phociciaiak gyermeket s hellén helyettesítőjének Heraklesnek a dórok Sicilia keleti partjain bikát áldoztak. A Mithramythos Kis-Ázsiában, Syriában s az aegi tenger szigetjein hatolt a hellének látkörébe s a római birodalom nyugati tartományaiban a Cn. Pompejus által elfogott tengeri kalózok voltak első terjesztői. Kis-Ázsiában a mythicus előadás diszítései s jelmezei a thrák eredetű phrygek nemzeti divatja szerint változtak.

Mithra jelzőinek reánk maradt elnevezéseiben nyugatfelé vezető útjának mintegy főállomásait szemléljük. *Mithra* az ósárja nyelv, egy szava. *Nabarza* keleterán szóalak s erőst, hatalmast jelent, *Cauto pati* ó-perzsa eredetre vall, mert az ó-perzsa kiejtésben az avestai *ao*-nak *au* felel meg, *Azizus* syr eredetű melléknév, אִיזִי syrül a. m. «erős», «hatalmas», ἀνίκητος hellén, *invictus* ennek latin fordítása. A «Mihir Yasht» XXIV. r. 4. v.-ben Mithra *aç-verethrağāçtemō*-nak mondatik, a mi ugyanaz a mi a hell. ἀνίκητος s a lat. *invictus*, jelétül annak, hogy e mythos lényege s alapértelme az említett módosulások s változások daczára s ellenére alapjában érintetlenül, magához hűnek maradt.

A hunyadm. tört. s rég. egyet tudós könyv- és levéltárnoka Király Pál tanár e nagy művé-

¹ L. az. id. k.

² A görög és latin ταύρος, *taurus*-nak n. n. társalakja is van, ú. m. ταύρα, *taura*. Az avestai *ukhsan* a. m. ökör v. bika.

ben, a melyhez felszólítására ezen bevezetést írtam, a Mithracultus egész körét karolta fel, u. m. a mythos alapértelméről, történeti viszontagságairól, ezekből eredő változásairól s geogr. elterjedéséről igen alaposan s kimerítőleg értekezett. A symbolika egyik pontjára nézve, mint hogy e becses munka s szerény bevezetésem olvasója látni fogja, nézetem a tudós szerzőjétől eltér. Király Pál könyvében a Mithracultus symbolumait, vallási cselekményeit, ezek plastikai előadását behatólag tárgyalja, érdekesen írja le, mint terjedt e cultus keletről nyugatra, mint állandosult meg a római birodalomban s jött érintkezésbe a kereszténység tanaival; Dáciában egyes mozzanatait illetőleg nem éppen az volt, a mi Rómában, sőt a mithraeum elhelyezése s alakja változhatott a helyi viszonyok szerint. Kiváló gonddal adja elő a sarmizegetusai mithraeumról mind azt, mit a helyszínen tett kutatásokból s az ismételt eszközölt ásatások leleteiből tudnunk lehet. A templom méreteit, alakját, a falai közt s a körülette talált leleteket az eddig ismert mithraeumokkal s cultustárgyaikkal gondosan összehasonlította s a létezőnek pontos leírásában a jelentéktelenekek látszó részleteket sem hagyta figyelmen kívül. K. a Mithracultus irodalmát jól ismeri s több mithraeumot saját szemével látott. A Mithrabarlang homályában világos előadása a tudnivágyónak szövétnekül szolgál s fényénél beavattatunk a napisten mysteriumaiba. Ott a hol a tények beszélnek s bizonyítanak, előadása maga iránt teljes bizalmat gerjeszt olvasójában. De helyenként nincs biztos út a mythologia terén s az egyedüli ösvény a conjecturák birodalmába vezet. Szerző ilyenkor óvatos hozzávetéseiben, a hypothesisek tudományos kellékeit jól ismeri s nem mellőzi őket. Szerencsés a mentő ösvény feltalálásában s gyakran útatlan úton is valószínű eredményhez vezet. Előadása elejétől végig vonzó az érdeket ébren tartja.

Egy kiváló tudós, dr. Jung Gyula tanár a dévai múzeumból kilépve azt mondotta nekem, hogy ezentúl annak, ki a Mithracultusról behatóan írni szándékozik, e múzeum gyűjteményét mulhatatlanul ismernie kell. Nyilatkozatához részemről hozzáteszem, hogy a Mithracultussal foglalkozók a jövőben Király Pál ezen tárgyról írt művét nem fogják nélkülözhetni. A hunyadm. tört. s rég. társulatra nézve szerencsés körülménynek tartom, hogy archaeol. munkásságát a várhelyi mithraeum kiásatásával kezdhette meg.

Maros-Némethiben, 1885, aug. 16-dikán.

Gróf KUUN GÉZA.

I.

A SPELAEUM.

(A SZENTÉLY.)

Az 1882 nyarán közvetlen környezetével, 1883 augusztus 14-ikétől kezdve pedig peribolosával együtt fölászott mithraeumot 0·20—0·80 m. vastagságú földréteg borítja. Az ásatás eredményét, az épen maradt falakat a II. táblán vonalozás különbözteti meg. E falak méretei a következők: II.

I.		III.	
Hosszúság	--- --- --- --- --- 1·20 m.	Külső hosszúság	--- --- --- 6·15 m.
Vastagság	--- --- --- --- --- 1·00 «	Vastagság	--- --- --- --- --- 1·50 «
Magasság	--- --- --- --- --- 0·30 «	Külső magasság	--- --- --- --- --- 1·06 «
		Belső magasság	--- --- --- --- --- 0·76 «
II.		IV.	
Külső hosszúság	--- --- --- --- --- 5·40 m.	Hosszúság	--- --- --- --- --- 8·30 m.
Vastagság	--- --- --- --- --- 1·00 «	Vastagság	--- --- --- --- --- 1·00 «
Külső magasság	--- --- --- --- --- 1·00 «	Külső magasság	--- --- --- --- --- 1·20 «
Belső magasság	--- --- --- --- --- 0·70 «	Belső magasság	--- --- --- --- --- 0·90—0·20 «
V.			
Hosszúság	--- --- --- --- --- 0·10—0·40 m.		
Vastagság	--- --- --- --- --- 1·00 «		
Magasság	--- --- --- --- --- 0·15—0·32 «		

A II—IV. számú falak négyszögű területet fognak be, melynek hossza a II. és IV. sz. fal mentében 3·80 m., szélessége pedig a III. sz. fal és az *a*, *b*-vel jelzett lépcsők hosszában 4·20. S e kised 15·96 □m. területű helyiség volt a templom szentélye.

Az épület tehát oly hiányosan került napfényre, hogy csakis összehasonlítások, számítások és az egyes leletek fekvési helyeinek figyelembe vétele által lehet rekonstruálnunk a substructiót úgy mint a felső építményt. E nagy pusztulás oka, részben a szentélyt leromboló dűhe, az általok támasztott tűz, melynek nyomai a leleteken és megállapíthatók, melynek pusztításáról a megszenesedett, félig égett csontok, az alsó rétegekkel sűrűn vegyült tömördek hamú, kellő fogalmat nyújt, részben pedig, hogy a szentély egész környezete a mult század közepe óta mindig be volt építve, s így kitéve annak, hogy az építkezők a megmaradt falakat vagy eltávolítják, vagy czéljaikhoz idomítják. Még jó szerencse, hogy a román földművelő 0·20 m.-nyinél nagyobb mélységre sohasem rakja le faházacsakájának alapját. Ezen a réven a kiásatásig is számos mithraeum lelet került napfényre. Innen származnak talán a C. J. L. III-ik kötetének összes sarmizegetusai föliratai, a nemzeti múzeum Mithra-reliefjei, melyek mint a szabad szemmel végzett egyszerű szemléből meggyőződhettem, szintén a bisztra-völgyi római bányából származó anyagból készültek; a kolozsvári múzeumban lévő domborművek némelyike; a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat tudós elnökének gróf

Kuun Gézának maros-némethii kastélyában lévő gyűjtemény egy darabja; továbbá a dr. J. F. Neigebaur Daciájában a várhelyi leletek között 112., 139., 201. és 203. számmal leírt reliefek is, ha ugyan nem volt Sarmizegetusában is még egy, esetleg több Mithra szentély mint a birodalom nagyobb városaiban hol a S. J. M. hivei tömegesebben voltak, hogysen egy spelæum kielégíthette volna vallási buzgalmokat.

A szentély mint a falak maradványainak alakjából megállapítható, három, illetőleg négy fő részre oszlott: a szentélyre, melyhez két lépcső vezetett; a szentély előtt ennek egész szélességében elnyúló középhelyiségre s a jobb- és baloldalon fekvő, a középhelyiséggel párhuzamosan futó oldalfolyósokra vagy hajókra. Tehát a nagyobb, a szentélylyel együtt négyes, vagy ezt a középhelyiség folytatásának tekintve, hármas fölosztású spelæumok közé tartozott, melyeknek legkiválóbb prototyppei a két heddernheimi¹ és ostiai² a dormageni,³ melyről azonban Dorow oly felületes I t. 1—3. leírást adott, hogy azt lehetetlenség kellően, bármily erős kritikával járjunk is el, fölhasználni. A cultus nagy elterjedtsége azonban arra vall, hogy a birodalom roppant területén ezeken kívül még tömérdek ily építmény volt, de maradványaiknak, a régebbi ásatások alkalmával csak a múzeumokba helyezhető tárgyakra ügyelvén, a fekvést és lelhelyet pedig teljesen figyelmen kívül hagyván, teljesen nyomaveszett. Alig ismerünk tizet, tizenkettőt, holott a biztosságba helyezett reliefek száma, csak a nagyobb gyűjteményekben, megközelíti a négyszázat, pedig a szentélyekben legtöbbször csak egy relief, kettő már ritkábban volt elhelyezve, több emlék még épen gyéren fordult elő egy és ugyanazon helyen, úgy hogy a sarmizegetusai lelet gazdagsága fölül mul minden eddigit.

Összehasonlításaink keretébe tehát csakis a két heddernheimit és ostiait vonhatjuk be, melyekről Habel és Visconti kielégítő rajzokat és leírásokat adtak, bár a méretek pontos följegyzése és minden irányban való megállapítására ők sem ügyeltek annyira, mint a dolog fontossága megkíváná.

Habel a következőleg írja le expeditiójának eredményét.⁴

A század harmadik évtizedében egy szegény földművelő kincskeresés közben Heddernheim mellett — saját telkén — a föld alatt csekély mélységben falakra bukkanván, kutatni kezdé az építményt, titkon éjjelenként, de titka mégis nagyhamar köztudomású lön, s a nassauai történelmi és régészeti társulat kellő segédeszközökkel ellátva, F. G. Habelt küldé ki annak fölásatására. A vállalatot siker koronázta, mert két Mithra sacerarium substructiója és számos emlék került napvilágra.

A templom⁵ hosszúkás négyszög. Hossza a szentély külső falától számítva a bejáratig I. 14 m., szélessége pedig az oldalfalakkal együtt 7·5 m. A falak vastagsága 0·40 m., míg a szentélyé 0·51 m. A belső részt két, egyenkint 0·40 m. széles hosszfal (*k*, *l*) választá el olyformán, hogy mindkét oldalon 1·13 m. széles tér támadt, melyen keresztül az 1·5 m. széles oldalhelyiségekbe (*E*) lehetett jutni. E két keskeny hajó között van 3·2 m. széles, 10·2 m. hosszú főhajó, melynek talaja 0·61 m.-rel volt mélyebb mint az oldalhelyiségeké. E kisdud vestibulumból három lépcső vezetett a középhelyiségbe. A középhajót a szentély (*G*) zárta be, annak egész szélességében, mint teljesen magán álló, kifelé irányított építmény foglalva tért: mélysége 1·2 m. E szentélyhez két lépcső vezetett.

A templom közvetlen közelében az ásatás alkalmával három üregre talált Habel.

A kutatásnál legelőször «*K*»-val jelöltre akadtak, melynek nyílása 1·64 m. hosszú és színül-

¹ LAJARD: Recherches sur le culte de Mithra pl. CVI. F. G. HABEL: Die Mithras-Tempel in den römischen Ruinen bei Heddernheim IV. és V. tábla. Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung. I. k. Wiesbaden 1830.

² C. L. VISCONTI: Del Mitreo annesso alle terme Ostiensi di Atonino Pio. Tav. K. Annali dell' istituto di corrispondenza archeologica. 36-dik kötet 1864. E három szentély egyenlő mértékkel I. tábla 1—3.

³ LAJARD pl. CVII.

⁴ HABEL u. o. 161—196. l.

⁵ L. I. t.

tig meg volt telve égési maradványokkal. Oldalait agyagréteg borítá, mely csak 6·40 m. mélységben szűnt meg, szilárd kemény réteg következtén tovább. Itt összeszorult terjedelme az északi oldalon 1·21 m., a nyugotin pedig 1·06 m.-re. A további ásások a kavicsréteg alatt még 4·49 m. mélységet igazoltak, a nélkül, hogy az üreg feneké elérhető lett volna. Egész eddig az üreg tölteléke edény és téglatöredékek, vakolat, szén, csont és hamuból állott vegyesen. A mélységben még a legfinomabb csontok is épen maradtak, így egy kakas vékonyka sarkantyúcsontja, és sarkantus láb-szára. Sok fog is találtatott, többi között egy föltűnő nagyságú vaddisznó fog, melynek vége lyukas lévén, valószínűen talismánul szolgált. Sok edény is került napfényre, részben töredékesen, de még mindig összeállítható állapotban; — a legtöbb hamvveder vagy könnykorsó volt. Valószínű azonban — mondja Habel — hogy ezen edények nem voltak urnák, vagy hamvtartók, hanem a házi életben folyadékok eltartására használtattak. Előkerült még egy 0·15 m. nyílású vasedény is oxidált állapotban, néhány rozsdás ércdarab és fölismerhetetlen nyomású érem. A legjobban megmaradt még egy kis lazulköves bronzgyűrűcske, melybe Hermes volt vésve. Érdekes, hogy az üreg szögletei félkör alakban, még be voltak mélyítve a talajba. Vajjon e 0·15—0·17 m. mélységű bevágások, nem arra szolgáltak-e, hogy azokba gerendákat illesztve, és ezekre deszkákat szegezve megakadályozzák az üreg beomlását? Hogy miért nem használtak inkább falat e célra, az kideríthetetlen, mert nincsen semmi nyoma, az pedig nem valószínű, hogy a későbbi elpusztításnál távolították volna el onnan a köveket. Csak fával volt burkolva eredetileg az üreg belseje, melyet vagy a tűz emésztett el, vagy évszázadok alatt az idő. A faburkolat mellett bizonyít még az is, hogy az üreg oldalai 0·15—0·30 m. vastagságú agyagréteggel voltak bevonva, hogy a deszka falat megóvják a nedvességtől.

Az üreg mélyítése alkalmával a jobboldalon, a nyugoti falon, még egy 1·06 m. széles égési sáv tünt föl, mely azonban a fölszín alatt 5·49 m.-re megszűnik. Kezdetben úgy látszott, mintha itt földalatti folyosó nyílnék, mely az előbbi üreggel összefügg, s a templom felé irányulása mintha még inkább megerősítette volna e föltevést. A kiásás azonban kideríté, hogy ez (*J*) csak egy kissé oldalra tolt második üreg, melynek falai az előbbivel parallel haladnak. Ez is mint az előbbi hamuval és edény töredékekkel volt telve. Berendezése teljesen azonos, csak hogy a szögleteken nincsenek bevágások. Hogy a föld s a benne levő kövek, könnyebben kivihetők legyenek, a déli falon lépcsőket vágtak. S a mint az oldalt 0·86 m.-re kimélyíték, előkerült a harmadik üreg is (*H*), melyet 0·90 m. vastag agyag réteg választott el a más kettőtől. Berendezése az előbbiekével teljesen azonos.

A tél szakítá meg a további kutatást, mielőtt az üreg fenekét elérhették volna. Lenn még nagy kőcsoportok voltak, melyeken még ott volt a vakolat is. Valószínű, hogy ezek a templom lerombolása alkalmával hanyattak ide.

Habel nem tudja kideríteni, hogy mi lehet ezen üregek célja. Ha csak egy volna, még kútnak gondolhatnók, mondja, de mire való lenne ekkor három egymás mellett. Más volt tehát a cél. Valószínűleg a mysteriumoknál használták azokat.

A templom szomszédságában, 4·57 m.-re még egy más épület alapjai is kerültek elő, melyben — mint ez a templom és üregek közelségéből gyanítható, valószínűleg a papok laktak.

E szentélytől nyugatra 146·7 m. távolságban földözöttetett föl a második Mithra sacrarium. A 0·4 m. vastag körfalak (*a, b, c, d.*) hosszúkás négyszöget képeztek, melynek hossza a voltaképi templom bejáratig (*a*) 13·2, szélessége 6·6 m. az előbbi tehát rövidebb, de szélesebb. Az oldalhelyiségek 1·4 m. a középhajó pedig, melybe három lépcső vezetett 2·4 m. szélesek. Építkezési tekintetben, s a berendezést illetőleg, csak a sacrarium mutat eltéréseket. A szentély ugyanis, eltérőleg az előbbi templomtól épen olyan széles volt, mint a három hajó együttvéve, s a középhelyiség torkolatával átellenben, hátsó része kifelé rugó tódítással volt ellátva, melynek mélysége 0·9 szélessége pedig 2·4 m. részut futó oldalokkal, s belsejét három lépcsőzetű emelvény tölté be. A szentélybe két lépcső vezet, s mélysége 1·65 m. A szentély falai mellett 0·35 m. széles pad volt, melynek folytatása benyúlt az oldalcellákba (*p. q.*) E padok, előrészők a bejárat felé lévén pusztulva, hosszúságát nem lehetett meghatározni. Hogy a másik templomban is voltak-e ilyen ülőhelyek, azt nem lehetett

kideríteni. A templom bejárata — hossza 3·5, szélessége 1·3 m. — pinczetorokszerű s hét lépcsőn jutottak a hívek a szenthely belsejébe.

Az nem lévén valószínű, hogy a lépcsőház födetlen lett volna, vagy hogy horizontális ajtó zárta el, az épület «*v, w*»-nél még nem lehetett befejezve, külső homlokzatának, legalább is a bemenetig kellett nyúlnia. A kutatás kideríté, hogy a fal csakugyan megvolt, mert előkerült 0·70 m. vastag körfala, mely mindkét oldalon hozzácsatlakozott *v, w*-nél az oldalczellák külfalához, s ezeknek hosszirányában futva tovább, *b, c*-nél derékszögű keresztfallal zárodott. A csak 0·68 m.-re helyezett alap, s az a körülmény, hogy jóval szélesebb volt mint a többi fal, s hogy sehol sem volt rajta ajtónyílás, arra enged következtetnünk, hogy e fal, oszlopcsarnok alapja volt. A föltevést bizonyító oszlopok ugyan nem kerültek elő, de ezeknek eltűnése könnyen megmagyarázható onnan, hogy azok legközelebb lévén a fölszínhez, az ekevas, és emberi kezek pusztításainak leginkább ki voltak téve. Most a kérdés vár még eldöntésre, hogy meddig ért a porticus? Ha az oszlopokat *v, w*-ig gondoljuk fölállítva, úgy a keskeny lépcső zavarólag hat, ha pedig az oldalokat zárjuk el a lépcsőkig ($\alpha-\beta$) úgy azok mellett két zárt helyiség fog keletkezni, melyeknek bejáratai nem épen emelnék az épület külsejének előnyét, míg ellenben ha a záró falakat *x—y*-nél képzeljük elhelyezve, úgy egyszerre megszünt minden inconvenientia. Ekkor *Z*-nél a templom méreteihez illő ajtót helyezhetünk el, melyen keresztül épen úgy mint a templomban kis előcsarnokba jutunk (*B*), melyben a három kis ajtó többé nem tűnik föl. A porticusra (*A*) még mindig elég hely maradt, s ekkor az oszlopok elosztásánál a harmadiknak fele *x, y*-nél épen ott éri a falat, hol a templom előrésze a porticustól elválasztatik. A porticus tetőzetét, figyelembe véve a csarnok nagyságát valószínűleg 12 oszlop tartotta. Hogy a templom belseje volt-e oszlopokkal díszítve, az nem határozható meg.

A másik Mithra templomnál ily csarnok oszlopaít nem lehetett egész bizonyossággal constataálni, — de nagyon valószínű, hogy ott is meg volt az, az épület nagyságához illő méretekkel. ¹

1. 3. Az ostiai spelaeum három részre osztott, s a szentély által bezárt oblongum, melyben a magasabban fekvő sanctuariumhoz három lépcső vezet. A szentély itt is mint a hedderneimi I. templomban épen oly széles mint a középhajó (2·5 m.) s mindkét oldalon 0·50 m. széles fal fogja be. De míg ott a szentély apsis szerűen kirug, itt a templom oldalfalai egész a hátulso falig meg valának hosszabbítva, s így mind két oldalon keskeny folyosók voltak, melyek a középhajóba vezettek. ² E jelenség abból magyarázható, hogy a templom saját hátfal nélkül volt Antoninus Pius pompás fürdőjéhez támasztva, s a jobboldalon lévő kised folyosóból kivezető ajtó, egyenesen a fürdő palæstrájának oszlopcsarnokába nyílt. Az oldalhajók itt emelényszerűek voltak (1·25 m. szélesek) melyekre három lépcső vezet föl. ³ Föltűnő, hogy a templom ajtaja nincsen a középre helyezve, hanem balra fekszik. Visconti ezen aránytalanságot annak tulajdonítja, hogy a templom elé helyezett kised szobácskát, melyben az antistes loci lakott, ⁴ akarák kellően elhelyezni; s így kénytelenek voltak véteni a symmetria ellen. Előcsarnok nem volt.

A két hedderneimi és ostiai szentély méreteit összehasonlítva, oly fölöttlő analógiákat találunk, s a méretek egymáshoz való viszonyainak oly föltűnő egybehangzása constataálható, hogy föl kell tételeznünk, mikép a szentélyeket csak meghatározott szabályok szerint építék. Ezt annál bátrabban hangsúlyozhatjuk, mivel ez analógiák egymástól oly távol mint Hedderneim és Ostia merülnek föl, mivel ily távolságokban az esetlegesség, a véletlen lehetősége majdnem teljesen ki van zárva. És ha ez így van, akkor megkísérhetjük a sarmizegetusai szentély substructiójának helyre állítását, a nélkül, hogy merészséget követnénk el.

Lássuk a részleteket:

¹ V. ö. HABEL 161—196.

² VISCONTI 172, 173.

³ VISCONTI 157.

⁴ VISCONTI 159.

A heddernheimi I. szentély középhelyiségének szélessége	...	3·2 m.
" I. " oldalhelyiségének	" ...	1·5 "
" II. " középhelyiségének	" 	2·4 "
" II. " oldalhelyiségének	" 	1·4 "
Az ostiai szentély középhelyiségének szélessége	2·6 "
" " " oldalhelyiségének	" 	1·25 "

a középhajó szélessége tehát megközelítőleg, az oldalhajók szélességének kétszerese, és pedig Heddernheim I. $1 : 2·13$; Heddernheim II. $1 : 1·71$; Ostia $1 : 2·08$. E három adatból a közeparányos: $2·13 + 1·71 + 2·08 = 5·92 : 3 = 1·97$ s ez még inkább megerősíti állításunkat, hogy a középhajó körülbelül mindig akkora mint a két oldalfolyosó együttvéve. Így megkísérthetjük e viszony alkalmazását a várhelyi szentélyre is:

Heddernheim I.	$3·2 : 1·5 = 4·2 : \times = 1·96$ m.
" II.	$2·4 : 1·4 = 4·2 : \times = 2·41$ "
Ostia	$2·6 : 1·25 = 4·2 : \times = 2·01$ "

E három adat $1·96 + 2·41 + 2·01$ közép száma $6·38 : 3 = 2·12$, mely a várhelyi oldalfolyosók valószínű szélességét mutatja.

Ismerve ezen adatokat, ismerjük a várhelyi szentély egész szélességét is ha összeadjuk a következő tényezőket:

1. A jobboldali hajó	2·12 m.
2. A baloldali hajó	2·12 "
3. A középhajó	4·20 "
4. A négy fal vastagsága	4·00 "

Tehát a templom egész szélessége 12·44 m.

Ugyanezen szabályosságot észleljük a templom hosszúságának — a szentély és hajók, a bejárat nélkül — meghatározásánál; ez körülbelül a szélesség kétszeresének felel meg:

A heddernheimi I. templom szélessége	7·6 m.	} tehát a szélesség és hosszúságnak egymáshoz való aránya: $1 : 1·86$.
" I. " hossza	14·2 "	
" II. " szélessége	6·6 m.	
" II. " hosszasága	13·2 "	
Az ostiai templom szélessége	5·7 m.	} az arány tehát: $1 : 2$.
" " hossza	14·1 "	

melynek összevetéséből $1·86 + 2 + 2·47 = 6·33 : 3 = 2·11$ kerül ki, tehát a szélesség és hosszúság körülbelül úgy aránylanak egymáshoz mint $1 : 2$.

A sarmizegetusai templom valószínű hosszát tehát szintén meghatározhatjuk:

Heddernheim I.	$7·6 : 14·2 = 12·44 : \times = 23·24$ m.
" II.	$6·6 : 13·2 = 12·44 : \times = 24·88$ "
Ostia	$5·7 : 14·1 = 12·44 : \times = 30·75$ "
Heddernheim I. a szélesség és hosszúság aránya tehát	$1 : 1·86$.
" II. " " " " " " "	$1 : 2$.
Ostia a szélesség és hosszúság aránya tehát	$1 : 2·47$.

A várhelyi szentélyre nyert három adat összevetéséből $23·24 + 24·88 + 30·75 = 78·87 : 3 = 26·29$ m. hosszúságot kapunk — tehát ismét $2·11$ a viszonykifevője.

A bejárat hosszát ugyanily módon határozhatjuk meg:

Heddernheim I. bejárat hossza	3·6 m.
" II. " " "	3·5 m.;

az arányosítás a következő lesz:

$$14.1 : 3.6 = 26.29 : \times = 6.28 \text{ m.}$$

$$13.2 : 3.5 = 26.29 : \times = 6.21 \text{ m. e két adat közép száma}$$

$6.28 + 6.21 = 12.49 : 2 = 6.24 \text{ m.}$, tehát a bejárat hossza a hedderneimi analógiák alapján.

A bejárat szélessége: Heddernheim I. 1.1 m.

„ „ „ II. 1.3 m.

$$\text{lesz tehát: } 1.1 : 3.5 = 6.24 : \times = 1.61$$

$$1.3 : 3.6 = 6.24 : \times = 2.04, \text{ ezen adatokból a középarányos: } 1.61 + 2.04 = 3.65 : 2 = 1.82 \text{ m.}$$

a templom bejárata tehát elég kényelmes volt.

A középhajó hosszát, hozzávetőleg szintén meghatározhatjuk az analógiák alapján:

A hedderneimi I. templom oldalhajójának hossza 11.6 m.

„ I. „ középhajójának „ 10.2 „

„ II. „ oldalhajójának „ 10.5 „

„ II. „ középhajójának „ 8.8 „

Az ostiai templom oldalhajójának hossza 10.6 „

„ „ középhajójának „ 9.4 „

Sarmizegetusában pedig

az eddigi számítások alapján az oldalhajó hossza 20.5 „

az arányosságot alkalmazva tehát lesz:

$$11.6 : 10.2 = 20.5 : \times = 18.01 \text{ m.}$$

$$10.5 : 8.8 = 20.5 : \times = 17.18 \text{ „}$$

$$11.8 : 9.6 = 20.5 : \times = 16.68 \text{ „ a három eredmény középaránya}$$

tehát $18.01 + 17.18 + 16.68 = 51.87 : 3 = 17.29 \text{ m.}$ -nyi hosszúságban nyúlt el tehát a középhajó a szentély előtt. A kisdéd, a középhajó nyílása, és a bejárat legalsó lépcsője között elterülő vestibulum ilyformán 3.1 m. széles volt.

Ha a várhelyi szentély eme rekonstrukciója elfogadható, úgy hozzá kell még gondolnunk az előcsarnokot is, a templomhoz illő nagyságban. A hedderneimi előcsarnokok hosszúságban úgy aránylottak az épület törzséhez, mint 1 : 1.43 és 1 : 1.47. Ily méretű porticus egykori létezését, Várhelyen is föltételezhetjük. Az arányosítás a következő eredményeket adja:

A hedderneimi I. templom előcsarnoka hosszúsága 9.5 m.

„ II. „ „ „ „ 9.2 „

$$\text{tehát: } 14.1 : 9.5 = 26.29 : \times = 17.65 \text{ m.}$$

$$13.2 : 9.2 = 26.29 : \times = 18.24 \text{ „}$$

E két adat $17.65 + 18.24 = 35.89 : 2 = 17.94 \text{ m.}$ a várhelyi sanctuarium előcsarnokának egész hosszúsága.

A templom egész hossza tehát $26.29 + 27.94 = 44.23 \text{ m.}$ volt, kétszer nagyobb tehát mint a hedderneimi vagy ostiai szentélyek bármelyike.

- I. 4. E rekonstrukció valószínű voltát az analógiákon kívül, megerősíti még némely más érv is. Így a gross-krotzenburgi egyhajójú szentély, melynek hossza 10.5 m. míg szélessége 2.5. * Ha odagondoljuk a két oldalhajót a hedderneime, ostiai vagy sarmizegetusai méretekkkel, úgy még 2.5 m. szélességet nyerünk, a templom egész hosszúsága felének megfelelőt, — így e kicsinyke szentély negatív úton bizonyítja a kockázatos föltevést, hogy a három hajójú templomok még egyszer oly hosszúak mint szélesek, míg az egy csarnokból álló szentélyek hossza, négyszeresen haladja fölül a szélességet.

Az egyes leletek fekvése már positivebb bizonyítékokat szolgáltat a rekonstrukció érdekében.

*) Dr. G. WOLFF: Das Mithrasheiligtum. Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde. Neue Folge. VIII. Supplement. Kassel 1882. 30. l.

Az ásás alkalmával a szentély nyugtá a legkevesebb zsákmányt, az lévén leginkább kitéve a pusztításnak s talán a tulajdonos kutatásainak is, ki már 1879-ben kiásta a két lépcsőt (91—92) egy közeli falú jegyzőjének árusítva el azokat, 1881 nyarának végén pedig palánkkal óhajtván telkének egy részét elkeríteni, midőn a czövekeknek gödröket ásott, faltöredékekre talált, majd tovább kutatva föltárta az egész *v, w* betűkkel jelzett területet, mindenhol kitakarítva alapjaikkal együtt a falakat, s megtalálva a templom legszebb oltárát, egy hatalmas reliefnek felső bal töredékét (114. sz.) a főreliefet három részre zuzottan, 48 db. kisebb töredéket, lámpa és egyéb cseréprészeket. A további kutatás megakadályoztatván, a többi leletek fekhelyét jegyzékbe vehettük a lehető pontossággal. A legfontosabb fekvéssel a 13—15 számú pontokat elfoglaló fáklyások bírtak, mert helyzetökkel igazolni látszanak, hogy a hosszhelyiségeket egymástól elkülönítő falak csakugyan *b—c*-ig nyultak; a 41-gyel jelölt ponton fölszínre került kapusarok pedig a templom bejáratának helyzetére vet kellő világot; a 25—33 számú oszloptöredékek, oszlopfők és aljak, a templom helyiségeinek berendezését illusztrálják, míg a 34—38 pontokon napvilágot látott nagyobb oszloptöredékek a porticus egykori létezése mellett bizonyítanak, a 39-czel jelzett helyen talált oltár pedig az előcsarnok föltételezett hosszát látszik igazolni.

A szentély fekvési helye délről éjszakelet felé lejtősödéssel bírván, a sanctuarium és az oldalhajók alapfalait délnyugot felé meglehetősen mélységre helyezék 0·90 m.-re, míg a bejárat felé haladva az építők, mindinkább a természetes fölszín felé közeledtek, úgy hogy a porticusnak már igen csekély, alig néhány cm. mélységűek lehettek alapjai. S ez a körülmény és a közelben folytatott modern építkezések, könnyen elgondolhatóvá teszik a falak eltűnését, s azt hogy a templom peribolosában alig fordultak elő leletek.

A szentély falainak anyagát a közvetlenül mellette folydogáló hobiczai patak hömpöly kövei szolgáltatták, melyeket meglehetősen összevisszaságban használtak föl, kicsinyt, nagyot vegyítve, még arra sem ügyelve, hogy az alapokat a nagyobbakból készítsék. A falak ragasztéka, apró kavicsos és sok földdel vegyített mész, mely nem igen nagy szilárdságot adhatott a patak, néha rohanó sebességű, árja által egészen kisimított köveknek. Elhamarkodott, kevés költséggel, gyorsan épült volt az egész szentély, épen nem méltóan a romjai között talált sok becses emlékekhez.

A födélzet reconstruálására némi fölvilágosítást vagy legalább indiciumot ad a tömérdek födél, párkány és bolthajtás-téglatöredék, mely a sanctuarium bensejében, a leletekkel vegyesen, és a peribolosban elszórva, vegyesen találtatott igen váltakozó mélységben, de mindig a relief leletek fölött, úgy hogy azt kell föltételeznünk, mikép a födélzet leszakadva temetett mindent maga alá, midőn a szentély lerombolói a templom belsejében már mindent összetörtek, zuztak.

A bolthajtás-téglatöredékek nagy tömege, arra enged következtetnünk, hogy a templom boltozva volt, hogy dongabolt képezte a födélzetet. De vajjon egy boltozat alá foglaltatott-e egész szélességében? E kérdésre már nehezebb teljesen bebizonyítható feleletet adni. Én nem tartom valószínűnek mert a rendkívül nehéz, szilárd 0·37 m. hosszú téglából készült 12·44 m. átmérőjű boltot alig bírták volna meg a hömpölykövekből készült, rosz mésszszel kötött falak megtartani. Három boltív födte tehát valószínűleg a templomot, a legnagyobb átmérőjű a sanctuariumot és főhajót, a kisebbek az oldalhajókat egész a vestibulumig, melyet keresztbolt alá fogva borítottak be. A sanctuarium boltozatát ugyanannak oldalfalai, a középhajóját a 0·60 m. magasnak föltételezhető válaszfalakra állított oszlopok tarták, és valószínűleg a még közéjük épített támaszfalak, ellenkező esetben igen sűrűn állítottaknak kell képzelnünk az oszlopokat, mivel a közép és oldalívek terhének felét-felét kellett volna viselniök. A vestibulum ívét pedig *d, e* falra és *b, c* pontokra támaszták. II. Ily formán a bejárat fölé külön födélzetet kell képzelnünk, valószínűleg ismét boltozatot, mely aztán az *a, a* helyiségeket is födte. A boltokra helyezett ezután a tulajdonképi tető, mely a templom jelentékeny szélességénél fogva valószínűleg igen csekély magasságú lehetett. E tető úgy látszik téglával volt födve, erre vall a megszámlálhatatlan mennyiségben előkerült födeltégla-töredék. E födélzet folytatása borítá kétségtelenül az előcsarnokot is, melynek sekély alapja, vékony oszlopai

alig viselhettek volna nagyobb súlyt a gerendákra fektetett téglafödélnek, már magában is elég nagy terhénél.

Az épületnek tehát alig lehetett előnyös külseje. Hosszú, keskeny volta idegenszerűen hathatott a symmetriához szokott, és hátulsó részének részben földalatti voltával pedig, a derült nyílt épületekhez szokott szemre. S a mellette folydogáló patak és a köréje ültetett szent berek, legföljebb csak enyhíték, de semmi esetre sem enyésztheték el az első látásra szerzett benyomás komorságát.

Hogy a templom milyen magas lehetett, arra lehetetlenség felelnünk. A sziklába vésett, sziklafalakhoz támasztott, vagy egészen földalatti építmények nyujtanának ugyan némi hypotheticus alapot, de ezek teljesen más jellegűek lévén, következtetésünk igen ingatag lenne.

A három hajós templomoknál az oldalhajók, a vestibulum s a szentély padlata mindig egy nibeában lévén,¹ Sarmizegetusában is így kellett lenniök, s az oldalhajók vagy föl voltak töltve a kellő magasságra, vagy pedig a vestibulum talajáig érő deszkázattal ellátva, hogy az ájtatosságban résztvevő hivek ott némi kényelmet élvezhessenek, úgy mint a rákosi mithraeumban, Ostiában vagy Rómában. Ellenkező esetben, — ha el voltak rekesztve azok a középhelyiségtől, úgy nem lenne semmi céljuk. Arra aligha épültek e hosszú helyiségek, hogy sötétben tátongjanak, használatlanul. A publicum telepedett oda, elfoglalva a vestibulumot is, és valószínűleg a középhajónak egy részét, különösen Sarmizegetusában, hol a gyámfalak akadályozták a végzett mysteriumok láthatását.

Mithrának e szenthelye kétségtelenül csak oly sötét lévén mint a többi, lámpákkal kellett kivilágítani, midőn a jámbor hivek összegyűltek, hogy lelköket és szívöket fölemeljék a legyőzhetetlenhez.

A falak belülről vörösre voltak festve, csak a szentély falainak alsó része volt 0·60 m. magasságig a hosszoldalokon tiz, a széles oldalon tizenkét, négyszögű, egymástól sötétkék harántvonallal elkülönített, vörös alapra festett kék, kigyózó, egymásba folyó, sötétkék sávokkal díszítve. A padlat szilárd, 0·05 m. vastagságú, cement burkolat volt. Hogy a többi részek mily anyaggal voltak padolva, lehetetlen kideríteni. Azokra alig pazaroltak ily költséget.

A sanctuarium hátsó falához volt illesztve kellő magasságú alapon a főrelief, s ez volt talán az egyetlen tárgy, mely elhelyezést talált benne. A sanctuarium a templom többi részétől valószínűleg függöny által volt elválasztva úgy mint Rómában hol M. Ulp. Maximus praepositus tabellariorum a szentélynek oltárt, függönyöket (Bela = vela) és isteni jelvényeket adományoz.² E szokás általános volt a pogányvilágban, különösen keleten, s a görög-keleti keresztényeknél még ma is gyakorlatban van.

Közvetlenül a szentélybe vezető lépcső elé volt helyezve a hatalmas oltár, melyen a pater patratu a szent cselekményeket végezte. A többi reliefek talán a középhajóban voltak, a fal mellé támogatva, mint Rákoson. A két, à jour faragott Mithraszobor a bikafej és scorpival, a hajókat elválasztó falak élén a bemenők felé fordulva állott. Végül az előcsarnokban egy a szokásos dedicatióval ellátott ara votiva figyelmezteté a belépőt, hogy S. I. M. szentélyében van.

A templom sejtelmes homálya, melyet a pislogó mécsek nem tudtak eloszlatni, a hosszú nyomasztó helyiségek, a papok mormogása, a titkos mysteriumok, a homályt még növelni látszó komor vörös szín, a szintén vörösre festett, izgalmas jelenetet ábrázoló reliefek, mély benyomást tehettek az isteni szolgálatban résztvevőkre, s rejtélyességök által elég vonzót arra, hogy örök hivei maradjanak Mithrának.

A hedderneimi szentélyek bejáratától jobbra, balra Habel a bemenet hosszának megfelelő

¹ Hedderneim I. és II. T. HABEL id. h. Ostia III. T., Róma C. J. L. VI. 748.

² C. J. L. VI. 746.

kis helyiségeket föltételez, melyek a mysteriumok ezéjaira szolgáltak, vagy pedig a papok lakásai lettek volna. Visconti ugyanezt constatálta Ostiában, az antistes loci lakásának mondván azt, mert a napi életre szükséges czikkek, többi között egy kemence maradványait találta ott, jóllehet a fülkében levő Silvanus-kép¹ az ellenkezőt látszik bizonyítani. Silvanus tiszteletére emelt kápolnácska volt ez a helyiség, mert Silvanus azon istenségek közé tartozott, melyeket a második században már bevontak Mithra eszmekörébe. A heddernheimi I. szentélyben is találtak egy Mercuriust,² de Habel nem jegyzi föl, hogy mely ponton került elő, mert ha a föltételezett kised ezellák valamelyikének területén történt, úgy tiszteletét Mithra mellett külön kápolnácskában épen úgy cultiválhatták, mint Silvanusét Ostiában. Így föltételezhetők azok a sarmizegetusai szentélyben is, részben hogy egy mellék isteni tisztelet ezéjaira szolgáljanak, részben, hogy az isteni szolgálathoz szükséges anyagszerkeket, eszközöket stb. ott tartásák, mint sekrestyékben. De föltételezhetők építészeti szempontból is, mert ez által elfödték a templomnak pinczetorokszerű bejáratát. Így ugyan a három ajtó oly keskeny helyen nem épen volt jóhatásu, de ha eléjük kellő távolságban a porticus egész szélességében egy falat képzelünk, melynek közepén a kapu van, úgy maszkirozva van a három dísztelen nyílás és a templom külseje nyer csinosságban.

Hogy a templom mély fekvése által külsőleg is mennyiben volt spelæum jellegű, azt nem lehet megállapítanunk, mert közelben sem római útvonalat, sem más épületet nem constatálhattunk.

A heddernheimiekhez hasonló üregeknek, melyekben valószínűleg, a cultus későbbi éveiben oly fontos tauroboliumokat és crioboliumokat hajták végre, nem sikerült nyomára jutnunk.

A mithraeumok világtáji irányát az eddig ismert adatok szerint, rendesen a helyi viszonyok határozzák meg, s ez igen föltűnő jelenség oly cultusban, melyben annyi az astralis jellegű vonás. E föltűnő rendellenesség kétségtelenül abban leli magyarázatát, hogy kezdetben a természetes barlangokat használván szent helyekül, azokat úgy kellett elfoglalni, a mint kapták, később pedig, megtartván az építkezéseknél a barlangi jelleget, úgy rendezkedtek be, a mint a szent helyeknek leginkább megadhaták a spelæumszerű külsőt. Innen van, hogy az eddig ismert mithraeumokra, nem igen alkalmazhatók a görögök és rómaiak tájolási szabályai, melyek mint cultusaik folyamányai voltak gyakorlatban. Lajard szerint a Mithra-templomok bejáratai éjszakra, kijáratai pedig délre fekszenek, s észlelete helyességének igazolására megemlíti a capitoliumi barlangot és a persepolisi nagy porticust.³ Visconti ennek alapján koczkaztatja azon állítást, hogy az ostiai spelæum bejárata és tájolása nem felel meg a perzsa szokásokból fejlett és az ismert spelæumok orientálása alkalmával követett gyakorlatnak, mert a szentély nem éjszakra nyílik.⁴ Az ostiai templom fekvése tehát ellentmond a Visconti által is elfogadhatónak nyilvánított Lajard-féle szabálynak, de ellentmondanak a Lajard mint Visconti által közlött heddernheimi mithraeumok is, melyek D.-D.-Ny. felől irányítvák É.-É.-K.-nek. D.-D.-K.-nek fekvő bejárással. pedig semmi helyi körülmény sem akadályozta a Lajard által fölismerni vélt orientálási szabály érvényesítését. A gross-krotzenburgi spelæum is D.-D.-K.-i irányú lévén,⁵ még inkább mondhatnók, hogy a szenthelyek építése alkalmával a délnek való irányítást kedvelték, s az ostiai templom elhelyezése sem mondana ellent e hypothesisnek. A várhelyi szentély építői már inkább közeledtek Lajard szabályához, mert a bejárat éjszakkéltre nyílik, s a templom hossz tengelye déltől éjszak felé, keleti irányban csak 40°-nyi elhajlást mutatván, a bejárat meglehetősen éjszakai irányú. Tájolási szabályokat tehát az eddig ismert adatok alapján alig állíthatunk föl. Később talán sikerülni fog.

¹ VISCONTI: Tav. L. M.

² HABEL: VI. 2.

³ LAJARD: Nouvelles observations sur le grand-basrelief mithriaque de la collection Borghèse, actuellement au musée Royal de Paris. 12-ik l.

⁴ VISCONTI: 159. l.

⁵ WOLFF: id. h. 91. l.

Vitruvius szerint «si nulla ratio impedierit liberaque fuerit potestas ædis», s a templom nyugoti irányban építendő; majd így folytatja: «sin autem loci natura interpellavit, tunc convertendæ sunt earum ædium constitutiones, utiquam plurima pars mœnium e templis deorum conspiciatur. Item si secundum flumina ædes sacræ fient, ita uti Aegypto circa Nilum, ad fluminis ripas videntur spectare debere» ezt megtevék az építők, s a szentélyt a hobiczai patak mentében, folyásának irányában emelték a S. I. M.-nak.

Ezzel áttérhetek az emlékek ismertetésére.

II.

AZ ÁSATÁS LELETEI.

I.

Építkezési emlékek.

α) Födéltéglák.

1.

Majdnem négyszögű födéltéglatöredék.

Szélessége : 0·12—0·14 m.

Hossza : 0·14 m.

Vastagsága : 0·03 m.

Fölrata :

IV. 1.

Q. C. C. ¹⁻²

2.

Trapezoid alakú födéltéglatöredék.

Magassága : 0·13 m.

Szélessége : 0·04—0·11 m.

Vastagsága : 0·03 m.

Fölrata :

Q. C. C.

3.

Párkányos födéltéglatöredék.

Szélessége : 0·21—0·27 m.

Hossza : 0·23—0·25 m.

Vastagsága : 0·03 m.

Párkányának külső magassága : 0·052 m.

Párkányának belső magassága : 0·022 m.

Fölrata :

Q. C. C.

4.

Párkányos födéltéglatöredék.

Szélessége : 0·41 m.

Hossza : 0·51 m. (Valószínű hossza a várhelyi és vezeli analógiák alapján : 0·56 m.)

Vastagsága : 0·03 m.

Oldalpárkányainak külső magassága : 0·052 m.

Oldalpárkányainak belső magassága : 0·22 m.

A téglá tükrén hosszában futó kézűjnyomok.

β) Fali téglák.

5.

Bal alsó töredék :

Szélessége : 0·125 m.

Hossza : 0·16 m.

Vastagsága : 0·045 m.

Tükrén kutyalábnyom.

6.

Bal alsó töredék :

Szélessége : 0·15 m.

Magassága : 0·12 m.

Vastagsága : 0·05 m.

Tükrén kutyalábnyom.

7.

Négyszögű téglá. Tükrének egyik szöglete megsérült.

Magassága : 0·175 m.

Szélessége : 0·175 m.

Vastagsága : 0·07 m.

Tükrén kutyalábnyom.

¹ Lásd TORMA : Inschriften Privatziegel 23. sz.

² Ha egyéb nem említették, a tárgyak a dévai muzeumban helyezték el.

8.

Teljesen ép téglá:
 Szélessége: 0·40 m.
 Magassága: 0·28 m.
 Vastagsága: 0·06 m.
 Tükrén a téglá egész szélességében \times alakú
 kézűjnyom.

9.

Teljesen ép téglá:
 Méretei az előbbiével egészen azonosak.
 Tükrén nincsen semmi diszítés, sem jegy.

γ) Boltívtégla.

10.

A boltozat téglái közül ezt az egyet sikerült
 csak teljes épségében megtalálnom.

Méretei a következők:
 Szélessége: 0·037 m.
 Magassága: 0·25 m.
 Vastagsága alul: 0·03 m.
 Vastagsága fölül: 0·08 m.

A dévai muzeumba a lehető legépebb töredé-
 keket küldtem be.

δ) Színes vakolat töredékek.

11—15.

Kitűnően conservált vörös színű vakolattöre-
 dékek. A vörös festék vastagsága: 0·001 m.

ε) Padozattöredék.

16.

A szentély mint fönnebb említém vastag ce-
 mentréteggel volt burkolva. A réteget föltöret-
 vén, azt 0·05 m. vastagnak találtam. Az így nyert
 töredékekből jelenleg egy kis darab a dévai mu-
 zeumban őriztetik.

ζ) Oszloptöredékek.

17 a, b.

Oszlopfaj. Két összeillő töredék. Sárgás színű
 márvány.

A fejpárna szélessége: 0·22 m.
 Az oszlop törzsének átmérője: 0·14 m.

18.

Oszloptalp. Sárgás színű márvány.

Alapszélessége: 0·24 m.

Az oszlop törzsének átmérője: 0·18 m.

Mint az anyag azonossága, a technika és mé-
 retek összeillő voltából következtetnünk lehet, ez
 az oszloptalp és a megelőző 17 a, b. oszlopfaj
 együvé tartoztak.

VI. 3, 3/a.

19.

Oszlopfajtöredék. Sárgás színű márvány.

A fejpárna szélessége: 0·28 m.

Az oszlop törzsének átmérője: 0·16 m.

20 a, b.

Oszloptalp, két összeillő töredék. Sárgás színű
 márvány.

Alapszélessége: 0·34 m.

Az oszlop törzsének átmérője: 0·22 m.

Valószínűleg a 10-ik sz. fejéhez tartozik.

VI. 4, 4 a.

21 1/4.

Oszloptalp. Négy db. összeillő töredék. Sárgás
 színű márvány.

A méretek mint 20 a, b.

22.

Oszlopfaj. Sárgás színű márvány.

A fejpárna szélessége: 0·30 m.

Az oszlop törzsének átmérője: 0·20 m.

23.

Oszlopfaj. Sárgás színű márvány.

Méretek mint 22.

24.

Oszloptalp. Sárgás színű márvány.

A talppárna szélessége: 0·36 m.

Az oszlop törzsének átmérője: 0·26 m.

Valószínűleg a 22 v. 23-hoz tartozik.

VI. 5, 5/a.

25 a, b — 27.

Kisebb-nagyobb oszlopfaj- és oszloptalptöre-
 dékek.

θ) Lépcsők és ajtósarok.

28.

Lépcsők:
 Két lépcső.

Hosszúságuk : 3·80 m.

Szélességek : 0·40 m.

Magasságuk : 0·20 m.

Simitatlan, durva munka. Az egyiknek anyaga mésztuffa, a másiké harmadkori homokkő. (Lel- hely 91—92).

29.

Alsósarokkő.

Hossza : 0·45 m.

Szélessége : 0·45 m.

Vastagsága : 0·15 m.

Anyaga mésztuffa.

II.

Belső berendezési tárgyak.

1. Edények.

a) Üvegtöredékek.

30.

Ovál alakú tányérnak három összeillő töre- déke. A tányér 0·007 m. magas ovál alapon nyugszik. A 0·05 m. széles peremének külső széle kissé lefelé hajlik. Hogy könnyebben legyen használható, valószínűleg két füle volt, melyek közül az egyiknek töredéke még constatálható. Igen szép világos üveg, pompás csillámos, szivár- vány színjátékkal.

Valószínű hossza : 0·26 m.

IV. 2. Valószínű szélessége : 0·18 m.

31.

Edényalj, — valószínűleg palaczké.

Igen vékony anyag; színe megjegyedik az előbbiével.

Átmérője : 0·05 m.

32.

Durva, világos zöld színű palaczkuszáj.

Átmérője : 0·06 m.

A kerek nyílás átmérője : 0·028 m.

b) Cserép.

33.

Kerek edény szélének töredéke, csorgóval.

Az edény külső átmérője épállapotban, mint az a töredék alakjából meghatározható volt : 0·58 m., míg belső átmérője 0·44 m.

34.

Edény, valószínűleg fazék szélének töredéke.

35.

Kicsinyke durva, edény fenéke.

36.

0·03 mély, vastag kerek cseréptál. 4 darab összeillő, teljes egészet képező töredék.

Külső átmérője : 0·38 m.

Belső átmérője : 0·30.

V. 5.

c) Márvány.

37.

Füles, kerek, kékes márványból készült tál- töredék.

38—40.

Különböző nagyságú kerek táltöredékek.

d) Bronztárgyak.

41.

Bronzlapp-töredék :

Hossza : 0·118 m.

Szélessége : 0·027—0·04 m.

Vastagsága : 0·002 m.

A tárgyat szép zöld patina fõdi.

V. 1.

42.

Bronzkarika :

Külső átmérője : 0·055, belső átmérője : 0·035 m.

Vastagsága : 0·003 m.

Patinája szép zöld.

V. 2.

43.

Bronzedényfûl :

A két szárnak egymástól való távolsága 0·025 m.

Magassága : 0·023 m.

Vastagsága : 0·004 m.

Trapezoid diszítéssel. Patinája igen élénk zöld.

V. 3.

V. 4.

44.

Bronz-edényalj :

Magassága : 0·025 m.

Felső átmérője : 0·015 m.

Alsó átmérője : 0·01 m.

Patinája élénk zöld színű.

e) *Vastárgyak.*

45.

Akasztóval ellátott lánczoska. Szemei nyolcas alakúak voltak, melyek közül alólról számítva, a második egészen kinyult.

V. 6. Összesen 4 szem maradt meg.

46.

Kés. A nyelével együtt 0·115 m. hosszú. Pen-

V. 7. géje : 0·07 m.; pengéjének szélessége : 0·02 m.

f) *Lámpák.*

47.

Egy lángú méces. Máza sárgás vörös. Felső lapját, állával az öntő lyukat érő hosszú hajú

IV. 4. emberfő díszíti. Füle letört.

48.

Egy lángú fületlen méces. Töredezett felső lapján és oldalán lyukas. Alján háromszoros körbe foglalva a következő fölírat:

IV. 4, 5.

FORTIS.

49.

Durva művű, egy lángú füles méces. Teljesen ép, máza lekopott.

g) *Gypstárgy.*

50.

Az áldozatoknál használni szokott golyó töredéke. A megmaradt rész átmérője 0·089 m.

Fölismerhetetlen töredékek.

51.

Megolvadt ólomdarab.

52—62.

Fölismerhetetlen faragott kötőredékek.

III.

Fogadalmi oszlopok és oltárok.

63 a, b.

Fölíratos kerek oszlop. Két összeillő töredék. Fehér márvány.

Magassága : 1·11 m.

Átmérője fölül : 0·155 m.

Átmérője közepén : 0·17 m.

Alapja hiányzik.

Fölírata :

FLAV

TRO

FIMVS

EXVI.

SO

P.¹

VI. 1.

64 a, c.

Fölíratos kerek oszlop három összeillő töredéke. Fehér márvány.

Magassága : 1·14 m.

Átmérője fölül : 0·14 m.

Átmérője közepén : 0·20 m.

Alapja hiányzik.

Fölírata :

M. M.

VLPII.

VICTO

RINVS · ET

MAIVS.

DECC · COL

SARMIZ.

METROP.

V · L · P.²

VI. 2.

65.

Hasonló oszlop töredéke. Fehér márvány.

Magassága : 0·30 m.

Szélessége : 0·18 m.

Fölírata :

66—71.

Hasonló oszlopok töredékei.

¹ TORMA K.: Inschriften 34. sz.

² TORMA K.: Inschriften 35. sz.

³ TORMA K.: Inschriften 48. sz.

72.

A főoltár, dór stílusú oszlopalakkal. Anyaga nagy szemcséjű kékes fehér márvány.

Magassága: 1.19 m.

Szélessége fölül: 0.56 m.

Szélessége alul: 0.57 m.

Kerek törzsének átmérője: 0.40 m. Négyzetű feje és alapja tehát igen széles, erős, jellegzetes profillal bír.

Az abacuson elől jobbratartó bika; fölötte, széles vonal által elválasztva, körszeletbe hajlott rózsafüzér, melynek homorú részébe a középpontra, magán álló rózsza helyeztetett; a jobb oldalon bikafej; fölötte széles vonal által elválasztva egyenszögű háromszögbe stílisált acanthuslevél; a baloldalon jobbratartó holló, csőrében hosszú nyilvesszővel, fölötte széles vonal által elválasztva ismét egyenszögű háromszögbe foglalt stílisált acanthuslevél; hátul a baloldal díszítése ismétlődik. E díszítőményeket ismét stílisált acanthuslevelek választják el egymástól. A munka meglehetősen és jellegzetes.

Törzsén a következő fölírat:

NABARZE

DEO

PRO · SAL · AMPLIATI

AVG · N · DISP · ET

SVA · SVORVMQ

OMNIVM

PROTAS · VIKAR

EIVS ·¹

VI. 6, 7, 9.

73.

Az előcsarnokban volt oltár. Anyaga sárgás fehér márvány. Széles fején és talpán nincsen semmi díszítés.

Magassága: 0.95 m.

Fejszélessége: 0.54 m.

Törzsszélessége: 0.42 m.

Talpszélessége: 0.55 m.

Törzsén a következő fölírat:

S · I · M ·

CARPION

AVG

LIB · TABVL

V · S · L · M ·²

VI. 8.

¹ TORMA K.: Inschriften 42. sz.

² TORMA K.: Inschriften 36. sz.

74^{1/2}.

Két db. valószínűleg egy oltárt képezett fehér márványtöredék.

Fej és talpszélessége: 0.24 m.

Az abacuson a következő fölírat:

S · I · M ·¹

75.

Fogadalmi oltár alsó része sárgás fehér márvány.

Talpszélesség: 0.235 m.

Törzsének szélessége: 0.167 m.

Tükörn a következő fölírat:

KLX²
VISO

76.

Fogadalmi oltár felső részének töredéke. Sárgás fehér márvány.

Magassága: 0.135 m.

Szélessége: 0.09—0.10 m.

Fölírata:

PIV³

77.

Fogadalmi oltár alsó vagy felső része. Nagyszemcséjű, sárgás fehér márvány.

Talp- vagy fejszélesség: 0.24 m.

Törzsszélesség: 0.18 m.

Magasság: 0.27 m.

Nincsen sem díszítés, sem fölírat.

78.

Fogadalmi oltár felső vagy alsó részének töredéke.

Szélessége: 0.24 m.

Magassága: 0.15 m.

I.

Faragványok.

79.

Stílizált oroszlanláb. (A jobb első láb.) Töredékes alapjának szélessége: 0.19 m.

Mélysége: 0.11 m.

Magasság: 0.065 m.

¹ TORMA K.: Inschriften 25. sz.

² TORMA K.: Inschriften 14. sz.

³ TORMA K.: Inschriften 40. sz.

2.

Szoborművek és reliefek.

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat dévai muzeumában őrzött, alább felsorolt emlékek anyaga mindig kékes vagy sárgás fehér, kisebb vagy nagyobb szemcséjű, a bisztravölgyi római bányákból aknázott márvány.

Emlékeink szobrok és féldomborművek. A szobrok száma igen csekély, a túlnyomó tömeg reliefekből áll, melyeken a kép a legtöbb esetben igen csekély emelkedéssel bír. Néha magas domborművekkel is találkozunk, egy kettő pedig à jour készült, vagy a féldombormunka vegyített kereken dolgozott részletekkel. A munka rendszeren esetlen, durva, s még ott is, hol finomabb kivitelre akadunk, alig egyéb az képirásnál, mely épen úgy mint a «*tabula Iliaca*» a momentumokat inkább csak sejteti mint érvényesíti.

A reliefek rendszeren négyszög alakú táblák, ritkábban téglányok, melyeket fölül néha bekerített a vésnök, vagy háromszögű tető alá fogott, avagy kör alakú lapok, s ez úgy látszik dácziai sajtáság. Néhányszor koszorú is köríti a csoportozatot. A cselekményt rendszeren keret fogja be, a mely válaszvonal is, ha a *repraesentatio* több részre oszlik. Ennek alsó részére szokták vésní a *dedicatiót*.

Emlékeinket a jelenített csoportozatok és ezek elhelyezése alapján a következő tizenkét osztályba sorozhatjuk:

- a) A sziklából születő Mithra (80).
- b) A külön előállított faklyások (81—89).
- c) Az oltárkő (90).
- d) A bikaölés egyszerű alakja (91—111).
- e) A bikaölés kibővített alakja (112—118).
- f) A bikaölés kibővített koszorúba foglalt 119—124).
- g) A két mezőre osztott mithraeumok (125—127).
- h) A három mezőre osztott egyszerű mithraeumok (128—130).
- i) A három mezőre osztott kibővített mithraeumok (131—139).
- j) Az öt mezőre osztott mithraeumok (140—142).
- k) A belső koszorús, több mezőre osztott mithraeumok (143—144).

l) A kör alakú mithraeumok (145—149).

E szobor vagy féldomborművek rendszeren vörösre voltak festve, s a festés nyomai még ma is élénken látszanak: a 96, 98, 112, 116, 120, 125, 128, 133 és 143 számúakon.

a)

A szoborművek között első helyen áll:

80.

A sziklából kiemelkedő szobor.

Egész dombormű. Anyagja sárgás fehér márvány.

Alapjának magassága: 0.24 m.

Alapjának szélessége: 0.365 m.

A szobrász úgy alkotá, mint a kigyó által körül font sziklából felső lábszárainak közepéig kiemelkedik. A kigyó feje az ifjú jobb lábszáránál lesz látható. A ruhátlan ifjú magassága 0.425 m. s derekánál 0.13 m. széles.

Fején phrygiai sipka, mely nyakának hátsó részét is befödi. Fővege alól két hosszú, a szobor válláig ért hajfürt omlott alá, melyek azonban a jobb oldali kis részének hijával letöredezték. Hiányzó karjait fölemelve tartá. Feje szintén levált törzsétől, de a nélkül, hogy nagyobb sérülést szenvedett volna. Meglehetősen durva, simitatlan munka.

IX. 2.

b)

Az alább következő emlékek (81—82) már alig nevezhetők teljes szobroknak, mert az alakok köpenyének alsó része összeolvad az alappal, úgy hogy a lábszárak féldombormű jelleggel bírnak.

81.

0.15 m. magas, 0.33 m. széles, 0.18 m. mély alapon nyugvó, s az alap és a letört fej nélkül 0.74 m. magas, ifjú embert ábrázoló szobor. Az ifjú törzsét ujjatlan s közvetlen a hónaljnál és a lágyékon átkötött, meglehetősen merev redőzetű tunica födi. Vállain a jobboldalon megerősített köpeny, mely mellének balrészét egészen eltakarja. A köpeny térden jóval alól ér, és sziklaszerűen foly össze az alappal. E köpeny alól dugja ki az ifjú bal keze fejét, melyben melléhez szorítva rövid szarvú bikafőt tart. A bikafő ma-

gassága 0·12 m., szélessége alól 0·05 m., fölül 0·15 m. Jobb karja lefelé irányul. A felső kar könyökben meg lévén hajlítva, kissé eltávolodik a testtől, de az alsó már közeledik, a kézfej pedig összefüggött a testtel. Erre látszik mutatni a tunicán, a lágyékon alól lévő dudor, melynél a kézfejnek kellett kiemelkednie, fogva a vállához támasztott fáklyát (v. ö. Laj. pl. 99—1.) Lábszárai keresztbe vannak fektetve, olyformán, hogy a térdben meghajlított jobb láb került előtérbe, melynek csak meghajlott ujjai érik az alapot. Nadrágnak nincsen semmi nyoma, a lábfejek azonban csizmában vannak.

VII. 1.

Az alapon lévő fölírat majdnem egészen elmosódott, csak a szemlélővel szemben lévő alsó jobb szögletnél látszanak még a következő betűk:

V - S - [L -] M

(Ld. Arch. Epigr. Mittheilungen 7-ik évf.)

82.

Pendantja az előbbinek. Ketté tört piedestáljának méretei a következők. A szemlélővel szemben lévő baltörök magassága 0·14 m., szélessége 0·18 m., mélysége 0·08—0·10 m.; a jobboldalon lévő török magassága 0·14 m., szélessége 0·17—0·18 m., mélysége 0·16 m. (A kettő által alkotott előlap hossza tehát 0·18+0·17—0·18=0·35—0·36). Ezen piedestálból emelkedik ki az alap és fej (hiányzik) nélkül 0·72 m. magas szobor. Tunicáját, köpenyét épen úgy rendezte el a kőfaragó mint az előbbiét. Balkezefejét köpenye alól dugja ki, melyben melléhez szorítva hatalmas scorpíót tart. Az állat jobb ollója letört, bal ollóját az ifjú nyaka felé nyújtja. Az állat hossza ollója hegyétől farka végéig 0·32 m. Az ifjú lefelé irányult balkarját, a piedestál jobb szélére támasztott, lángrózsájával lefelé fordított fáklyára támasztja. A lángrózsának vörös nyomai még constatálhatók.

Az ifjú lábai keresztbe vannak vetve, oly formán, hogy térdben hajlított ballába áll az előtérben. A balzomb alsó része a lábfejjel együtt, úgy hogy az alapon csak a körvonalak látszanak, és a jobb lábszárnak egy része a bokánál letört, s törést szenvedett a köpenynek az alappal való sziklaszerű összefolyása is, úgy hogy a szobor teljesen elvált piedestáljától. A piedestal fölírata:

CAVTOPATI · SAC
SYNETHVS · ADIVI
TABVL V · S · L · M *

VII. 1.

Valószínűleg hasonló szobrok töredékei.

83.

A kinyújtott mutatóujjal 0·10 m. hosszú jobb-kézfej, az alsó karnak 0·08 m. hosszú részletével. Markában 0·17 m. hosszú fáklyatörök tart.

84.

0·06 m. hosszú jobb-kézfej 0·11 m. fáklyatörökkel.

85.

A kinyújtott mutatóujjal 0·08 m. hosszú bal-kézfej 0·11 m. fáklyával.

86.

0·09 m. hosszú, ököltre fogott, a hüvelyk és mutatóujja között 0·037 m. mélyre átlukasztott balkézfej.

87.

0·07 m. magas, 0·14 m. széles, 0·15 m. mély alaptöröken nyugvó meztelen jobb lábfe.

88.

0·24 m. hosszú, alúl 0·03 m., fölül 0·06 m. széles, 0·03 m. vastag, 0·085 m. magas lángrózsájú fáklyatörök.

89.

0·16 m. hosszú, alúl 0·04 m., fölül 0·07 m. széles, 0·035 m. vastag, 0·10 m. magas, vörösre festett lángrózsával bíró fáklyatörök.

c) d)

Az oltárkö és az egyszerű mithraeumok.

A középhegyet, bármely osztályba tartozzék is a csoportozat mindig a bikaölés izgalmas jelenete foglalja el állandónak nevezhető kíséretével. A főalak maga az istenség görögösített ázsiai öltözetben. Dús hajú fejét phrygiai sipka fűdi; felső testén rövid, rendesen ujjatlan, egyszerű vagy kétszer átkötött tunicát visel, lábszárain

* TORMA K.: Inschriften 41. l.

gyakran bő nadrág, lábafejein néha csizma vagy cipő. Vállain széles köpeny, mely a heves mozgulat következtében a levegőbe röppent. Az istenség alakja mindig erőteljes ifjú, s a reprezentációkon a jobbra tartó bikát teríti le, melynek hátán térdel. A bika, hatalmas nagy állat, és támadójának heve s ereje által földre terítettett vagy térdre esett, s estében jobb hátsó lába kisikamodott, míg a bal, teste alá került. Előlábai térdben hajlítva érik a talajt, farkát tehetetlen dűhében és kínjában, magasra emeli, vagy oldalait csapdossa azzal. Az ifjú istenség baljával térdel az állat hátán, míg jobblábszárát az állat kifordult jobb hátsó csükkére támasztja, hogy biztosabban intézhesse hosszú széles törével lero gyott ellenére a végső csapást. Törének tokja rendszeren a chlamys alatt lebeg.

E mozgalmas reprezentációnak rendes részei még az ifjúra ugró kutya, a kigyó, mely az istenséget védi, s a bika nemző részeit összeszorító scorpió. A kigyó a sarmizegetusai emlékekről csak két esetben hiányzik, a 145. és 148-ikről, de már a scorpió többször: a 94, 97, 98, 129, 135. és 145. számú releifekről. Végül a holló, mely rendszeren Mithra chlamysa fölött áll, ennek szélét érintve csőrével.

Jobbról és balról a fáklyások foglalnak helyet. Amaz fölfelé tartja fáklyáit vagy fáklyáját, emez pedig lefelé fordítja. Öltözetök teljesen megegyezik az istenségével. Lábaik rendszeren keresztbe vetvék.

A felső szögletekben baloldalon a sol, jobb oldalon a lunaprotoma helyezvék el.

A representatio fölött néha jelezve találjuk a barlangot is.

Ezen alakok alkotják majdnem kivétel nélkül a csoportozatok fő részét, és a 4-ik osztályzatban, legföljebb még, mintegy kiegészítésül, hét oltárocska csatlakozik.

Az oltárkö azonban kivételt képez, mert ezen megjelenik már az oroszlán, a fa és kos pedig csak egyedül rajta fordulnak elő.

90.

Magas dombormű sárgás márványból.

Az egész három nagy, függélyes törésű daraból áll, melyeknek elsején van a szemlélővel szemben balra az ifjú jobb lábszárának alsó része

(térden alúl) és chlamysa redőinek szintén alsó része; a bika hátulsó testrésze egész jobb czombjával, és kalászos farka; továbbá a gyümölcsfa, majd a gyümölcsfa fölé helyezett talapzaton nyugvó oroszlán, előlábai alatta kosfővel; az oroszlán fölött a hold mellképének töredéke, és végül a kigyó hátulsó testrésze hullámos hajlásokkal. A középső töredékre jutott a bikán térdelő ifjú felső teste, a kigyó feje és testének egy része, egy hajlással. A harmadik töredéken vannak a bal előlába és a kutya.

A relief felső része balról jobbfelé menedékesen haladó vonalban letört, mindig ott, hol a márványnak kevesebb ellenállási képessége volt vékonyságánál fogva.

A relief 0·07—0·011 m. magas alapról emelkedik föl. Legnagyobb magassága 0·92 m.; szélessége 1·31—1·33 m.; az alap vastagsága pedig, hol nincsen törés, 0·31—0·35 m. Az egyes alakok 0·03—0·19 m.-re emelkednek föl a háttérről.

E csoportozat volt, nagysága után ítélve, kétségtelenül a szentély belső falára föllállított istenkép, s annak épen $\frac{1}{3}$ -át foglalta el.

A bikát öllő ifjú — feje, sajnos, hiányzik, — támadó helyzetben van. Felső teste a bika hátán lévő térdbe hajtott balczombjára nehezedik, míg kifeszített jobb lábszára a bika kifordult jobb hátsó lábának csükkére van támasztva. Jobb karját, — ez is hiányzik, — mint a törés daczára a váll s a test egész tartásából kétségtelen bizonyossággal megállapítható, magasra fölemelve tartá, hogy törét annál nagyobb erővel sujthassa a bika nyakába. Ilyen alakban az ifjú még eddig csak Troesmisben fordult elő.^{1 2}

Szertartásos jelentősége, e jelenségnek azt hiszem nincsen, — és csak is a csoportozat beosztásának következménye az, mert a szobrász az ifjút annyira kidomborítá az alaptól s torsóját annyira jobbra fordítá, hogy jobb karjának hacsak nem akar a háttérből teljesen kiemelkedő szobrot előállítani, nem adhatá meg a rendes

¹ Gr. G. TOCILESCU: Revista pentru istorie arheologie si filologie. Anul. I. Vol. II. Fasc. II. (1883.) Bucuresti. 9. tábla I.

² LAJARD: pl. LXXX, 1. A napot ábrázoló sugaras fő mellett, talán az ifju magasra emelt kézfejének töredéke látható, . . . de a chlamyson semmi nyoma a jobb karnak.

posícióit, s a bika is annyira háttérbe van szorítva, hogy már ez is lehetetlenné tette a szokott chablon alkalmazását.

Az ifjú könyökben összehajlott balkarjával a bika fejét rántja vissza. A kézfej, s az alsó kar egy része letört.

Felső testét rövid ujjú, a balkar felső részének közepéig érő tunica fűdi, melyet mellén öv szorít össze, s ugyanez választja el, a jobb oldalon a kar fölemelése következtében megfeszült, a balfelel pedig dúsan omló redőket, az alsóktól, melyeknek elrendezése művészi kézre vall. A lágyékon ismét össze van szorítva a tunica, innen lefelé azonban már szabadon borúl az ifjú felső lábszáraira majdnem térdig, inkább kiemelve mint eltakarva azoknak pompás alkotását.

Jobb lábszárán és lábaféjén a nadrágnak és czizmának vagy czipőnek semmi nyoma.*

E tunicán kívül chlamyst visel az ifjú, de hogy ez miképen volt vállára erősítve, töredékes volta miatt most már lehetetlen meghatározni. Az ifjú heves mozdulata miatt a köpeny a levegőben lobog pompás redőket alkotva. E redőknek csak alsó részeik vannak meg.

Az ifjú alakjának magassága 0·82 m.

A bika hevesen ellenszegül (v. ö. Lajard pl. LXXXVIII, LXXXIX.). Bal előlábával, bár meg van hajlítva, még fölemelkedni törekszik, még ellenáll, jobb előlába azonban, mint megmaradt csülke bizonyítja, már teste alá került, bal hátsó lába szintén, a jobb pedig kifordult hátrafelé. Jobb elő és bal hátsó lábának csülkei igen szépen domborodnak ki az alapból. A bika törzsét széles öv disziti. Bordái a nagy erőfeszítéstől kiemelkednek. Nemző részei teljesen kivésvek. Kalászkokban — az egyik épen maradt, a másik lekopott — végződő farkát magasan föltartja. Feje, nyaka, szügye, jobb előlába a csülökig, s bal előlábának felső része majdnem a térdig letörték.

Testének hossza 0·88 m., legnagyobb magassága 0·44 m.

* FRANZ STUDNICZKA: (Archeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich. Jahrg. VII, Heft 2, 206. l.) azt állítja, hogy az ifjú lábán czipő vagy csizma van. Ez nem felel meg a valóságnak, mert az ifjú bokája ólesen kidomborodik, — sőt még az ujjaknak nyomai is látszanak a megcsontult lábfejen.

Az állat alatt, fejét a bika nyaka felé emelve, fekszik a kigyó. Teste hat hullámot vet.

Hossza 0·70 m.

A bika bal előlába alá helyezte el szobránk a hosszú testű kutyát. Hátsó része ép, előrszének csak körvonalai maradtak meg. Az ifjú felé ugrik.

Hossza 0·20 m.

Az ifjútól 0·29 m.-re emelkedik az alól vastag, fölül azonban mindinkább vékonyodó törzsű, és csak egy úgat hajtó fa. Gyümölcsstermő jellegét a törzsébe vágott, rendetlenül (?) elhelyezett, váltakozó nagyságú babok szabják meg.¹

A fa magassága: 0·42 m.

A fa lombkoronája áldozatul esett a 0·11 m. hosszú s 0·03 magas alapnak, melyen hátsó testrészével nyugszik a fejét előretartó, nagy sörényű oroszlán. Jobb előlábát szarvától megfosztott kosfőn tartja.

Az oroszlán hossza: 0·27 m., magassága: 0·25 m.

A kosfej, a bika kalászos farka, s a gyümölcsfa közé helyezett 0·16 m. hosszú, 0·03 m. magas alapon fekszik.

Hossza: 0·10 m., magassága: 0·06 m.²

Az oroszlán fölött balra a napot ábrázoló alak jobb mellének kis töredéke látszik.

Föltűnő, hogy a scorpió, mely a várhelyi emlékeken majdnem mindig szokott helyen található, itt hiányzik.³

A régi szinezésnek többé semmi nyoma.

Valószínűleg ezen csoportozatnak volt kiegészítő része azon töredék, melyen egy 0·06 m. széles abacussal ellátott, s így, kettétörve 0·07 m. magas kicsinyke oltárocska maradt meg. Az anyag és technika azonossága, s a kő vastagsága, e mellett látszik bizonyítani.

VIII.

¹ Mind a két oldalon van egy-egy gyümölcsfa, néha több is. LAJARD pl. LXXIV; LXXIX — 1; LXXXVIII; csak a baloldalon, Lj. pl. LXXVIII — 1, LXXXIX; csak a jobboldalon Lj. pl. LXXXX.

² Dáciai emlékeken, különösen sarköveken az oroszlán és kos ilyenmő csoportosítása gyakran előfordúl. A legtömegesebben talán gr. KUUN Géza maros-németihi gyűjteményében.

³ STUDNICZKA már idézett tanulmányában a bika jobb előlábának csülkét mondja scorpionnak. Hiányzik a scorpio LAJARD pl. LXXVI — 2; LXXIX — 1; LXXXII — 2; LXXXIV — 2; LXXXVIII — 1, 2; LXXXIX — 3, 4; C — 2; CI — 6; CIV — 3.

91 a, c.

Hasonló nagyságú relief alkatrésze lehetett a következő három töredék 1. balvállrészlet 2. jobb-vállrészlet, 3. a bika kalászos farka.

92.

Lyukacsos sárgás márvány.

Öt darab összefüggő töredék, melyek a téglány alakú lapnak felső jobb, közép és alsó balrészét alkotják. A felső jobb rész első töredékén maradt az istenség feje, jobbra a holló töredéke; a jobb felső szögleten a holló testének hátsó része, a lunaprotoma, s a fáklyás feje; a középső töredékre jutott a bikafő, az ifjú balkezének feje, a jobbában szorított tör s a kutya felső teste; a bal alsó legnagyobb darabon a bika törzse, a kutya bal előlába, a hosszú kigyó, és az ifjú jobb lábszára térden alól; a balszögleten áll a baloldali fáklyás, és ugyancsak ezen láthatók még a bika kifordult hátulsó jobb lábszárának csülke, s a kigyó farka.

Az egésznek magassága: 0·11 m.

Szélessége: 0·147 m. Ily kis méretek tudtommal eddig még nem fordultak elő.

Vastagsága: 0·015 m.

A kép magassága: 0·001—0·005 m.

Az oldalokat 0·01 m. keret fogja be, míg az alap csak 0·008 magas.

Az istenség, mint a bika hátán lévő nyomból megállapítható, az állat hátán térdelt. Alakjából csak a felső keretig nyuló, phrygiai sipkával fődött, kissé balra fordult feje, balkarjának egy része és keze feje, melylyel az állat fejét rántja vissza, jobb keze az állat vállába döfött törrel, s a bika hátulsó csülke mellé támasztott jobb lábszárának alsó része maradt meg.

Az alak magassága: 0·084 m.

A vastag, erőteljes testű bika már földre rogyott. Előlábai teste alá kerültek, míg kifordult, hosszan elnyult hátulsó jobb lábszára vízszintesen fekszik.

Alatta van, három hullámot vetve, a fejét magasan fölemelve tartó kigyó.

Az istenség felé törekszik az ugró helyzetben lévő kutya. Feje közvetlenül a sebet éri. Bal előlába a bika oldalára van támasztva. Testének hátsó része letört.

A csoportozat egyik rendes részese a scorpió

hiányzik, a holló pedig nem szokott helyét foglalja el, hanem az ifjú feje, és a lunaprotoma közé telepedett le.

A baloldali fáklyás fején phrygiai sipkát, felső testén rövid ujjatlan tunicát hord, s vállain köpenyt. Jobbkezében keresztbe vetett ballába fejénél végződő, lefelé fordított fáklyát tart. Balkarja a fáklyával együtt letört.

A jobboldali fáklyásnak csak fődött feje maradt meg. Hogy fáklyáit hogyan tartotta, nem állapíthatjuk meg, mert nincsen semmi nyomuk többé.

Közvetlenül fölötté a jobbszögletben a lunaprotome női mellel. Ruházata nincsen.

A csoportozat munkája elég finom, simított, hátlapja szintén.

X. 2.

93.

Sárgás márvány.

Két összeillő, együtt téglányt alkotó lap. A kettétörés fölülről lefelé történt az ifjútól jobbra. A nagyobb — külső részén kissé sérült — baloldalon maradtak az istenség, a bika törzse, a kigyó, a fáklyás a solprotoma és holló, a kisebb jobboldalra jutottak az ifjú balkarja, a bika feje alaktalan lebernyegével, a kutya, a fáklyás végül a luna-mellkép.

Magassága: 0·185 m.

Szélessége: 0·285 m.

Vastagsága: 0·02 m.

A kép magassága: 0·001—0·008 m.

Oldalait 0·01 m. széles, fölül jobbfelé kissé meghajlott keret fogja be. Alapjának magassága: 0·018—0·028 m. a következő fölírrattal:

AVR THEOF EXVO O/ *

Az ifjú a szokásos öltözetet viseli. Fejét hajlás nélkül való phrygiai sipka fődí. Alóla hullámszerűen ki fűrtjei, eltakarva arcának baloldalát. A jobboldalon azonban lezsurlódván, már csak körvonalok látszanak. Az arc kissé balra fordul. Durva vonásainak többé semmi nyoma.

* V. ö. C. J. L. III. k. 1495 — Sarmizegetusa; 3350. Székesfehérvár, Torma Károly: Inschriften aus Dacia, Moesia superior, Pannonia inferior. Külön lenyomat az Arch. epigr. Mittheilungen aus Oesterreich VI. k. II. füzet. 12. sz.

Lekoptak. Hosszú, vastag nyaka széles vállakról emelkedik föl. A jobbon nagy gomb tartja össze köpenyének két szárnyát, mely a heves mozdulat következtében négy nagy, csak a végeken hajlott redőben emelkedik az ifjú homlokának magasságáig.

A legfelső redőn ül, egészen a párkányhoz szorulva a holló.

A cselekmény a végrehajtásnak utolsó stadiumában lévén, a bikán térdelő ifjú balkarjával, orránál fogva, visszarántva az állat fejét, jobbjával már megtevé a döfést, és ezért a bika jobb hátulsó csülkére támasztott lábszára is vesztett merevségéből. Jobb lábszárán a ruházatnak semmi nyoma.

A jobbkezbe szorított, gomb-fogantyús tör jóval nagyobb mint a válláról lefüggő tok.

Az ifjú magassága: 0·17 m.

A rövid szarvú, a véső alól igen esetlenül került bika — nyaka hosszú, vastag és szügyével együtt jóval nagyobb mint a törzs — már nem küzd, már a földre rogyott, s e közben szája kinyílt, füle lekonyulva, míg jobb előlába térdben meghajolva hasa alá került, az idétlenül hosszú jobb hátsó pedig vízszintesen fekszik a földön. Vastag farka az ifjú jobb lábszára mögöl emelkedik föl egész a törig.

A scorpiót a bika nemzőrészeinél csak dudor jelzi.

Alatta hosszú kigyó nyulik el, fejét a sebhez emelve, míg a nyakravalós kutya a jobboldalon álló fáklyás mögöl előlépve az ifjú felé igyekszik. Csak testének elő része látszik.

Az ifjúval egyformán öltözött fáklyások közül a jobboldalon álló jobblábát keresztbe veti, s jobb-jában levő fáklyáját rézsutos vonalban egész a felső párkányig emeli, míg a baljában lévő magasához szorítja, s lángra, homlokával egyenlő magasságban lobog az oldal párkány felé hajolva. A baloldali fiú ballábát veti keresztbe, s a baljában levő fáklyát a bika csülke mellett süllyeszti földre, a jobb kezében lévő pedig a saját jobb lába mellett.

A felső balszöglet solprotomeja — közvetlenül a fáklyás sipkája fölött igen elmosódott, elkeskenyedett, s a tér szűke miatt jobb válla már a párkányba olvad. A megfelelő lunaprotoma, szintén a fáklyás feje fölött, sokkal sikerültebb.

Melle nemének megfelelően magasan kidomborodik. Haja, födetlen fejről dús fürtökben ömlik alá. A napnál azonban csak körvonalokat különböztethetünk meg. Vállát, mint a napét. köpeny borítja, melyet mindkettőnél egy-egy gomb tart össze.

A relief munkája igen kezdetleges. A simításnak és az egykori színezésnek semmi nyoma. Hátulsó része durván hagyott lap.

XI. 1.

94.

Fehér márvány, — a lugosi püspök birtokában.

Téglány alakú lap, melynek jobb alsó részén egy darab letört. E töredékre jutottak a földre hullott bika teste alá hajlott mindkét lábának térde, a fáklyás mellén alól, karjának és fáklyájának egy része, a nagyobb részen pedig a jobboldali fáklyás testének felső része, a megfelelő baloldali, az istenség, a bika, a kutya, a kigyó, a scorpió, a holló s végül a felső szögletekben a nap és hold mellképei helyezték el.

A relief magassága baloldalán 0·27, jobboldalán 0·275 m.

Szélessége 0·35 m.

Vastagsága 0·025—0·033 m.

A kép magassága: 0·002—0·008 m.

Oldalait széles, fölül jobbfelé kissé lehajló keret fogja be. Alapjának magassága 0·025—0·030 m. a következő fölrattal:

SEVERVS—AVC—LID^λ TI^λ////.*

A relief elrendezése teljesen megegyezik az előbbivel: még a részletekben is.

Durva, elnagyolt munka. A kisimításnak, színezésnek semmi nyoma. Hátulsó része simítatlan lap.

95.

Fehér márvány. A lugosi püspök tulajdona.

Trapez alakú lap, melyet hosszában foglal el a representatio.

A lapnak balszöglete a solprotoma, a holló, a chlamys redőivel, a tör tokjával s a fáklyás torsojával letört. A megmaradt rész ismét két töre-

* TORMA: Inschriften 44. v. ö. Arch, Epigr. Mittheilungen aus Oesterreich I. k. 123. l. 21.

dék. A felső kisebbben az istenség feje s balvállának kis része és a hold mellképe, — a nagyobb alsón az ifjú, a bika, a kigyó, kutya, a baloldali fáklyás testének alsó része, s a jobboldali egészen.

Magassága 0·227 m.

Szélessége 0·195 m.

Vastagsága 0·02 m.

Oldalait 0·02—0·025 m. széles keret fogja be. Alapjának magassága 0·04 m. a következő igen rondetlen, inkább karczott mint vésett fölirattal:

AVRELIVS VALENTINVS
EX VOTO P OSVIT.*

Az ifjú fejét balra fordítva, testét pedig majdnem egyenesen tartva térdel a bikán. Jobb lábcsúráját az állat hátulsó jobb lábára támasztja. Balkarjával rövid szárú fejét rántja vissza. Törét jobb karjával meríti az állat vállába. Chlamysa egészen letört. Torsoját igen szép redőket vető tunica fűdi. Fején phrygiai sipka. Lábán csizma van, nadrágja ninesen.

A bika rövid széles testű. Két első lába térdben összehajolva már a földön van, míg jobb lábcsúrára kifordulva vízszintesen fekszik.

Nemző részei mellett, hasa alól búvik elő a kigyó, fejét magasra emelve.

A kutya hátsó lábain áll, s előlábait a bika nyakához támasztja. Nyitott szájú fejét az ifjú felé fordítja. Farka már az oldalkeretbe megy át.

E kutya a jobboldali fáklyást eltakarja egész térdig. Ő is ugyanoly öltözetet visel mint a bikát öltő ifjú. Vállán köpeny van, mely átmenve az oldalkeretbe, simán ereszkedik egész térdéig. Rövid, a bika álláig érő fáklyáját könyökben összehajtott baljában tartja. A tér szűke miatt nem jobb, hanem ballábát veti keresztbe. A jobboldali fáklyás ily alakban tudtommal még sohasem fordult elő.

Baloldalon álló társának csak alsó része maradt meg. Ballábát keresztbe veti. A lefelé tartott fáklya nyomai igen határozatlanok.

E két alak egészen az oldalakhoz szorult.

A felső jobbszögletben van a lunaprotoma,

* TORMA K. Inschriften 43. sz.

közvetlenül a feje búbja mögül emelkedő holdszarvakkal.¹

Munkája durva, simítatlan, hátlapja szintén.

96.

Kékes márvány.

Téglány alakú lapnak három összefüggő, és pedig bal felső és alsó, és jobb alsó töredéke, melyeknek elsején megmaradt a solprotome a fáklyás fiú balvállánál kezdődő s jobb kezefejénél végződő rézsutos töréssel, a másodikon a fiúnak lábszárai, tunicája, és köpenyének alja, a jobbjobban tartott fáklya kezefejével, a második fáklya vége, a bika jobb hátsó lábának egy része, az ifjú lábfeje, a kigyó farka s a fölirat három első betűje; a jobb alsó részre jutottak: a bika, hátán az ifjú lábczombjának nyomaival, a kigyó, kutya, a jobboldali fáklyás derékon alul és a fölirat.

Magassága: 0·19 a baloldalon; a jobboldalon: 0·115 m.

Szélessége: 0·27 m.

Vastagsága: 0·025—0·03 m.

Oldalait 0·01 m. keret fogja be. Alapja, melyen az alábbi föliratot a kigyó farka a három első betű után ketté választja 0·03—0·033 m magas.

LON · C · SALARA · EXV · POSIT²

Az ifjú, mint a bika hátán lévő törésből megállapítható, a szokásos helyzetben térdelt az állat hátán, jobb lábszárával egyensúlyozva magát. Lába-fején czipő van.

A hatalmas bika már a földre rogyott. Elölábai térdben hajolva teste alá kerültek. Közöttök függ le hosszú lebernyege. Jobb lábszára kifordulva vízszintesen fekszik.

Alatta van a hosszú testű, két hullámot vető kigyó, a mint fejét majdnem szögben magasán fölemeli a sebhez. Farka az alapba átfutva végződik.

Az ifjút megtámadó nyitott szájú kutya ugró helyzetben van. Elölábait a bika szügyéhez támasztja. Csak testének előrésze látszik, a többit eltakarja az előtte álló fáklyás.

¹ V. ö. LAJARD: pl. LXXIX — 2, LXXXIII, LXXXIV — 2, LXXXVII, LXXXIX, XCII, XCIII — 2.

² TORMA: Inschriften 20+16. sz.

A scorpio hiányzik.

A baloldali fáklyás testének közép része majdnem egészen hiányzik. Jobbjában lévő fáklyája, keresztbe tett ballábának fejénél véződik. A baloldali pedig a bikaölő ifjú lábánál.

Társának felső teste valamivel fölül a kötésten letört. Balkezének feje a fölfelé tartott fáklya nyelével megmaradt. Ballábát veti keresztbe.

Ruházatok egyforma. Phrygiai sipka volt kétségtelenül a jobboldali fején is mint társáén; tunicájok, köpenyök teljesen azonos.

A felső balszögletben a solprotoma töredéke látható.

Az egykori vörös színezésnek nyomai csak a nap mellképén maradtak meg.

Meglehetős munka, a kisimitás határozott XI. 2. nyomaival. Hátlapja simítatlan.

97.

Fehér márvány. A lugosi püspök tulajdona.

Töredék, melyen csak a fejetlen bika, s a szintén fejetlen istenség maradtak meg, igen elmosódottan, úgy hogy körvonalaikat is alig különböztethetjük meg.

Az alapon lévő fölirat olvashatatlan.

Magassága 0·114 m.

Szélessége 0·167 m.

Vastagsága 0·015 m.

98.

Kékes márvány.

Három összeillő töredék, melyek közül az elsőn a bikaölést végrehajtó ifjú feje, — e mellett jobbról egy oltár, baloldalon köpenyének egy része; a másodikon chlamysának folytatása, a harmadikon tunicájának egy szöglete, törének tokja, a bika farka, kifordult hátulsó lába; az emelkedés, kiseded halom, melyen a cselekmény végrehajtatik, a kigyó farkának vége és a fáklyás fiú egész homlokáig.

A relief jobb oldala, közép része az alappal és felső balszöglete hiányozván, a méreteket csak hozzávetőleg határozhatjuk meg:

A magasság: 0·22 m.

Szélesség: 0·31 m.

A vastagság: 0·051 és 0·02 m. között változik.

A kép magassága: 0·002—0·008 m.

A dombormű 0·03 m. magas alapról emelkedik föl. Baloldali és felső kerete 0·005 m. szélesek.

Utóbbi enyhén hajlott.

Az ifjú fejét a szokásos phrygiai sipka födi, mely alól nagy csigákban omlik dús haja, elborítva egészen homlokát, füleit. Vonásai határozatlanok, durvák. Szemeit csak mélyedések, orrát hosszudad dudor, száját vékony nyom jelzik. Álla meglehetősen gömbölyű. Arczát kissé balra fordítja. Nyakán alól, kivéve jobb lábafejét, hiányzik egész teste. Nyaka igen rövid lehetett, mert a heves mozdulat következtében lobogó köpenyét közvetlenül álla alatt tartja össze a nagy gomb. Köpenyének redői szélesek, kerekdeden hajlók, s egészen a felső párkányig emelkednek. A legfelső redő belsejében alaktalan dudorodás van, míg külső szélén talán a holló csőre látszik.

A redők alatt van az ifjú lebegő törének tokja, alább pedig tunicájának kicsinyke szöglete.

Az ifjú itt is a szokásos alakban térdel a bika hátán. Testének egyensúlyát a bika jobb, hátsó csülkére támasztott jobb lábszára tartja fenn. Lábféjén a cipőnek, csizmának semmi nyoma.

Az ifjú magassága 0·175 m.

A bikanak csak hátulsó jobb lába térden alól, és két ágban végződő magasra föltartott farka maradtak meg. A két ág között egy gömb van.*

A cselekmény kiseded emelkedésén történik.

Ezen emelkedés előtt látszik a kigyó testének legvégső része.

Végül következik a baloldalon, a ballábát keresztbe vetve álló fiú. Arczát jobbra fordítja. Testét rövid, rendetlen, durva redőkben ömlő, derékon átkötött tunica födi; vállán gomb által összetartott köpeny függ, mely mereven, úgyszólván hajlás nélkül ereszkedik le majdnem térdéig. Durván vésett kezeiben, két, lefelé fordított fáklyát tart, melyeknek egyike az istenség lábafejét, másika pedig a bika csülkét éri.

Az alak magassága 0·10 m.

A törön, a fáklyás köpenyén, lábafejein, a fáklyák végein, a párkányon, s az alap felső szélén vörös festés nyomai látszanak.

* V. ö. LAJARD: pl C — 2.

A relief durva, elnagyolt munka. A kisimitás alig vehető észre. Hátsó része lapos, simítottan.

99.

Fehér márvány. A délmagyarországi régészeti, történelmi és muzeumi társulat tulajdona.

Téglány alakú lap, melynek oldalait 0·004—0·013 m. széles keret fogja be. Alapja 0·038—0·05 m. magas.

A lap magassága: 0·244 m.

Szélessége: 0·311 m.

Vastagsága: 0·03—0·04 m.

A kép magassága: 0·001—0·01 m.

Az ifjú balra fordított arccal, térdel a bikán. Balkezeivel visszarántja rövid szarvú fejét, jobbjaival peddig vállába meríti vastag, gombos markolatú törét. Testének egyensúlyát az állat hátsó czombjára támasztott jobb lábával tartja fenn. Fején phrygiai sipka van, melynek hegye átsap a felső párkányba. Alóla kiálló hosszú, nagy haja arcának oldalait egészen eltakarja. Felső testén czombjának közepéig érő ujjatlan tunicát visel; vállain a heves mozdulat következtében lebegő, négy redőt vető chlamys, melynek szárnyait jobb vállán nagy gomb tartja össze. Lábszárain a nadrágnak semmi nyoma. Jobblában rövid szárú csizma. Areza nagy, kerek, kifejeztelen. Vastag, hosszú nyaka széles vállakból emelkedik ki. Teste zömök, az erőből duzzadó, de szabálytalan. Karjai rövidek, kéz- és lábfejei igen nagyok.

Chlamysa alatt, szintén lobogva a vállaira átvetve szíjjal erősített törtek.

Köpenyének legfelső redőjén ül a holló, egészen a kerethez szorulva.

Az ifjú magassága: 0·215 m.

A kis szarvú, rövid testű bika már térdeire rogyott. Hosszú lebernyege két első lába között majdnem földig ér. Hátát egészen elfoglalja az ifjú térdben összehajtott bal lábszára. Törzse eléggé kidomborodik. Hosszan elnyúlt hátsó jobb lába, kifordulva, vízszintesen fekszik a földön.

Nemző részeit scorpio támadja meg.

Alatta van a kigyó. Fejét, majdnem derékszögű hajlással, magasra emeli, hogy a sebhez jusson. Teste két hullámot vet, s az ifjú jobb

lábfejenél az alapba átfutólag végződik hosszú farka.

Az ugró helyzetben lévő kutya az ifjút akarja elérni. Nyitott szájú, csinosan metszett fejét — vizsla jellegű — magasra tartja, bal első lábát a bika jobb előlábának forgójára, jobblábát pedig ugyanannak szárcsontjára támasztja. Csak testének előrésze látszik, a többi eltakarja a fáklyás.

A jobboldali fiú, balkezeiben tartott fáklyáját vállához szorítja, a jobbjaiban lévő pedig föltartja, úgy hogy lángja a felső keretbe csap át. Arcát balra fordítja.

Társa kissé jobbra fordulva, fáklyáit lefelé fordítva egymás mellett tartja, úgy hogy végeik az istenség bokáját érik. Öltözetök teljesen egyforma: phrygiai sipka, tunica és köpeny. Amaz jobb, ez ballábát veti keresztbe. Arczaik durvák, jellegtelenek.

A bal, felső szögletben levő solprotoma, a sugárkorona némi nyomaival; vele átellenben a hold mellképe magasán, fölemelkedő szarvakkal. Melle domború. Ruházatok egyforma: tunicát viselnek és vállakon köpenyt. Dús hajok, arczaik oldalát eldakarva omlik vállaikra.

Föltűnő az abacus és plinthussal bíró, jeletlen oltárok elhelyezése: egy van a baloldali fáklyás feje és az istenség köpenye között, egy a nap és holló, kettő a holló s Mithra feje, és három az istenség feje és a jobboldali fiú magasra tartott fáklyája között.

A munka meglehetősen durva, bár simított. A hátlap szintén.

100.

Kékes-fehér márvány.

A kiásáskor három, — két kisebb s egy nagyobb darabra tört, majdnem négyszögű lap. A jobboldali szögletredékben van a fáklyás feje, balválla s balkarja kezefejétől fölfelé a fáklyával, a hold mellképe s két oltár, a másodikon a fáklyás jobb kézfeje a fáklyával, öt oltár, az istenség feje a harmadikra jutottak az ifjú testének többi része, a bika, kutya, kigyó, scorpio, holló, a jobb fáklyás teste nyakán alól, baloldali társa, végül a nap és hold. A jobb alsó szögletből is kitört egy kis darab a fölirat négy utolsó betűjével.

Magassága: 0·270 m.

Szélessége: 0·325 m.

Vastagsága: 0·03 m.

A kép legnagyobb emelkedettsége 0·016 m.

Oldalait 0·01 m. széles keret fogja be, míg alapja 0·025 m. magas, a következő fölirattal:

ÆLIVS NEPOS VOTVMRET | *

Az istenség fejét a felső párkányba nyúló phrygiai sipka fűdi, mely alól dús haja, füleit eltakarva, vastag fűrtökben omlik vállaira.

Felső testén térden felül érő, derékon átkötött, ujjatlan tunicát visel. A chlamys szárnyait jobb vállán gomb tartja össze. Köpenye innen a mozgás hevéssége következtében lobogva, négy ívbe hajló redőben repül, melyek közül a legalsó és legfelső, széleikben ismételve görbülnek.

Széles törtokja, — hosszú átvető kötővel van jobb vállára erősítve, s chlamysának legalsó redője alatt szabadon lebeg.

Lábszárain semmi nyoma a nadrágnak. Jobblába fején, alsó lábszára harmadáig érő csizmát visel.

Az alak maga szabálytalan, zömök testű. Kissé balra fordított arca nyomott széles, kifejezéstelen. Nyaka vastag, rövid.

Ballábát összehajtva a bikán térdel; jobb-lábszárát, a bika farkát eltakarva, ennek visszahajlott hátulsó jobb czombján kifeszítve tartja, hogy támogassa testét a heves mozdulatban. A jobbhoz mérten aránytalanul rövid balkarját kinyújtva, kezével a bika orrát ragadja meg; szintén kinyújtott jobb karja, már megtörtévé a szúrás, enyhén hajlott. Jobb kezében széles, hegyével a bika nyakába merített tört tart, melyet kezének négy ujjával még szorít, míg kis ujját már levette markolatáról. A markolatot nagy gomb diszíti.

Köpenyének legfelső redőjén ül a holló.

Az alak magassága 0·25 m.

A rövid szarvú bika térdeire hullott. Előlabái és a bal hátsó teste alá hajoltak, míg hátulsó jobb lábszára kifelé fordulva vízszintesen hullott a földre. Szája kinyílt, fülei lekonyultak. Nyaka egészen sima. Nagy, szügyének középrészét eltakaró lebernyege redőtlen. Hátát az ifjúnak bal, térden hajlított lábszára egész hosszúságában elfűdi,

farkát pedig a baloldali fáklyás fiú czombja takarja.

Mellette jobbról a kutya látható a mint az ifjú felé ugrik. Szája kissé nyitott. Meglehetősen metszett fejét, melyen balfülének nyoma is meglát-szik a bika nyakára, mereven kinyújtott bal első lábát pedig szügyére fekteti. Nyakát öv diszíti. Testének csak előrsze látszik, a többit eltakarja az előtte álló fáklyás.

A bika nemző részeit, igen durva művű, alig fölismerhető scorio támadja meg.

Alatta csúszik az öt hullámot vető, vastag, fejét erős, majdnem derékszögű hajlással magasra, a bika sebéhez emelő kigyó. Gömbölyded, szem és szájnélkül való szakállas feje a bika jobb első lábának csuklójánál van, farka pedig a földre hullott állat hátulsó jobb lábának csülkénél végződik.

A baloldalon álló s jobbra tekintő fáklyás fejét, ugyanolyan phrygiai sipka fűdi, mint az istenségét, mely alól dúsán hullámszik alá haja, elborítva homlokának egy részét, füleit s arczának jobb és balfelét egész az állsontig. Torsoját ujjatlan, derékon átkötött tunica fűdi. Lábszárain semmi nyoma a ruházatnak. Ballábát keresztbe veti. Jobb karja testéhez simul, balkarja kissé eláll attól. Kezeiben lefelé fordított fáklyákat tart, melyek közül a jobb, ballába sarkánál végződik, a balnak alsó része pedig az ifjú jobb lábszára mögött.

A jobboldali, az előbbivel szembe néző alak fővege és hajállása ugyanolyan mint átelleneséé. Ujjatlan tunicát visel. Jobb lábát keresztbe veti. Jobb karját a főalak feje felé részsut eresztve magasan fölemeli, kezében fáklyát tartva, melynek lángja átesap a felső kereten. Balkezében, karjával átölelve s vállához támasztva a nélkül, hogy oldalát érintené, szintén égő, fölfelé vastagodó fáklyát tart, melynek lángja fővegével egyenlő magasságban az oldalpárkány felé hajolva lobog.

A baloldali alak alacsonyabb (0·18 m.), zömökebb testű, keskenyebb arczú mint a jobboldali. Ez magas (0·203 m.), karcú, nagy, kerek durva arczú. A baloldali fáklyás arca kissé sérült, orra letört; — emezé ép. Kezeik aránytalanul nagyok.

A felső balszögletben a nap mellképe egészen az oldalokhoz szorult. Mellét tunica fűdi; jobb vállán köpeny nyomai látszanak.

* TORMA: Inschriften 32. sz.

Vele átellenben a gazdag hajzatú lunaprotoma, fénykoronával, háta mögött félholddal, melynek szarvai vállalai mögül emelkednek ki. Arca finomabb mint átelleneséé. Mellei kidomborodnak. Tunicát és köpenyt visel.

A holló és a bikát ölé ifjú között a felső párkányt érintő 0·015 m. magasságú jeltelen oltárka van, innen jobbra, az ifjú s a fölfelé tartott fáklya között kettő, a fáklya és a lunaprotoma között szintén kettő.

A reliefen a színezésnek többé semmi nyoma. Munkája esetlen, a simítás igen felületes. Viz-

X. 1. szája durva, simítatlan.

101.

Kékes márvány. Gróf Kuun Géza maros-némethii gyűjteményében.

Valószínűleg négyszögű tábla jobboldali közép töredéke, — melyen a cselekmény részeiből megmaradtak: az istenség melle, karjai és töre, a bika feje, nyakának kis részével, a kutyafej és a jobboldali fáklyás fejetlen teste, jobb keze fejének és lábszárjai térden alóli részének hijával.

Szélessége felül: 0·205 m., alól: 0·155.

Magassága: 0·075—0·105 m.

Vastagsága: 0·04 m. A kép magassága: 0·001—0·01 m.

Az ifjú szokásos helyzetben térdelt a bikán. Az állat fejét baljával rántja vissza, míg jobbjuval az állat nyakába meríti hatalmas törét. A tör széles, három élű. Fogantyuját nagy gomb diszíti. Az istenség, megtörténvén a szúrás, mutató és kis ujjával már elbocsátja fegyverét. Testének megmaradt része szabálytalan. Balkarja a jobbhöz mérten aránytalanul hosszú. Kézfejei túlságosan nagyok.

Felső testét újjatlan tunica födi. Bal vállán a chlamys nyomai meglátszanak. Köpenyének szárnyai, mint a törés alakjából megállapítható, jobb vállán voltak összekapcsolva.

A bika, már valószínűleg földre rogyott. Rövid szarvú, nyitott szájú hatalmas feje, az erőszaknak engedve, visszahanyatlott. Nyelve kilóg. Fülét háromszögű, kised emelkedés jelzi. Nyaka rendkívül vastag. Lebernyege redőtlenül ereszkedik lefelé.

Az istenség felé iparkodó kutya fejének csak hosszú keskeny töredéke maradt meg. A kutya-

nak csak a bika nyakához támasztott feje látszik és legfőlebb még előlábai lehetnek előtérbe, a testének többi részét eltakarta az előtte álló fáklyás.

A jobboldali fáklyás egészen az oldalkerethez szorult. Föltűnő, hogy a baljában lévő fáklyát lefelé tartja, míg a jobbjuában lévő fölfelé. Az egyszerű, tisztán csak a bikaölést reprezentáló mithraeumokon ez sehol sem fordul elő. Testét rövid, újjatlan tunica födi. Vállain köpeny függ.

A relief munkája durva, simítatlan.

XII. 1.

102.

Fehér márvány. A lugosi püspök birtokában.

Téglány alakú tábla balrészének két töredéke. A felsőn találjuk az istenség chlamysát, fölötté a hollót, a törtokot, tunicájának egy szögletét, a fáklyás fejét válllaival, a solprotomát és négy oltárocskát, az alsón az istenség, jobblábszárát térden alól, a fáklyást vállain alól s a bika kifordult hátulsó jobblábat.

Magassága: 0·20 m.

Szélessége fölül 0·11 m., alól 0·08 m. Az egésznek szélessége hozzátevéleg 0·30—0·31 m. lehetett.

Oldalait 0·02—0·03 m. széles keret fogja be, míg alapja 0·05 m.

Az ifjúnak csak nagy redőkben hullámzó chlamysa van meg. Tunicát visel, s erre van reávetve a mozgás hevéssége miatt lebegő törtokjának szíja is. Jobb lábszárát testének támogatására a bika kifordult jobb hátulsó lábán tartja. Lábszárán a ruházatnak semmi nyoma.

Chlamysának legfelső redőjén a holló.

A bika, mint hátulsó jobb lábának helyzetéből következtetjük, már földre rogyott.

A baloldali fáklyás alacsony zömök testű. Fején phrygiai sipka, testén tunica, vállain köpeny, mely azonban alább nincsen még jelezve sem. Karjai lefelé nyúlnak. Lefelé fordított fáklyái közül a jobbjuában lévő, keresztbe vetett ballába mellett, a baljában lévő pedig a bika csülkénél bocsátja földre.

Közvetlenül fölötté a gazdag hajzatú solprotoma. Csak tunicája van.

A holló és az ifjú feje között négy oltárka abacus és plinthus-szal.

Durva, simítatlan munka, hátlapja szintén.

103.

Szürkés márvány.

Egy nagy tábla középrészének két összefüggő töredéke.

A jobboldalin az istenség torsoja. Hosszú ujjú, a jobbkarinak egész kezefejeig érő tunica van rajta. Balvállát a szépen ránczolt chlamys takarja. Ez alól nyújtja ki balkarját, hogy visszarántsza a bika fejét. Épen maradt, enyhén hajlott jobbkarjával már megtette a szúrást. Széles kezefejében gombos tört szorít. A baloldali töredéken a lebegő köpeny redői maradtak meg. A kép magassága: 0·001—0·004 m.

Magassága a jobboldalon 0·04 m.

Magassága a baloldalon 0·10 m.

Szélessége: 0·24 m.

Vastagsága: 0·012—0·018 m.

Csinos, simított munka. A hátlap szintén.

104.

Kékes márvány.

Téglány alakú tábla felső jobboldali szögletének és oldalának töredéke.

A felső szöglet töredékén maradtak a lunaprotoma, a fáklyás feje, jobbkarja, s a fáklya nyelének kis része, s a baljában tartott fáklya lángjának egy csikja, — az oldalt képező darabra jutott: a bika visszarántott fejének egy része, a fáklyás torsoja kötésig, a baljában tartott fáklya, kezefejének kis részével.

Az oldalokat 0·012 m. széles keret fogja be.

Együttes magasság a jobboldalon 0·132 m., a baloldalon 0·105 m.

Szélesség fölül 0·13 m., alól 0·113.

A kép magassága 0·001—0·002 m.

A fáklyás fején phrygiai sipka, torsoján tunica, vállain köpeny. Jobb kezében lévő fáklyája úgy látszik egész a párkányig nyult. Könyöke a bika fejét éri. A baljában lévő fáklyát vállához szorítva tartja. Lángja a keret felé hajolva lobog. Jobb könyöke alatt a bika visszarántott, nagyon elmosódott feje.

Jobboldalt a fáklyás feje fölött a felső szögletben a lunaprotoma, vállai mögül kiemelkedő holdszarvakkal. Fején fovegnek nyomai látszanak. Ez alól ereszkedik le haja mind a két oldalt egész füléig. Mellei kidomborodnak. Tunicát és köpenyt visel.

A fáklyás nyakán, köpenyén, baljában tartott fáklyájának lángrózsáján a vörös festésnek nyomai.

Durva, bár simított munka. Hátlapja szintén.

105.

Kékes márvány.

Négyszögű lap felső jobb szögletének töredéke, melyen a dúshajú lunaprotoma, a fáklyás feje nagy hajjal, s balkarja a fáklyával maradtak meg. Érdekes, hogy a fáklya fölnyúlik egészen a hold feje tetejéig, s a jobboldalon, majdnem a szögletben végződik.

Az oldalokat 0·014 m. széles párkány foglalja be.

A kép magassága 0·001—0·005 m.

Magassága a baloldalon 0·085 m.

Magassága a jobboldalon 0·10 m.

Szélessége fölül 0·062 m., alól 0·079 m.

Vastagsága: 0·02 m.

Durva, simított munka. Hátlapja szintén.

106.

Lyukacsos szürke márvány.

Téglány alakú lap, jobboldali alsó szögletének töredéke, melyen a földre rogyott bika összehajlott előlábainak térdei, közből a lebernyeg, a kigyó kis töredéke, az istenség felé törekvő kutyának, ugró helyzetben lévő egész teste, — előlábait a bika lebernyegére támasztá, — a ballábát keresztbe vetve tartó fálvás maradtak meg. A fáklyás köpenyt és tunicát visel. Lábain cipő. Bal kezének feje, a fölfelé tartott fáklya nyelének végével még egészen ép.

A kép magassága 0·001—0·003 m.

Az oldalokat 0·008 m. széles keret fogta be.

Az alap magassága 0·03 m.

A töredék magassága a baloldalon 0·04 m.

A töredék magassága a jobboldalon 0·07 m.

Szélessége fölül 0·06 m., alól 0·10 m.

Vastagsága 0·02 m.

Meglehetős munka. A simítás nyomai egészen elmosódtak.

107.

Sárgás márvány.

Egy nagy tábla felső balszögletének és oldalának három összefüggő töredéke. A legnagyobb-

bon maradtak a chlamys felső redői, a holló feje; a szögleten a chlamys redőinek külső szélei, a holló testének többi része, a solprotoma, s ez alatt a fáklyás sipkájának hegye, a harmadikon, a fáklyás feje s jobb vállának egy része.

Magassága a baloldalon: 0·165 m.

Magassága a jobboldalon: 0·10 m.

Szélessége: 0·225 m.

Vastagsága: 0·02 m.

Az oldalokat 0·02 m. széles keret fogja be.

A kép magassága 0·002—0·01 m.

A chlamys redői ügyes kézre vallanak. A holló teste kielégítő. A solprotoma areza tiszta, szabályos. Fejét hosszú haj borítja. Tunicát visel és vállain köpenyt. A baloldali fáklyás areza elmosódott, fején phrygiai sipka.

Kielégítő, simított munka. Hátlapja szintén.

108.

Kékes márvány.

Négyszögű lapnak felső balszöglete. Solprotome, melynek jobb válla az oldalkerettel együtt letört. A felső keret 0·02 m. széles.

Magassága: 0·074 m.

Szélessége: 0·09 m.

Meglehető, simított munka. Hátlap szintén.

109.

Kékes márvány.

Négyszögű lap bal alsó szögletének töredéke, melyen az istenség törének tokja, tunicájának kis szöglete, jobb lábszára térdén alól, a bika hátulsó jobb lába, a kigyó farka s a fáklyás nyakán alól maradtak meg.

Magassága a baloldalon: 0·067 m.

Magassága a jobboldalon: 0·122 m.

Szélessége: 0·9 m.

Vastagsága: 0·025 m.

A kép magassága 0·001—0·009 m.

Az oldalokat 0·008 m. széles keret fogta be, az alap magassága 0·015 m. a következő felirattal:

⎓ EEPENTIA*

Az ifjú szokásos helyzetben térdelt a bikán, jobb lábszárát teste egyensúlyának föntartására,

* TORMA: Inschriften 17. sz.

ennek jobb hátsó czombjára támasztva tartja. Vastag, átalvető szíjakkal ellátott törtokja a levegőben lebeg.

A bika, a mint kifordult, vízszintesen fekvő jobb hátsó lábának helyzetéből megállapítható, már a földre rogyott.

Alatta, az istenség lábánál végződő kigyónak töredéke.

A fáklyás — feje hiányzik — tunicát és köpenyt visel. Fáklyáit lefelé fordítja, s az egyik keresztbe vetett ballába fejénél, a másik a bika csülke mellett végződik.

Durva, elnagyolt, bár simított munka. Hátlapja szintén.

110.

Kékes márvány.

Négyszögű lap bal, alsó szögletének töredéke. A fáklyás testének alsó része. Csak tunicát visel, melynek szegélyét kettős sáv ékíti. A felső sávon rhombos (v. ö. Lajard pl. LXXIX. 1), a hullámvonallal elválasztott alsóé pedig lyukacsos díszítésű.

Az oldalokat 0·03 m. széles keret fogta be, míg az alap csak 0·01 m. magas.

Szélessége fölül 0·105 m., alól 0·068 m.

Vastagsága: 0·03.

XII. 2.

111.

Kékes márvány.

Négyszögű lap alapjának összefüggő öt darab töredéke. Fölül jobboldalon a földre hullott bikának összehajlott térde, a baloldalon pedig kifordult hátulsó jobb czombja, s az istenségnek erre támasztott lába-feje.

Az alapon a következő fölirat:

⎓ N I S A N P O C A ⎓ *

Hossza: 0·285 m.

Szélessége: 0·025—0·105 m.

Vastagsága: 0·011 m.

Csinos, simított munka, hátul szintén.

* TORMA: Inschriften 37. sz.; és STUDNICZKA Mittheilungen VII — 2. 209. l.

e) f)

A kibővített egy mezős és koszorúba foglalt egy mezős mithraeumok.

A *c, d* csoportba tartozó mithraeumok, méreteik tekintetében két véletet reprezentálnak, vagy a legnagyobbak s ilyenkor a szentélyek oltárkövei, vagy a legkisebbek és ekkor a legszegényebb hívek adományai, a szegényebbeké, mert kidolgozásuk is a legegyszerűbb, legrimitivebb. Az *e* és *f* csoportba tartozók már csinosabb kiállításúak, s méreteik tekintetében a középhelyet foglalják el vagy éppen megközelítik az előbbieket. A szobrásznak tehát nagyobb tér állván rendelkezésére, a cultus eszmeköréből mindig több és több motívumot használhatván föl, a reprezentációk rendszeren a sziklából kiemelkedő Mithraszobrocskával, az oroszlánnal, mely néha a crater fölött foglal helyet, és a bikán ülő alak s a bikahordóval bővülnek. Néha még egy adoránst s alkalmaznak, mint a 112-ik számún.

A koszorúba foglalt reprezentációkon ugyanezen alakokat találjuk.

112.

Kékes márvány.

À jour készült csoportozatnak tizenkét összefüggő töredéke.

Az egyes töredékeken a szobormű következő részletei maradtak meg:

1—4. Az istenség alakja, köpenyének és törtekjének nagyobb része; balkezének feje, a bika orra (2. t.); a bika, kigyó, scorpio, a kutya (3—4. t.); a jobboldali fáklyás lábszárjai térden alól és lefelé fordított fáklyájának lángja, a mellette jobbra álló ifjú lábszárainak szintén alsó része, és végül a baloldali fáklyás lábfejei.

5—8. A jobboldali fáklyás térdén felül nyakúig, a feje (6. t.) jobb felső karja (7. t.); a tőle jobbra álló ifjú térden fölül és végül a sziklából születő Mithra (8. t.).

9—12. A chlamys redőinek legalsó része, a törtek végével, az oroszlánfő, a fáklyás balkezének feje a fáklyával, jobbkezének feje a bika farkával (10. t.); a fáklyás karja (11. t.) lábszárjai térden alól (12. t.); testének felső része.

Magassága 0.64 m.

Szélessége: az alapnál 0.72 m., a csoportozat: 0.79 m.

Az alap magassága: 0.045—0.055 m. Végei kissé fölemelkednek.

Vastagsága: 0.06—0.088 m.

Az istenség szokásos helyzetben térdel a bikán. Balkarjával visszarántja annak fejét, míg jobbajával törét az állat vállába meríti. Testét a bika lábszárára tett jobb lábával egyensúlyozza. Tojásdad, gonddal dolgozott arcának kifejezése fájdalomtelt. Összeszorított ajkai mintha sirásra állanának. Orra hosszas, finoman metszett; szemöldei ívbe hajlók, szemei nagyok, ajkai vékonyak. Álla gömbölyded. Fejét kissé balra fordítja. Hosszú, göndör, csigákba szedett haja phrygiai sipka alól ereszkedik lefelé, eltakarva magas, domború homlokának egy részét, füleit s arcának oldalait. Nyaka szabályos. Jobbkarja azonban a véső alatt annyira elvékonyodott, hogy éppen nem illik össze hatalmas, erőteljes testével és túlságosan nagyraszabott kezefejével. A kéz csuklója sokkal vastagabb, mint alsó karja a könyöknél.

Öltözete némileg eltér az eddig ismert csoportozatok főalakjaitól. Testének felső részét derékon átkötött, igen szépen ránczolt tunica fűdi, melynek hosszú ujjai egészen a csuklóig érnek. Köpenye szokatlanul nagy. Két szárnyát jobb vállán gomb tartja össze. Bal mellét egészen elfűdi, s alóla nyújtja ki bal karját is. Chlamysa a heves mozdulat következtében lobog; felső része letört, alsó része pedig az oroszlánfőnél végződik. Köpenye alá bal vállára van erősítve átalvető szíjjal hosszú, egészen a római rövid katonakardok tokjához hasonló, alól gombbal diszített törhüvely, mely szintén lebeg s a chlamys által képezett homorú mélyedésben talált helyet. Az ifjú jobb kezében levő tör azonban sokkal szélesebb és hosszabb, hogysen hüvelyébe beleférhetne. Lábafejen rövid szárú csizmát visel, harisnyára húzva. E harisnyák a térden felül érnek egészen a tunicaig, hol mindkét lábszáron élesen kiemelkedő szélzet teszi őket felismerhetőkké.

Az alak magassága: 0.48 m.

A bika már a földre rogyott. Elő lábai térden hajolva teste alá kerültek, a hátulsó bal szintén, de ennek csak csülke látható a hasa

alatt, tulságosan elnyúlt jobb lábszára pedig kifordulva vízszintesen fekszik. Az egész állaton egyedül ezt a szabálytalanságot követé el a vésnök. Testének többi része kielégítő. Hatalmas feje rövid szarvú. Füle kicsiny. Szája nyitott, nyelve kilóg. Lebernyege előlábai közé ereszkedik. Válla, szügye, dereka, testének hátulsó része igen szépen domborodnak. Törzsét a lovak cingulájához hasonló öv diszít, melyet hátán nagy csat tart össze. E csat mélyedésébe helyezte az istenség baltérdét.

A halállal küzdő állat a baloldali fáklyás által tartott farkát magasra emeli.

Nemző részeit scorio támadja meg.

Sajátságos a kigyó elhelyezése. Tarajos, szakállas feje már közel van a sebhez, míg teste innen, a bika oldalán nagy ívet írva, az istenség baltérdénél ennek teste alá jut, s jobb czombja alól buvik elő ismét, majd kettős ívben, a bika hátulsó lábához ér, s azt egyszer körülfgván, farka az alapba átfutva végződik.

A kigyónak ilyenmő elhelyezése tudtommal még egyszer sem fordult elő.

Az ugró helyzetben lévő, bozontos farkú kutya az istenséget támadja meg. Fejét a bika nyakához támasztja, előlábaik pedig annak felső láb-szárcsontjára.

A jobboldali fáklyás, hosszú haját phrygiai sipkája alig tudja leszorítani. Nagy csigákban omolva földi el homlokát és arcának oldalait. Arcza nagy, kerek, kifejezéstelen. Felső testét, hosszú térdig érő ujjatlan tunica földi. Vállán köpeny van, melyet a jobb vállon nagy gomb tart össze. Baljában tartott hosszú fáklyáját magasra fölemeli; a jobbójában lévőt lefelé fordítja, s lángra keresztbe vetett jobb lába fejénél jut le a földre. (Ld. Lajard pl. — LXXVII — 1 és LXXXII — 2.)

Mellette egy egészen új alak, melyre teljes analogiát nem sikerült találnom, sem máshol, sem az itt közölt mithraeumok között, hacsak a 129-ik számún nem, melyen a sziklából kiemelkedő istenség alatt lévő sipka talán hasonló alakra enged következtetnünk, ha ugyan az nem jobboldali fáklyás fejét földi.

Fején phrygiai sipka. Göndör haja eltakarja arcának oldalait és homloka egy részét. Arcza tojásdad alakú, és meglehetősen szabályos. Nyaka hosszú. Felső testét tunica földi, vállain köpeny,

melynek szárnyait a jobboldalon gomb tartja össze. Jobbkezét, karját mellén keresztbe vetvén, balvállára tette. Míg balkarját, egy a hóna alá helyezte, lángrájával lefelé fordított, s a földig érő fáklyán nyugtatja. Ballábát keresztbe veti.

A csoportozat alakjai közül csak ez az egy fordítja el fejét a bikaöléstől, minden közösséget megtagadván azzal. Más vonatkozása van tehát,— s ez nem lehet egyéb, mint a feje fölött lévő, a sziklából kiemelkedő Mithra. Az alak tehát adorans, melynek vallásos jelentősége nincsen, olyan mint a marosportusi s most nagyszabeni Bruckenthal muzeumban őrzött mithra-um legfelső mezőjén jobboldalon a sziklából született felé fordult három alak, melyeknek másodika szintén fáklyára támaszkodva járul az istenség elé.

Közvetlenül feje fölött, a fáklyás vállával egyenlő magasságban történik Mithranak a sziklából való megszületése. Alakja — feje letört — egészen nemzörészig emelkedik ki. Karjait könyökben hajlítva magasra emeli föl. Jobb kezében, melyet a vésnök összeolvasztott a fáklyás fejének hátsó részével, rövid fáklyát tart, melynek lángra visszafelé hajlik. Balkezében valószínűleg tör volt.

A baloldalnak első alakja az oroslán. Bozontos, sörényes feje szemben van a nézővel, míg teste, a fáklyás és bika-hordó mögött balra nyulik el. Nyakát külön támaszszal erősíté a vésnök az alaphoz. Első lábai a bika lába mögött érik a talajt, míg törzse összeforr a következő alakok alsó részeivel.

A következő két alak a tér helytelen fölöstása miatt egészen elnyomorodott és egymásra tolult.

A fáklyás fejét mint társáét phrygiai sipka földi. Haja eltakarja homlokát és arcának oldalait. Nyaka vastag. Testén tunicát visel, míg vállait köpeny borítja. Jobbjában, gyűrűs és nagy ujj között lefelé fordított az oroslán lábainál végződött fáklyát tart. Balkezével a bika farkát tartja. Ballábát keresztbe veti. Alakja sokkal kisebb mint jobboldali társáé.

Közvetlenül mögötte állványra helyeztetten a bika-hordó. Öltözete mindenben megegyezik a fáklyáséval. Az elnyúlt testű bikát hátulsó lábainál fogva balvállán hurcolja.

A hátlapon csak az egyes alakok fővonásai

jelezzék: így az istenség bal lábszárának feje; a bika füle, szarva s a sziklából kiemelkedő istenség hátsó része.

A munka kielégítő. A vörös festés nyomai igen XIV. sírtűn látszanak.

113.

Szemcsés mészkő.

Négyszög alakú tábla alsó részének két teljesen összeillő töredéke, melyek közül a jobboldalin láthatók a bika egész nyakáig, hátán az istenség lábszárának nyomaival, alatta a kigyó és scorio, — előtte pedig a kutya, a fáklyás derékig, a keret mellett a crater, és fölötté az oroszlán fő; a baloldalin maradtak az istenség jobb lábszára térden alól, a bika hátulsó jobb czombja, a fáklyás czombjai közepéig, s a keret mellé szorultan a bikahordó lábszárainak nyomai, a bikának feje és egy első lába.

Magassága a baloldalon: 0·183 m.

Magassága a jobboldalon: 0·225 m.

Szelessége: 0·622 m.

Vastagsága: 0·034 m.

A kép magassága: 0·002—0·011 m.

Az oldalokat 0·022 m. széles keret fogja be; az alap magassága 0·09 m. a következő fölíráttal:

CASS · MAXIMVS AVG COL · SARM · M
VLP · GAIVS · PRO · SAL · SVA · EX · V · POS *

Az istenség a bikán térdelt a szokásos helyzetben, s jobb lábszárát a bika hátulsó lábszárának csülke mellé támasztá. Lábafején cipőt visel.

A hatalmas állat már térdeire hullott. Teste alá került előlábai között, lebernyege egészen a földet éri. Kifordult hátulsó jobb lábszára vízszintesen fekszik. Csülkei szabályosan vésvék.

Magassága: 0·13 m.

Hossza pedig nyakától hátsó csülkéig: 0·325 m.

Nemző részeit scorio támadja meg.

A kigyó, nyitott szájú fejét fölemeli, majdnem szögben hajlítva meg hosszú testét. Farka a bika csülkénél végződik.

Az ugró helyzetben lévő kutya az ifjút támadja meg. Fejét magasra tartja, míg előlábait a bika szügyére támasztja. Testének előrészét eltakarja az előtte álló fáklyás.

A bikától jobbra és balra álló fáklyások telje-

TORMA K.: Inschriften 13.

ARCHAOL. RÖZL.

sen egyforma ruhát viselnek: tunicát és köpenyt. A jobboldali fáklyái, fölfelé tartván azokat, hiányzanak, testének felső részével együtt. Alakja kissé jobbra fordul. Ballábát keresztbe veti. A baloldali, jobblábát tévé keresztbe. Fáklyáit lefelé fordította, s ezeknek egyike Mithra lábafeje mögött éri a földet, a másikat pedig ballába fejénél bo-csátá le a talajra. A bikaölés felé kissé jobbra hajlik.

A jobboldali fáklyás mögött közvetlenül a keret mellé helyeztetett a crater. Széles kerek talpról rövid nyak emelkedik föl, melyen az edény hasa nyugszik. Nyílása hold-karéj alakú.

Közvetlenül fölötté bozontos oroszlánfő, melynek nyelve az edény nyílása felé kilóg. Az oroszlán testének hátulsó része, a mint a nyak megmaradt részének alakjából megállapítható, egyenesen fölfelé irányul, közvetlenül a keret mellett.

A baloldali fáklyás mellett a bikahordó lábszárainak nyomait találjuk. Teste egészen hátra-szorul, az előtért a bika foglalván el, melynek azonban csak lefelé függő feje, és bal előlába, jól vésett csülkével maradtak meg.

A bikahordó kisdud halmon áll.

A munka elég tiszta és simított. Hátlapja szintén.

114.

Kékes fehér márvány. Jelentékeny nagyságú négyszögű táblának bal felső része, és az anyag és technica bizonyítása szerint valószínűleg e csoporthoz tartozó két töredék: a bikafő az istenség jobb kezének fejével és az állat nyakába meritett törével; és a jobboldali fáklyás derekától lefelé a térdekig.

A bal, felső rész magassága: 0·59—0·69 m.; az egésznek talán $\frac{2}{3}$ -a.

A bal, felső rész szélessége: 0·36—0·53 m.; az egésznek talán $\frac{1}{3}$ -a.

A bal, felső rész vastagsága: 0·05 m.

A kép magassága: 0·01—0·04 m.

A csoportzat bal felső részén az istenség ehlanysának egy része, a bika farkának kalászai, a holló, a baloldali fáklyás alsó lábszárainak közepéig; a bikahordó, a bikán ülő alak derékig, a bika feje és a solprotoma maradtak fönn. Kerete a csoportzatnak nincsen, ennek helyét fölül a barlangot jelző dudorodások foglalják el.

A magasan föltreppenő chlamys megmaradt részének szép redői kiválóan ügyes kézre vallanak. Ettől balra, egy domborodásra helyezett holló a mint ballábával előre lép, s csőrével a köpeny szélét érinti. A holló lábai gatyások, testének tollazata kielégítő, különösen a szárnyaké, melyeket épen emelni akar.

A bal felső részen a bikának csak kalászos farkbojtja látható. A valószínűleg ide tartozó töredéken az állat rendkívül vastagnyakú, míg hátrahajlott feje aránytalanul kicsi, és igen rövid szarvú. Az istenség balkezével az állat orrát markolja meg, s hosszú törét nyakába meríti. A kimuló félben lévő bika nyelve kilóg.

A baloldali fáklyás a szokott rövid tunicát viseli, mely közvetlenül hónalja alatt és derekán van átkötve, s igen csinos redőkkel takarja mellét és testét derékon alul a térdekig. Vállain a jobb oldalon megerősített köpeny. Fején phrygiai sipka, mely alig tudja leszorítani a homlokát és arcának oldalait elfödő sűrű fürtöket. Arca igen megkopott. Nyaka szabályos. Balkarját a bika farka felé nyújtja, míg jobbát a lefelé fordított fáklyára támasztja. Lábai keresztbe vetvük olyképen, hogy a jobb került az előtérbe.

Pendantja teljesen azonos öltözetet visel, és szintén keresztbe veti lábait, a balt helyezve előre.

A baloldali fáklyás mellett alul van a bikán ülő alak. Felső testét tunica fődí, vállain magasan lebegő köpeny; fején phrygiai sipka. Arca egészen elmosódott. Jobb karjával az állatnak jobb szarvát fogja.

A bikahordó egészen megmaradt. Teste a nagy tehertől hátragörnyedt. Ballábával előre lép. Öltözete a fáklyáséval és a bikán ülőével azonos. Köpenyét eltakarja az általa hurczolt állat, melyet hátulsó lábaival vett vállára. A rövid szarvú bika bal elő lába a földet éri. Derekan széles, kettős övet visel. Farka hátrahajlik.

Közvetlenül fölöttök van, egészen a szögletbe helyezve a széles vállú, domború mellű solprotoma. Tunicát visel és jobb vállára erősített köpenyt. Hosszú, dús fürtjei egészen beárnyalják kerek, telt arcát. Fejét hat, hegyes sugárból álló korona díszíti.

A relief, simított, kielégítő munka. Hátlapja IX. I. durva, simítatlan.

115.

Kékes márvány.

Trapez alakú lapnak baloldali alsó töredéke, az alsó szöglet nélkül.

Magassága: 0·155 m.

Szélessége fölül: 0·10 m.; alul: 0·03 m.

Vastagsága: 0·025 m.

Az oldalokat: 0·005 m. keret fogta be.

Az istenség chlamysának csak középső redői maradtak meg; a bikának pedig három ágban végződő farka.

A baloldali fáklyásnak phrygiai sipkája megcsonkult. Teste ép egészen. Derékon átkötött tunicát visel, és föltűnően rövid köpenyt, mely háta mögött két redőt vetve lobog. Alakja, a repraesentatio felé jobbra fordul. Ballábát keresztbe veti. Jobbkezében az istenség lábafeje felé nyújtott, lefelé irányzott fáklyát tart. Csak a markában lévő rövid darab látszik. A többi letört. Balkezével a bika farkát fogja.

Közvetlenül feje mögött a bikahordó által a vállon vitt bikának feje és bal elő lába.

Meglehetős, — simított munka. Hátlapja szintén.

116.

Kékes márvány.

Négyszögű lapnak felső jobbszögleti nagyobb, s egy kis, a középből való, összeillő töredéke.

A nagyobb töredéken az istenség feje, balkarja a bika orrának kis részével; e fölött fáklyaláng a jobb fáklyás feje és vállai. Közvetlenül feje fölött a sziklából születő Mithra, és végül a bikaelő és sziklából születő Mithra között a lunaprotoma.

A középrész töredékén az istenség torsoja.

Magassága a baloldalon: 0·10 m., a jobboldalon: 0·11 m.

Szélessége fölül: 0·12 m., alul: 0·15 m.

Vastagsága: 0·014 m.

A kép magassága: 0·004—0·005 m.

Az oldalokat 0·012 m. széles keret fogja be.

Az istenség szokásos helyzetben térdelt a bikán, balkezével rántva vissza annak fejét. Phrygiai sipkája egész a keretig ér. Dús haja homloka körül egész koronát alkotva omlik vállaira. Arca durva, kifejezéstelen. Mellét tunica borítja, s e fölött balvállán sűrű redőkbe szedve chlamysa.

A jobboldali fáklyás fején szintén a hegyes sipka van. Vállain a tunica és köpeny nyomai látszanak. Jobbjában igen rövid fáklyát tarthattott, mert lángja, közvetlenül az istenség balkarja mellett lobog.

Fölötte a sziklából születő Mithra. Három összeolvadó szirtből álló sziklából emelkedik ki egész derékig. Teste fődetlen, fején phrygiai sipka.

Karjait könyökben hajlítva magasan föltartja, s baljában fáklyát, jobbjában pedig tört tart.

A bikaölő s a sziklából születő istenség között az elmosódott lunaprotoma.

A sziklából születő Mithra törén a vörös festék nyomai.

Durva, elnagyolt, bár simított munka. Hátlapja szintén simított.

117.

Kékes márvány.

Téglány alakú tábla jobb alsó szögletének töredéke, melyen a bika balterde a felső és alsó láb-szár részeivel, a kutya esonkafejjel — orra és szája hiányzanak, — és előlábakkal, a jobboldali fáklyás melle közepétől lefelé az amphora s fölötte az oroslán bal első lába és fejének töredéke maradtak meg.

Magassága a baloldalon : 0·17 m., a jobboldalon : 0·13 m.

Szélessége : 0·23 m.

Vastagsága : 0·03 m.

A kép magassága : 0·001—0·006 m.

A megmaradt jobb oldalt 0·015 m. széles keret fogja be.

Az alap magassága : 0·033 m.; a következő fölrattal :

NVS · EXV · POS · *

A bika mint baltérdének helyzetéből látszik, már a földre hullott. A szokatlanul nagy, egészen véreb jellegű, félig ugró helyzetben lévő kutya az istenség felé törekszik. Elő lábait, mint a töredék alakjából következtethetjük, a bika szügyéhez támasztá. Nyakán övet visel, hosszú farka természetellenesen hátulsó lábai közt van.

A jobboldali fáklyás torsoját rövid tunica födi.

* TORMA : Inschriften 15. sz.

Balkeze fejében testéhez szorított fáklyát tart. Hogy másik fáklyáját miképen tartotta, azt lehetlenség meghatározunk. Föltűnő azonban, hogy közvetlenül a kutya háta fölött kissé jobbra dőlve, teljesen fáklya alakú, fölül keskeny, alól szélesebb, tárgy van, melyen alól egy kis részt egyenes vonal választ el az egésztől. E jelenség így azt a benyomást teszi a szemlélőre, mintha a vonal által elválasztott részecske a fáklyának meggyújtandó része volna. Föltehetjük tehát, hogy a fáklyás jobbjával ezt még csak föl akarta venni, s kezét épen e célra emelte föl. A jobb kar azonban teljesen hiányozván, föltevésünket a locális lehetőségen kívül egyébbel nem igazolhatjuk. A fáklyás jobb lábát keresztbe vetve tartja.

Jobbra tőle, széles kerek alapon nyugvó amphora van. Hasa széles, nyílása alól keskeny, fölül szélesebb s párkány disziti. Két füle van, melyek az alsó részből emelkednek föl, s elérvén a nyílás magasságát, ehhez derékszögben hajlanak.

Az amphora nyílását, a fölötte lévő oroslán-nak en profil tartott nagy karmú bal előlába födi be. Az oroslánfő csak homlokán alól látszik.

Durva munka. A simítás nyomai néhol látszanak.

Hátlapja simítatlan.

XII. 3.

118.

Sárgás márvány.

À jour készült csoportozatnak két összeillő, s egy harmadik szabadon álló, de valószínűleg hozzátartozó töredéke.

A nagyobb töredéken maradtak a bika törzse, nyakának egy része, a kigyó, scorio, a kutya feje, előlábjaival, és végül az istenség alakja valami kevéssel derekán fölül, megsonkított jobb lábfejjel. A második kisebbben vannak a kutya teste nyakától kezdve, s a jobboldali fáklyás keresztbe vetett lábszárai térden alól.

Ballábfeje hiányzik.

A harmadik töredék cserkoszorúnak részlete a középpontból. Fölötte kis csónak, melyben bika fekszik. Alól törés látszik, mely kétségtelenül a domborművel való érintkezési pont volt.

Az alsó töredék magassága : 0·235 m.

Az alsó töredék szélessége : 0·38 m.

Az alsó töredék vastagsága : 0·03 — 0·05 m.

Az istenség testét térdig érő igen szépen ránczott tunica födi. A szokásos helyzetben térdel a bikán, hogy végre hajtsa a nagy cselekményt. Testének egyensúlyát a bika kifordult hátsó jobb lábafejére támasztott lábszárával tartja fenn. Lábaféjén csizma van. A bika már egészen a földre rogyott.

Nemző részeit scorpio támadja meg.

Sebéhez iparkodik, a teste alól kibúvó, négy hullámot vető, nyitott szájú kigyó; a kutya pedig az istenséget támadja meg. Fejét a bika szügyéhez támasztja, míg első lábait térdéhez. Nyakán övet visel. Testének közép részét az előtte álló fáklyás lábszárjai elfödik.

A fáklyás szokott állásban foglalta el helyét.

Végül a koszorú töredéke. A csoportozat rendkívül csonkított állapotban lévén, lehetlenség meghatározni, hogy miképpen volt berendezve. Az anyag és technika azonossága, egyezősége alapján csak annyit constatálhatunk, hogy a koszorú részlet hozzátartozásának lehetősége nincsen kizárva. Nincs azonban egyetlen nyom sem, melyből megállapíthatnók, hogy miként alkotta őket a vésnők egy egészszé. Épen ezért könnyen lehetséges, hogy a koszorú más csoportozat töredéke, reliefünk pedig a szokott berendezésű representatiók közé tartozik.

A koszorú töredékekkel együtt hozzávetőleges magassága: 0·57 m.

A munka szokatlanul finom. Művészi tekintetben az első helyet foglalja el a sarmizegetusai szentély emlékei között.

Hasonló mithraeumok kiegészítő részei lehetnek a következő töredékek.

119.

5 db. igen csinosan készült, s a vörös festés nyomait mutató babérkoszorú-részlet. Balról jobbra indulva foglal helyet a csőrével az istenség chlamysát érintő holló; a chlamys legmagasabbra röppent részének szöglete, majd az ehhez csatlakozó, összeillő töredék; ezután a telt arcú solprotoma; a jobboldali fáklyás fáklyájának lángrózsája, a lunaprotoma, és ismét egy fáklyarózsa.

120.

Fehér márvány.

A napot ábrázoló fej. Hátsó része letörvén,

nem határozható meg vajjon à jour készült, vagy csak magas reliefnek volt-e kiegészítő része. Arcza kissé balra fordul. Haja között öt lyukaeska, melyekbe a fémből készült sugárkorona volt erősítve.

Magassága: 0·10 m.

Meglehető munka.

121.

Fehér márvány.

A napot ábrázoló mellkép. Magas reliefnek kiegészítő része.

Feje födetlen. Hosszú, tömött haja nagy csigákban ereszkedik vállaira, elborítva homlokának egy részét és arcának oldalait. Hajában közvetlenül vállai fölött két lyukaeska, melybe üveggyöngyök vannak erősítve. Feje mögött két águ sugárkorona.

Torsoját tunica és köpeny födi. Karjait a köpeny egészen eltakarja.

A sugárkoronán a vörös színezés nyomai élénken látszanak.

Magassága: 0·10 m.

Tűrhető munka.

XV. 2.

122.

Kékes márvány.

Lunaprotoma. À jour készült csoportozat kiegészítő része.

Feje födetlen. Csigákba szedett haja nyakáig ér s elborítja homloka egy részét és arcának oldalait. Arcza kerek, szabálytalan, orra széles, lapos száját, szeméit, egyenes vonalok jelzik. Fejét hat águ, a küllök között áttört, de a tetőn ismét összefutó sugárkorona díszíti. Tunicát visel és köpenyt, s ez alól dugja ki jobb karját, s ezt mint a törés alakjából megállapítható, meghajlítva nyújtja előre. A sugárkoronán s öltözetén a vörös festés nyomai.

Magassága: 0·105 m.

Meglehető munka.

XV. 3.

123.

Kékes márvány.

Kis oroszlán, mely valószínűleg szintén à jour csoportnak kiegészítője.

Sörényes nagy fejét kissé jobbra fordítja Ülő helyzetben van.

Magassága : 0·07 m.

Hossza : 0·11 m.

Meglehető munká.

g)

A két mezőre osztott mithraemok.

A mithraemok további formáin oly alakok is fordulván elő, melyek nem lévén beilleszthetők a bikaölés keretébe, vagy nem épen dogmaticus fontosságú motívumokat ábrázolván, jelezni kellett a különbséget, s ez úgy történik, hogy a representatiót két részre osztották; a főmezőre, melynek középpontját a bikaölés foglalja el, legtöbbször a *d, e, f* csoportozatokon előforduló kísérettel, s egy alsó részre, melyre rendszeren az initiatio, a lakoma, biga vagy quadriga helyeztetnek el, s egy esetben a vízfolyás is.

124.

Kékes-fehér márvány.

Téglány alakú lap középrészének három összefüggő töredéke.

A felső részen maradtak a solprotoma, a holló, az istenség derékig, s a bikának egyik szarva, a másodikon Mithra teste, kötésen alúl, ballába térden alól, s jobb lábszára, alsó szárcsontjának közepéig, és a bika törzsének hátulsó része, az alsón: a bika törzsének egy része, a kigyó, s a négyes fogat.

Magassága : 0·332 m.

Szélessége : 0·06—0·105 m.

Vastagsága : 0·02 m.

A kép magassága : 0·001—0·008 m.

Az oldalokat 0·01 m. széles keret fogja be, míg az alap magassága : 0·008 m. elmosódott fölirattal melyből csak a következő betűk látszanak:

VL.

A dombormú két, egy felső széles, és egy alsó keskenyebb mezőre oszlik.

A felső mezőben az istenség a bikán inkább ül mint térdel, oly formán, hogy térdben hajtott ballábszára vízszintesen fekszik az állat hátán, míg bal lábfeje jobb lábszára alá kerül, melyet testének egyensúlyozására a bika czombjára támasztott. Jobb karjával törét meríti az állat vállába, míg balkarjával annak fejét majdnem hó-

nalja alá húzta, úgy hogy az állat szarva már az istenség mellét éri. Fején phrygiai sapka. Haja vastag fürtökben omlik vállaira, eltakarva arcának oldalait. Felső testén térdig érő, hosszú ujjú tunicát visel, mely jobb karját egész csuklójáig takarja. Vállain a heves mozdulat következtében lebegő chlamys. Szárnyait nagy gomb tartja össze. Lábszárain nadrág van és ballábján cipő.

Az állat már térdeire rogyott. Jobb előlába hasa alá került.

Nemző részeit scorpio támadja meg.

Közvetlenül alatta a kigyó, mely négy hullámot, s egy kört írva le, iparkodik a sebhez jutni.

Az áldozó chlamysán holló áll.

E fölött van közvetlenül a felső balszögletből, a csoportozatnak valamely most hiányzó részese által kiszorított, hosszú hajú solprotoma.

A felső mező magassága : 0·24 m.

Az alsó mezőben a négyfogató koci, sebesen vágató egymás mellé fogott lovakkal. A quadrigában álló alak kezeivel a megfeszült gyeplőszarakat tartja. Öltözetét alakjának esonka volta miatt nem határozhatjuk meg.

Az alsó mező magassága az alappal együtt : 0·092 m.

Az istenség törzsén a vörös festés nyomai láthatók.

A munka gondosan simított, de durva, jellegtelen. A hátlap szintén simított.

XIX. 2.

125.

Fehér márvány. A délmagyarországi, régészeti és történelmi muzeumtársulat tulajdona.

Téglány alakú, fölül lekerekített, ketté tört tábla.

Magassága : 0·185 m.

Szélessége : 0·125—0·142 m.

Vastagsága : 0·03 m.

A két oldalt : 0·005—0·012 m. széles keret fogja be.

Az alap magassága : 0·015 m.

A kép magassága : 0·001—0·008 m.

A representatio két mezőt foglal el, a tetőpárkányon pedig a rendszeren a bikaölés fölé helyezett holló s oltárok találtak helyet.

Az istenség a bikán térdelve visszarántja balkarjával annak fejét, s jobbával az állat vállába meríti törét. Rövid, térdig érő ujjatlan tunicát

visel, és kicsinyke chlamyst, mely a heves mozdulat következtében a levegőben lebeg. Közvetlenül alatta van törének tokja. Fején phrygiai sipka. Hosszú, göndör haja eltakarja homlokának egy részét, s arcának két oldalát. Teste zömök szabálytalan, arcza kerek, kifejezéstelen.

A bika már a földre rogyott. Szája nyitott. Elölábai térdben hajolva teste alá kerültek, míg hátulsó jobb lábszára, megtámadójának terhe alatt kifordulva vízszintesen fekszik a talajon. Lebernyege majdnem a földet éri. Farkát eltakarja az istenség jobb lábszára.

Nemző részeit scorpio támadja meg.

Alatta csúszik, négy hullámot vetve, a kigyó, mely itt, a helyett, hogy a bika sebe felé igyekeznék, az állat jobb előlábának csülkét fogja szájába.

A kutya a szokásos ugró helyzetben van. Fejét az állat szügyére, lábait pedig annak lábszárára támasztja. Testének csak előrésze látszik, a többit elfödi az előtte álló fáklyás.

A jobboldali fáklyás balkarját mellén keresztbe teszi. és fáklyáját jobbjával emeli föl, a bika feje mögött. Ballábát térdben meghajlítva, a jobb mögé veti.

Baloldali társa két fáklyát fog, s mindkettőt az istenség mögé dugja. Ez jobb lábát veti térdben meghajlítva a bal mögé.

Öltözetök teljesen egyforma. Phrygiai sipkát, tunicát és köpenyt viselnek.

A baloldali fáklyás és Mithra között oroszlánfej.

Az istenség köpenye, s a baloldali keret közé szorúlva a szögletben van a solprotoma. Vele szemben az ifjú feje s a sziklából születő istenség között a felső kerethez szorúlva a lunaprotoma, vállalai mögül kiemelkedő holdszarvakkal.

A főmezőnek utolsó alakja a jobboldali felső szögletbe szorúlt Mithra petrogenitus. Sziklából emelkedik ki egész derékig. Karjait fölfelé emeli, könyökben meghajlítva. Kezeiben talán fáklyákat tart. Fejét phrygiai sipka födi.

A főmezőre elhelyezett cselekmény barlangban történik.

Magassága: 0.12 m.

Kiegészítő része még a felső 0.015 m.-re szélesedő keret, melyen a rendszeren az istenség köpenyén ülő holló, — s a Mithra fejétől jobbra, balra elhelyezett oltárocskák találtak helyet. Az

oltárok jeltelenek; széles alappal és abacussal látta el őket a kőfaragó.

A második, három részre oszló mező a relief alsó részét foglalja el. A baloldali két részt ovalis ív fogja be.

Az elsőben egy guggoló alak felé hajló férfi, ki annak fejére teszi kezét. Kétségtelenül az iniciatiót ábrázolja. Az initialó fején phrygiai sipka van, s ezenkívül tunicát visel és lebegő köpenyt. A beavatandón úgy látszik nincsen semmi ruha.

A második íven bieliniumon ülő két alak foglal helyet, melyek közül a baloldali baljára támaszkodva egészen oldalt fordul, s jobb kezében valami gömbölyű tárgyat emel föl; társa a jobboldali, jobb karját annak vállára helyezi, míg baljára, könyökben hajlítva azt, reátámaszkodik. Nemöket meghatározni nem lehet teljes biztonsággal. Talán a jobboldali a nő. Úgy látszik földetlen fővel vannak. Testökön a ruházatnak semmi nyoma.

A harmadik részen van a biga, melyben a vágató két lovat két alak hajtja. Az alakok hosszú köpenyeket viselnek. A biga alatt végül a vízfolyás, kétségtelenül Neptunus jelvénye.

Az alsó mező magassága: 0.05 m.

Föltűnő jelenség e reliefen, hogy Krisztus jelvénye hétszer van reávésvé és pedig a következő helyeken: * alakban 1) az istenség fejétől balra; 2) az istenség köpenye alatt; 3) a baloldali fáklyás baltérde és az istenség jobb alsó lábszára között; 4) a bika nyaka s a jobboldali fáklyás melle között; × alakban 5) az istenség fejétől jobbra; 6) a baloldali fáklyás fejétől jobbra és végül 7) a bika törzsére. A monogrammok száma megegyezik az oltárokéval.*

A relief munkája igen durva, jellegtelen. Hátlapja simított.

XVIII. 2.

Valószínűleg ezek közé tartozik még a

126-ik sz. is,

mely egy meglehetősen terjedelmű sárgás fehér márvány tábla bal alsó részének töredéke.

Szélessége: 0.18 m.

Magassága: 0.09—0.17 m.

Vastagsága: 0.045 m.

A kép maximalis magassága: 0.015 m.

* TORMA K.: Inschriften 144—145. 1.

A főmezőből csak a földre hullott bika jobb hátsó lábának csülke; a baloldali fáklyás keresztbe vetve tartott lábfejei, s a nagy lángrózsájú fáklya kis töredéke maradtak fenn.

Az alsó részt 0·025 m. széles keret választja el a főmezőtől. Itt a baloldalon félkörívbe foglalva egy phrygiai sipkás fej látszik, ettől jobbra pedig a következő félkörív egy részlete.

Az egész cselekményt 0·01 m. széles keret fogta be.

A munka durva, kezdetleges, simítatlan, a hátlap szintén.

h. i.

A három mezőre osztott egyszerű és kibővített mithraeumok.

Az alakok szaporultával a mithraeumok három részre oszthatnak, a felső, közép és alsó mezőre. A felső mezőn valószínűleg mind astralis jelentőségű alakokkal találkozunk: a térdelő, nyilas, leselkedő, a csónakban ülő vagy kuporgó bikával, és egyszer a bakkecskével. Ezekhez néha még az *aedícula* járul, melyben bikafő látszik, vagy bika lép ki belőle; az *e* csoportban pedig ugyanitt találjuk a quadrigát és bigát; középen a főcselekmény kíséretében a fönnebb már elősorolt alakok; alól az initiatio, a lakoma, biga vagy quadriga, gyakran fölül alúl ismételve, a vízfolyás és egyszer ugyancsak alól a balszögletben a bikán ülő A 131—139 számúak, még inkább meg vannak terhelve: a felső mezőben egy új alak a nyilast akarja a lövéstől visszatartóztatni; a hét oltár szintén itt talált helyet; alól pedig Neptun rendes vendéggé válik hosszú tridensével, a mint kényelmes nyugalmat élvez, vagy pedig egy nagy edényből vizet önt ki. Testére néha vastag kigyó csavarodik.

127.

Sárgás márvány.

Fölül lekerekített téglány alakú lap.

Magassága: 0·30 m.

Szélessége fölül: 0·18 m., alul: 0·24 m.

Vastagsága: 0·035 m.

A kép magassága: 0·001—0·012 m.

A representatio, három: egy felső és alsó kisebb, s egy középső nagyobb mezőre oszlik föl.

A középső, barlangot ábrázoló mezőn a bikaölés történik.

Az istenség a megszokott helyzetben térdel a bikán, balkezeivel visszarántva annak fejét, míg jobbajával az állat vállába meríti törét. Testének egyensúlyát jobb lábszárával tartja fenn. Fején phrygiai sipka van. Hosszú haja eltakarja homlokát, s arcának oldalait. Felső testén ujjatlan rövid tunicát visel. Köpenye a heves mozdulat következtében lobog, széles redőket vetve. Szárnyait jobb vállán nagy gomb tartja össze. Arcza durva, kifejezéstelen. Nyaka hosszú, vastag. Teste zömök, szabálytalan, különösen balkarja, melyre oly nagy kézfejet vésett a kőfaragó, hogy elfödi egészen a bika fejét. A hollót az ifjú köpenyének legfelső redőjén egy dudor jelezi.

A bika már a földre rogyott. Előlábai térdökben meghajolva teste alá kerültek, míg hosszan elnyult jobb hátulsó ezombja a támadó jobb lábszárának erőszakos lökése következtében kifordultan fekszik a talajon. Rövid, nyitott szájú feje oldalt lefelé hajlik, úgy hogy mindkét kicsinyke szarva látható. Fülét csak vésőnyom jelzi. Teste szabálytalan. Hosszú vastag nyaka törzséből ennek közepén túl emelkedik föl, alig hagyva helyet az istenségnek a test leghátsó részén. Nemző részei hiányozván, hiányzik a scorio is.

Közvetlenül alatta hét hullámot vetve csúszik a kigyó, a nélkül, hogy fejét fölemelné.

A kutya ugró helyzetben van. Fejét egyenesen fölfelé tartja, míg előlábait a bika szügyére támasztja. Csak testének előrésze látszik, a többit elfödi az előtte álló fáklyás.

A fáklyások teljesen egyforma öltözetet viselnek: phrygiai sipkát, tunicát és köpenyt.

A jobboldali, baljában tartott fáklyáját vállára fekteti, míg a baloldali az istenség mögé dugja. Amaz bal, ez jobblábát veti keresztbe olyformán, hogy a test súlyát viselő lábszár az előtérben marad.

A sol és lunaprotoma hiányzanak.

A középső mező magassága 0·17 m.

A felső mezőn balról kezdődőleg legelső alak a térdelő, s az inkább csak jelzett mint kivésett nyilas, kifeszített ivvel, előtte jobb felé egy térdelő, s az előrehajlott leselkedő, szikla mögé rejtőzött alak jobbajában törrel. Ezután csónakban jobb felé fordulva az álló bika. A csónak tulságosan nagyra szabotván, az *aedícula*-ból kilépő bakkecskét egészen elnyomta, úgy hogy ennek alak-

ját inkább csak sejtenünk lehet, mint fölismernünk. Végül, egészen a jobbszélén a sziklából kiemelkedő istenség. Csak fáklyája látszik világosan, többi része igen elmosódott. A felső mező magassága 0·06 m.

A legalsó mező három részre oszlik, melyek közül a két baloldalt, az alapból kiemelkedő ívek fogják be.

Az elsőben az initiatio történik. Az egészen ruhátlan beavatandó a földön térdel, s az előtte lépő helyzetben álló szintén ruhátlan alak, fejére teszi öklét; a második ív alatt, két, bicliniumon heverésző alak. Csak testöknek felső részei látszanak mint mellképek. Úgy látszik lakmározni. Nemöket nem lehet meghatározni. A jobboldali, magasabb, szélesebb alak talán a férfi, — s a másik a nő. Végül az egy fogatú, melyen a vágató lovat fődött fejű, alak hajtja. A ló alatt lévő kicsinyke hosszas, vízszintes emelkedés talán a vízfolyást akarja jelezni.

Az alsó mező magassága a 0·02 m. alappal együtt 0·7 m.

A munka rendkívül durva, simítatlan, — hátlapja meg egészen darabos.

A festés vörös nyomai, csak az egyes mezők szélein maradtak meg.

128.

Kékes márvány.

Valószínűleg három mezős táblának alsó bal-szöglete.

Magassága a baloldalon : 0·165 m ;

Magassága a jobboldalon : 0·12 m.

Szélessége : 0·18 m.

A baloldalon 0·01 m. széles keret, míg az alap magassága : 0·015 m.

A kép magassága : 0·001—0·009

A töredéken csak a főmező bal, alsó része, s a 0·01 m. széles vonal által elválasztott alsó rész egész a fogatig maradtak meg.

A bikán térdelő istenség teste csak kötésen alól van meg. Tunicát visel. Úgy látszik zömök erős, és meglehetősen szabályos testű volt.

A bika már a földre hullott. Elölába teste alá került, míg a hátulsó jobb, kifordultan, hosszan elnyúlva fekszik a talajon. A törés alakjából következtetve hiányzó nyaka igen vastag lehetett.

Közvetlenül alatta a fejét magasán fölemelő, me-rev testű kigyó.

A baloldali fáklyás egészen a kerethez szorult. Felső testét tunica fűdi. Feje hiányzik. Jobbkarját lefelé tartja, s a fáklyát az istenség jobb láb-szára mögött bocsátja a földre. A baljában volt fáklyát mintha fölfelé tartotta volna, mert karjának töredéke emelkedő irányú.

Az alsó mezőnek meglévő töredéke, négy, egyenes, függélyes vonal által elválasztott részre oszlik.

A baloldalon lévő legelsőt, egészen szokatlanul, a bikán ülő alak foglalja el. A következőben az initiatio történik. A beavatandó, egészen a földre borul, s az előtte álló iniciáló balkezét, melyben tört tart, annak hátára helyezi. Közvetlenül mellettök a bicliniumon ülök, ismét csak mint mellékképek. A jobboldali — talán a férfi, baljában valami gömbölyű tárgyat magasra emel, társa vele szemben foglal helyet kissé jobbra fordulva. Végül a fogat, melyből azonban csak a lovakat hajtó alak, s a koci kis töredéke láthatók. Az alsó mező alakjai oly durván, kezdetlegesen metszettek, hogy ruházatokat lehetetlen meghatározunk.

A munka igen durva, simítatlan. Hátlapja szintén.

XVII. 1.

129.

Kékes márvány.

Négy összefüggő töredék. Az egész csoportozat valószínűen három mezőre oszlott, melyek közül a felső, bár töredékesen, megmaradt, s háromszög alakban foglal helyet a négyszögű közép rész fölött. Az alsónak nem került meg egyetlen részlete sem, és csak is abból következtethető, hogy megvolt, mert a legfelsőn lévő alakok mindig együtt szoktak járni az előbbi két mithraeum legalsó részén meglévő de itt hiányzó alakokkal.

A baloldali töredékben maradt az istenség chlamysa, a holló, s a fáklyás sipkájának hegye, fölül a fejetlen solprotoma, s a szintén fejetlen nyilas, a másodikon a bika feje, a csónakban ülő bika, a bakkecske, a luna protoma, s alul a sziklából születő fáklyájának lángja, és végül a negyedik töredékre a Mithra petrogenitus egészen, és egy közvetlenül alatta lévő phrygiai sipkának hegye jutottak.

A töredékek együttes magassága 0·26 m.

Szélessége: 0·37 m.

Vastagsága: 0·018 m.

A kép magassága: 0·005 m.

Az oldalokat: 0·018—0·028 m. széles keret fogja be. A felső és alsó részt egymástól 0·005 m. széles vonal választja el.

A felső részen, a baloldalon, majdnem a szögletben a solprotome, mellette ülve a nyílas, majd fa mögé bújva a szintén ülő leselkedő. Ezután az *ædicula*, melyből igen durván metszett rövid szarvú, jobb felé fordult bika lép ki. Az *ædicula* falához van támasztva, de egészen a felső jobb oldali kerethez szorultan a csónak, melyben nyakravalós bika kuporodik — egészen balra irányulva. Közvetlenül alatta a jobbra néző, futó helyzetben lévő szakállós bakkeeske. Csak testének fele látszik, a többit elfödi a csónak. A legszélső jobboldali alak a lunaprotoma, majdnem a szögletbe szorulva.

A felső mező maximális magassága: 0·12 m.

Az alsón a bikaölés történik. Az istenség fejét phrygiai sipka födi. Göndör haja nagy csigákban omlik vállaira, eltakarva homlokának nagyobb részét, s arcának oldalait. *Chlamysa* a heves mozdulat következtében nagy redőket vetve, lebeg. Két szárnyát jobb vállán nagy gomb tartja össze. Arcza durva, kifejezéstelen.

A holló, a köpeny redői közé telepedett, s az istenség felé hajlik.

Közvetlenül köpenye alatt jobbra hajlott phrygiai sipkavég látható. Kétségtelenül a baloldali fáklyás toilette-jének részlete.

A jobboldali felső szögletben foglal helyet, a sziklából egész a nemzőrészekig kiemelkedő istenség. Fején phrygiai sipka, torsoja ruhátlan. Karjait könyökben hajlítva fölfelé emeli, s jobb-jában égő fáklyát, baljában pedig tört tart. Sziklája négy részből, körszelet alakjában olvad össze.

Épen alatta egy phrygiai sipkának töredéke, mely a jobboldali fáklyás fejét fődte, esetleg azonban az adoransét, s ekkor a fáklyásnak beljebb kellett helyet foglalnia. A térviszonyok megengedik e föltevést.

XXI. 1. Az alsó rész maximalis magassága: 0·14 m.

130.

Kékes márvány.

Téglány alakú lapnak kilencz összefüggő töredéke. A most meglevő rész, az egészében kétségtelenül három mezős tábla főcsoportozatának alsó töredéke és az alsó mező egész magasságában.

A töredékeken a főcsoportozatból megmaradtak: a baloldali fáklyás kötésen alól, a bikahordó jobb lábszára töredékéig, és ballábának feje, az általa hurczolt állat feje és előlábai, az istenség jobblábának feje és térdének kis részlete a bika hátán, a bika egészen fejéig, az alatta kúszó kigyó, a kutya testének előrésze. A jobboldali fáklyás csonkult teste, bal lábszára hiányzik térden alól bokájáig, és testének felső része melle aljáig. A crater, fölötte az oroszlán törzsének közepéig.

Az alsó mezőn megvannak: az initiatio alakjai közül a beavatandó majdnem egészen, csak oldalaiból hiányzanak kis részek, az initiáló lábszárai; a lakmározók fejei; a fogatra lépő köpenynek töredéke, a fogatot hajtó feje és balkeze, és végül Neptunus, a mint egy edényből vizet önt ki, s a kigyó.

E töredékek az egésznek talán felét teszik. A mostani maximalis

Magasság: 0·315 m.

Szélesség: 0·52 m.

Vastagság: 0·018 m.

A kép magassága: 0·002—0·009 m.

Az oldalokat 0·005—0·015 m. széles párkány fogja be. Az alap magassága: 0·055 a jobboldalon, a baloldalon pedig: 0·03 m. a következő fölirattal:

DE
I V L I V S N P R I S C V S *

A föliratos alap baloldala a vízfolyás miatt vékonyodott el.

Az istenség, mint a bika hátán lévő töredékből következtethető, szokásos helyzetben térdelt a bikán, lábfejét annak hátsó csükkére támasztva.

A bika ellenszegül megöletésének. Bal előlábával még a felemelkedésre tesz kísérletet, jobb előlába azonban már térdben meghajolva hasa alá került, — a bal hátulsó szintén, míg az ifjú heves mozdulatának nyomása alatt kifordult jobb

* TORMA: Inschriften 24 + 29.

hátulsó czombja, hosszan elnyulva fekszik a földön. Nyaka igen vastag, és lebernyege nagy félkörben ereszkedik előlábai közé. Élesen kiemelkedő vállán ott van az istenség törének hegye. Farkával oldalát csapdossa.

Nemző részeit scorpio támadja meg.

Sebéhez iparkodik jutni a fejét magasan föntartó, hosszú testű kigyó. Farka az alsó mezőbe átfutva, végződik.

A szokatalanul nagy, hosszú testű kutya az istenséget támadja meg. Fejét a bika nyakára támasztja. Száját harapásra nyitja. Hosszú, nagykörmű előlábait az állat jobb előlábára teszi. Csak testének előrésze látszik, törzse közepéig, a többit eltakarja az előtte álló fáklyás.

Bal felől közvetlenül a bika mellett ballábával, annak kifordult jobb czombja felé lépve a bikahordó. A vállán hurezolt állatnak feje, s egész a földig érő merev előlábai látszanak. A bikahordónak kifeszített jobb lábszárán mintha a nadrág nyomai meglátszanának.

A baloldali fáklyás egészen a kerethez szorult. Testét rövid tunica fűdi. Jobbkezében levő fáklyáját keresztbe vetett ballába fejénél bocsátja földre. A másik fáklyának és balkarjának semmi nyoma nem lévén, azt kétségtelenül fölfelé tartá.

Társa a jobb oldali tágasabb helyen állván, sokkal nagyobb, erőteljesebb. Ez is tunicát visel. Fáklyáit fölfelé tartá. Jobblábát veti keresztbe.

Közvetlenül mellette, széles alapon álló, nagy, párkányos száju, két füles crater, melyre nyitott száju, sörényes, profilben lévő orozslán ereszkedik. Az orozslán teste egyenesen fölfelé nyulik.

A középső mezőt az alsótól, 0·01 m. széles vonal választja el.

Ennek legelső csoportja a beívelt helyen történő initiatio. A beavatandó phrygiai sipkát visel. Mögötte egy, a ballábát előre vető alak áll, s ez kezét kétségtelenül, a tőkére hajló initiálandó fejére emeli.

Mellettök a lakmározók fejei egészen egymásra szorultan. Ha a fejdíszből lehet következtetnünk, úgy a jobboldali a nő. Mögöttök balra, fejeiknél kissé magasabban, egy phrygiai sipka, és közvetlenül fölöttök egy meghatározhatatlan gömbölyke tárgy.

Jobbra majdnem a választvonal alatt, a fogatra lépett alak köpenyének kis töredéke. A foga-

tot hajtó alak feje göndör hajú, fődetlen. Sebesen vágató lovainak gyeplőjét balkezevel tartja. A jobbában kétségtelenül ostor volt. A kocsiba két ló van fogva, melyeknek fejei a zablával együtt épen maradtak.

E fogat felé nyújtja, nyitott száju nagy fejét a vizek istene mögől előbúvó kigyó.

Végző alakja az alsó mezőnek már egészen a jobboldalon a keret mellett Neptun. Ülő helyzetben van. Hosszú haja válláig ér, eltakarva homlokát, és szakállas, bajuszos arcának oldalait. Feje fődetlen. Felső teste ruhátlan, testének alsó része pedig peplumba van burkolva. Jobbkarját magasra emeli, míg balját felfordított, nagy edényre teszi, melyből víz ömlik ki, széles és magas hullámokat vetve.

A munka meglehetősen, a simítás megtörtént. Hátlapja szintén simított.

XVI.

131.

Kékes márvány.

Négyszögű, három mezőre osztott lapnak öt, összefüggő töredéke.

A felső mezőt foglalják el: a solprotoma, mellette egy ifjú ember, a nyilas, a leskelődő, a fatörzs, holló, három oltár, a csónakban kuporodó bika, az ædiculának csak szög alakú teteje maradt meg, s végül egy ökörfej, melynek szarvánál talán kézfej látszik. A jobboldal egészen hiányzik.

A főmezőn vannak a bikahordó, a bikát ülő feje, s az állat balszarva; az istenség. Balvállá, karjának felső része, feje és jobb lábfeje hiányzanak. A bika jobb hátulsó lábának csülkéig, a kigyó, scorpio és kutya. A fáklyások; a jobboldali ép testtel, a baloldali pedig czombjának közepétől fölfelé; a crater, az orozslán, s a sziklából emelkedő istenség fejéig.

A harmadik mezőnek csak jobb szöglete került elő, melyen a fogatot hajtó feje, balkarja, a lovak, és Neptun a kigyóval maradtak meg.

A mezőket 0·005 m. széles vonal választja el egymástól.

Magassága: 0·326 m.

Szélessége: 0·335 m.

Vastagsága: 0·032 m.

Az oldalokat: 0·004—0·009 m. széles keret fogja be, míg az alap 0·025 m. magas.

A kép magassága: 0·001—0·01 m.

A felső mező legelső alakja a solprotoma. Fejét hosszú haj fűdi, mely eltakarja homlokát, s arcának oldalait. Tunicát visel és úgy látszik köpenyt is. A sugárkoronának semmi nyoma. Közvetlenül mellette egy ifjú van, a mint jobblábát lépésre emeli, s jobbkarját a nyilas vállára teszi, mintha ezt a lövésben akarná megakadályozni, vagy pedig figyelmeztetni valamire. Fején valami kerek, lapos főveg van. Úgy látszik, hogy tunicát visel. Előtte, sziklán, vagy fatörzsön ül a nyilas, ívét kifeszíté s a vessző lövésre készen van a húrra illesztve. Fején hegyes phrygiai sipka. Hogy van-e még egyéb ruhadarab is testén, meghatározhatatlan. Az ív alatt, fatörzs mögött guggol, jobbkezét balfüléhez emelve mintha hallgatóznék, a leskelődő. A fatörzs előtt ül, szárnyait leeresztve, jobbra fordulva a holló. Mellette, vele egy niveau-ban, a talajon három jeltelen oltár. (Ld. Laj. LXXXXVI. t. — 1—2.) Ezek mögött emelkedik az *ædicula*, melynek csak, egészen a felső keretig érő háromszögű teteje maradt meg. A szög szárai között lévő kis emelkedés, talán az épületből kilépő állat testének része. Az *ædicula* teteje mellett, balra egészen a kerethez lapultan, csónakban, balfelé fordultan, fejét en face tartva, kuporog a bika; a jobboldalon lévő összenyomott állatfej is inkább mondható bika- vagy ökörfejnek, mint egyébnek, melyet szarvánál fogva egy kéz ránt vissza. Alól a válaszvonalon még látszanak némi töredékek, de azokat lehetetlenség meghatározni. A felső mezőmagasság: 0·065.

A főmező közep részét a bikaölés tölti be. Az istenség szokott helyzetben térdel a bikán. Jobb lábszárát az állat lábára támasztá, balkezével a bika, nyitott szájú fejét rántja vissza, míg jobb jával az állat vállába meríti hosszú törét. Felső testén rövid, igen ügyesen redőzött tunica van. *Chlamysa* a heves mozdulat következtében lebeg. Szárnyait jobb vállán nagy gomb fogja össze. Törének hüvelye átalvető szíjjal van balvállára erősítve, és szintén lebeg. A hüvely sokkal nagyobb és szélesebb, mint szükséges volna.

A bika már a földre rogyott. Elölábai térdökben összehajlottan hasa alá kerültek, míg hátulsó jobb lábszára az istenség terhétől kifordultan, hosszán elnyulva fekszik a talajon. Törzsét széles öv disziti. Teste elég szabályos.

Nemző részeit *scorpio* támadja meg.

Alatta kúszik három hullámot vetve a kigyó. Magasra emelt fejét a bika övére fektetvé, várván a vér ömlését.

Az ugró helyzetben lévő kutya az istenséget támadja meg. Fejét föltartja, míg előlábait az állat szügyére támasztja. Nyakán övet visel. Testállása, alakja agár jellegre vall.

A bikaöléstől jobb és balra a fáklyások állanak. A baloldali, testével egészen jobbra fordultan, lefelé tartja fáklyáit, a jobboldali pedig a jobb jában levőt rézsut irányban magasra emeli, egész a választó vonalig, a bal jában levőt pedig vállához szorítja, s ennek lángra fővegével egyenlő magasságban jobbra hajolva lobog. Amaz kétségtelenül bal, emez pedig jobb lábát veti keresztbe. Öltözetök, hajékok teljesen egyforma. Fejökön phrygiai sipka, mely hosszú, homlokuk egy részét, s arcok oldalait elborító hajokat alig tudja leszorítani. Tunicájuk kétszeresen van átkötve: mellökön és derekokon. Vállaikön köpeny.

A jobboldali fáklyás és az oldalkeret között a földön áll a nagy hasú, széles párkányos nyílású *crater*. Az oroszlán előlábait egészen a nyílásra teszi. Sörényes fejét en face tartja, míg teste profilban nyúlik egyenesen fölfelé.

Közvetlenül fölötte a sziklából kiemelkedő istenség. Sziklája több részből álló körszelet, melyből egész a nemző részig emelkedik ki. Mereven kinyújtott jobb jában fáklyát tart, bal jában pedig valami vastag, lefelé nyuló, végén kettő oszló, meghatározhatatlan tárgy.

A baloldali fáklyás mellett van a bikán ülő alak. Csak phrygiai sipkával fűdött feje, és bikájának bal szarva látszik.

Közvetlenül fölötte, kicsiny, alig 0·02 m. széles alapra helyezve, a jobb lábával előre lépő bikaördő. Bal lábszára és testének felső része, a hurezolt teher nagy súlya alatt, visszahajlanak. A bika hátsó bal lábszára az alaknak jobb vállán nyugszik, s jobb kezével tartja ezt. Fején phrygiai sipka; tunicája rövid, újjatlan s derékon átkötött. A bika teste lefelé függ egész hosszában. Feje rövid szarvú. Farka visszahajlik egész háta közepéig, s a baloldali párkánnyal összefolyva végződik.

A középső mező magassága: 0·16 m.

Az alsó mezőnek csak jobb szárnya van meg.

A fogatot négy ló (fejük inkább hasonlít öszvérhez) sebes vágatva húzza.

A fogaton álló alak feje göndör hajú. Előre nyújtott kezében kétágú korbács, melylyel lovait serkenti még sebesebb vágatásra. Vállán a tunika nyoma észrevehető.

A legvégső alak Neptun. En face tartott feje födetlen; hosszú haja vállaira függ; arca szakállas, bajuszos. Felső testén nincsen semmi ruházat; kötéson alól azonban peplumba van burkolva. Karjait magasra fölemeli, mintha megriadt volna valamitől, vagy rendkívül csodálkoznék. Felső teste körül kigyó csavarodik, mely egy kört írva le, nyaka mellől hosszan kinyújtja szakállas, tarajos fejét az érkező fogat felé. A szája nyitott. Lásd Laj. pl. LXXXVI — 2, hol Neptun teljesen azonos helyzetben van.

Az alsó mező magassága 0·10 m. az alappal együtt.

A relief munkája igen durva, simitatlan.

XIX. 1. Hátlapja szintén.

132.

Fehér márvány.

Téglány alakú lapnak négy összefüggő és négy szabadon álló töredéke.

A szabadon álló részletek a közép mező alkatrészei.

Az 1. a sziklából születő istenség feje, teste derékig, jobb válla és karja hijával. Párkányrészlet. Fölül a mezőt elválasztó vonal töredéke.

2. A jobboldali fáklyás feje.

3. A bika, az istenség nyakának egy része, melle és karjai.

Ugyancsak az istenségnek jobb lábszára lábafejiéig, tunicájának, s a bika hátulsó testének kis töredéke.

A négy alsó, összefüggő töredék, a középmezőt az alsótól elválasztó vonallal, részben a közép, részben az alsó mező kiegészítője. Fölül a baloldalon a fáklyás majdnem melléig, mellette baltérdén alól fölismerhetetlen tárgy, ezután az istenség jobblába feje, a bika csülke, szárcsontjának kis részével, jobbról pedig ismét a fáklyás lábfejei, a crater, az oroslán orra s a bal elő lábának karma.

Az alsó mezőn megmaradtak az initiatio teljesen, a lakmározók közül a baloldali és társa

melléig, a biga lovaival, s a benne álló melléig, és a kocsira ugró alak balkarjának hijával, végül Neptun egészen.

A relief maximális magassága a baloldalon 0·22 m., a jobboldalon 0·36 m.

Szélessége: 0·295 m.

Vastagága: 0·01—0·02 m.

A három mezőt 0·005 m. széles vonal választja el.

Az oldalokat 0·008 m. széles keret fogja be. Az alap magassága: 0·021 m. a következő fölrattal:

S · IMC · SPEDVALERIANVS · AVG · C · OL · DD *

Az istenség szokásos helyzetben ült a bikán. Balkezével az állat nyitott szájú fejét rántá vissza, míg jobbával nyakába meríti törét. Jobb lábát testének egyensúlyozására az állat hátsó jobb lábszárára helyezte, közvetlenül ennek csülke mellé.

Hátulsó jobb lábszára kifordultan vízszintesen fekszik a talajon. Ebből következtethető, hogy az állat már földre rogyott.

A baloldali fáklyás a jobbában lévő fáklyát, közvetlenül a bika csülke mellett bocsátja a földre. Bal karjának és fáklyájának nem lévén semmi nyoma, azt valószínűleg fölfelé tartá. Bal lábát keresztbe veti. Tunicája hosszú ujjú.

A közvetlenül mellette lévő, bal térdének magasságáig érő tárgy talán csomós fatörzs részlete.

A jobboldali fáklyás feje egészen a bikafő mellé szorult. Phrygiai sipkát visel. Hogy fáklyáit miképen tartá, nem lévén semmi nyomuk, nem határozhatjuk meg. Jobb lábát keresztbe veti.

Közvetlenül mellette áll a földön a crater. Fölötte oroslán volt, melynek teste kétségtelenül egyenesen fölfelé nyúlt.

A fáklyás feje fölött, egészen az oldal keretéhez szorult, a felső jobb szögletben a sziklából születő Mithra foglalt helyet. Egyetlen ruhadarabja a phrygiai sipka, mely alól haja egész nyakáig ereszkedik, elborítva homlokát és arcának oldalait. Rövidre szabott bal karját könyök-

* TORMA: Inschriften 18 + 31 + 21. sz.

ben meghajlítva magasan fölemeli. Kezében fáklya.

A közép mező legnagyobb magassága 0·225 méter.

Az alsó mező legelső csoportja balfelől, az initiatio. A beavatandó, balra fordultan, karjait térdei közé szorítva, guggol. Fejét előrehajtja. Testén a ruházatnak semmi nyoma. Az initialó előtt áll, s jobb kezével bőség-szarút tart a myst feje fölé. Az initialó jobbra fordul; — bal lába és bal karja a térszűke miatt elmaradtak. Fején phrygiai sipka és felső testén rövid tunica.

A szomszéd csoportozatot a lakmározók alkotják. A bicinium előtt alacsony asztal, melyen négy, kenyér alakú, kétségtelenül az ételeket jelző ovál tárgyaeska van. A baloldali en face helyzetben, kissé, a szemlélővel szemben, jobbra dőlten ül, s jobb karját magasra emeli. Kezében bőség-szarú van. Bal kezét mellére teszi. Feje, úgy látszik, födetlen, haja hosszú, göndör. Tunica és peplum van rajta. Valószínűleg férfi. Szomszédja igen töredékes állapotban van és csak melléig látszik. Alsó testén peplum.

A fogatot hajtó alak igen elmosódott. Tunicát visel. A gyepelő nyomai, kezefejével, a lovak hátán meglátszanak. Közvetlenül mögötte, egy szintén elmosódott, tunicás és köpenyes alak ugrik a kocsira. A két ló sebesen vágat.

Utolsó alak Neptun. A földön fekszik bal karjára dőlve. Kezében balvállára támasztott hosszú tárgyat tart (tridens?). Hosszú hajú feje födetlen. Arcza szakállas, bajúszos. Pepluma csak balvállát fűdi és testének alsó részét. Mellette fölborult edény, balra irányuló vízfolyással.

A relief részben à jour készült, részben pedig az alakok erősen kidomborulnak.

A munka durva, sokszor igen esetlen. A simításnak nincsen semmi nyoma. Hátlapja sima.

A baloldali fáklyás mellén, s a baloldali lakmározó nyakán, és jobb karján igen élénk festék-

XVII. 2. nyomok vannak.*

* STUDNICZKA: az Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich B. VII, H. 2. a VIII. T. — 2. szám alatt közli e relief rajzát, dr. O. BENNDORF összeállítására szerint. Ezen összeállítást jelentősen meg kellett csonkítani, mert részletesebb vizsgálat alapján kiderült, hogy a felső bal szögletre helyezett töredék a solprotomával, s a bikán ülő alakkal egészen más technicájú, — az ás-

133.

Szürkés márvány.

Téglány alakú lapnak 14, részben összefüggő, részben szabadon álló töredéke.

A felső mezőbe tartozó két töredéken a nap szekere maradt meg. A lovak fejetlenek.

A többiben a közép mezőből: a baloldali fáklyás fejtől lábszárai felső részének közepéig. Az istenség chlamysának felső redői, fölöttük a holló fél teste, az ifjú fejetlen törzse, és jobb lábszára térden alól, lába fejéig; a bika feje orráig, széles nyaka, jobb előlába térdéig, törzsének elő része, majd törzsének hátulsó része. A kettő között ék alakú törés. Hátulsó jobb czombja esonka. A kutyá, s végül a crater és a bozontos oroszlán fej.

Az alsó mezőn megmaradtak: az initialó, kötésig, a beavatandó feje, a lakmározók közül a jobboldali feje vállainak kis részével. A kocsi, a reá felugró alak chlamysa hijával, a négy ló előrésze a gyepelő kis töredékével; Neptunus feje, jobb kezefeje a bőség-szarúval, és ballábára helyezett jobblába. Mellette úgy látszik vízedények. A bőség-szarú alatt kigyófej.

A relief magassága, legalább: 0·73 m.

Szélessége: 0·512 m.

Vastagsága: 0·025 m.

Az oldalokat: 0·018 m. széles keret fogja be.

Az alap magassága: 0·025 m. a következő felirattal:

OL · V · L · P · ¹

A felső mezőnek legelső csoportja baloldalt a nap fogata. A lovak sebesen vágatnak. A fogaton álló alak csak phrygiai sipkát és chlamyst visel. Alakja a szemlélővel egészen szembe fordultan áll.²

A felső mező magassága: 0·13 m.

Az istenség szokásos helyzetben térdel a bikán. Ballába vízszintesen nyugodott annak há-

ványtani vizsgálat pedig azt is kideríté, hogy más kőfaj. Ugyanez történt a sziklából születő Mithra, s a crater közé helyezett töredékekkel, melyeket STUDNICZKA kigyónak mond, mert az ásványtani vizsgálat ismét nem erősíté meg a kő azonosságát a relief többi részével; mert oldalkeretök szélessége sem egyezik a reprezentáció keretével.

¹ TORMA: Inschriften: 27+19. sz.

² Lásd LAJ. LXXXXVI — 2.

tán, míg jobb lábszárával testének egyensúlyát tartja fenn. Az állat fejét baljával rántja vissza, míg jobbójával annak nyakába döfi törét. Tunicája hosszú ujjú, s valószínűleg térdig érő volt. Csuklóján öltönyének ujja vissza van hajtva, lábán rövid szárú csizma. Köpenye, balvállát egészen eltakarja, s alóla dugja ki karját is. Szárnyai jobb vállán nagy gombbal vannak összeerősítve. Többi része pedig a heves mozdulat következtében magasra fölemelkedve lobog.

Fölötte ül, csőrével a köpenyt érintve a holló.

A bika már a földre rogyott. Előlábai térdben hajolva teste alá kerültek, míg hátsó jobb lábára kifordulva, vízszintesen fekszik a talajon. Hátsó ballábnak csülke nemző részei helyére jutott. Teste hatalmas, széles. Csak nyaka szabálytalan, nem lévén semmi átmenet az állat fejéhez.

A scorpio hiányzik.

A bika törzsének meglehetősen elmosódott előrészén, a fölfelé kúszó kigyónak körvonalai látszanak.

A rendkívül hosszú testű, agár jellegű, nyakravalós kutya ugró helyzetben van, és az istenséghez iparkodik jutni. A bika vállára támasztja előlábaikat.

Közvetlenül mellette van a diszes, kétfülű, vékony, karsu alapon nyugvó crater. Fölötte en face a nagy sörényű orozslánfej. Karmait a craterre támasztá, közvetlenül ennek fülei mellett.

A jobboldali fáklyás hiányzik, — s ez önkénytelenül arra a föltevésre vezet bennünket, hogy mind a ketten az egyik oldalra, a bal oldalra voltak elhelyezve, mint Lajard LXXXVIII. és LXXXIX-dik tábláin látható. De ez esetben a fáklyát fölfelé tartónak fölül kellene helyet foglalnia. Alól sehol sincsen az eddig ismert reliefeken. Vagy pedig teljesen hiányzott az egyik? De ily eshetőségre nincsen egyetlen analogia sem. Hacsak a 139. számú nem, hol a töredék oldal részén a baloldalnak semmi nyomát sem találjuk. És mégis ez utóbbi eshetőséget, hogy az egyik fáklyás hiányzik kell elfogadnunk. Ez esetben a baloldali fáklyás alatt maradót — teste oly kicsiny, hogy nem érhetek lábafejei mélyebben mint az istenség térdéig — a bikán ülő alak által kell elfoglalva képzelnünk, a fölötte maradót pedig vagy a

bikahordóval, vagy a solprotomával (Lajard LXXXXVI — 2) kell kitöltve képzelnünk.

Föltűnő az is, hogy a baloldali fáklyást mint Lajard LXXXVIII. és LXXXIX. tábláin függélyes vonal választja el a bikaöléstől. Ez könnyen gondolkozóba ejthetne bennünket föltevésünk helyessége fölött, de mégis ragaszkodnunk kell ahhoz, mert azokon a fáklyáját lefelé tartó ifjú a cselekmény felé fordul, míg itt en face áll, és a fölött, hogy fáklyáit csakugyan lefelé tartja, nem lehet kételyünk, mert kezefejei a fáklyavégekkel világosan mutatják az irányt. És ez elhelyezés talán csakugyan arra mutat, hogy egyedül volt; a közép mező alapján lévő kicsinyke nyom pedig, hogy alant a bikát ülő alak foglalja le a jámbor szemlélők figyelmét. A bika hordó és bikán ülő elhelyezése az oldalakon gyakran előfordul mint Lajard LXXXXII, a jobboldalon a főcsoportozattól elválasztva; vagy a baloldalon a 135. számún szintén elválasztva. Mindkettő együtt ismét a baloldalon a 132. számún. Igaz, hogy ezen a fáklyás soha sincsen közből, de a 132. és 139. számún való elhelyezésök nagyon közelit már, most megvitattott reliefünkhez.

És ezen elhelyezést véve alapul számítottam e relief maximalis magasságát 0.73 m.-re.

A baloldali fáklyás ujjatlan tunicát visel és köpenyt.

A felső mező magassága 0.44 m.

A vonal által elválasztott tér, melyben a fáklyás van, szélessége: 0.10 m., így a főmezőre 0.41 m. marad.

Az alsó mezőnek balról legelső csoportozata az initiatio. Az initialandó phrygiai sipkát visel. S ez az egyetlen eset, hogy a myst fődött fővel járul a szent cselekményhez. A beavatást végrehajtó fején ugyanolyan főveg van, míg testén tunica és köpeny. Fejét en face tartja. Jobb kezét a bőség-szarúval a myst fejére teszi.

A lakmározók és az initiatio között a térviszonyokat figyelembe véve, még kellett valaminek lennie. A mulatók közül csak a jobboldalnak fürtös fődetlen feje maradt meg és jobb válla. Hajviselete után ítélve ez a nő.

Közvetlenül mellette a fogatra felugró alak. Fején phrygiai sipka, s felső testén tunica. A lovakat hajtó alak hiányzik. A négy ló testének csak előrésze maradt meg, gondosan elválasztott

fejekkel és lábakkal. Háton a gyepelő nyoma látszik.

Neptunus a jobb szögletben, úgy látszik, ült. Hosszú haja koszorúszerűen fűdi fejét, eltakarva homlokát s arcának oldalait. Jobb lábát a balra helyezte. Lábszárai peplumba vannak burkolva. Balkarjával felső testét támasztja. Jobbkezeiben, magasra emelt bőség-szarút tart. Mellette, úgy látszik, vízédények vannak.

Teste körül kigyó csavarodott, s nyitott szájú fejét a bőség-szarú mellett nyújtja előre az érkező fogat felé. Az alsó mező magassága: 0·15 m.

A munka meglehetősen, a simítás határozott XX. nyomaival. Hátlapja szintén sima.

134.

Kékes márvány.

Egy kétségtelenül három mezős táblának felső balszöglete, melyen a középső részt elválasztó vonalnak 0·03 m. hosszú és 0·018 m. széles töredéke fönmaradt. Az oldalokat 0·01 m. széles keret fogta be.

Magassága: 0·13 m.

Szélessége: 0·15 m.

Vastagsága: 0·028 m.

A kép magassága: 0·001—0·005 m.

Közvetlenül a felső szögletben a solprotoma. Csak nyaka baloldalának kis töredéke és balválla látszanak. Mellette a nyilas, a mint ívét kifeszíté, s vesszőjét a hurra illesztve már, lövésre készen tartja. Szikladarabon ül. Fejét phrygiai sipka fűdi. Hosszú haja egész válláig ér, eltakarva homlokát s arcának oldalait. Tunicája derékon át van kötve; vállain köpeny függ. Lábszárai hiányzanak.

Türhető munka. Simitott. Hátlapja durva, simítatlan.

135.

Súrgás márvány.

Egy kétségtelenül három mezős tábla felső balszöglete. Alól a közép mező választóvonalának kicsinyke töredéke.

Az oldalokat 0·009 m. széles keret fogja be.

Magassága: 0·135 m.

Szélessége alól: 0·02 m., fölül: 0·065 m.

Vastagsága: 0·02 m.

A kép magassága: 0·005 m.

A keret mellett egészen a szögletbe szorulva a solprotoma, 0·04 m. hosszú alapra helyezve. Hosszú, sűrű haja egész koronát képez feje körül. Tunicát visel, s mintha a balvállán lévő redők a köpenyt jeleznek.

Alatta a bikán ülő ifjú ember. A bika fejét magasan tartja, s bal első lábával előre lép. Az ifjú jobb kezével az állat szarvát fogja. Az ifjú phrygiai sipkát visel, rövid tunicát és köpenyt.

Meglehetősen, simított munka. Hátlapja szintén sima.

136.

Fehér mészkő.

Valószínűleg négyszög alakú, három mezős táblának baloldali felső töredéke. A középmező elválasztó vonal töredéke megmaradt.

A oldalokat 0·018 m. széles keret fogta be.

Magassága: 0·062 m.

Szélessége fölül: 0·09 m., alól: 0·12 m.

Vastagsága: 0·02 m.

A relief igen megkopott, elmosódott.

Oldalt, egészen a szögletbe szorultán, solprotoma foglal helyet. Fejét egész hajkorona fűdi. Tunicát és köpenyt visel. Mellette az ülő, jobbra fordult nyilas, egészen térdig.

Hátlapja simított.

137.

Fehér mészkő.

Felső szöglet töredék. Az oldalkeret letört, a felső szélessége 0·01 m. A töredék magassága a baloldalon: 0·03 m.; a jobboldalon 0·075 m.

Szélessége: 0·10 m.

Vastagsága: 0·02 m.

A baloldalon kétségtelenül solprotoma, mint az elhelyezésből gyaníthatjuk. Csak nagy hajú feje maradt. Jobbra tőle, tunicás, fődetlen fejű alak. Balkeze és jobblábának feje hiányzik. Balkarja lefelé függ, míg jobbát fölemeli a solprotoma felé. Közül fölismerhetetlen alakú emelkedése van a kőnek.

A relief igen megkopott, elmosódott.

Hátlapja simított.

138.

Fehér mészkő.

Jobboldali három összefüggő töredék. Az oldalon 0·01 m. széles keret.

Magassága : 0·115 m.

Szélessége : 0·052 m.

Vastagsága : 0·02 m.

Alól egy oroslán bal hátsólába, s lefelé irányult törzse kis részének határozott körvonalai látszanak. Fölötte mintha kigyó csavaródnék, valami fölismerhetetlen tárgyra. Talán sziklára, ez esetben a Mithra petrogenitusra vonatkoznék.

A munka gyarló. Hátlapja simított.

j)

Az ötmezős mithraeum.

Az öt mezőre osztott mithraeumok közep-részét, a bikaölés legegyszerűbb alakja foglalja el, a többi szereplők az oldalakra s a felső vagy alsó részekre kerültek. Egészen új alakok a nyugvó vagy alvó férfi, valószínűleg Aesculap, kit a második és harmadik században már bevontak Mithra eszmekörébe; és az alsó mező bal-szögletébe helyezett, az istenségével mindenben megegyező öltözetű erőteljes ifjú, a ki egy hatalmas kerekényt emel magasra. (Mithra a nap-tányérral?)

139.

Fehér márvány.

Trapez alakú lapnak nyolcz töredéke.

A berendezésre nézve még eddig nincsen egyetlen analogia sem. A közép mezőt mind a két oldalon, s alól és felül egyaránt csoportzatok veszik körül. Sajnos, hogy e relief oly töredékes állapotban került fölszínre a kiásás alkalmával, mikép lehetetlenség egész teljességében reconstruálnunk. A főmezőt az oldal csoportzatoktól 0·016 m. széles vonal választja el.

A főmező a legtöredékesebb. Csak az istenségnek majdnem szoborszerűen faragott feje, jobb lábafeje, a bika hátulsó jobb czombjának kis töredéke, s a jobboldali fiú fáklyájának lángbokrétája, — és egy valószínűleg — az anyag egyezősége alapján ítélve — ide tartozó részleten a kutya törzse nyakáig és két előlába, s az alap kis töredéke maradtak meg.

A legfelső képsorozat a következőkből áll: a nyilas, a leskelődő, fölöttök talán esónakrészlet, az aedícula és bika, végül az alvó. Balkarja és lábai térden alól hiányzanak. E maradványok az egésznek egy harmadát képezték.

A baloldalon vannak: A bikán ülő, de csak jobblábának feje, s a bika két hátsó és jobb előlába látszanak; — továbbá a bikahordó egészen.

A jobboldalon Luna szekere, da csak a δίφορος feneke s hat küllős kereke látszik; és a sziklából születés helyezvék el.

Az alsó mezőn az initiatio, mellette egy férfi, a lakmározók s Neptun feje, jobbkarja és lábszárai alsó részének hijával maradtak meg.

A relief maximalis magassága valószínűleg 0·70 m. volt, szélessége pedig 0·55 m., vastagsága 0·03 m.

Az oldalakat 0·018 m. széles keret fogja be, az alap magassága 0·07 m. a következő fölirattal:

S · I · M ER · V · L · P *

Az istenség kétségtelenül a szokásos helyzetben térdelt a bikán. Jobb lábszárát a bika hátsó jobb czombjára támasztá. Fején phrygiai sipka. Hosszú göndör haja elborítja homlokát, s arcának oldalait.

A bika már a földre rogyott, mint az a támadó terhétől kifordult, vízszintesen fekvő hátulsó jobb lábszárának helyzete igazolja.

A kutya, mely lábait, úgy látszik, az állat nyakára támasztá, az istenség felé ugrik.

A felső mező választó vonalán ott van a jobboldali fiú fáklyájának lángbokrétája. Önkénytelenül merül föl a kérdés, miképen volt ez alak elhelyezve. A kutya s a jobboldali választóvonal között elférhetne ugyan — de így igen magasnak kellett volna lennie, olyannak, mint az istenségnek, holott az eddig ismert reliefeken a bikát ölő ifjú és a fáklyás magasságának egymáshoz való viszonya mindig olyan mint a teljesen kifejlődött férfi és serdülő ifjú között levő. Magasabban állott tehát, külön alapon, hogy fölfelé irányult fáklyája elérhesse a tetőt. Egyes, a csoportok között rendes helyöket térszüke miatt elfoglalni nem tudó alakok ilyen elhelyezése igen gyakori. Az alól támadt üres téren aztán valószínűleg a crater volt az oroslánfövel. Erre következett az ifjú külön alapjával. A felső jobb szöglet pedig vagy üres volt, vagy a lunaprotoma foglalá el azt.

* TORMA K.: Inschriften 25+39+22.

A baloldali fáklyásból nem maradt a legkisebb töredék sem. De igen valószínű azonban, hogy ő is elfoglalta a rendes helyét mint társa, csak hogy neki is külön emelvényen kellett állnia, mert a bika kifordult jobb hátulsó czombjának csülke, egészen a bal alsó szögletig nyúlik. A megmaradt üres tért az ifjú chlamysa, a fölötte ülő holló, s a solprotoma tölték ki.

A közép mező maximális magassága; 0·30 m., szélessége: 0·36 m.

A felső mező megmaradt részének balfelől első alakja a csonka testű nyilas. Csak lábszárai látszanak. Sziklán vagy fatörzsön ült. Tőle jobbra fejét az *ædicula* falához támasztva, a térdelő leselkedő. Előtte kicsinyke, gömbölyű kődarab. Kettőjük fölött, úgy látszik, a csónakban ülő bika volt. Az *ædicula* kissé balra hajlik. Teteje háromszögű és nyitott. Belsejét a bika kitölti egészen. Csak rövid szarvú nagy feje, s a közvetlenül nyakából kiinduló lábszárai látszanak. Az *ædiculától* jobbra, félig fekvő helyzetben lévő nagy szakállú, bajuszú, inkább nyugvó, mint alvó férfi. . . . (Aesculap! v. ö. Lajard pl. LXXVIII — 1, XCII, XCV — 1, 2; XCVI — 1, 2; és 145 s 146.) Testének felső része meztelen, egymásra fektetett lábszárait *peplum* fűdi. Jobb karját, fölismerhetetlen tárgyat fogva, ölében nyugtatja. Balkarját magasra emeli.

A felső mező maximalis magassága: 0·16 m.

A jobboldali mező egyetlen töredékét, fölül a hold balfelé vágató fogata tölti ki, melybe talán lovak (v. ö. Laj. LXXV, LXXXVIII, LXXXIX, XC, XCII) vagy bikák (v. ö. Laj. XCVI — 2) voltak befogva. Megmaradt két lábszárúkból nem lehet nemöket meghatározni. A fogat jobbról balfelé szálló alapon áll.

Alatta a sziklából születő istenség. Sziklája nagy tömb, melyből a nemző részekig emelkedik ki. Teste ruhátlan. Fején phrygiai sipka. Karjait fölfelé emeli, s baljában valószínűleg fáklyát tart, jobbán pedig tört.

Sziklája alatt egy szétnyitott ujjú, fölfelé irányult kézfej látható. Talán az adoráns fölfelé nyújtott keze.

Szélessége: 0·115 m.

A baloldali csoportzatok elseje — fölülről — a csonka testű, bikán ülőt ábrázolja. Csak lábafeje látszik, a jobbfelé haladó bikának pedig két

hátsó s jobb előlába. A bikán ülő 0·01 m. magas alapon áll.

Közvetlenül alatta a jobbra haladó bika hordó van. Fején phrygiai sipka, testét tunica fűdi. Terehet jobb vállán czipeli, jobb kezével fogva a bika hátulsó czombját. Az állat teste fejével lefelé függ, úgy hogy kinyújtott előlábai majdnem a földet érik. Farka visszahajlik hátára.

A baloldali két csoport magassága 0·205 m.; szélessége: 0·11 m.

Az alsók között, balról indulva meg, legelső az *initiatio*. A beavatandó balra fordulva térdel, s kezeit fölemeli a feje fölé tartott tárgyhoz. Úgy látszik, hogy egészen ruhátlan. A feléje fordult *initiató* — természetére nézve legalább kétszer olyan magas mint a térdelő, kezeit — valami meghatározhatatlan tárgyat fogva velők, (bőség-szarú? fegyver?) a *myst* feje fölé tartja. Fején phrygiai sipka és testén tunica.

A közvetlenül mellette lévő alak, a várhelyi *mithraeumokon*, csak ez alkalommal fordul elő. Teljesen szabadon s egyedül álló férfi. Fején phrygiai sipka és felső testén tunica. Kezeit magasra fölemeli s nagy félkört tart velők feje fölött. E félkör kétségtelenül a nap vagy hold tányérját ábrázolja. Egész kört véteni mint azt Laj. XCII — tábláján látjuk a tér szűke miatt nem lehetett.

A harmadik csoportot a lakmározók képezik. *Biciniumon* ülnek, s előttük három lábú asztalka. Az asztalkán ételek helyezvék el, s mellette baloldalon a nő, jobboldalon a phrygiai sipkás férfi foglalt helyet. Tunicát viselnek mindketten. Kezeik az asztalon nyugszanak. Fölöttük körív, mely baloldalon egészen az alapig ereszereszkedik.

Legvégső alak Neptun. Feje, balválla és lábszárai térden alól hiányzanak. Felső teste fűdetlen, lábszárai *peplumba* burkolvák. Balkarjával vizedényre támaszkodik, míg ölében nyugtatott jobbkezeiben bőség-szarút tart. Az edényből víz ömlik ki.

Az alsó mező magassága: 0·15 m.

A relief egy része *à jour*, mint a bikaölő feje, többi részén pedig az alakok magasan kidomborodnak. Meglehetősen izléstelen munka. Simított. A hátlapja szintén.

XXI. 2

140.

Kékes márvány.

Kétségtelenül öt részre osztott mithraeum baloldali és közép mezejének töredéke, a válaszvonalal együtt.

Magassága: 0·12 m.

Szélessége: 0·14 m.

Vastagsága: 0·03 m.

A függőlegesen álló válaszvonalaltól balra a bika, melyen a rendes alak ült. A állat jobbfelé fordul, s jobb lábát lépésre emeli. Fejét magasan tartja. Csak fejének baloldala, szügye és jobb előlába maradtak meg.

A válaszvonalaltól jobbra eső részleteket, töredékes voltuk miatt lehetetlen meghatározni.

141.

Fehér márvány.

A felső mező töredéke, melyen ott van még a főcsoportozatot elválasztó 0·015 m. széles vonal részlete.

Magassága: 0·10 m.

Szélessége: 0·058 m.

Vastagsága: 0·02 m.

A baloldalon egy balfelé fordult bika törzsének hátulsó része. Fölötte jobbra valószínűleg a csónak részlete. Alól kicsinyke, jeltelen oltár.

142.

Szürkés márvány.

Magassága: 0·126 m.

Szélessége alól: 0·102 m. Ék alak.

Vastagsága: 0·03 m.

Bikafark és chlamysrészlet.

k) l)

A belső koszorús több mezőre osztott és köralakú mithraeumok.

A belső koszorús és kerek mithraeumokon a fonnebb elősorolt alakok, úgy szólván, mind előfordulnak, de elhelyezésök a fölösztáshoz alkalmazkodnak. A 143-ik számún, Neptunt, vizedény helyettesíti.

143.

Fehér márvány.

A főcsoportozat közép részének négy összefüggő töredéke.

A baloldalon, keskeny párkányrészlet lévén, oldalmezőkre is következtethetünk. Az alsó csoportozat töredékei szintén megmaradtak s ebből egész biztossággal megállapíthatjuk, hogy reliefünknek még felső mezője is volt, úgy hogy összesen öt fő részre oszlott.

A főcsoportozatot, ennek alapjáról, a baloldaltól fölemelkedő, s kétségtelenül a jobboldali alapon végződő ovál koszorú fogta be. A koszorú baloldali részének körülbelül egy negyede megmaradván, lehetővé teszi a magasság és szélesség körülbelül való kiszámítását:

A főmezőnek valószínű magassága: az alaptól számítva: 0·205 m. volt, szélessége: 0·275 m. s alig volt egyéb rajta, mint a bikaölés, és a két fáklyás.

A koszorú fölött emelkedék a felső mező, melynek alapja, továbbá a baloldali képsorozatnak a főcsoporttól egyszersmind válaszfalát képező jobboldali kerete, és a jobboldali képsorozatnak, a főmezőtől szintén válaszfalát képező, baloldali kerete és a bikaölést befogó koszorú által képezett háromszögekben a sol és lunaprotoma foglaltak helyet, mint az a Lajard által közölt mithraeumokon (Laj. pl. LXXVI — 2, LXXVIII — 2, LXXIX — 1—2, LXXXIV — 2, LXXXVI, LXXXVII, XCIII — 1, 2; XCIV, XCVI — 1; XCIX — 2); a hosszútelkin (jelenleg a dévai múzeumban) és a Kenner által közölt (Das Mithraeum von Kroisbach. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale XII. Jahrgang Wien 1867) rákosin történik.

A relief fönmaradt töredékein a repräsentationnak következő részei maradtak meg:

A baloldali mező válaszvonalának kicsinyke töredéke, a koszorú egy része, a baloldali fáklyás feje és vállalai, a holló nyakáig. Az istenség, feje, jobb lábszára és jobbvállán chlamysa kis töredékének hijával. A bika egész hátsó jobb lábszáráig. A kutya testének előrésze, és végül a jobboldali fáklyás jobb kezében tartott fáklya töredéke.

A válaszvonal alatt, az alsó mezőn a kigyó, s egy fölismerhetetlen tárgy kis részlete.

A relief meglevő részének magassága a baloldalon: 0·06 m., míg a jobboldalon: 0·19 m.

Szélessége fölül: 0·22 m., alul: 0·13 m.

Vastagsága: 0·02 m.

A kép magassága: 0·001—0·005 m.

Az istenség a bikán térdel, úgy hogy bal lábára az állat hátának hosszirányában fekszik. Balkarjával az állat fejét rántja vissza, míg jobb-
jával annak vállába meríti törét. Felső testén hosszú ujjatlan tunicát visel. Chlamysa föltűnően kicsiny és háta mögött, daczára a heves mozdulatnak, csak egyetlen redőt vet. Törének hüvelye oldalára van kötve. Az ifjú köpenye fölött a holló ül.

A bika már a földre rogyott. Visszarántott feje egészen az istenség felé hajlik, úgy hogy szarvai már nyakát érik. (Ennyire visszarántott bikafej egyszer sem fordul elő. A Lajard által közlött reliefeken, leginkább a XCII-ik számún.) Lebernyege hosszú, majdnem földig ér. Elölábai térdben hajolva teste alá kerültek, míg jobb hátsó lába kifordulva, vízszintesen fekszik a földön. Farkával oldalát csapdossa. Nemzórészeit kis gömb jelzi.

A scorpió és kigyó hiányzanak. Amannak hiánya nem föltűnő, de emez rendes kísérője szokott lenni a bikaölésnek. (Hiányzik még a 145. számún is. Lajard pl. XCI és C — 2.) Avagy az alsó mezőn lévő, jobbra haladó lenne a bikát megtámadó kigyó helyettesítője? Nem valószínű, mert itt többször előfordul még akkor is, midőn a bika alatt megvan.

A kutya szokott helyzetben iparkodik az istenség felé. Nyitott szájú fejét magasra emeli, míg lábait a bika szügyéhez támasztja.

A jobboldali fiú fáklyáját jobbjával, közvetlenül a bika feje mellett tartá fölfelé.

Társa a baljában tartott fáklyát, vállához szorítja. Föltűnő, hogy nem ég. A másikat lefelé fordítá. Fejét phrygiai sipka födi. Nagy haja elborítja homlokának felső részét, és arcának oldalait.

Vállá és az istenség között kicsinyke hegyes emelkedés látszik. Talán a közjük elhelyezett oltár lángja? Töredékessége miatt lehetetlen megállapítanunk.

Ugyancsak a baloldali fáklyás mellett van, a levelek alakjából ítélve, a babérkoszorú töredéke, mely befogta az egész csoportozatot.

Az alsó mezőt 0·01 m. széles vonal választja el a középcsoporttól.

Csak a kigyó ismerhető föl. Nyitott szájú fejét magasra emeli. A kigyó nyaka mellett lévő kicsinyke ív vastagsága nem egyezvén az állat többi testrészének vastagságával, kétes, hogy annak folytatása e.

E kigyótól balra lévő háromszögalakú tárgy előttem fölismerhetetlen. (Studniczka szerint: Arch.-epig. Mittheilungen aus Oesterreich VII — 2 214. l. 29. sz. . . die Scheitel eines Viergespanns, wohl in entgegengesetzter Richtung, sonst wäre l. Etwas vom Kopf des Lenkers übrig. Vielleicht also die Gruppe mit schlangenumwundenem Flussgott in umgekehrter Richtung, als gewöhnlich.)

Az istenség tunicáján a vörös festés nyomai látszanak.

A munka meglehetősen. Simított. Hátlapja szintén.

XIII. I.

144.

Fehér márvány.

Négyszögű mithraeum jobb alsó részének két összefüggő darabja.

Beosztására nézve, az eddig ismert reliefek között egészen egyedül áll. A mint a töredékből rekonstruálható, egykori alakja a következő volt: A fő reprezentációt teljes körbe futó keret fogta be, melynek a megmaradt rész alapján számított átmérője 0·22 m. volt. E körül valának aztán csoportosítva a reprezentáció összes részletei, a mint a jobboldali ép alsó szögletből megállapítható, négyszögű táblán. Az egésznek szélessége s magassága eredetileg talán 0·40 m.

Magassága a baloldalon: 0·105 m.

Magassága a jobboldalon: 0·085 m.

Szélessége: 0·20 m.

Vastagsága: 0·02 m.

Az oldalokat: 0·012 m. keret fogta be, az alap magassága: 0·046 m.; a következő fölirattal:

TGAI V /// S · E · V · *

A 0·098 m. hosszú s 0·008 m. széles körszelet fölött a bikaölésből csak a bika összehajlott jobb

* TORMA: Inschriften 30 + 28. számú.

előlába, térdének kis töredéke és a kigyó testének egy hajlása látszanak.

Az alsó mezőn a fogat berendezése eltér a szokott typustól.

A kocsit, egészen a háttérben, csak körvonalak jelzik. Előtte a talajon két alak áll. A jobb felől lévő egészen ruhátlan. Hosszú hajú feje fölött mintha sugárkorona nyomai látszanának. Baljával fogja ostorát, vagy a gyeplőt, míg jobbját egész a koszorúig fölemeli valószínűleg fáklyát tartva. Szomszédja a baloldali, phrygiai sipkát és tunicát visel. Gyors lépésre mutató helyzetben van. Balkarját magasra emeli, a koszorúnál találkozik kezefeje a társáéval. A lovak sebesen vágatnak. Fejeik, lábaik, gondosan elkülönítvük.

A lovak előtt két abacus és plinthussal bíró oltár. A harmadik kisebb oltáron nagy, négyszögű edény áll. Ha csakugyan edény, úgy kétségtelenül víztartó, — de épen úgy lehet, a lovak fejénél kezdődő vékony válaszvonal alaposzlopa is.

A válaszvonal fölött talán Neptunus foglalt helyet, mert alól szokott helyéről hiányzik. De ez csak föltevés, mert a meglévő apró töredékekből lehetetlen az egykori alakot meghatározunk.

A munka jellegtelen, elmosódó. Simított.

XXIII. 2. Hátlapja szintén.

145.

Fehér mészkő.

Kőralakú mithræum alsó része. A főcsoportozatból a hatalmas bika, a bikát ölő ifjú jobb lábafejének kis töredéke és törének pengéje, s a jobb oldali fáklyás lábfejei maradtak meg.

A bikaölést az alsó csoportozattól: 0·038 m. — 0·045 m. széles és jelenleg: 0·45 m. hosszú párkány választja el, melynek előlapját a representatio kiegészítő részei foglalják el.

Az alsó mező: 0·048 m. magas s jelenleg 0·22 m. széles alapon nyugszik. Az alap, s az alsó mező oldalai előrészőkön a teljes körnek megfelelőleg vannak bekerekítve.

A relief alapján 0·07 m. mély és 0·02 m. széles négyszögű lyuk van vágva, melybe kétségtelenül vaspánt volt erősítve, hogy a reliefnek biztos posztíót lehessen adni, vagy arra, hogy az tetszés szerint legyen fordítható, mint a Lajard

XC. és XCI. tábláin közölt relief főcsoportozata, vagy körülhordozható. (V. ö. Die Mithras-Tempel in den römischen Ruinen bei Hedderheim von F. G. Habel, — Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung I. és II. tábla.)

A relief meglévő részének maximalis magassága: 0·36 m.

Szélessége: 0·53 m.

Vastagsága: 0·12 m.

Az istenség mint a törés alakjából következtethető szokott helyzetben térdelt a bikán. Csak jobb lába fejének parányi töredéke látszik. Törét jobbkezével, mélyen bemeríti az állat vállába. A várhelyi mithræumokon csak ez egy esetben van a seb peripheriája föltüntetve. (Lásd Laj. LXXV, LXXVI — 2, LXXX — 2, LXXXV, XCIV.)

A bika már a földre rogyott. Előlábai, és a hátsó bal, térdben hajolva, hasa alá kerültek, míg hátsó jobb lába, hosszan elnyúlva fekszik a talajon. Csülke hiányzik. Törzsét széles öv diszíti. Nemző részeit scorpio támadja meg.

Föltűnő, hogy a kutya hiányzik. (V. ö. Laj. pl. LXXX — 1, melyen mint a töredékek alakjából következtethető, nem volt meg és C — 2, hol minden mellék alak hiányzik.)

Jobbra állott a fáklyás. Baloldali társa szintén meg volt kétségtelenül, de most már nyomai sem láthatók többé. A jobboldali mellett még kellett valami mellék alaknak lennie, mert a jobbszáron lévő kötömb sokkal szélesebb mint a mily szélesség szükséges egyetlen alak alapjául és támaszául. De hogy mi volt, arra nézve, nem lévén időszerint még egyetlen analogiánk sem, hypothesisist nem állíthatunk föl.

A főrepresentatio alatt lévő párkányon balra egymásután, a párkány magasságának megfelelő négy oltár van elhelyezve, — majd következik a kilencz, fölvaltva emelkedő és szálló, hullámot vető, hosszú testű kigyó. Tarajos, szakállas fejét fölfelé emeli, kétségtelenül a bika sebéhez akar jutni. Nagyon valószínű tehát, hogy a csoporthoz tartozik. Közvetlenül előtte, a más négyhez hasonló nagyságú három oltár. Legvégső alak Neptun. Szokatlan helyen van ugyan, de rendes helyét nem foglalhatja el a relief alakja miatt. Inkább csak nyugvó, mint fekvő helyzetben van.

Felső teste födetlen; — egymásra fektetett láb-szárai peplumba burkolvák. Bal könyökére támaszkodik, míg balkezeivel vállára fektetve valami hosszús tárgyát, kétségtelenül tridenst tart. Feje hiányzik.

Az alsó csoportozat legelső alakja balról az initiatio. Az initiálandó — csak feje van meg — guggol vagy térdel bal felé fordulva. Feje födetlen. A beavató pap jobbrafordulva profilben áll, s a myst feje fölé jobbkezeivel valami meghatározhatatlan tárgyát tart. Fején phrygiai sipka, felső testén tunica, míg vállain lebegő chlamys. Ily öltözetben ritkán fordul elő (v. ö. Laj. pl. XCII, XCVII — 1). A legtöbb esetben, vagy meztelen, vagy csak phrygiai sipkája van és tunicája.

A szomszéd csoportozatot a bicliniumon heverésző, lakmározók alkotják. Közvetlenül egymás mellett, balkönyökökre dőlve helyezték el. Az előtérben lévő, kétségtelenül férfi jobbkarját magasra emeli, meghatározhatatlan tárgyát tartva kezében. Fejét gazdag, egész korona alakú hajék fűdi. A nőét szintén. Tunicája lecsuszott felső testéről, csak balvállán maradt meg annak egy része. Lábszárait peplum fűdi. A nő teste egészen födetlen. A biclinium széle, ételekkel van megakva.

Mellettök a crater, s fölötte a sörényes hatalmas oroslánfej. Az állat előlábait az edény nyílására helyezte. A crater széles alapon nyugszik.

Végül a fogat. A lovakat terelő alak a koci előrésében a lovak felé hajolva áll. Teste, úgy látszik egészen födetlen. A mögötte lévő, jobb karját, mintha figyelmeztetni akarná valamire, vagy pedig belekapaszkodnék, amannak vállára teszi. Feje szintén födetlen, testét, térdig érő tunica fűdi. A lovak a legsebesebb vágatásban vannak. Fejeik és előlábaik összeolvadnak, hátsó lábaik azonban gondosan megkülönböztetvük.

A relief hátsó, az alsó mezőnek megfelelő részét 0.37 m. hosszú, 0.12 m. széles és 0.03 m. mélységű mélyedés tölti ki.

A csoportozat felső része egészen szoborszerű; a főcsoport s az alsó mezőt elválasztó párkány alacsony dombormű, míg az alsó mező majdnem szoborszerű relief.

XXII. A munka durva. Simított. Hátlapja szintén.

146.

Fehér márvány.

Kör alakú lapnak két összetartozó, egymással szemben fekvő töredéke. A főcselekmény 0.004 m. széles, s mint a concret adatokból megállapítható volt 0.094 m. hosszú alapon nyugodott. Ezen alap egyik végpontján körív indult ki, mely három negyed kört alkotva éri el az átellenes végpontot és csak ez alatt, teljes körré válva, jut el ismét kiindulási pontjához. Legnagyobb átmérője 0.115 m.

E belső kört mellékes csoportozatok veszik körül, melyeket ismét teljes körív fogott be. A külső körív átmérője: 0.176 m.

A relief vastagsága: 0.015 m.

A kép magassága 0.001—0.005 m.

A főcselekmény a szokásos bikaölést ábrázolja. Az istenség testéből balkezének feje, alsó karjának kis részével, jobb alsó karjának egy része a kezében lévő törrel és összehajlított jobb lábszárából a térd fölé és alatt egy-egy kis töredék maradt meg. Az istenség a bikán térdelt és baljával visszarántá annak fejét, míg jobbával vállába meríté törét. Közvetlenül az állat feje mellett, a tunica kis töredéke látszik, míg fenn a hollónál chlamys részlet.

Teste szabálytalan volt, mert a bika orrán lévő kézfeje alkatának arányaihoz mérten túlságosan nagy.

A bika már a földre rogyott. Jobb előlába térdben hajolva teste alá került. Szája nyitott. Hosszú lebernyege, redőtlenül ereszkedik lefelé. Csak testének előrésze maradt meg.

Az ugró helyzetben levő kutya az istenséget támadja meg. Idétlenül nagy fejét az állat szügyére támasztja, lábait pedig a bika felső lábszárára. Csak testének előrésze látszik, a többit eltakarja az előtte álló fáklyás.

A cselekmény második rendes kísérője a kígyó a főcselekmény alapja alá került, s ott testének egy hulláma látszik.

A jobboldali fáklyás lábfejeinek híjával teljesen ép. Jobbjában lévő fáklyáját a bika nyaka mellett tartja fölfelé, a baljában levőt pedig vállára támasztja. Fejét phrygiai sipka fűdi, felső testén térdig érő tunica, vállain köpeny. Fejét en face tartja, míg teste egészen balra fordult. E

természetellenes helyzetbe, a tér szűke miatt került.

A holló az istenség köpenyén ül, egészen a körívhez szorulva. A körívet babérkoszorú képezte, melynek levelei a baloldalon jobbfelé, a jobboldalon pedig balfelé irányítvák. A kisebb töredéken lévő részlet hossza: 0·042 m., a nagyobbban lévő pedig: 0·068 m.

A baloldali kisebb töredéken, alólról fölfelé haladva, a representatio következő részleteit találjuk: a bikaördő vagy a bikán ülő ifjúnak fejét és phrygiai sipkáját; a solprotomát. Majd az ülő nyilas következik, a mint hátulról egy szintén ülő alak vállára teszi kezét. A nyilas lövésre készen tartja a kezében lévő ívet. Följebb az aedícula baloldalának fala, a fal mellett a bika elő-része.

A jobboldali nagyobb töredéken a lunaprotoma mellett szikla vagy hegyet ábrázoló részsut fekvő emelkedést látunk, mellette, egy fölfelé lépő lábszárát. Valószínűleg a hegymászást akarja jelezni. (V. ö. Laj. pl. XCIV.) A lunaprotoma. Alatta az alvó vagy nyugvó alak. Bal-karjára támaszkodik, míg jobbát a vállára teszi. Balkezének feje, már átmegy a következő alak területére. A nyugvó testét peplum fűdi.

Közvetlenül alatta a sziklából születő istenség. Derékig emelkedik ki. Fején phrygiai sipka. Karjait fölfelé tartja; kezeiben fáklya és tör. E két utóbbi alakot vékonyka vonal választja el egymástól. A sziklából születő alatt körszelet látszik. Talán kigyó részlet.

A kisebb töredéken a solprotoma mellett, a vörös festés nyomai látszanak.

XXIII. 1. A munka durva simítatlan, hátlapja szintén.

147.

Fehér márvány.

Kör alakú lap felső részének töredéke.

Magassága: 0·075 m.

Szélessége: 0·03—0·085 m.

Vastagsága: 0·018 m.

A keret szélessége: 0·018 m.

Balról tekintve, legelől van a leskeledő buvóhelyétől szolgáló fatörzs, majd a csónak, benne a fekvő bika. Alatta közvetlenül egy szintén fekvő helyzetben lévő állat, valószínűen ló. Jobbra az aedícula oldalának kis töredéke.

Az elősorolt részeket 0·01 m. széles párkány választja el a főcsoportozattól.

Durva munka.

148.

Fehér márvány.

Kör alakú csoportozat oldal vagy felső részének kis töredéke.

Magassága: 0·05 m.

Szélessége: 0·04 m.

Vastagsága: 0·015 m.

Gyors menésben lévő alak. Jobbkarját mintha valakit megakarna fogni, előre tartja. Feje hiányzik; tunicát visel. Előtte egy futamodó alak ballábszárának alsó része látszik. Alól a középmezőtől elválasztó keret kis töredéke.

Meglehetős munka.

149.

Fehér márvány.

Valószínűleg kör alakú táblának felső baloldali része.

Magassága: 0·113 m.

Szélessége: 0·057 m.

Vastagsága: 0·015 m.

Az oldalt: 0·02 m. széles keret fogta be.

Alól kis körívrészlet látszik, mely alatt, elmosódott, phrygiai sipkás fej.

E fölött mintha az aedícula baloldali fala látszanék.

Durva munka.

Nem osztályozható és meghatározhatatlan töredékek.

Az alább következő relief részletek anyaga kivétel nélkül fehér márvány.

150.

A bikaördő felső párkányának közép részlete.

Magassága: 0·045 m.

Szélessége: 0·12 m.

Vastagsága: 0·02 m.

Az istenség phrygiai sipkájának hegye, s a solprotoma fejének kis töredéke.

151.

Az istenség feje, balról a hátlap kis töredékével.

Magassága: 0·05 m.
 Szélessége: 0·075 m.
 Vastagsága: 0·01—0·025 m.

Finoman jellegzett phrygiai arcz. Arczcsontjai kiállóak, arcza lapos, orra lapos, széles ajkai vastagok. Ívelt szemöldökkel árnyalt szemei nagyok. Golyói a közepén feküdvén, s fúrva is lévén, tekintete mindenfelé elkiséri a szemlélőt. Fején hegyes phrygiai sipka, mely alól gazdag csigákban hullámszik alá haja, eltakarva homlokának egy részét, füleit s arczának oldalait.

Szokatlanul finom kivitelű darab, úgy hogy
 XV. 1. sajnosan nélkülözzük kiegészítő részeit.

152.

Az istenség feje, mindkét oldalról a hátlap kis töredékével. Fölül a keret részlet.

Magassága: 0·095 m.
 Szélessége fölül: 0·025 m., alól 0·095 m.
 Vastagsága: 0·015—0·02 m.

Igen durva munkájú arcz, melyet az idő még inkább eltorzított. Az istenség fejét a szokásos phrygiai sipka fűdi, melynek hegye egészen a párkányig ér. Vastag hajfűrtjei elfűdik homlokát, s arczának mindkét oldalát. Az arcztól jobbra csekély távolban fölismerhetetlen dudorodás van, mely valószínűleg a helyszüke miatt igen közel nyomult, jobboldali fáklyás vállának egy részlete.

153.

Az istensége feje s nyakának töredéke.
 Magassága: 0·057 m.
 Szélessége fölül: 0·01 m., alól: 0·06 m.
 Vastagsága: 0·02 m.

Durva művű, határozatlan arcz. Vonásai majdnem egészen elmosódtak. Nyaka vastag. Fejét phrygiai sipka fűdi.

154.

Az istenség könyökben hajlított balkarja, a mint a bika fejét visszarántja.

Magassága: 0·10 m.
 Szélessége: 0·165 m.
 Vastagsága: 0·02—0·05 m., lévén tekintélyes nagyságú relief kiegészítő része lehetett.

Az istenség karja egész a felső rész közepéig maradt meg. A bika fejének csak szarva látszik. Közepes, simított munka.

155.

Törtök, az istenség tunicájának részleteivel.
 Hossza: 0·135 m.

Szélessége: 0·05 m.
 Vastagsága: 0·055 m.

E méretekből következtetve, tekintélyes nagyságú relief részlete e töredék. Durva simítatlan munka. Baloldalán a hajdani vörös festés majdnem eredeti üdeségében maradt fenn.

156, 157, 158.

Chlamys töredékek.

159.

Bika fej, a fülig.
 Magassága: 0·07 m.
 Szélessége: 0·06 m.
 Vastagsága: 0·01 m.
 Az állat szarva rövid, vastag, homloka borzas, szája nyitott.

160.

Téglány alakú lapocskán, bikafül.
 Magassága: 0·03 m.
 Szélessége: 0·07 m.
 Vastagsága: 0·01 m.
 Föltűnő szépen van simítva.

161.

Kigyó töredék.
 Magassága: 0·07 m.
 Szélessége: 0·11 m.
 Vastagsága: 0·04 m.
 A bika kiomló vére felé iparkodó kigyótestének hat hulláma. Feje hiányzik. Durva munka.

162.

Kutya töredék, az alap egy részletével.
 Magassága: 0·07 m.
 Szélessége: 0·09 m.

Vastagsága : 0·02 m.

Az istenség felé ugró agár formájú kutya testének hátulsó része. Föltűnő, hogy mögötte a jobboldali fáklyásnak semmi nyoma.

163.

Téglány alakú lapocskán a jobboldali fáklyás feje, és fölfelé tartott fáklyájának kis töredéke.

Magassága : 0·04 m.

Szélessége : 0·06 m.

Vastagsága : 0·01 m.

A fáklyás fejét a szokott phrygiai sipka fűdi. Igen durva munka.

164.

A jobboldalon álló fáklyás derekától térdig. Mindkét oldalon a kölapnak kis része, s a jobb részen a keret töredéke.

Magassága : 0·07—0·095 m.

Szélessége a kerettel együtt : 0·17 m.

Vastagsága : 0·017 m.

A keret : 0·02 m.

E méretek tekintélyes nagyságú táblára valának. A fáklyás derékon átkötött tunicát visel. Vállairól köpeny függ le. A mint jobb térdének alakjából következtethető, lábszárát keresztbe veté. Durva, esiszolatlan munka.

165.

A jobboldalon álló fáklyás fiú teste hónaljtól térdig.

Magassága : 0·11 m.

Szélessége : 0·75 m.

Vastagsága : 0·01 m.

A fiú testének megmaradt részét igen kezdetleges redőzetű rövid tunica fűdi.

Durva, simítatlan munka.

166.

A baloldali fáklyás, gyomrától lágyékig.

Magassága : 0·065 m.

Szélessége : 0·09 m.

Vastagsága : 0·01 m.

A szokott tunica redőzete igen kezdetleges,

durva. Megmaradt balkezében, a lefelé fordított fáklya nyelét tartja.

167.

Az istenség chlamysának lobogó alsó szöglete, s a baloldali fáklyás alsó karja, a lefelé fordított fáklyával.

Magassága : 0·01 m.

Szélessége alól : 0·01 m.

Szélessége fölül : 0·13. (Háromszög alak.)

Vastagsága : 0·04 m.

Nagyobb terjedelmű tábla alkatrésze volt kétségtelenül, mint azt a közölt méretekből következtethetjük. Igen durva munka.

168.

0·04 m. hosszú alsó lábszár töredék.

169.

Egy térdelő alak ballábszára.

170.

Oroszlánfő.

Magassága : 0·075 m.

Szélessége : 0·08 m.

Vastagsága : 0·01 m.

Durva munka, a simításnak nincsen semmi nyoma. Lapos relief.

171.

Valószínűleg a bikaölést ábrázoló relief alsó jobb szöglete.

Magassága : 0·05 m.

Szélessége : 0·08 m.

Vastagsága : 0·015 m.

Az oldalkeret s alap : 0·02 m. széles. Utóbbin töredékes kis oltár áll.

172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180.

Különböző nagyságú, fölismerhetetlen töredékek.

Főlváros töredékek.

181.

Táblatöredék.

Magassága : 0·02—0·075 m.

Szélessége : 0·145 m.
 Vastagsága : 0·02 m.
 A keret szélessége : 0·02 m., a következő föl-
 irattal :

AECOL *

182.

0·06 m. magas.
 0·01—0·05 m. széles lapocska.
 Fölrata :

L · M

* FORMA : Inschriften 11. szám.

183.
 0·04 m. széles.
 0·03 magas lapocska.
 Fölrata :

I · V

184.

Négyszögű lapocska.
 Magassága : 0·09 m.
 Szélessége : 0·07 m.
 Vastagsága : 0·02 m.
 Fölrata :

V.

III.

ADALÉKOK MITHRA CULTUSÁHOZ.

A pun háborúkkal megkezdett világalomért való harc Augustus alatt befejeztetvén, az egymással szorosan összekapcsolt, bár különböző elemek, érintkezni kezdenek, s a város lassanként középpontja lőn nemcsak a birodalom kormányzatának, kereskedelmének, hanem a sokféle bölcséleti és vallási iránynak is. — Az idegen philosophiai tanok meghonosulását a kormány nem látta ugyan szívesen, de elnézte, a vallási rendszerek betódulásával azonban mit sem törődött, sőt gyakran elősegíté, mert vallási kényszert a római csak politikai okokból alkalmazott, s akkor sem saját vallása érdekében, hanem az idegen cultusok ellen, ha azok ellenkeztek a birodalom politikájával vagy a római polgári és büntető joggal. Szabad vallásgyakorlatot engedélyez a senatus, később a császárság mindenhol: Judæában, Syriában, Kis-Ázsiában, Egyiptomban s. t. b. és semmit sem tesz a görög-latin cultusok érdekében, s ezek Jupiter szentélyének ünnepélyes fölavatása után, ha elterjednek is a bennszülötteket sohasem tudják elnyelni, ellenkezőleg megnyitják templomaikat az idegen istenek előtt, fölveszik jellemvonásaikat, követik a legmysticusabb szertartásokat, sőt előkészítik utjokat Rómába, hol örömmel fogadják őket, mert az ősi vallás már régen elveszté életerejét, s nem tudván nyugalmat adni, hatalmát a kedélyek fölött. — A rideg szeretetlen . I . O . M . kielégítheté a magasabb köröket, melyeknek egész valóját elfoglalá a közélet, de nem az élet milliányi terhével küzködő csekély látkörű népet, melynek saját képére alkotott istenre van szüksége, melynek egyik létföltétele hogy szoros viszonyban legyen istenével, kit imádhathat, ki meghallgatja panaszát, kit segítségül hívhat, ha szerencsétlenségek érik. — Jupiternek pedig nem volt érzéke az élet kicsinyes bajai iránt. Capitoliumi trónjához nem jutának el a testi és lelki nyomor szívzaggató hangjai; ő fölséges pompájában az Olympus királya volt, legfőbb képviselője és ura; de nevének ellenére nem atyja a birodalom és népnek.

A tanács, korán fölismervén a helyzet tarthatatlanságát, megkisérlé segíteni. Már 204-ben Kr. e. elrendeli a pessinusi Magna Mater szobrának behozatalát, s meghonosítá cultusát is, eltávolítván abból minden sértőt és különöst. — Hasonlóan történhetett a comonai Bellonával is. Nyomukban nem sokára többen érkeznek: Isis és a vele rokon és összefüggő egyiptomi istenségek: Serapis, Osiris, Anubis. Isis cultusát ugyan a tanács, Kr. e. 58-ban mint «turpem superstitionem» megtiltja, de 43-ban már a triumvirek építenek neki pompás templomot. Ez időtől kezdve rohamosan szaporodnak hívei, — különösen a szépnem körében, melynek hiúságát, szeszélyeit, szerelmeskedéseit a magok jóvoltára gondosan legyezgeték az élelmes egyiptomi papok, míg az embergyűlölő Tiberius véget nem vet gazdálkodásuknak, lerontatván a divatos kedvelt istenség templomait. — De ez csak olaj volt a tűzre, s a zsarnok halála után, annál gyorsabban terjedt «a csúf babonaság» és koronájául győzelmének, még a császárok közül is többen csatlakoznak hozzá, így: Otho, Domitian, Commodus, Caracalla, Alexander Severus stb.

Az Isis cultus elterjedésének legfőbb okai voltak, hogy vallásos megnyugvást ígért, s a mértékletességet és erkölcsös élet szükségét hirdetve, az igaz isten megismerésével kecsegteté híveit.

Osirisről pedig azt hitték, hogy a lelkeket oly országba vezeti, hol azok örök dicsfényben fognak élni. A meggyőződés, hogy az istenséget a megfelelő symbolum fölvétele által megismervén, ahhoz közelebb jutnak, nem kevésbé járult hozzá a «dii novinsedes» tekintélyének emeléséhez; továbbá a magasabb köröknek a politikai viszonyok megváltozása következtében történt teljes átalakulása. A patricziusok és a számottevő elemek, kiszorítván a közéletből, belemerültek a philosophiai és vallási chaosba, a testet, lelket kimerítő élvezetekbe, és babonások lőnek, de, időnként szükségét érezvén a lelki megnyugvásnak, bűnbánatnak, vajjon hová fordulhattak volna, mint az idegen cultusokhoz, melyek bűnbocsánatot, földöntúli életet, örök boldogságot ígértek.

Az idegen cultusok meghonosulásának Rómában úgy mint az európai provinciákban legfontosabb korszaka a császárság első éveitől az Antoninusok végső szakáig terjedt. E korszaknak legkiválóbb alakjai az eleusisi Ceres, Sabazius, s a Syriában, Egyiptomban és Görögországban honos Venus, és Adonis. A korábban meghonosult cultusok is szabadon fejlődének lerázva minden megszorítást. Így a Magna Mater papjai a köztársaság idejében még phrygek, a császárok alatt már rómaiak, s ezek fanaticusabbak, mint elődjeik. Az Antoninusok kora pedig valóságos melegágya volt az idegen istenségnek. Marcus Antoninus a marcomannok ellen indított háborúja előtt minden keleti babonáságot megpróbál, csak hogy sasaihoz lánczolja a hadi szerencsét, s a közönség buzgó követője a népszerű császárnak. A régi egyszerű államvallásról megfélemedezik mindenki, s az elhal a nélkül, hogy megsiratnák. — Jupiter templomai üresen állanak, csak ünnepélyek alkalmával telnek meg a fényes csarnokok, pompázó hivatalos, de nem lelke mélyéből imádkozó tömeggel.

És ezen időben hódolt meg Dácia is, és olvasztatott be a birodalom keretébe, melynek egyik legszebb gyöngye, legfontosabb tartománya lőn. A hódító Traján fölismerve az új provincia kiváló helyzetét, mindent elkövetett, hogy biztosítsa és benépesítse a hosszú harcban elpusztult falvakat, városokat, hogy az új szerzeményt birodalma védbástyájává tegye a barbárok ellen.

A háború befejeztével Trajanus egy perczet sem akarván veszíteni, mérnökkari tisztjeivel azonnal fölméreté az új tartományt, megalapítja a censust,¹ utakat, állandó táborhelyeket, városokat építenek a legiök; szerveztetett a jövedelmező bányaművelés, s ezek után megkezdődött a világ minden részéből való telepítés. «Trajanus vieta Dacia — írja Eutropius — ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes calendas. Dacia enim diuturno bello Decebali viris erat exhausta».²

E telepítési rendszer következtében Daciában ugyanazon vallási jelenségek ismétlődnek mint Rómában.

Col. Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa alapítója Terentius Scaurianus³ Kr. u. 110-ben decretálja Jupiter tiszteletét, s ő maga az első, ki fogadalmi követ szentel a legfőbb istenségnek, jámborságában vagy hivatalos buzgalmában I. O. M. Romulo Parenti Marti, Auxiliatori Felicibus Auspiciis Cæsaris szentelvén a mai Várhely megalapítását megörökítő titulust. — A nép azonban nem elégedett meg e pompás czímmel, s még Conservator, Defensor, Tutator, Monitor, Aeternus, Sanctus, Stator, Depulsor, Immortalis stb. tulajdonítmányokkal is fölruházza, sőt végül a vallásos phantasia Jupiter Summus Exsuperantissimus Divinarumque Humanarumque Rector Fatorumque Arbiter-nek nevezi.⁴ És még sem tudnak bízni benne.

Az idegenek saját istenségeiket tartják meg, sokszor eredeti neveikkel, gyakran összefoglalva Jupiterrel, vagy épen azonosítva. Így a galaták Jupiter Tavianust,⁵ a cariaiak pedig Jupiter Erusenusnak áldoznak.⁶

¹ Lactantius: de mort. persecut. 23.

² Eutropius: 8, 6.

³ C. J. L. III. 1443.

⁴ C. J. L. III. 1090.

⁵ C. J. L. III. 860, 1088.

⁶ C. J. L. III. 859

A commagenéiek nem tudván megbarátkozni a hivatalos főistennel, sőt alábbvalónak tartván a magokénál, Dáciában is hívei maradnak Jupiter Dolichenusnak és templomot építenek neki Zalathnán s valószínűleg a fővárosban is.

A pessinusi Magna Mater sem volt hívek nélkül, legalább erre vall a dévai muzeumban őrzött szobra.

De még a hirhedt abonoteichosi szédelgőnek Alexandernek Glyconja is hódított. Jámbor emberek két követ szenteltek neki Apulumban.¹

A phrygiai és mysiai telepések Adrasteat tartják istenöknek.²

Az általam és Téglás Gábor által 1882-ben kiásott egyik várhelyi templom romjaiból előkerült fölíratos tábla Deus Sol Malagbelnek van szentelve;³ egy más, ugyanonnan már 1881-ben előkerült fölíratot pedig Malagbel, Bebellahamon, Benefal és Manavatnak szentel P. Aelius Theimes mint hazai isteneinek.⁴

Ezzel Arábiába jutánk, mert Theimes eredeti alakja Tejm, Al-Tejmí (a Tejm tőzsbe való). Theimes tehát egyszerű gracismus.⁵

És Arabia forró egének isteneivel Dáciában jól megfér a tungrokkal a hűvös éjszokról érkezett Epona.⁶

A végtelenségig lehetne szaporítani az idegen istenségek számát, hisz a Corpus III-ik kötete és az Ephemerisek majdnem beláthatlan tömeget sorolnak föl, s mégis a bennszülött valószínűleg lak istenségek is főntartják magokat mint Acuinus⁷ és Sarmandus.⁸

Mithra.

De az idegen istenségk e között Rómában úgy mint Dáciában mégis a zoroastricus Mithrának van legtöbb híve.

Eredeti alakját a Khurda-Avesta Mihir-jastja tartá fönn egész egyszerű fönségében.

«Midőn Mithrát a világbirót⁹ én megteremtém — mondja Ahura-Mazda Zarathustrának — őh legszentebb, őt én az áldozatokra épen oly méltónak teremtém, mint magamat az Ahura-Mazdát,»¹⁰ olvassuk Perzsia szent könyvében. Épen oly nagy és hatalmas tehát mint a nagy királyok örök istene. Csakhogy míg ez a teremtés bevégezte után mennyei lakában elvonultan élő passiv fölény, addig Mithra életteljes, mindentudó, mindenható, örök tevékenységű. Fölséges palotájában — az egekig nyuló Hara tetőn — örök tavasz uralkodik, ott nincsen éjszaka, sötétség, forróság vagy dermesztő hideg, pusztító vihar, nincs betegség és halál. S ő innen indul el napfelkölte előtt, hogy megvilágítsa a hegyek ormait (Mihir j. 13). Ő megtestesült fény, és tízezer szemével, tízezer fülével, meglát, meghall mindent, semmi sem rejthető el előle. Nem alszik soha, örökké éber. (M. j. 7.) Ismeri még önmagunknak bevallani sem mert gondolatainkat is, tanuja a legtökösabb suttogásnak, minden tettnek, ő maga az élő igazság, hűség, közvetítő az isten, országok és emberek között, őre és megboszulója az igaz vallás és törvénynek (M. j. 115—118), ura még az istentelenek es gonoszoknak is. (M. j. 2.) Segít a szerencsétleneken, meghallgatja a hozzáfordulók esdekléseit, a szegények, elnyo-

¹ C. J. L. III. 1021—1022.

² C. J. L. III. 944.

³ A Malagbel istennév az itt említetteken kívül még négyszer fordul elő: C. J. L. VI. 51, 710, C. J. L. VIII. 2497. és add. 8795. Az említett fölírat G. TÉGLÁS és P. KÖNIG: Neue Inschriften aus Dacien. 3. sz.

⁴ C. TORMA: Inschriften aus Dacia, Moesia Superior stb. 45. sz.

⁵ U. o. GOLDZIEHER I. 111. l.

⁶ C. J. L. III. 788. és Eph. II. 394.

⁷ C. J. L. III. 1403.

⁸ C. J. L. III. 964.

⁹ Vourugaoyaitim accus. mint főnév nom. vourugaoyóitya, mint melléknév: vouru-gaöyaóiti, — GEIGER: Avestasprache 329. l. weite (himmlische) Fluren besitzend; HARLEZ: Grammaire avest. p. 204. aux vastes campagnes, páturages; qui s'étend, domine sur les vastes campagnes. SPIEGEL: Avesta III. k. 73. l. weite Triften besitzend; WINDISCHMANN Mithra 1. l.: der weitflurige. Magyarul a szöveg intencióinak legmegfelelőbb: a világbiró.

¹⁰ WESTERGAARD: Zendavesta. Copenhagen 1852—54. Mihir-jast. 1.

mottak panaszát, s hazavezérli az eltévedt nyájakat. (M. j. 83—88.) A ki megsérti Mithrát, legyen az egyes ember vagy egész nép, megbűnhődik, elpusztul, mert haragjában rettenetes és kegyetlen. Hadi szekeren ezüst páncélban ül, fején arany sisak és kezeiben lándzsa, kard vagy ij. Útjában az igazság, győzelem, tisztaság és átok szellemei kísérik. — Győzhetetlen ellenfele a daemonoknak és minden kártékony lénynek. — Ezekkel örök harcban van, s áldásos munkájának részesei az igaz hívők is, kiket védelmez, sérthetetlenekké tesz, akár a gonosz szellemek, akár emberek ellen küzdenek, és megvédi őket még a túlvilágon is, midőn lelkeiket fényes palotáján keresztül a bírák elé vezeti az Ahura-Mazda trónjához járuló hidon.

Mithra ily alakban Róma elhanyagolt vallási életébe új erőt önthetett volna, de mire körülbelül Kr. e. 70-ben¹ a Pompeius által hazahurczolt kisázsiai és afrikai tengeri rablók révén megérkezik, teljesen megváltozott. Mystikus, titokzatos keleti istenség lőn, bár még mindig jobb, tisztább mint a többi. A fővárosban csakhamar meghonosult. Kezdetben talán a Suburrában, a szegény munkás nép és söpredék tanyáján, s az uraik által verig kinzott rabszolgák között, majd később a műveltebb néposztályok némely rétegeiben is, melyek örömmel fogadtak minden exoticust, csodálatost. A második században már a legelőkelőbb körök is hívei s úgy látszik, mintha a haute volée egyik criteriuma lenne Mithra buzgó imádója, tisztelője lenni. A legtöbb emberrel kétségtelenül így volt, s talán ez vitte reá a rosz nyelvű Luciánt, hogy megkérdeje az isteneket, vajjon honnan szakadt Rómába az izléstelen öltözetű, tiarás, médiái Mithra, ki nem tudván görögül, nem érti meg, ha valaki reá emeli kelyhét.² A gúnyversek is százával keltek ellene, mindhiába, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius alatt, általános lőn cultusa, sőt Septimius Severerus idejében már vannak «Sacerdotes Invicti Mithrae Domus Augustanae.»

Sarmizegetusában, Dacia fővárosában, a Mithra-cultus igen korán meghonosulhatott. Talán már Trajanus hódító serege, különösen a coloniát alapító Leg. V. Mac. hozta magával, melynek néhány Mithrának szentelt titulusa fönnmaradt; továbbá a Flavius név előfordult az egyik legjobb föliraton szintén arra vall, hogy a hódítás első szakában került a fővárosba, mert a második század elején e név már gyérülni kezd, s helyét Sarmizegetusában is Trajanus nomenjei foglalják el. Egyik reliefen fönnmaradt a dedicáló prænomenje, nomen gentiliciuma és cognomenje, holott a három nomen használata a második század harmadik, negyedik tizedétől annyira gyérülni kezd, hogy csak a legritkább esetekben constatálható, míg a harmadikban teljesen nyoma vész. — Sajnos, hogy datálható fölirat csak egy került elő, mely Sarmizegetusát municipiumnak nevezvén, csak azt igazolja, hogy a szentély fönnállott még a harmadik század negyedik tizedének végén is. — Valószínű tehát, hogy a cultus virágzott a rómaiak távoztáig.

Hogy mily alakban került a fővárosba, arról reliefjeink és fölirataink adnak némi fölvilágosítást.

«Alterius profani sacramenti signum est θεος ἐκ πέτρας» olvassuk Firmicus Maternusban.³ E signumnak igen szép példánya van a dévai muzeumban.

A görög és latin írók, csak általánosságokban érinték e mythost, vagy mellékesen, alkalomadtával. — Adataikból lehetetlen volna azt reconstruálnunk, részint azoknak rövidege, részint egymásnak ellentmondó voltak miatt, jóllehet a πετρογενής Mithrának egyik legkiválóbb tulajdonmánya, azon kevesek közé tartozó, melyek az eredeti forráshoz vezethetők vissza. E mythos szoros összefüggésben van a zoroastrismussal. Eredeti alakjáról a Mihir jast ad fölvilágosítást. A tizenharmadik versben olvassuk, hogy Mithra az első jazata, ki fölemelkedik a Hara hegyre, megelőzve a lovait hajtó halhatatlan napot, ki legelőször hág föl fényesen az elragadó szépségű csúcsra, honnan

¹ PLUTARCH: Vita Pompei c. 24. LAJARD: Recherches sur le culte public et les mystères de Mithra 563. és köv. l.

² LUCIAN: Deor. conc. c. 9.

³ Firm. Maternus: de err. prof. rel. c. 20.

A cultus meghonosulása.

Mithra petrogenitus.

látja az összes ázsiai országokat, majd a negyvennegyedik szerint Mithra lakása az egész földet beborítja, körülveszi, melyet az amesa-çpenták építének Ahura-Mazda parancsára (50.)

Ez a napot megelőző fény föltűntének az ős ember által képzelt megjelenési módja, ki a fényt legelőször a hegyek mögül látván előbukkanni, nem is gondolhatott, gyermekes phantasiájával nem is képzelhetett egyebet, minthogy a fény a hegyek, a szikla, az égbolttal azonosított kő mélyében lakik, s abból születik, és ha a hegy neve nőnemű, mint a «hara berezaiti» a zend nyelvben, úgy még könnyebben keletkezhetett a mythos, hogy a fény csakugyan a hegy, a szikla, a kő szülötte. Hiszen az eget is kőnek képelték kezdetben, majd a haladásnak megfelelőleg ércz, vas, vagy aczélnek vélték, de mindig oly anyagnak, melyből ütés vagy csiholás által szikrát lehet kicsalni. — A vedákban megtaláljuk a kő elnevezést, bár igen ritkán fordul elő, de annál gyakrabban használják az iráni nyelvek szanszkrit = ácman; zend = açman; új perzsa = ásmán.¹ A görögöknél *χάλκρος, πολυχάλκρος σιδηρος*, — de az ő mythológiájokban is megtalálható amaz ősrégi elnevezés, mint azt R. Roth bebizonyítja a hagyományokból, melyek a szanszkrit és zenddel, teljesen azonos névvel *ἀκρων* — bár e szónak «kő» jelentése a görög nyelvben többé nem mutatható ki — ruházzák föl Uranos atyját, vagy Uranost.²

A zend açman adja megfejtését a mythosnak.

Míg a napfény első sugara előtűnik s az utolsó lealkonyodik a fény és égbolt elválaszthatatlan egységet képeznek. A vedákban meg van az elválaszthatatlanság Mithra s a nagyobb általánosabb Varuna az ég istene között, — és ez az egység meg volt kezdetben Irán vallásában is, már a két ősi cultus közös eredeténél fogva is, de később Ahura-Mazda és Mithrának egymáshoz való viszonya teljesen átalakult.³ Mithra fölszabadítja magát teremtőjének védszárnyai alól, s mint az égi fény personificatiója Perzsiában önálló istenséggé vált, sőt később majdnem egyedüli istenné lesz. — Ővé az egész égbolt, melyből ered, születik, melyet kőnek képelték, s a mindent befogó égbolt lesz lakása is egyszersmind. És kétségtelenül az égboltnak a kővel való identificálása vezette reá Mithra első ábrázolóit, hogy őt sziklából kiemelkedőnek, születőnek alakítsák, s ebben talán közreműködött még Creuzer szerint az is, hogy a kőből szikra ugrik elő.

A mythos tiszta eredeti alakja, hogy a kő, melyből Mithra születik, voltaképen az égbolt nem jutott el nyugatra, vagy ha ismeretes volt is, nagyhamar feledésbe ment, s elenyészvén a symbolicus jelentés Mithrát valóságos kőből születettnek képzelik, sőt apát keresnek és találnak neki Hieronymus szerint, ki így ír: «Narrant et gentiliū fabulæ Mithram et Erichthonium vel in lapide vel in terra de solo æstu libidinis esse creatus.»⁴ De az ilyféle adatok, már keresztény íróktól származnak.

Cautus Patis. Mithrának ily alakban való tisztelete Sarmizegetusában általános volt. Alig van egyetlen csoportozat, melyen a sziklából születés ne játszanék fontos szerepet.

Mithrának egy más tulajdonítmányát a derék Synethus titulusa tartá fönn, melyet «Cautus Patis»-nak szentel.

Garrucci volt az első, ki a «cautus patis» kifejezés perzsa eredetét fölismervén, azt a perzsa segélyével igyekezett megfejteni, Mithra e címét «ghoda-pat»-tal tartván azonosnak, és a kifejezést «mindenható istennek vagy királynak» fordítja.⁵ De a «goda» török eredetű szó és testet jelent,

¹ Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung: ROTH II. 44. l.; FR. MÜLLER u. o. X. 319; SPIEGEL: Eränische Alterthumskunde II, 109. és köv. l. 142. l.

² BERGK-ALCMAN: Fragm. 111; lyr, gr. III. 3. p. 862; G. CURTIUS G. Z. 4. 1873 131. l., 2. és 3. j. — PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 40. l., 1. j., a harmadik kiadás. Mindig erre hivatkozom.

³ ROTH: Die höchsten Götter der Arischen Völker. Zeitschrift der Morg. Ges. VI. 70. köv. l.

⁴ HIERONYMUS: Adv. Jov. I. c.

⁵ GARRUCCI: Tre sepoleri con pitture ed iscrizioni appartenenti alle superstizioni pagane del Bacco Sabazio e del Persidico Mitra. Napoli 1852.

«pāt» jelentése pedig trón. Garrucci bizonyosan «khoda paiti-»ra gondolt, vagy «pata» lebegett előtte. De «cautus» ez esetben nem identificálható «khoda»-val, mert a perzsa «kh»-nak a latin átírásban «ch» felelt volna meg.

Kiváló orientalistánk Gf. Kuun Géza, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1882. május 30-iki közgyűlésén tartott megnyitó beszédjében más alapon fejt meg s nyomozza ki szerencsés kézzel e ritkán használt tulajdonitmány eredetét, jelentését. A tudós gróf szerint a zend nyelvhez kell fordulnunk s annak «kāta = szeretett, kegyelt («kā» szeretni ige részesülője) szava adja a megoldást. E szónak hosszú «a»-ja «ā»-nak illetőleg «ao»-nak mondatott ki, következőleg «au»-val hasonlítható össze. A hosszú «a» nemcsak az avestai nyelvben változott el igen gyakran «āo»-vá, például «napāo», ó perzsa «napā» szanszkrit «napāt», hanem az új perzsában is «āo»-nak hangzik¹ hasonlóan a francia «āo»-hoz a *Sône* szóban. Az ó-perzsa kiejtésben az avestai «ao»-nak «au» felel meg, s ennél fogva az «āo»-nak is némely alakban «āu» felelhetett meg, annyival is inkább, hogy magában az avestai nyelvben is néha «āo» és «au» váltakoznak, p. o. «gāush», «*gaosh* és *gāosh*». Ez esetben «kāta paitais», illetőleg «kaōta» (vagy kauta) «paitais θεοφιλης» felelne meg «cautus patis»-nak, tehát Mithra Ahuramazda kegyeltjének mondatnék, és Mithráról csakugyan azt olvassuk a *Mihir jast*-ban, hogy Ahura-Mazda minden jazatái között őt szerette legjobban. «Patis» mondja a nemes gróf az ó-eráni «paiti, — paitais» alakú genitivusából eredt, illetőleg ennek elrontott alakja, az «i»-be végződött ó-iráni szavak ugyanis genitivusokat úgy képzik, hogy az «ai»-vá kibővült végmagánhangzóhoz «s» rag járul. Az eredeti kāta (kāota)»-hoz, legközelebb jár a S. Clemente templom alatt fölföldözött mithraeum egyik faragványa alatt olvasható «caute», mely dativusnak nevező esete, bizonyára «cauta»-nak hangzott. Az eredeti «cauta» alak a latin népetymologia befolyása alatt Synethus fogadalmi köve és egy második kivétel szerint, melyben helyette «cautes» áll «cautus»-szá változott. A «cautes» alak, mely a Henzen-Orelliféle gyűjtemény 5848. számú föliratában fordul elő «cauta»-ból a «petra genitrix»-ről szóló tan befolyása alatt idomult s a «cautus»-nál sokkal későbbi. Ismeretes, hogy az ó-perzsa nyelvben a nomen rectum és regens kapcsa nem változhatatlan, hanem a genitivus e két tényezőjének mindegyike a másik előtt vagy után állhat, így például «*parunām khshâyathiya*» sokak királya, mellett előfordul «*khshâyathiya dahyunām*» «a tartományok királya» «*Kata paitais*» épen annyira jogosított alak az ó-perzsában, mint «paitais kâta» volna.^{2 3}

Ezek után bátran mellőzhetjük Stark nézetét, ki az Osterburken közelében talált, a fáklyás reliefjével ékített táblán előforduló «Cautopati» vonatkozására kételyeket táplál⁴ vagy C. Viscontiét, ki e jelzőt «θεός ἐκ πέτρας»-szal fűzi össze.⁵

Mithrának más, szintén perzsa eredetű tulajdonitmánya a Protas vicarius által dedicált tituluson maradt fönn NABARZE DEO alakban.

¹ SPIEGEL: Vergleichende Grammatik der alteranischen Sprachen 52. l.

² A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyve II. k. 11—12. l. Gróf KUUN GÉZA megnyitó beszédje.

³ A «Cautus patis» és «Cautus paterre» vonatkozó feliratok: Labus: Marmi antichi Bresciani p. 47, 48; Annali dell'istituto di corrispondenza archeologica XVIII. 274. l. l.; C. J. L. II. 464, 1025, 2705; C. J. L. III. 994, 4736; C. J. L. V. 763, 765, 766, 1809, 4935, 5465; C. J. L. VI. 86, 748, 3730; C. J. L. VII. 650, 1344 c.; C. J. L. VIII. 2228; Bulletino della commissione archeologica municipale 234. l. II. évf.; TORMA K.: Inschriften aus Dacia, Moesia superior und Pannonia inferior 41.

⁴ Dr. K. B. STARK: Zwei Mithreen der grossherzoglichen Alterthümersammlung. 30. l.

⁵ «Gauto Pati essendo noto che Mitra fu detto Cautus Pates forse in relazione alla pietra (cautes) de cui la dottrina dei misteri insegnava (ὁ ἐκ πέτρας θεός); la quale veniva pure adorata sotto la invocazione di Cautus, e di Petra Genetrix, e Petra genitrix Domini. In monumento di questo genere e di quest'epoca non può fare grave difficoltà la «G» adoperata in luogo della «C»: mentre poi l'abbreviatura delle parole in sigle può essere anche stato fatto a bella posta per enunziare con alquanto di riserva un' invocazione di Mitra non ordinaria. Egli è il vero che nelle iscrizioni poco sopra citate la troviamo due volte più o meno abbreviata, ma una volta scritta per intero: Deo Invicto Mithrae CAVTO · PATI.» Bulletino della commissione archeologica II. évf. IV-ik füz. 234. l.

Mithra e tulajdonítmányának Gf. Kuun Géza a következő megfejtést adja.

«Nabarda» az új perzsa nyelvben erőt, hatalmast, hőst jelent, s a szónak ezen értelme Mithrának egyik igen régi tulajdonítmánya.

Midőn az iráni és ind néptörzsek még együtt lakták a Pamir fősíkját, a többi árja népnek a közös törzstől való elválása után a Mithra istennévről való fogalom már megvolt az ősi hazában. E fogalom «mitra» barátot jelentett, és ezen értelme e szónak, hogy az emberi nemnek, különösen az árja népnek jótékony hű barátja megmaradt vallástörténeti fejlődése egész hosszú folyamán át. A Rigveda III-ik hymnusának 61-ik versében Mithrára vonatkozólag e néhány szó áll:

«mahī mitrasya varunasya máyā»

az az a hajnal egyik fiának, a reggeli napnak, Mithrának naponként újabb erőt ad, míg második fiának a lenyugvó napnak naponként csalódásokat szerez. Ebből látjuk, hogy a reggeli nap, a mennybolt naponként megújuló drámájának fiatal hőse, ki soha meg nem gyengülhet, mert anyja a hajnal minden nap új erővel ruházza föl. — Egy ily istennek egyik leglényegesebb tulajdonítmánya az erő, és méltán nevezték erősnek, hatalmasnak, hősnak. Ezen ősrégi vallásos perceptiót az árja indusok ősi hazájukból Pamirból magokkal hozták Kasmirba s onnan Pengabba, hol legrégebb vedáik keletkeztek. — Az ó perzsáknál is Mithra az erő és hatalom istene volt, s ez eltekintve az eredeti fogalomtól, onnan is következtethető, hogy midőn az arbelai ütközet előtt Nagy Sándor és serege Minervát és Victoriát hívják segítségül: «Minervam Victoriamque», ugyanakkor az ellentáborban Darius Codomannus az örök és szent tűz és Mithra napisten segítségével győzelmet kérve a maga és serege részére: «Solem Mithren sacrumque et æternum invocans ignem, ut illis (Darius hadának) dignam vetere gloria majorumque monumentis fortitudinem inspirarent» — mint Curtius mondja.¹ Darius itt a győzelemre szükségeltető erőt, az erő és hatalom, tehát a győzelem istenétől kéri, ki itt «Sol Mithres»-nek nevezetik. A nap nemcsak az árja mythológiában, de a semitáknál is az erő tulajdonítmányával ruháztatott föl, mint a hogy ezt Sámson, a naphős, példájában látjuk, kinek nevét Flavius Josephus erősnek magyarázta: ἰσχυρός.² Mithrának is már a vedákban is megvoltak hasonlított elnevezései; így: «Bhaga» a Rigveda I. hymnusának 123-ik versében, mint Varuna említettik: «Bhagasya svasā varunasya g'amir.» Bhaga a szanszkrit nyelvben, eredetileg gazdagot, jótékonyt jelentett s jelentette a reggeli napot mint az emberi nem jótékony gazdagítóját.³ Az ó-baktriai mythológiában úgy látszik, Nabarza volt a Mithra név leggyakoribb helyettesítője, s valamint ebből a Mithrenes név, úgy abból a Nabarzanes név képezetett. Mithrenes előfordul Curtiusnál s Arriánál. Utóbbi így ír róla: «Μιθρήνης τε ὁ φρούραρχος τῆς ἀκροπόλεως τῆ ἐν Σάρδεσι.» Nabarzanes szintén e két író említi, s Curtius Nagy Sándor viselt dolgairól írott munkája III-ik könyvében Darius prætorának nevezi: «Nabarzanes prætor Darii».⁴ Mindkét személynév az illető istennevekből «āna» viszonyrag által van képezve, mely a perzsa nyelvben tulajdonító értelemmel bír. Az «ān» és «āna» ragok ezen használatáról Vullers perzsa nyelvtanában következőleg ír: «relationem quandam inter nomen primitivum et derivatum indicant», így p. a behistuni föliatban Vivangān = Vivangfia.⁵ Mithrenes azon személyt jelenti, kit szülei mint csecsemőt vagy serdülő gyermeket Mithra oltalmába ajánlottak, hasonlóan a Nabarzanes a Nabarza istennek ajánlottat jelentette. A Nabarza istennév ó-baktriai alakjának az ó-perzsa nyelvben bizonyára «nabarda» felelt meg, mert az új perzsa nyelv szótárában a «nabarda» meg van «erős, hatalmas, hős» értelmében, s az ó-baktriai «z» hangnak az ó-perzsában gyakran «d» felelt meg p. baktr. «azem» ó-perzsa «adam»=én, — baktr. «guz» — ó-perzsa «gud» = elföldni stb.

¹ Q. Curtii lib. IV. c. XIII.

² L. antiqu. 5. 10.

³ A. de Gubernatis: Lettura sopra la Mitologia vedica 66. l.

⁴ Q. Curtii lib. III. c. VII.

⁵ VULLERS: Grammatica linguæ persicæ 220—222. l.

⁶ VULLERS: u. o. 41.

Dr. Justi gf. Kuun Gézához intézett levelében elfogadhatónak tartja Pott azon nézetét, hogy Nabarzanes eredetileg «nava varzána» lett volna «ujat tevő» értelemben. Ez az értelmezés tulajdonképpen az alapszóé, s nem a belőle képzett személynévé, de az alapszót, illetőleg «Nabarza»-t mint istonnevet Pott nem ismerte, s nem is ismerhette, és e szerint az előbbeni alkalmazva azt a mit Pott az utóbbiról mondott «Nabarza» a «nava varzá» összevonása, melynek második része a «varz» tenni ige «a» rag által képzett részesülő alakja. E név értelmei tehát

- a) ujat tevő
- b) megújuló, az az mindig új.
- c) mindig fiatal, üde
- d) erős, hatalmas
- e) győztes, hős.¹⁻²

Ezen, szokatlanul egészen perzsa tulajdonítványokkal bíró Mithra, nem elégíthetné ki a főváros lakosságának minden rétegét, különösen nem a syreket, kik minden idegen istenséget azonosítani szoktak a sémi faj istenségeivel, így Jupitert az emesai, heliopolisi, dolichei napistennel, elnevezvén őt Heliopolitanusnak, Dolichenusnak stb. Hasonlóan jártak el és kétségtelenül Mithrával is, Azizussal identificálván őt. Várhelyen ugyan ily névvel még nem került elő Mithra-fölrirat, de a későbbi kutatások, remélem meg fogják erősíteni föltevésemet, hogy itt is tisztelték őt e néven, annál inkább, mert nemcsak Apulumban, hanem Sarmizegetusában is voltak syrek, kik a metropolisben Jupiter Dolichenusnak már templomot is építének.³

Az Azizus titulusok: Deus Bonus Puer Phosporus⁴ dedicatióval igen gyakoriak. És ezen *Deus azizus*. dedicatio minden szava — írja gróf Kuun Géza — a Mithra névhez kötött eredeti fogalmat tükrözi vissza. A Deus magától értetődik, «aziz», syrül «erőst, hatalmast» jelent; «bonus» «jó», Mithra «Bhaga» nevének felel meg, mely a szanszkritban «jótékonyt» jelent; «puer» gyermek a «reggeli napot» jelenti; «phosporus» szintén arra vonatkozik, mint a «világosság földterítője». — Goos Azizusról beszélvén idézi Julian császár egyik beszédjének következő passusát: «οἱ τὴν Ἑμεσαν οἰκοῦντες, ἱερὸν ἐξ αἰῶνος ἡλίου χώριον, Μόνιμον αὐτῶ καὶ Ἄζιζον συγκραθιζοῦσιν, ἀνίτεσθαι φησὶν Ἰάμβλιχος, ὡς ὁ Μόνιμος μὲν Ἑρμῆς εἶη, Ἄζιζος δὲ Ἄρης ἡλίου πάρεδρος». ⁵ Ebből látjuk, hogy Jamblichos szerint Azizus a görögök Aresének s Monimos Hermesöknek felel meg, tehát Azizusnak itt ugyanazon szerep jut, mely Mithrának isteni cultusa későbbi phasisában, és ezért joggal azonosítjuk Azizot Mithrával, s ezt annál inkább tehetjük, mert «aziz» a syr nyelvben épen azt jelenti, mit Mithra isten «Nabarza» neve a perzsában. — A titulusokon az Azizus név néha nincsen ugyan meg, de a többi jelző: «puer bonus phosporus» mindig ott van. Néha Azizus helyett Apollo Pythiust tesz a jámbor dedicaló, ily formán: Bono Puero Phosporo Apollini Pythio.⁶ Python pedig azon sárkány neve, melyet a gyermek Apollo, tehát a reggeli nap (= Mithra) születése után megölt, s ez a sárkány nem egyéb mint az éjjel, melyet a kelő nap elenyésztet. A Mithra reliefeken lévő két fáklyás (φροσφόρος) = bonus puer is a főalak egyik tulajdonítványának ábrázolója.⁷

Szintén syr eredetű identificatio, midőn Mithra mint Deus Sol Hierobolus jelenik meg egy *Sol Hierobolus*.

¹ Gróf KUUN GÉZA: Nabarza istennévről. Keresztény magvető 1882. 1. f. 2. és köv. l. v. ö. TORMA KÁROLY: Neue Inschriften aus Dacia, Moesia Superior und Pannonia inferior a 42-ik titulusnál gróf KUUN GÉZA megjegyzéseit és a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat évkönyvében ugyancsak gróf KUUN GÉZA megnyitó beszédjét. II. k. 8. l.

² C. J. L. VI. 742.

³ Várhelyi provenienciájú fölrirat a bukaresti múzeumban. Eph. IV. 474. TORMA K.: Neue Inschriften 7. sz. (v. ö. C. J. L. III. 1431,) u. a 48. sz.

⁴ C. J. L. III. 875, 1131—1138.

⁵ C. Goos: Beiträge zur siebenbürg. Alterthumskunde 110. l.; Julianus Orat. IV.

⁶ C. J. L. III. 1133, 1138, 3479.

⁷ Gróf KUUN GÉZA: A Nabarza istennévről című értekezésében. Keresztény Magvető 1882. I. f. 5. l.

fogadalmi kövön Apulumban.¹ E Sol Hierobolus Mommsen nézete szerint azonos Ἴαρίβωλος-szal, mely istenségnek nevét megtaláljuk a palmyrai föliratokban² továbbá mint Ἴεροβόαλ-t Gideon agnomenjében, s mint Ἴερομβάλος t Phoeniciában.

Sol Invictus.

Mithrának megszokottabb elnevezése a Sol Invictus = legyőzhetetlen nap.

E tulajdonítmánya az istenség ősi alakjának régen meg volt, mert Mithra a védákban maga a napisten, és az volt már akkor is, midőn az áriák még együtt laktak, — konkrét hatalmas istenség, melynek cultusa általános lehetett. A rettenetes beharczok által előidézett válás alkalmával Mithra elhagyta hazáját, s elvándorolt népének egy részével Indiába. Tisztelete Hindostánban talán évezredek óta virágzott, míg a nép vallásos képzelme erősebb egyéniségű vagy divatosabb istenségeket alkotott, melyek elől Mithrának háttérbe kellett szorulnia. A védákban most csak egyetlen hymnust találunk egyenesen ő hozzá intézve. De ennek daczára a védák költői nagy kegyelettel viseltetnek iránta, mert a hymnuszokban az istenek tisztelete sokszor van az övéhez hasonlítva, vagy magok az istenségek vele párhuzamba állítva, sőt gyakran identificálva.

*Mithra
vándorlása.*

A zend propheta vallási rendszerében az eredeti istenség nem talált helyet, — a gáthák egyszer sem említik nevét — Ahura-mazda foglalá el a legmagasabb polcot, de homályos elmosódó egyénisége nem elégíthetvén ki a természet mostohaságával örök harcban levő, s társadalmi életében is erős szenvedélyektől izgatott harczkodó, mozgalmakhoz szokott népet, s a számfűzött istenség visszatért ősi honába. A Mihir-jast, melynek egyes részei, mintha Indiában keletkeztek volna többszörös bizonyítékot nyújt e vándorlás igazolására, így a 104-ik szakasz, melyből még India nevét sem tarták szükségesnek kitörölni: «yénhê dareghaciṭ bázava fragereweñti mithrôaojanhó yaṭciṭ ushastairê hindvô agêurvayêiti yaṭciṭ daoshatairê nighnê . . . kinek karjai megragadják azokat, melyek erősek a barátságban,⁴ ha ő fölkel keleti Indiában és lenyugszik a nyugotiban.»⁵ És ugyancsak a Mihir-jastban találjuk bizonyítékait annak is, hogy a cultust legalább kezdetben teljesen idegennek tekinték, s e passusokat később sem hagyják ki, midőn a cultus általános lön és a szent könyvek, de különösen a jast szövege már megjegegedett, így az 54, 55 és 74-ik versekben; «aat mâ noiṭ mashyâka aokhtô namana yasna yazeñtê yatha anyê yazatâoñhô aokhtô-namana yasna yaziñti . . . az emberek nem tisztelnek engem oly áldozattal, melynél nevetem említik, mint a többi jazatâkét, kiknek áldoznak»; vagy 55 «yêdhi zi mâ mashyâka aokhtô-namana yasna yazayañta yatha anyê yazatâoñhô — yaziñti. frá nuruyô ashvaoyô shushuyãm . . . mert ha az emberek nekem olyan áldozattal áldoznának, melynél nevetem említik, — a jámbor emberekhez — eljönnek». A kétségtelenül újabb keletű 59-ik versben, már névszerint való áldozatot ígér a jámbor mazdajacsna. E passus tehát a cultus meghonosulását és általánosságát igazolja.

Herodotus idejében cultusa már teljes virágzásban volt, mutatják a könyveiben előforduló nevek Μιτραδάτης⁶ Μιτροβάτης.⁷ E neveknél a «τ»-nál hiányozván az aspiratio, azok valószínűen Mitrából képeztettek, de kétségtelenül Mithrával függnek össze. A Mithra névvel Herodotus Anahitát jelzi kiról,⁸ Windischmann⁹ állítása szerint mint Mithrani-ról beszél, s ez esetben mulhatatlanul meg kellett lennie Mithra férfi-személyesítésének is. E föltevést megerősítik az ékiratok is, melyeken Mithra együtt említetik Anahitával és Ahura-Mazdával.

¹ C. J. L. III. 1108.

² C. J. Gr. 4483, 4502. Bull. dell. inst. 1860, 58. l.

³ MOVERS: Phœnic. 434. l.

⁴ T. i. Mithra karjai.

⁵ WINDISCHMANN: Mithra 13. l.; SPIEGEL: Avesta III. 95. l.; v. ö. dr. M. HAUG: Ueber den gegenwärtigen Zustand der Zendphilologie 62, és 63. l.

⁶ Herodotus I. 110.

⁷ Herodotus III. 120. köv.

⁸ Herodotus I. 131.

⁹ WINDISCHMANN: Mithra 55. l.

Az istenségnek nagy tekintélyét bizonyítja, hogy Xenophon szerint az ő nevére esküsznek.¹ Artaxerxes Plutarchusnál szintén Mithrára esküszik,² Dárius pedig Mithra nagy fényére kényszeríti eunuchját, hogy igazat mondjon.³

Plutarch, a keleti vallási rendszerek egyik legkiválóbb ó-kori ismerője, Isis és Osirisben *A Mithra név etymológiája.* a zoroastrismusról írván, előadja, hogy Zarathustra az egyik istent Oromazes-nek nevezi, a másikat pedig Areimaniosnak, mondván, hogy előbbi az érzéki dolgok közül leginkább a világossághoz, utóbbi pedig a sötétség és tudatlansághoz hasonlítható, s kettejük között van Mithra, kit ezért a perzsák közvetítőnek neveznek: «οἷτος οὖν ἐκάλει τὸν μὲν Ὀρομάζην, τὸν δ' Ἀρειμάνιον, καὶ προσεψαίνετο, τὸν μὲν εἰσικέναι φῶτι μάλιστα τῶν αἰσθητῶν, τὸν δ' ἔμπαλιν σκότῳ καὶ ἀγνοίᾳ: μέσον δ' ἀμφοῖν τὸν Μίθρην εἶναι: διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσιν».⁴ Plutarchus ezen adatokat valószínűleg Theopompos Φιλιππικᾶ-jából vette,⁵ ki előtt valószínűleg azon zoroastricus tradíciók lebegtek, melyek a sassanidák idejében foglaltattak a Bundeheh nevű gyűjteménybe.⁶ A Bundeheh szerint Oromazes a kezdet nélkül való világosságban és mindentudásban lakik, Areimanios pedig a kezdet nélkül való sötétségben és tudatlanságban, s közöttük a Vái-nak nevezett üres tér, hol a vegyülés történik. Ez a Vái Spiegel szerint⁷ Vayus uparó-kairyó, a magasságban lévő levegő, mely azonos Rámaqāçtra-val, Mithra elválhatatlan társával.⁸ A Vái lakása a fénynek, melynek personificatiója a Mithra. A szót, melylyel a huzvares szöveg a vegyülést kifejezi, Neriosengh sammicratá-nak fordítja. Gyöke e szónak, írja Windischmann, «mie, méz» azonos a XIX-ik fargard 35-ik versében előforduló mievānē, val, melyet Spiegel e passusnál miṭ⁹ és mæthana-val¹⁰ vet össze, s ez úton magyarázza Mithra nevének jelentését. Ha ez valószínű, folytatja a nagy tudós (Windischmann) és Mithra összekötőt, közvetítőt jelent, a mi pompásan hozzáillik a szanszkrit mithra = barátához, úgy Theopompos jól értesült-midőn Mithrát μεσίτης-nek mondja.

De vajjon helyes-e Spiegel magyarázata, midőn a Mithra nevet a miṭ (miḍ) gyökkel hozza kapcsolatba, összekötő, közvetítő értelmet adva annak. Zend etymologiai alapon, s a zoroastrismus szempontjából igen, de vajjon az-e történeti alapon, midőn a zend Mithra bevándorlott istenség, és csak az ősi, ária Mithrának a hatalmas napistennek a zend nép szükségleteihez alakított mása? Történeti alapon nem. Már Windischmann, Mithra egyik legkiválóbb ismerője, érzi, hogy oly fogalom substituírtatnék így, mely a konkrét istenség eredetével, lényegével nem volna teljes összhangban. Az istenség lényegének tehát sokkal megfelelőbb az alábbi hypothesis, melyet Hillebrandt közöl.

Mithra és Mitra, kétségtelenül egy és ugyanazon gyökből deriváltak, «tra» vagy «ra» képző által. A zend miṭ gyököt, mondja, a szanszkrit mith (meth) gyökkel vetik össze, és erre vezeti vissza a pétérvári szótár a «mit-ra» alak közbevetésével a «mitra» szót. De a «tra» szótaggal képzés, nem nem fogadható el, mert a zend hangtani törvények szerint a «t (th)-ét» megelőző «t» hangnak spiranssá kellene változnia, s ekkor nem «mithra»-t kapnánk, hanem «mistra»-t. A «mit» gyökhöz tehát csak «ra» képző csatolható: mit-ra. Tudván azt, hogy «mitra» a szanszkritban «barátot» jelent, hogy a hindu etymologok mitra-t sokszor medyati = snihyati-val magyarázzák, el kell fogadnunk a szent-

¹ XENOPHON: Cyrop. VIII. 5, 53 Μὰ τὸν Μίθρην. Oec. IV. 24. ἄμνημισι τὸν Μίθρην.

² Artaxerxes c. 4. Νῆ τὸν Μίθραν.

³ Alexand. c. 30. εἰπέ μοι σεβόμενος Μίθρου τε φῶς μέγα καὶ δεξιᾶν βασιλέων.

⁴ PLUTARCH: De Isid. et Osir. c. 46.

⁵ Kr. e. 380—305.

⁶ V. ö. WINDISCHMANN: Zoroastrische Studien. Abhandlungen zur Mythologie und Sagengeschichte des alten Iran 56. l. A Bundeheh fordítása I. fej.

⁷ FR. SPIEGEL: Erânische Alterthumskunde II. k. 102. l.

⁸ V. ö. Vispered 1, 24; 2, 26; Yasna 1, 9, 22, 25 stb.

⁹ Dr. W. GEIGER: Handbuch der Awestasprache 301. l.; miṭ = sich zu Jem. gesellen, wohnen, bleiben; Jem. entgegengehen (um mit ihm zu streiten).

¹⁰ GEIGER: Awestasprache 296. l. mæthana = Haus, Wohnung.

pétervári szótár azon föltevését, hogy a szanszkrit «mith» gyököt kell alapul venni eredeti jelentésével a zend «miṭ» mellőzésével, mellőzve ennek nem substantialis és Spiegel által eszmetársítás alapján adott jelentését a közvetítést, s ekkor megkapjuk a hangtani törvényeknek megfelelő alakot, mely teljesen kifejezi az istenség eredetét is lényegét is. És ugyancsak a szentpétervári szótár szerint a «mith» gyök jelentései:

a) valakihez csatlakozni,

b) ellenfélre találni, szorosán egymás mellé jutni; s az előbbihez fűzhető még «mithas», az utóbbihoz «mithuna», mely együvé társulást jelent, egy párt, tehát egyesülést, társulást. Ez alapon a szanszkrit «mith» gyök jelentményileg, értelmileg ugyanaz mi a zend, miṭ (miḍ), mert ez is társulást, lakást, maradást jelent, és csakis másodsorban adható annak a zend theologia alapján megalakított istenség tulajdonítmánya a «közvetítés» értelmül.¹

Cultusának nagy tekintélyét igazolja, hogy általános érvényű ünnepet szentelnek neki. Duris szerint² e napon a király lerészegedhetik, sőt tánczolhatott, de csak is ő, mert e napon Ázsiában senki sem részesülhetett Terpsichore örömeiben: «Κτησίας δὲ παρ' Ἰνδοῖς φησιν οὐκ ἐξεῖναι τῷ βασιλεῖ μεθύσθηναι· παρὰ δὲ Πέρσαις τῷ βασιλεῖ ἐφίεται μεθύσκεσθαι μιᾷ ἡμέρᾳ· ἐν ἧ θύουσι τῷ Μίθρῳ· γράφει δὲ οὕτως περὶ τούτου Δουρις ἐν τῇ ἐβδόμῃ τῶν ἱστοριῶν· ἐν μόνῃ τῶν ἑσπερῶν τῶν ἀγομένων ὑπὸ Περσῶν τῷ Μίθρῳ βασιλεὺς μεθύσκειται καὶ τὸ Περσικὸν ὀρχεῖται· τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς κατὰ τὴν Ἀσίαν, ἀλλὰ πάντες ἀπέχονται κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην τῆς ὀρχήσεως».³

Nyugotra Mithra mint napisten jutott el. Curtius már idézett helyén Sol Mithráról beszél, hasonlóképen Strabo, jöllehet Herodotus nyomán ír, s Heliosról azt mondja, hogy a perzsák Mithrának nevezik . . . τιμῶσι δὲ καὶ Ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθρην.

Ez időtől kezdve nyugoton alig ismerik másképp.

Mithra a jast
adatai szerint

Ez átalakulás, ha figyelembe vesszük a jast adatait és Mithrának vándorútját, igen könnyen megtörténhetett, könnyen, mert az Avestában csak egy gondolat választja el a naptól, s a theológiának egyetlen előre lépése, valósággal is azzá tette volna, a mi volt eredetileg.

A geniális Windischmann Mithra egyik legkiválóbb ismerője az istenséget, a nap, hold és csillagoktól különböző, teremtett, mindent éltető és átható fénynek⁴ nevezi, hasonlóan Spiegel⁵ túmaszkodva a jast adataira, jöllehet ennek több verse egyszerűen csak külön, külön említi Mithrát és a napot, a nélkül hogy világosan megemlékeznék a viszonyról, mely közöttök van így: M. j. 145 «A nagy Mithrát és Ahurát, az örökké valókat, a szenteket tiszteljük mi, csillagokat, holdat és napot. . . . Mithrát a minden országok urát tiszteljük mi . . . mithra ahura berezañta aithyijanha ashavana yazamaidê stréusca maõnhemca hvareca mithrem vispanãm daqyunãm dañhupaitim yaz°; vagy Kurshed Nyâyish 6. A gyorslovú halhatatlan napot tiszteljük mi, Mithrát, a ki nagy mezőkön uralkodik, tiszteljük az igazmondót, ezer fülüt . . . hvarekhshaëtem ameshem raëm aurvataspem yaz°. mithrem vouru-gaoyaoitim yaz° aršvacanhem vyakhanem hazañra-gaoshem»; továbbá: Kh. N. 7. «Mithrát tiszteljük mi, a mi minden országok urát, kit Ahura-Mazda teremtett, mint legfénylőbbet az égi jazatak között, jöjjön segítségünkre Mithra és Ahura, a nagyok, a napot.... tiszteljük . . . — mithrem . . . yazamaidî yim fradathañ ahurõ-mazdão qarenañhastemem mainyavanãm yazatanãm tañ nõ jamyãt avanãhê mithra ahura berezañta. hvare-kshaëtem ameshem . . . yazamaidê». Az egyetlen föltétlennek látszó bizonyíték Windischmann nézete mellett a Mihir-jast 13-ik verse: «Ki mint az első jazata a halhatatlan gyorslovú nap előtt emelkedik a Harara, a ki legelőször foglalja el aranyos alakban a szép csúcsokat, azután reánéz a legüdvözőbb az ária orszá-

¹ Dr. A. HILLBRANDT: Varuna und Mitra 113. és 114. l.

² Theopompus ifjabb kortársa 340—276 Kr. e.

³ Athenæus. X. 434. V. ö. MÜLLER: Fragmenta Hist. Græc. II. k. 472. köv.

⁴ WINDISCHMANN: Mithra 52. l.

⁵ SPIEGEL: Avesta III. k. XXIV. és köv. l. Erânische Alterthumskunde II. k. 77. és köv.

gokra . . . yô paairyô mainyavô yazatô tarô harêm asnaoiti paurva naêmât ameshahê hû yať aurvat-aspahê. yô paairyô zaranyô-pisô srirao bareshnava gerewnâiti. adhat vispem adidhâiti airyo-shayanem sevištô . . . » E passus csakugyan éles különbséget tesz Mithra és a nap között, úgy hogy alig lehet, egyedül ennek alapján egyebet mondanunk az istenségről, mint hogy ő a fény, a világosság. — De másfelől, ha figyelembe vesszük, hogy a napisten tulajdonítmánya megvilágítani az eget, földet, hogy ő hozza föl az égboltra a napot, úgy az éj multával a hajnal, a fény első sugarai az ő érkezésnek előhírnökei, melyekkel, mint karjaival ragadja meg kelet hegyeit, hogy nemsokára maga is előlépjen. S midőn a napistent a naptól mint égi testtől elvontan képzelik mint a vedákban, úgy könnyen támadhat a mythos, hogy ő nap előtt jelenik meg, s ez mint parancsszóra követi, hogy érkezésének első jele a hegyeket megaranyozó hajnali fény. — Így e passus bizonyító ereje igen sokat veszít.

Spiegel hivatkozik még a jast 95-ik s folytatólag 96 és 97-ik versére, mely szerint, az ő fordításában Mithra a nap mögött jár, végig söpörvén mindent a föld két végéig, mindent befogva a mi ég és föld között van, s kezében szörnyű buzogány, melylyel elűzi a gonosz szellemeket. Haug¹ ez értelmezéssel szemben reá mutat a tarthatatlan állításra, hogy a gonosz szellemek még a nap fölkelte után is járjanak, midőn az összes mythologiák szerint az első sugár megjelenésekor eltűnnek, és ő e mondatot «pascha hû-frashmô-dâitîm» a Justi nyomán járó Spiegelrel ellentétben «nap-nyugta után» kifejezéssel fordítja, csak így adhatva helyes értelmet annak, tudván, hogy a gonosz szellemek akkor kezdik ördögi munkájokat, s ekkor kezdi meg ellenök Szeros is a zend őrangyal pusztító küzdelmét² s ezért recitálják a parzik még ma is a Szeros-jastot azonnal nap nyugta után.

E passus tehát a nap nyugtára utal bennünket, midőn a legelső jazata a horizont véghatárára ment, s jóllehet sugarai rejtve, első nyughelyéről mindent látva, mégis megvédi a rosz szellemek támadásaitól a hívő világot. Mithrát tehát ez alapon könnyen azonosíthatnók a nappal azonosíthatnók még akkor is, ha ragaszkodnánk Windischmannhoz, ragaszkodnánk Spiegelhez, mert ha a nap nyugta helyett, nap keltét teszünk is, a föld egész szélességét betöltő, az ég és föld között mindent befogó Mithra, még mindig a napnak volna tekinthető.

Mithrát tehát a hindu vallási elemekkel telített jast nyomán, mint az eddigiekből is kiviláglik, nehéz a zend Olympushoz illő mezbe öltöztetnünk, hogy beválják teljesen az abstract fényen, világosságon alapuló rendszerbe, s még kényesebb lesz helyzetünk, ha a már fölhozott 104-ik versnek egy részét: «ha ő fölkel keleti Indiában s lenyugszik a nyugotiban» . . . még egyszer idézzük. Ez kizár minden kétséget, Mithra itt valósággal a nap. És ehhez még több adatot is csatolhatunk így: Mithra kocsin jár; kocsit pedig csak a nap szokott használni, s fogatával négy fehér ló vágat, holott lovai csak a napnak vannak, és szekerének csak egy kereke van! E characteristiconokat nem vonakoztathatjuk a világosságra, mert akkor erőszakos identificatiót kellene kockáztatnunk: a világosságot kellene azonosítanunk a nappal. «Fölemelt karokkal megy Mithra — olvassuk a 124-ik versben — a halhatatlanságba, a világoló Garônmanából, ugyanazon erejű szép vágató kocsin, a minden alakú, aranyoson»; vagy a 125-ikben: «e kocsit négy fehér ló húzza» . . . «uzbâzus paiti amerekhtîm fravazaiti mithrô . . . haca raokhsnât garônmanât vâshem srîrem vavazanem hânôtakmmem vispô-paésanhem zaranaênem. 125. ahmya vâshê vazâoñti cathwârô aurvañtô spaêtita . . . » vagy M. j. 136. «Kinek kocsijával befogott fehér lovak futnak, melynek egy arany kereke van, és küllői egészen fényesek» . . . yahmâi aurusha aurvañta yûkhta vâsha thanjayañti aêva cakhra zaranaêna asânasca vispô-bâmâ». Továbbá M. j. 97. «Ki a magas kerekű istentől teremtett kocsin megy Arezahi-Karshvare-tól Qanaritha-Karshvare-ig a fénylőnek, egyesítve a hatalom kerekével,³ a Mazda által adott fényvel és az Ahura által adott győzelemmel» . . . «yô (Mithra) vâsha mainyu-hâm-

¹ HAUG: Ueber den gegenwärtigen Stand der Zendphilologie, 19. 20. l.

² Yasna 57, 10, 16; Vend 7, 58.

³ A vedákban a kerék a hatalom symboluma, s Mithrának ázsiai reliefjein szintén ott találjuk a kereket.

tásta berezi-cakhra fravazaitê haca karshvare yať arezahi upa karshvare ať qanirathem bãmim rathwya cakhra hacimnô qarenahaca mazdadhata verethraghnaca ahuradhata . . .» Végül álljon itt még a következő idézet, melyben Mithra ismét azonosítható a nappal: M. j. 142 «Ki mint az első hirnök az erőset (a napot.) Spentamainyus teremtményei közé viszi, midőn megvilágítja a testeket mint a magától világító hold» . . . «mithrem . . . jaghaurvaoñhem, yô paoiris vaedhis sûrem frâdhaiti speñtahê mainyeús dâmên hudhâtô mazištô yazatô yatha tanûm raocayêiti yatha maonhô hvaraokhshnô.»

Mithrát tehát ha nem azonosítjuk a nappal, szem előtt tartva a zoroastrismus theogoniáját és theológiáját, úgy magasabbra kell emelnünk őt a mindent megvilágító éltető égi testnél, magasabbra a mindent átható fénynél a világosságnál; a fény, világosság, a nap geniusának kell mondanunk őt, ki ezt, a napot vezetvén, uralván, ura egyszersmind a mindent betöltő fénynek, világosságnak. — Mint ilyennek örködni kell mindenképp fölötte, szemének mindent meg kell látnia, s ezért attributumai mindenhatóságát, mindentudóságát magasztalják. Így olvassuk: «Mithra az emberekre néz, a nélkül hogy szemét becsukná . . . mithrah křihstřr animishabhi cashte».¹ Az Avesta pedig számtalanszor mondja róla, «mithrem aqafnem jaghaurvaoñhem» — . . . az álmatlan, örködő Mithra.» A 141-ik vers szerint a «sötétségből, örködő . . . temanhadha joghaurûm», s e minőségét bővebben magyarázza a 95-ik vers «Ezer füle van és tízezer szeme» . . . «hazanró-gaosha és baêvare-cashman», melyeket a huzvares textus ugyanannyi geniuszal azonosít, kik kémkednek a csúcsokon és minden magaslaton, hogy az isten meglássa a Mithra csalókat, s mivel tízezer kémlelője van, ő maga is tízerszeres kémlelő «baêvare-spasanô» és mindent hallván, látván, csalhatatlan... «vispô-vidhvaô, adhaô yamnô.»³

A zend Mithra épen úgy mint a vedák Mithrája jóbarát, ki övét védelmezi, de haragos ellenre, kiket megtámad és elpusztít, így a M. j. 29-ik versében olvassuk: «te roszt vagy és legjobb egyuttal óh Mithra az országoknak, te roszt és a legjobb vagy Mithra az embereknek . . . tum akô vahištasca mithra ahi danhubyô tum akô vahištasca mithra ahi mashyákâéibyô.»

Öveitől megkivánja, hogy legfőbb törekvésök legyen őt megismerni, tisztelni, neki áldozatokat mutatni be, s ekkor győzelemre segíti őket (M. j. 16) és jutalmul: «gyors lovakat ad Mithra, ki nagymezők ura, ha Mithrát meg nem csalják asu-aspim dadhâiti mithrô yô vourugaoyaoitiš yôit mithrem nôit aiwidruzheñti» stb. M. j. 3; az igazakat egészséggel boldogítja, megmenti elleneiktől, a szorongattatásuktól, és lovaikat erősekké, gyorsakká teszi, de dühöngő kegyetlen isten azon országok ellen, hol megcsalják, megsemmisíti az ellenségeket, megsegíti a «vidus-asha-kat,» megöli az «ashavajanô-kat» (76); a gonoszok országait elpusztítja (78); hogy kő kövön nem marad; az ellenséges seregekbe, megbüntetvén azokat, félelmet, rémületet önt. (36.)

Spiegel szerint Mithra harcias volta, «közvetítő» szerepének folyománya, s mindent látván, tudván, látja, tudja, melyik részen van az igazság, kinek kell adnia a győzelmet.⁴ E conclusio ellen nagy ellenvetéseket lehetne tennünk: Mithrának mint közvetítőnek meg kellene akadályoznia a harczot, kiegyenlítenie az ellentéteket, holott ellenkezőleg jár el, hozzácsatlakozván az egyik félhez, ezt megsegíti, pedig mint közvetítő nem tehetné, mert megszűnnék közvetítő lenni. — Mithra az abszolút fény personificatiója lévén, barátja minden igaznak, barátja a fényben, világosságban élőknek, ellensége a sötétben bujkálóknak, gonoszoknak. Ezen attributum következménye az ő harciassága és pártállása a küzdő felek között, ezért követeli hiveitől a tiszta egyszerű életet, segíti győzelemre ügyöket, ezért küzd, harczol érettök az Ahriman által megszállottak ellen.

Az ily lényeggel és tulajdonítványokkal bíró istenséget a nép igen könnyen nevezhetett, tarthatott napnak, sőt maga Darius Codomannus is, a királynak pedig kétségtelenül ismernie kellett

¹ R. V.: 3, 59, 1.

² SPIEGEL: Erânische Alterthumskunde II. b. 80. l.

³ Mihir jast 46., 82., 141. stb.

⁴ SPIEGEL: Avesta III. k. 85. l., 1. jegyz.

ősi vallásának tanait, s akkor még egész teljességökben megvolt szent könyveit. Igen kevesen lehetnek, kik Mithrában a fény, világosság personificatióját látták, és még kevesebben tudhatták, érezhetők, legföljebb a theologia subtilitásaiban és a zoroastrismus teljes egészében jártas papok, hogy a próféta Olympusába nem való napisten, mert dissonantia keletkeznék a rendszerben, melynek minden része oly gondosan alakított meg, melynek alapeszméje, a világosság és sötétség, a jó és rossz között lévő áthidalhatatlan ellentét. Hiszen Mithra, már mint a nap hatásaival fölruházott fény személyesítése is, nem lévén belekényszeríthető a rendszer nyúgébe, zavarólag hatott, mellékes szerepre szorítván Ahura-Mazdát. A nép azonban annál jobban ragaszkodott hozzá, annál jobban szerte, tisztelte, minél inkább domborodtak ki a hatalmas istenség nemes arányai, úgy hogy végül majdnem egyedüli istenséggé vált.

E hatalmas konkrét istenségnek nagyhamar kicsiny lón Perzsia, útrakelt, s a napimádó szomszédoknál megszabadulván a minden részében megszilárdult zend theologia kényszerétől, ismét visszanyeré eredeti alakját, napistenné vált, s így ismeré meg öt nyugot is. Hívei a római birodalom határain tehát nem nagyot tévedtek, midőn Sol Invictus-nak nevezték el a perzsa fényistenséget, . . . és Mithra ezzel a majdnem kizárólagos címmel járta be az imperiumot, az egész művelt világot.

Legszokottabb neve, Dáciában is a Sol Invictus, mely egyszer görögösen is előfordul mint Sol Invictus Mithra Anicetus.¹ Görög titulus azonban Dáciában eddig tudtommal csak egy került elő, mely a szebeni Bruckenthal-muzeum egyik legkiválóbb ékessége.

A titulusok az istennek nagy erejéről és egyszerű voltukkal a hívek hitének, meggyőződésének mélységéről tesznek bizonyosságot. Mennyire mások már Jupiter föliratai. Az egyszerű, az istenséghez valóban illő címek helyét phrasisok, nagy mondások foglalják el, melyekkel a dedicálók, mintha önmagokat óhajtanák ámitani. Megcímzik Jupitert mint földi zsarnokot szokás. Neki nem hívők hódolnak, hanem a római birodalom alattvalói, hozzá senki sem közeledhet bizalommal, mint fiú az atyához, ő csak úr, ki a remegő rabszolgákat fogadja. — Mithrához szeretettel, gyermeki alázat és bizalommal járulnak hívei, s ő megelégszik titulusain lényegének egyszerű kifejezésével, megelégszik Jupiterrel ellentétben a Sol Invictus címmel, vagy e tulajdonítvány æquivalens kifejezéseivel. Titulusain rendszeresen egyedül szerepel. Csak igen ritkán találjuk öt másokkal együtt említve, s ekkor is vagy a hivatalos buzgalom, vagy az állam vallása iránt való loyaltás hozza össze más istenségekkel. Legtöbbször Jupiterrel fordul elő absorbeálva a főisten szokott tulajdonítványait, saját címeivel ruházván fel öt, úgy hogy az kénytelen háttérbe szorulni.

E jelenség nemcsak Mithra fölényének, de az uralkodó szükségletnek is kifejezése, kifejezője *A monotheismus.* a közvéleménynek, mely megunván az Olympus tehetetlen lakóit a monotheismus felé hajlik, melyet minden cultus prætendál a maga istenségének, jóllehet az egyistenhívés a legnagyobb számla Róma hivatalos köreinek szemében, bár már az első században általános volt a hit, meggyőződés, hogy «Deorum, Dearumque uniformis (est facies).» És ugyancsak Apuleius tartá fönn Isisre vonatkozólag, hogy: «Me primigenii Phryges Pessinunticam nominant Deum Matrem; hinc Autochthones Attici Cecropiam Minervam; illinc fluctuantes Cyprii Paphiam Venerem; Cretes sagittiferi Dictynnam Dianam; Siculi trilingues Stygiam Proserpinam; Eleusinii vetustam Deam Cererem; Junonem alii: alii Bellonam, alii Hecaten, Rhamnusiam alii, et qui nascentis Dei Solis inchoantibus radiis illustrantur Aethiopes Ariique percolentes, apellant vero nomine Reginam Isidem.» Sok neve volt épen így Attis, Serapis és Mithrának is. Martianus Capella, — Sol, Phœbus, Serapis, Osiris, Mithra, Dis, Typhon, Attis, Jupiter Ammon, és Adonist azonosoknak mondja: «Sic vario cunctus te nomine convocat orbis.»³ Hasonlót mond Ambrosius is Symmachus ellen írt levelében: «Carthaginis numina,

¹ C. J. L. III. 1436. — Sarmizegetusa.

² Apulsius: Met. XI.

³ Martianus Capella ed. Kopp 233. l. Te Serapin Nilus, Memphis veneratur Osirim, dissona sacra Mithram Ditemque, ferumque Typhonem, Attis pulcher item, curvi et puer almus aratri, Ammon et arentis Lybies, ac biblius Aedon sic vario cunctus te convocat orbis.

quem Caelestem Afri, Mithram Persæ, plerique Venerem colunt, pro diversitate nominis non pro numinis varietate.

És csakugyan ez volt az egyetlen mód a lelketlen zavarból való kibontakozásra.

*A kereszténység
és pogányság.*

A monotheismust, a Teremtő legfölségesebb adományát a bethlemi ács fia hozá el a római birodalomnak, — az egész emberiségnek.

A római provinciákban mint hivatalosan elismert vallás egyedül a mosaismus maradhatott fenn, mely a régi természeti vallásokkal való küzdelmében megalkotá a földöntúli isten fogalmát, fölismeré a világ teremtőjét, s Judæában meghonosulván évezredek át fönnállott, a létét fenyegető milliányi vihar daczára. A rómaiaknak az emberiség érdekében tett szolgálataik egyik legnagyobbika, hogy a monotheismust a Makkabæusok harczi idejében megvédelmezték. Később sem szándékoztak elnyomni, s Pompejus belépett ugyan a szentek szentjébe, de az isteni szolgálatot nem zavarta, sőt a templom kincseit is érintetlenül hagyá.

A római birodalom tehát befogadá a vallást. De míg a régi italiai, görög, ázsiai és afrikai cultusok elterjedtek Rómában és szerepeltek, a mosaismus nem emelkedett ki a homályból, mert különemű volt, s a római előtt érthetetlen. Oka ennek, hogy a többi vallás a rómaiakéval rokonságban volt, mindenik a természeti erők personificatióit ismervén el istenségekül, míg a zsidó vallás alapja az intelligens istenben, a világ teremtőjében való hit. E hitet szigorú, legtöbbször politikai jellegű szabályok védelmezték, úgy hogy a monotheismus a nemzetiséggel azonosul.

S a vallásnak a nemzetiséggel való azonosulása volt az ok, hogy Judæában a császárság és vallás között conflictus támadt. A zsidók oly királyról álmadoztak, ki megszabadítja őket Rómától, s a világot vaskézzel fogja kormányozni mint a rómaiak. Így értelmezik ők a Messiásról való hitet egy régi jövendölés alapján.

Vallásuk provinciális formája lehetlenné tevé, hogy utat törjön a nagy világba, s képtelen volt még arra is, hogy szembe szálljon egy erősebb hatalommal, és ha megkezdődött a harc, az csak Judæa pusztulásával végződhetett. E crisis közepett, midőn a római, politikai és katonai polytheismus, az őskorból származó, de egy provinciális alkotmány hierarchicus formáival körülvett monotheismus egymásnak harczi keztyút dobnak, vezeté a csillag az irás szerint a mágusokat a jászolhoz, melyben az isteni gyermek nyugodott.

S midőn Krisztus megkezdé működését, már a mosaismus is meg volt hasonulva önmagával. Próféta támadt kebeléből, ki a vízbemerülés által való megtisztulás által az erkölcsös, jámbor, egyszerű élet szükségességét hirdeté.* Ez keresztelő sz. János volt. Jézus is hozzácsatlokozott, megkeresztelteté magát, de nem állapodik meg mint tanítója a zsidó cerimoniáknál. — Ő tovább ment, mellőzendőknek tanítá ezeket, mert Jahve nemcsak a zsidók istene, istene ő az emberiségnek az egész világnak.

E magasztos értelemben magyarázta a szent könyveket is, mindinkább kitüntetvén az istenség universalis, mindent felölelő voltát. Az ő általa hirdetett isten többé nem szigorú kegyetlen, minden hibát, a törvénytől való bármily csekély eltérést, rettenetesen büntető Úr, hanem atya, ki gyermekeit szeretettel fogadja, magához öleli, s áldó, védő kezeit kiterjeszti zsidókra mint pogányokra, kinek tudta nélkül még egyetlen hajszalunk sem görbülhet meg. Ezzel eltért azon tanoktól, melyeken az imperium nyugodott, de eltért azoktól is, melyeket a jeruzsálemi templom hivei egyedül igazaknak vallottak. Az isten atyja lón az emberiségnek, nem ura, félelmes ura mint eddig. — Ily istenség nem vihető be a politikába, s ezért mondá Jézus: «adjátok meg a császárnak a mi császáré, az istennek a mi az istené.»

A természetes erők ama harcában, melyet a régi mythologia mint az istenek és titánok harcát tüntet föl, melyben az istenek győztek, a legkiválóbb alak az a Prometheus, ki legyőzve a sziklához lánczoltatott. Az istenek megbüntetétek őt, mert az emberiségnek, szükségleteinek, életének

* JOSEPHUS: Antt. XVIII. 4, 2.

s anyagi és szellemi erejének fölébresztésére és kiképzésére szentelte magát. Ez időtől kezdve az emberiség az Olympus isteneinek volt alávetve. És a polytheista tanok századokig kormányozták a világot, de most teljes lévén a bomlás ezek is tarthatatlanok lőnek. E tanok végső fejleménye a polytheismus betetőzése, a császár divinatioja volt, de egyszersmind romlásának legfőbb oka, a mint elhangzának Jézusnak idézett világfontosságú szavai. Prometheusnak föl kellett odatnia sziklájáról, hogy az ember visszatérhessen a régi természetes existentiához. Az emberiség közvetlen érintkezésbe lépett az istenivel, nem a természeti erőkkal, magával az istenséggel, s ezen összeköttetést a kereszténység létesítette.

Eddig az istenség az emberiség fölött elérhetetlen magasságban volt, de most Jézus által az emberiség felé fordul, emberivé válik, mert az embert is saját képére és hasonlatosságára teremté; szoros kapcsolatba lép teremtményeivel, az embernek morális, intellectualis lényével. Az emberiség előtt megnyílt az isten országa, melyet a zsidók már oly rég vártak materialis értelemben. — Krisztus in idea alkotá meg azt, ő lett a Messias! . . . és ez volt az oka Golgotha tragédiájának.¹

Az új tanok gyorsan terjedtek. Az első pünkösdi ünnepen, mint az apostolok cselekedeteiben olvassuk,² rómaiak is valának jelen, kik hazamenvén mindenfelé terjeszték a látottak, hallottak hírét, és Kr. u. 58-ban már azt írja Sz. Pál a fővárosi híveknek, hogy a «ti hitetek az egész világban hirdettetik.»³ S tekintetbe véve az akkori körülményeket, az apostolt alig lehet túlzással vádolnunk. Hiszen már az első évtizedekben vannak követői az új hitnek még a császári palotában is, sőt a dynastia tagjai között. A Flaviusok családjának tagjai között a G. de Rossi által összeállított leszármazási tábla szerint hatan voltak keresztények;⁴ egy a császári palotában lakó hatalmas úrnak külön üdvözlötet küld Pál apostol; levelének tizenhatodik részében pedig a keresztényeknek egész seregét köszönti, névszerint vagy cumulative. Tacitus⁵ szerint Pomponia Graecina az új vallás követője volt, hozzá hajlik commodus Marciája, Apollonius a senator, ki vértanú-halált szenved, stb.

Kezdetben nem törődtek a kereszténységgel, zsidó sectának vélték: «Ha valami törvényteleniségről vagy gonosz cselekedetről volna szó, oh zsidó férfiak! bizonyára meghallgatnálak titeket, de mivel valami ígéről, és nevekről, és a ti törvénytekről van a kérdés, ti lássátok, én ezekben bíró nem akarok lenni,»⁶ mondá Gallio, Achaja helytartója, midőn Korinthusban a zsidók sz. Pált mint eretneket ítélőszéke elé vivéék. És ez sokáig így maradt. A szabad vallásgyakorlatot és nyugalmat élvezhetik kétségtelenül mindvégig, ha a legtisztább monotheismussal megférhetett volna az állam hivatalos vallásának bárcsak külső elismerése.

«A kezdetleges kereszténységnek minden nagy missiója nyugotra irányult, vagyis azoknak színtere, kerete a római birodalom volt. Az első században az Arsacidáknak adózó, az Euphrates és Tigris között fekvő területeket kivéve — írja Renan az Apostolokban — a parthok birodalmában nem volt keresztény térítő. — Keletről a Tigris határolja a kereszténységet, melyet csak a Sassanidák alatt lép át. Két nagy ok: a földközi tenger és a római birodalom teszik lehetővé e nagy eseményt.»

A földközi tenger közvetíti már ezer év óta a civilisatio mozgalmait, s az eszmék érintkezését. — A rómaiak elpusztítván a kalózokat, az élénk parthajozás rendkívül megkönnyíté a közlekedést. A birodalom országútjainak teljes biztossága, a szabad közlekedés, a földközi tenger vidékein lakó zsidók, a görög nyelvnek a keleti részekben való használata, s végre előbb a görögök majd a rómaiak által létrehozott egyforma civilisatio eszközlék, hogy a birodalom geographiai viszonyai vilá-

¹ V. ö. RANKE: Weltgeschichte. Dritter Theil, erste Abtheilung 150—19 . 1.

² Ap. csel. 2, 11.

³ Rom. 1, 8.

⁴ Bulletino 1865, 21. 1.

⁵ Dio Cass. LXXII. 4. c.

⁶ Ap. csel. 18, 14—15.

gosan megszabták az utat, melyeken a térítőknak haladniuk kell, kijelölve az országokat, melyeknek rendeltetésök volt keresztényekké lenniök. — Az «orbis romana» «orbis christianavá» lőn, s a kereszténység rakta le az új monarchia alapjait. — A római császárság provinciái, provinciái voltak az új hitnek is. Ha elgondoljuk, hogy az imperium nélkül, az apostoloknak az egykori Kis-Ázsiával, a száz apró köztársaságra osztott Itáliával, Galliával, Spanyolországgal, Afrikával, Egyiptommal kell szembeszállniok, nem tartjuk érthetetlennek sikereiket, vagy legalább is nem csodálkozunk, miképen szánhatták el magokat a világ megtérítésére. — A birodalom egysége volt előfeltétele minden oly vallási missiónak, mely a nemzetiségeken túlemelkedett. A birodalom tudatára is ébred ennek a IV-ik században és kereszténynyé lesz, látván, hogy a kereszténység az a vallás, melyet tudtán kívül nagyra nevelt, mely az imperium legmesszebb fekvő határait is elérte már, mely vele azonosulván, egyedül képes új életet önteni a beteg óriásba.— Viszonzásul az egyház is római lőn.— «Ha valaki akkor Pálnak azt mondja, hogy Claudius volt az ő legkivább munkatársa, s viszont Claudiusnak ha mondja, hogy az Antiochiából érkezett zsidó rakja le a császárság legszilárdabb alapjait, mennyire elbámul mind a kettő.» Pedig a ki ezt mondja, igazat mondott volna.¹

Az itt vázolt okokon kívül, rendkívül kedvező volt a kereszténység terjedésére nézve a közvéleménynek a monotheismus felé közeledése. — Tyrusi Maximus azt állítá, hogy a népek, bármily alakban teszik is, csak egy istenben hisznek mindannyian; Prudentius ugyanezt mondja költői nyelven:

«Et quis in idolis recubans, inter sacra mille,
Ridiculosque deos venerans sale, cespite, thure
Non putat esse deum summum et super omnia solum
Quamvis Saturnis, Junonibus et Cytheraeis,
Portentis aliis fumantes consecret aras?»

S hány millió és millió ember táplálhatott ily nézeteket? Igazat kell tehát adnunk Justinus vértanúnak, midőn így ír: «Nincsen egyetlen görög vagy barbar nép sem, vagy bármily nevezett és szokásokkal bíró nemzet, legyen bár még oly idegen a földműveléstől és művészetektől, lakják bár sátorok alatt, vagy vándoroljon földtől szekereken, melynél a megfeszített Krisztus nevében könyörgések nem emelkednének a mindenek atyjához és teremtőjéhez.»² A kereszténység már általános volt a második század utolsó tizedeiben is, úgy hogy Gibbon aligha számít helyesen, midőn az új vallás híveinek tömegét a lakosságnak csak öt százalékára teszi.

Pedig tömérdek akadály is volt Krisztus tanai gyors terjedésének. — Így mindenek előtt a nevelés. A római birodalom gyermeke, már a legelső fogalmakkal együtt, az anyatejjel szivta magába a polytheismust, s az istenek összeszövődvén gyermekségének, ifjúságának benyomásaival, egész életére befolyást gyakoroltak. Azok körül fordult meg a gyermekek, ifjak neveltetése, hozzájuk fűződnek előítéleteik, babonáik, velők vannak tele az iskolában, a nyugalom óráiban forgatott könyvek. Az élet szükségeiben, nyomorában az istenekhez fordul mindenki, vagy oraculumaikhoz, nekik váltják be fogadalmaikat stb.

A mythologiai képek oly elevenséggel bírnak, hogy még most is, két ezred év után, midőn már nem hiszünk bennök, varázserővel hatnak képzelőnkre. Mennyivel nagyobb lehetett a hatás midőn a szépnek eme kimeríthetetlen forrásából merített minden művészet! S a kereszténynek, ki a zene, költészet, ékesszólás isteneiben csak daemonokat látott, mindezekről meg kellett válnia. Nem vehetett részt az ünnepek örömeiben, nem tehetett ajtajára borostyán-ágakat, lámpákat, nem koszorúzhatta meg fejét, midőn mindenki virágot viselt homlokán, ellenkezőleg kerülnie kellett ezeket mint a pogányságra emlékeztetőket. Ha lakodalom alkalmával Thalassiust és Hyment dicsőítették,

¹ V. ö. RENAN: Az apostolok 336. köv. l.

² Dial. cum Tryph.

ha temetéskor engesztelő szertartásokat végeztek, ha lakomákon a vendégszerető isteneknek áldoznak, ha a családi tűzhelynél a penateseket tisztelik, a kereszténynek nem szabad jelen lennie, mert kísértetbe eshetnék. — Ő nem közlekedhetvén a pogányokkal, meg kell válnia legkedvesebb mulatásaitól, kénytelen önmegtagadásban, elszigeteltségben élni. — És vajjon kik tudtak ily erős lelkűek lenni? Igen kevesen. «Rendkívül nehéz dolog volt — írta Cyprianus — újjászületnem, új életet kezdenem ugyanazon testben, s más embernek lennem, mint voltam azelőtt. Miképen lehetséges az, gondolám, levetkezni egyszerre a léleknek megrögzött szokásait, melyeket természet vagy hosszú gyakorlat önt az emberbe? Miképen legyen az ember mértékletes, mikor a pogányoknak buja lakomáihoz szokott? Miképen jelenjék meg az ember közönséges ruhában, midőn eddig drága kelmékkel, arannyal és biborral fődte testét? A consuli méltóság és tisztelethez, a jó barátok és védenczek seregéhez szokott ember miképen határozza el magát, hogy zárkózott életet éljen? Nem kín-e mindig egyedül lenni? Ilyen gondolatokkal foglalkoztam én, minden remény nélkül valami jobbra, szeretettel csüggve azon, a mi második természetemmé vált.»¹

Ünnepélyek alkalmával a nyilvános isteni tiszteletben óriási pompát fejtett ki a pogányság, míg a kereszténység szegény volt és egyszerű. Amaz a nemzet őskorához fűződve istenité a világbirodalom alapítóit, törvényhozóit s a personificált természeti erőket, míg emez letaszítá őket oltáiraikról, hogy egy ács fiának emelhessen újakat. A nép a polytheismusban és ünnepein saját dicsőségének, nemzeti nagyságának tiszteletét látván, mily érzelmekkel nézheté azokat, kik meg akarák fosztani őt ettől, nemzeti létének egyik legfőbb föltételétől.

És kik voltak e merész vállalkozók? Legtöbbször szegény zsidók, vagy megvetett kis-ázsiaiak, afrikaiak, s csak igen ritkán számottevő elemek. — Mesterök épen olyan volt mint ők, kinek legelső tanítványai, földhöz ragadt halászok vagy mesteremberek, kik a szegény rabszolgákat, tapasztalatlan ifjakat, törődött öregeket, vagy a misera plebs-et magok köré gyűjtvén beszéltek a földreszállott, kinszenvedett s föltámadt istenről, kik megtilták a hit fölött való vitát, mert magok sem tudtak számot adni hitöknek alapjáról, a kik még akkor sem tudtak egyebet mondani, midőn halálra kárhoztatták őket, csak annyit, hogy «én hiszek».

Nem csoda tehát, ha annyi gúnynak voltak kitéve, ha az új vallást, a legmagasabb osztályoktól lefelé, majdnem mindenki insania, amentia, dementia, stultitia, furiosa opinio, furoris incipientia stb. címekkel illette, ha azt hívék rólok, hogy bárányt, keresztet, számárfőt² imádnak. «Audio eos — mondja Minucius Felix — turpissimæ pecudis caput asini consecratum, inepta nescio qua persuasione, venerari.»

S e nagy bajokhoz járult még az is, hogy a kereszténység tanai nem voltak teljesen megállapítva, kifejtve, megtisztogatva minden esetlegtől, minden idegen elemtől, és hogy hiányzott a kelet s nyugot közötti kapcsolat, összetartás, sőt egység érzete. — Keleten sokkal nagyobb gondot fordítának a tanok tisztaságának megőrzésére, sőt zsinatot is tartának, így valószínűleg 170-ben Hieropolisban, mely határozottan visszautasítja a vádat, hogy az egyház idegen elemeket amalgamisált volna, összegezték, szövegezték a canonokat, hogy megvédjék magokat különösen a gnosticusok ellen: «arsinoi . . . seu valentini . . . vel mitiades (olv. Miltiadis) nihil in totum recipemus (olv. recipimus) qui etiam novū psalmorum librum marcionī conscripserunt una cum basilide assianom catafrigorem (olv. asianorum cataphrygorum) constitutores» . . . olvassuk a Muratori töredékekben. Az idegen elemekkel való vegyítésre ott is történtek tehát kísérletek, és nagyon valószínű, hogy csak is azokat veték el, melyek nagyon kirítottak a rendszerből, vagy azzal homlokegyenest ellenkeztek.

Nyugoton ez nem volt így. Az európai egyház mindig hajlékonyabb lévén, hívei tárt kaput nyitának az idegen elemeknek, annál is inkább, mert magok sem igen tudák, hogy mihez ragaszkod-

¹ Cypr. Ep. 59. ad Corn.

² Dr. Fr. X. Kraus: Das Spotterucifix vom Palatin stb. az illustratio.

janak föltétlenül, s mitől óvakodjanak, bár a második század végén az új szövetség már be van fejezve, s egyetlen újat sem csatolnak többé a szent könyvekhez, bár sz. Pál levelei az evangéliumokkal egyenlő tekintélyben részesülnek, de a dogmák még nincsenek megjeczegedve, ingadozásokat tapasztalunk, sőt ellenmondásokat. A második század végén, a Jézusban megtestesült istenség kifejezésére a Logos, Paracletus, Szent Lélek, Krisztus és Fiú szavakat még biztos megállapodás nélkül használják, gyakran egymás mellett. Az egyház legnagyobb titka a Sz.-Háromság még nincs megalkotva a kinyilatkoztatás alapján. Jézus istenségének dogmája megvan keleten úgy mint nyugoton, de nem azonos alakban. Az eschatológiában is nagyok az eltérések, — de még nagyobb a lélek halhatatlanságáról való hitben — stb.

E bajokon a harmadik század sem javított sokat.

És mily zavarólag hatottak a secták is, melyek egyforma gyorsasággal támadnak keleten mint nyugoton s enyésznek el, hogy újaknak adják át a tért; s mennyi bajnak, lelki nyugtalanságnak lehetének okozói a vándorló vallási demagogok, kiknek prototypját Lucianus örökíté meg Peregrinusban.

Kevesen lehettek tehát, kik a tiszta kereszténység magaslatára tudtak emelkedni, oda hová az isteni Mester akart juttatni mindenkit. A gyöngébbek lelkei nádszálként hajlának ide-oda. Ma Krisztus híve volt, holnap Jupiternek tömjénezett, vagy táblát állított Diis Deabusque omnibus ajánlással vagy Mithra mysteriumaiban vett tevékeny, ájtatos részt, hiszen az «Invictus Sol-t» maga a kereszténység substituálja «a mindentudó, mindenható» istenséggel. És a korlátolt ember, a műveletlen tömeg vallása vajjon mi egyéb, mint nevek, képek tisztelete imádása., Mily könnyen ejtheti őt zavarba s vezetheti tévútra egy véletlen névesere, hasonló név, de a külső megjelenítésnek hasonlatossága is. — Mily szörnyű chaos lehetett az oly szerencsétlen agyában, szívében, ki hallgatván a keresztények tanait megérté, hogy az isten mindnyájunknak édes atyja, s talán még ugyan az nap kelle értesülnie, hogy: «Σοὶ δὲ — δέδωκα τὸν πατέρα Μίθραν ἐπιγνώσαι»¹ s megtudnia, hogy mysteriumok ünnepeketnek, «εἰς τιμὴν τοῦ πάντων ποιητοῦ καὶ πατρὸς Μίθρου.» Mithra is atyja tehát mindenkinek, s teremtője a világnak mint Jézus. — És ez észbontó zavarból nem tudván másképp menekülni, lelkében azonosítja a Megváltóval Mithrát. Nem csoda hát, ha Krisztus symbolumait föltaláljuk egy Mithra reliefen.

A kereszténységnek meg kellett honosulnia Dáciában is, s meg is találta az idevezető utat keletről úgy mint nyugotról. A legelső keresztény községek Syriában keletkeztek, és Dáciának első telepesei is részben innen valók, — másfelől Hellasból is érkezhettek, mert Dáciának rendes összeköttetései volt Apulum és Sarmizegetusából s a többi nagy városból Moesia Superioron keresztül Macedoniával, hol Thessalonicában, és Achaiával, hol Korinthusban nagy és régi hellén-keresztény hitközségek voltak. A közlekedés Achaiá kiegészítő részeivel is igen élénk lehetett, mert a távoli Lemnosban a sarmizegetusai főhivatal viselő Aelius Arrianus Alexander titulusát találjuk.² Valószínű, hogy üzleti ügyekben fordult meg a szigeten. Hasonlóan sűrű közlekedés tartatott fön a dalmatákkal, kik Dáciában mint bányászok voltak alkalmazva.

Igy Dáciában is be kellett következnie azon vallási zavarnak, azon elegyülésnek, mely más-hol annyira leköti figyelmünket.

Az első keresztények szent szertartásaikat a világ szemeitől távol, rejtett, félre eső helyeken, természetes vagy mesterséges barlangokban ünneplik, de Mithra mysteriumait is ily körülmények között végezték, távol a városi zajtól, csöndes magányos helyeken, hol a hivek áhitatát nem zavarta semmi, természet- vagy emberalkotta üregekben, földalatti pinczeszerű építményekben, hol az ájtatoskodó lelke, elmélyedhetett a vallás titkaiba. — Vajjon e külső hasonlatosság nem zavarta-e meg az

¹ PORPH.: de arntro nymph. VI.

² Goos: Untersuchungen über die Innerverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv 12. k. 1. füz. 118. l.

embereket, a tömeget, mely csak a látszat után indul, nem gondolván az okokra, nem gondolván arra, hogy a keresztények kényszerítéséből, Mithra hivei pedig magok jószántából keresik a magányt. Azt hiszem igen! hogy e külső hasonlatosság sokakat tönk hogy úgy mondjam kettős vallásuakká. S ez egy okkal több arra, hogy érintkezés létesült legyen a két tan között, mely időfolytával mindig intenzívebbé vált, magok a papok vagy hitközségek fejei által előmozdítva, hogy a kételtű hiveket le tudják kötni véglegesen, kisebítve így a veszélyt, melylyel Mithra fenyegeté az egyházat és viszont. Ő volt kétségtelenül a legveszedelmesebb versenytárs, különben nem érthetnők a keresztény atyák rendkívüli haragját, mely Mithra ellen még akkor is eltölti őket, midőn a pogányság már haldoklik, sőt akkor is, midőn az új hit a birodalom vallásává proclamáltatott.

Lutaius írja, hogy «*Persæ in spelæis coli Solem primi invenisse dicuntur.*» Mithrának barlangban történő tisztelete ismét egyike a kevés számú ősi vonásnak. — A barlangok emlékét számos titulus tartá fenn, s alig van relief, melyen domborművilég is nem volnának jelenítve.

A spelæum.

Porphyrius szerint a perzsák a mysteket a léleknek a világba való leszállása és fölszállásának titkába azon helyen avaták be, melyet ők barlangnak neveznek. Legelőször folytatja Eubulos nyomán, Zooraster volt az, ki a teremtő, s mindenek előtt Mithrának tiszteletére a Perzsiával határos hegyeken természetes virágokkal, és forrásokkal ékeskedő barlangokat szentelt, s e barlang a Mithra által teremtett világ jelképe; szabályosan fölosztott belseje a világ alkotó elemeit és az ég hajlását symbolisálja. És Zoroaster útján lőn általános másoknál is, természetes vagy mesterséges üregekben végezni a beavatást. Ugyanitt folytatólag megjegyzi, hogy a hol Mithrát ismerik, barlang építése által teszik kegyelmessé. — . . . Οὕτω καὶ Ἡέρσαι τὴν εἰς κάτω κάθοδον τῶν ψυχῶν καὶ πάλιν ἔξοδον μυσταγωγούντες, τελοῦσι τὸν μύστην, ἐπονομάσαντες σπήλαιον τὸ πρῶτον, ὡς ἔφη Ἐῤβουλος, Ζωροάστρου αὐτοφύου σπήλαιον ἐν τοῖς πλῆσιον ὄρεσι τῆς Περσίδος ἀνθηρὸν καὶ πηγὰς ἔχον ἀνιερώσαντος εἰς τιμὴν τοῦ πάντων ποιητοῦ καὶ πατρὸς Μίθρου, εἴκονα φέροντος αὐτῷ τοῦ σπηλαίου τοῦ κόσμου, ὃν ὁ Μίθρας ἐδημιούργησε· τῶν δὲ ἐντὸς κατὰ συμμετρους ἀποστάσεις σύμβολα φερόντων τῶν κοσμικῶν στοιχείων καὶ κλιμάτων. Μετὰ δὲ τοῦτον τὸν Ζωροάστρην κρατήσαντος καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις δι' ἄντρων καὶ σπηλαίων εἰς οὐδ' αὐτοφύου, εἶτε χειροποιήτων τὰς τελετὰς ἀποδιδόναι.¹

Porphyrius ez idézetben «*κοσμικῶν στοιχείων καὶ κλιμάτων*»-ról beszél, s ezzel megadja a barlang eredetének magyarázatát is. A barlang anyagja kő, a világ alkotó eleme, boltozata pedig az éghajlásának utánzata, a barlang tehát a mindent befogó égbolt jelképe ábrázolója. — Egyébként minden templom ezt jelképezi. Varro mondja, hogy az eget templomnak nevezik, mert épen úgy hajlik ívbe, mint a templomok boltozata. Serviusnál pedig a következő kifejezést találjuk: «*media testudine templi.*» Testudo a templom íve mondja ő, melyet azért használnak, hogy az istenháza hasonló legyen az égbolthoz.

Mithra a zend szövegekben gyakran «vizsgáló, kémlelő» melléknévvel jelöltetik, mely elnevezés a zend «*εραϕ*» — kémlelni, szemlélni, a szanskrit «*ραϕ*» a latin «*spec-io*» és görög «*σκοπεῖν*», mely utóbbiban az «*s*» után következő «*p*» «*κ*»-vá változott (αϕα = ἵππος).² Már Ulpianus megjegyzi, hogy a latin «*specus*» = «*locus unde despicitur*», s ennek alapján Windischmann constatálja, hogy a latin «*specio*»-tól származó «*specula, speculari*», továbbá «*specus*»-tól «*spelunca*» s a görög «*σκοπεῖν*»-tól «*σκοπελός, σκοπιὰ* és «*σπέος, σπήλαιον, σπήλυγξ, σπελάς, σπέλος*» mind összefüggésben vannak.³ Ezért Mithra barlangja őrhelynek is tekintetik, honnan mindent lát, mindent kikutat.

Az égbolt a sziklából született Mithra eredője lévén, a barlang pedig annak symboluma és jelenítése, a kettő szoros összefüggésben van egymással. Nem is hiányzik egyetlen barlangból sem a *πετρογενής* reliefje vagy szobra. Ott találjuk mindegyikben, többszörösen is, csak a sarmizegetusai templomból került elő egyetlen példányban. — A többi kétségtelenül elpusztíták.

*Mithra
petrogenitus.*

¹ PORPHYR.: De ant. nymph: c. 6.

² KUHN: Zeitschrift f. vergl. Sprachforschung IV. k. 10. 1.

³ WINDISCHMANN: Mithra 64. 1.

A sziklából születő istenségre vonatkozó legrégebb adatot Justinus tartá fönn Tryphoval folytatott dialogusában: «Ὅταν δε οἱ τα τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες λεγῶσιν ἐκ πέτρας γεγενῆσθαι αὐτὸν καὶ σπήλαιον καλῶσι τὸν τόπον, mondja a vértanú, — ἐνθα μυστίν τοῦς πειθομένους αὐτῷ παραδιδούσιν ἐνταυθα οὐχὶ τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δανιήλ ὅτι λίθος ἀνεὸ χειρῶν ἐτμήθη ἐξ ὄρους μεγάλου, μεμιμήσθαι αὐτοῦς ἐπίσταμαι, καὶ τα ὅπ' Ἡσαίου ὁμοίως, οὗ καὶ τοῦς λόγους πάντας μεμιμήσασθαι ἐπεχείρησαν· Δικαιοπραξίας γὰρ λογοῦς καὶ παρ' ἐκείνοις λεγέσθαι ἐτεχνασάντο.»¹

Dánielnek eme, Justinus által említett jövendölése következően hangzik: «Igy látád míglen kiszakada egy kő a hegyből kéz nélkül és megüté a képszobornak vas és cserép lábait és összetöré azokat.»² Isaiásé pedig: «ez lakni fog a magasságban, kősziklák erőssége az ő védhelye, kenyere megadatik neki, és vize nem apad el.»³ E jövendöléseket az egyház Krisztusra vonatkoztatja, de a második század közepéről még nincsen egyetlen adatunk sem, hogy már akkor is így magyarázták volna. Justinusból legalább nem lehet megállapítanunk. Vajjon nem a körülmények azonossága juttatá eszébe a vértanúnak e profétiákat s vezette a keresztény theologusokat később arra, hogy e jövendöléseket képes beszédként tüntetve föl átvigyék a Megváltóra? mert a régi keresztények e jövendöléseket vagy nem ismerék, vagy csak szósz szerint véné azokat, Jézus születését épen úgy jelentik mint Mithráét, még Nagy-Constantin idejében is, például szent Ágnes catacombájában az arcosolium lunettejében lévő falfestményen a gyermek Jézus sziklából emelkedik ki, s a szent anya mögötte imára kulcsolt kezekkel passiv szerepet játszik. — És ez az ábrázolási mód, de már a szikla nélkül az oroszoknál, még ma is közkeletű.

S igen valószínű, hogy a keresztények tömege is sokáig csak úgy fogta fel e mythost, mint a mithraisták, a representatio betűje szerint, nem ősi tiszta alakjában, különben alig hallanók Commodianust midőn így fejezi ki megbotránkozását:

«Invictus de petra natus, si deus habetur
Nunc ergo retro vos de istis date priorem.
Vicit petra deum; quaerendus est petrae creator.»⁴

Maga Commodianus is betűszerint veszi tehát a mythost, midőn a követ idősebbnek tartván az istenségnél, kérdi, ki teremté hát a követ?

Ezen adatokkal ellentétben Pseudoplutarch a sziklából születést nem Mithrának, hanem fiának Diorphusnak tulajdonítja: «παράκειται δὲ αὐτῷ (Araxes) ὄρος Δίορφου καλούμενον ἀπὸ Δίορφου τὸν γηγενοῦς, περὶ οὗ φέρεται ἱστορία τοιαύτη. Μίθρας οὖν ἔχειν βουλόμενος καὶ τὸ τῶν γυναικῶν γένος μισῶν πέτρα τινὶ προσεξέειθονεν. Ἔγκους δι' ὃ λίθος γενόμενος μετὰ τοὺς ὀφισμένους χρόνους ἀνέδωκε νέον ταύνομα Δίορφον· ὃν ακμάσας καὶ εἰς ἀμίλλαν ἀρετῆς τὸν Ἄρη προκαλεσάμενος ἀνηρέθη· αὐτὸς κατὰ πρόνοιαν θεῶν εἰς ὁμωνύμου ὄρος μεταμορφώθη.»⁵

Ennek alapján Caylus is így nyilatkozik, de állításaiknak ellentmondanak az emlékek, melyeknek fölíratok félreérthetetlenül Mithrára vonatkoznak.

A próbák,

E mysticus esemény színhelyére való bejutás, épen úgy mint a keresztények hitközségébe való belépés számtalan próbával járt, melyek szigorúság dolgában messze fölülmúltak emezeket. Mielőtt valakit Mithra mysteriumaiba beavattak, a papoknak meggyőződést kellett szerezniök, vajjon a fölveendőben van-e elég kegyelet a vallás iránt írja Lajard⁶ szellemi képesség, lélek és anyagi erő, jellem és képes-e megtartani a kettős esküt, hogy nem árulja el a beavatás alkalmával előtte föltáruult titkokat, s hogy ezeket csak a társadalom javára fogja használni (!) Ez próbák által történt.

¹ Dial. cum Tryph: c. 70.

² Dániel. 2, 34.

³ Isaias. 33, 16.

⁴ J. P. MIGNÉ: Patr. curs. ser. prim. lat. V. 210—211. Paris 1848.

⁵ PSEUDOPLUTARCH: De fluviis c. XXIII. 4.

⁶ LAJARD: Recherches sur le culte . . . de Mithra 114. l.

E próbák folytatja Lajard szorosán összefüggenek a mysteriumok doctrinájának alapelveivel a lelek föl- és leszállásával s két nagy sorozatra oszlanak, melyeket az ázsiai görögök hypobasis és anabasisnak neveztek, oly elnevezések, melyeknek a mysteriumok katabasis és anabasisához való correlatiója azonnal fölismerhető (!)¹

Az ó-kori írók közül egyedül Plutarch emlékezik meg a próbákról, bár a mysteriumok, melyekről ír, nem mind vonatkoznak Mithrára. Szerinte a mystnek fűgét, azután terpentines téstát kellett ennie, majd egy kupa aludt tejet ivott, a «többi cerimoniát — teszi hozzá — titokban tartják».²

Későbbben sűrűbben találjuk a szükséges adatokat, legtöbbet a középkori keresztény írók tartának fenn, kétségtelenül régi források vagy épen saját tudomások alapján.

A legelső közöttök a IV-ik század végén s V-ik elején írt Gregorius Nazianzenus, ki Nemesiushoz intézett versében a következőket mondja:

ὡς δὲ ναῦτιο
Μιθραίου κακὰ ἔργα, καὶ ὄργια' οὐκέτι ἀπυστα.³

Oratioiban szintén említi, hogy Mithra hiveinek, mielőtt a mysteriumokba beavattatnak, kinzások és tűzpróbáknak kell magokat alávetniök.⁴

Nonnus commentálván Gergely laconicus szavait a Συναγωγὴ ἱστοριῶν-ban így ír: «Ὁ τοῖνον Μίθρας νομίζεται παρὰ Πέρσαις εἶναι ὁ ἥλιος, καὶ θυσιαζοῦσιν αὐτῷ, καὶ τελοῦσι τινὰς τελετὰς εἰς αὐτόν· οὐ δύναται οὖν τις εἰς αὐτόν τελεσθῆναι, εἰ μὴ πρότερον διὰ τῶν βαθμῶν τῶν κολάσεων παρέλθοι. Βαθμοὶ δὲ εἰσι κολάσεων, τὸν μὲν ἀριθμὸν ὀγδοήκοντα, ἔχοντες δὲ ὑπόβασιν καὶ ἀνάβασιν. Κολάζονται γὰρ πρῶτον τὰς ἐλαφροτέρας, εἶτα τὰς δραστηκωτέρας· καὶ εἶθ' οὕτω μετὰ τὸ παρελθεῖν διὰ πασῶν τῶν κολάσεων, τότε τελεῖται ὁ τελούμενος. Ἄι δὲ κολάσεις εἰσι, τὸ διὰ πυρὸς παρελθεῖν, τὸ διὰ κρύου διὰ πείνης καὶ δίψης, διὰ ὀδοιπορίας πολλῆς, καὶ ἀπλῶς διὰ πασῶν τοιούτων.»⁵ E szerint senkisé sem avatható be, míg ki nem állotta a hypobasis és anabasisra osztott kinzások nyolczvan fokozatát, s midőn átszenvedte azokat a myst, megnyilnak előtte a titokzatos templom kapui.

Később ugyan e dologról így beszél Nonnus: «Persæ Mithram solem esse existimant, eique multa sacrificia offerunt, quibusdamque ipsius sacris initiantur, ad quæ nemo admittitur nisi qui prius tormentorum genera pertulerit, pietatisque suæ fortitudinisque animi in perferendis doloribus specimen dederit. Ajunt autem LXXX esse cruciatuum genera, per quæ certo ordine ei qui initiandus est, necessario transeundum est. Verbi causa primum ei diebus multis aperienda est aqua. Deinde necessario ipsi faciendum est, ut se in ignem conjiciat; postea in solitudine versari sibique ipsi inediam imperare necesse habet; atque ita ad alia pergere, quousque LXXX ut diximus suppliciorum generibus defunctus fuerit. — Quibus si supervixerit, tum demum sacris Mithriacis initiatur.»

Gregorius Nanzianzenus két schaliastája a verset, melyről Nonnus ír, szintén commentálja, s némileg kiegészíti.

A VIII-ik században írt Illés megjegyzése a következő: «. . . eaque perpetiebatur, dum varie simul et torqueretur et contumelia afficeretur ab idolorum cultoribus, atque in Mithræ templo hujusmodi cruciatus de more subeuntibus. Mithram autem quidam solem esse aiunt. In cuius honorem celebrabantur festa, ac præsentim apud Chaldæos. Et qui ipsius sacris initiandi erant, per duodecim tormentorum genera ducebantur, hoc est per famem, per ustionem, per flagra et hujusmodi alia.

¹ κατάβασις-ἀνάβασις; κάθοδος-ἀνοδος v. ἔξοδος.

² PLUTARCH: Vita Artax. c. 3,

³ Carmina II. k. 145. A. ed. Paris 1630; II. k. 1085. I., éd. de l'abbé Caillau, Paris 1840 fol. v. ö. Schol. ad Gregor. Naz. Carmina 49. I. ed. Gaisford.

⁴ Oratio III. advers Jul. Opera omnia I. k. 77. I. Paris 1630; Or. XXXIX. 626. I.

⁵ Συναγωγὴ ἱστοριῶν 6. §. 132. I., etoni kiadás.

Digne autem hos in Mithræ templo his tormentis affici dixit, propterea quod talibus suppliciis digni sint, qui talia numina venerantur.»¹

Nicetas püspök, később Heraclia és Thracia metropolitája, három századdal utóbb ugyan, de majdnem ugyanazt mondja: «Mithram alii alium esse arbitrati sunt: quidam scilicet solem, alii inspectorem seu moderatorem ignis, alii propriam quandam virtutem. Hujus autem Mithræ mysteriis quedam initiationes sunt maximæ apud Chaldæos. Qui Mithræ mysteriis initiabantur, quibusdam ceu gradibus cruciatus probari solebant: ita ut primum levioere poenarum genere adficerentur, ac deinceps vehementiore. Exempli caussa, primo iniciandos fame adfligebant quinquaginta diebus, ac si hæc constanter tolerarent illos biduo cædi curabant, ac deinceps eodem poenæ genere singulos exercebant viginti octo diebus: eoque pacto auctis cruciatibus, si qui initiabantur hæc patienter ferrent, tunc demum perfectiora mysteria edocebantur.»²

Végül álljanak itt mintegy összefoglalásul a genialis és egykor szépségéről oly hires Eudocia Macrembolitissa császárnénak, a második férje, Romanus Diogenes császár részére 1070 körül írt Violariumában foglalt következő szavai: «Mithrát a perzsáknál napnak nevezik. Különféle áldozatot mutatnak be neki, és bizonyos mysteriumok rendelvek tiszteletére. Senkisémet bocsátható avatásra míg előbb a próbák valamennyi fokát ki nem állotta, s be nem bizonyítja, hogy igaz vagy szent s érzéketlen a fájdalom iránt. — A próbáknak nyolczvan fokozata van. A mint szállanak, épenúgy fokozatosan emelkednek. Előbb a kinzások gyengék, később következnek a legerősebbek és miután a myst átment minden próbán (avatásra) bocsáttatik. Ime ilyenek ezek a próbák: először ötven napi éhség elszenvedésére kötelezi magát a myst, többre vagy kevesebbre a helyzet (körülmények) szerint. Miután e próbáknak türelmesen aláveté magát, több napon vízen uszva kell átmennie, azután tűzbe vetnie magát, azután hóba merülnie husz napon keresztül, két napig (kegyetlenül) dörzsölik, s ezután pusztában marad táplálék nélkül. Végül más hasonló kinzásokon is keresztül kell mennie, míg megtörtént a nyolczvan próba mint mondtuk. Ha constatáltatott, hogy a szenvedő szilárdan viselte azokat, a legteljesebb beavatásra bocsáttatik. . . . (Ο Μίθρας νομίζεται παρὰ Πέρσαις εἶναι ὁ Ἥλιος· καὶ θυσιάζουσιν αὐτῷ πολλὰς θυσίας, καὶ τελοῦσι τινὰς τελετὰς εἰς αὐτόν· οὐδεὶς δὲ δύνάται εἰς αὐτὸν τελεσθῆναι, εἰ μὴ πρότερον διὰ τῶν βαθμῶν πασῶν τῶν κολάσεων παρέλθοι, καὶ δεῖξαι τινὰ ἀπαθῆ καὶ ὄσιον. Βαθμοὶ δὲ εἰσι κολάσεων τὸν μὲν ἀριθμὸν ὀγδοήκοντα, ἔχοντες δὲ ὑπόβασιν καὶ ἀνάβασιν· κολάζονται γὰρ πρῶτον τὰς ἐλαφροτέρας, εἶτα τὰς δραστικωτέρας· καὶ εἶθ' οὕτως μετὰ τὸ παρελθεῖν διὰ πασῶν κολάσεων, τότε τελεῖται ὁ τελοῦμενος· αἱ δὲ κολάσεις εἰσὶν τοιαῦται· πρότερον ἐλίμωττον αὐτοὺς τοὺς τελοῦμενους ἐπὶ πεντήκοντα ἡμέρας εἰ τύχοι· εἶτα εἰ ἡγεκαρτερικῶς, ἐποιοῦν αὐτὸν διανήξασθαι ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ὕδωρ· εἶτα εἰς τὸ πῦρ ἐμβάλειν ἑαυτόν· ἔπειτα πάλιν εἰς χιόνα ποιῆσαι εἰκοσὶν ἡμέρας· εἶτα ἐποιοῦν αὐτὸν πάλιν ξεσθῆναι ἐπὶ δύο ἡμέρας, εἶτα ἐν ἐρήμῳ διαιτηθῆναι καὶ ἀσιτῆσαι· καὶ ἄλλα τινὰ ἄχρις οὗ, ὡς εἶπομεν, τὰς ὀγδοήκοντα κολάσεις παρέλθοι· καὶ εἰ ὁ τελοῦμενος καρτερῶν ἐφαίνετο, τότε λοιπὸν ὁ τελοῦμενος ἐτελεῖτο τὰ τελεώτατα.»³

Az itt említett próbák a reliefjeinken látható representatiók bizonyítása szerint gyakorlatban voltak Sarmizegetusában is, a helyi viszonyokhoz alkalmazottan. Látjuk miként fenyegetik a mystet törrel vagy nyíllövessel, látjuk a beavatást követő lakomát, vágató kocsit, melyen a lovat hajtó alak mögött talán már a beavatott hívő látható. — A Lajard által közlött reliefek, már bővebb adatokat szolgáltatnak, különösen a pl. XCIV, melyről talán a próbák egymásutánját is meg lehetne határozni, továbbá a XC, XCII, XCIII, XCVI, XCVII — 1, XCVIII — 1 és IC — 3, hasonlóképen az osterburkeni relief,⁴ az apulumi⁵ és esquilinusi stb.⁶

¹ Greg. Naz. Opp. Omnia. Lutet. Paris. 1609—1611. 2 kötet fol. Paris 1630. II. köt. fol. 350. l. A és B.

² TURRIL: Monumenta veteris Antii 212. 213. l.

³ ANSE DE VILLOISON: Anecdota græca I. k. 291. velonzei k. 1781.

⁴ STARK: Zwei Mithræen II. t.

⁵ Archäologisch-Epigr. Mittheilungen VII. k. VII. t. 2.

⁶ Bulletino della commissione archeologica municipale 1874 IV. f. XX. t.

E próbák a barlangon kívül történtek, kétségtelenül a papok vagy megbízottjaiknak fölgyelete alatt.

Ha a mystnek elég testi és lelki ereje volt, hogy kiállja azokat, úgy föltárultak előtte a rejtelmes szentély kapui s ő beléphetett, hogy leboruljon Mithra a Sol Invictus előtt.

E jámbor de kegyetlen exercitiumoknak az akkori sybarita világban, ezereken és ezereken veték alá magokat, mit sem törődve a fájdalmakkal, sőt a sokszoros életveszélyekkel sem.

E szent gyakorlatoknak, az isteni tisztelet eme irányváltozásának nagy részben az is lehetett oka, hogy a kereszténységet akarék ellensúlyozni, a pogányságnak oly elemekkel való elegyítése által, melyek az új vallás szertartás tanában és dogmaticájában meg voltak kezdettől fogva, míg emeből hiányzának. — Erre látszanak utalni a taurobolium, és criobolium, melyekről a legkorábbi adatot a 134-ik évről bírjuk. E véres szertartás összefüggésben volt akkor a legtöbb cultussal¹ de a legfontosabb szerepe talán mégis Mithra mysteriumaiban volt. A spæumok mellett rendszeren megvala az üreg, melyben végrehajták, és valószínűleg föltalálható volna az a sarmizegetusai barlang közelében is, ha a körülmények megengednék a tovább kutatást.²

E véres szertartás nagy pompával járt, s igen gyakori volt, és a ki csak teheté, végrehajtatá, hogy részesüljön áldásaiban. A szerencsés áldozót ilyenkor fényesen fölöltöztették; mithrát adtak reá s arany koronát, majd magára öltvén a cinctus gabinust lebecsáták őt, a gerenda deszkákkal földött üregbe, mire a szolgálattelvők elővezeték a koszorúkkal ékített megaranyozott szarvú bikát, s reáhajtván a lyukakkal, nyílásokkal ellátott padozatra, és a papok leölvén azt, vére leömlött az üregben lévőre, ki fölfelé tartott arczczal fogadá a testét, lelkét megváltó nedvet. Ezután a bika eltávolittatván, kihuzták a vérrel telt üregből a boldog megváltottat, ki derült arczczal örömmel vette a körülötte lévő szerencsekívánatait, kik kezeiket, ruháikat dörzsölék hozzá, hogy magok is részei legyenek a megtisztulásnak, az égiekkel történt kiengesztelődés, újjászületésnek.

A hit, hogy e szertartás megváltja a lelket a keresztényeknél is általános volt, kiket a golgothai tragödia megváltott ugyan, de ez oly régen történt, s nem egyes emberre vonatkozó volt, hanem az egész emberiségre! pedig az ember oly önző, hogy majdnem lehetetlenség összeolvadnia az universiummal, s oly nehéz neki egyetemleges, ideális álláspontra emelkednie, mikor minden önmagára utalja őt, midőn minden az anyagi világhoz vonzza. Nem csoda hát, ha nem tudnak föltétlenül megbizni a messze keleten történt világraható eseményben, ha mindenki új, mindig ismétlődő megváltásra vágyott. És e vágy s a tauroboliumban való hit oly általános, és a kereszténységre nézve oly veszélyes volt, hogy Firmicus Maternus nem talál elég erős szavakat annak megczáfolására: «Pro salutem hominum agni istius venerandus sanguis effunditur, ut sanctos suos filius Dei profusione pretiosi sanguinis redimat: ut qui Christi sanguine liberantur, majestate prius immortali sanguinis cansecrentur. Neminem apud idola profusus sanguis iuverit. Et ne cruor pecudum miseros homines aut decipiat aut perdat, polluit sanguis iste, non redimit, et per varios casus homines premit in mortem. Miseri sunt, qui profusione sacrilegi sanguinis cruentantur, Taurobalium vel Criobolium scelerata, te sanguinis labe perfundit.»³

És mily zavarba ejtheték a jámbor hívót a barlangban folyt szertartások, midőn ismétlődni látta némileg módosított alakban ugyanazon szertartásokat, melyeket hitsorsosai az úrvacsora kiszolgáltatásánál végeztek, titokzatos homályban a catacombákban, vagy egyik másik társok házában legelrejtettebb fülkéjében? — Mit érezhetett ugyanekkor Mithrának hive, midőn bevezeték őt a keresztények hitközségébe? Ugyanazon vegyes érzelmeknek kellett támadniok lelkében, mint amazok-

¹ ZOEGA: Abhandlungen 141. kv. és 157. köv.

² F. G. HABEL: Die Mithras-Tempel in den römischen Ruinen bei Hedderheim. — Annalen des V. für Nass. Alterthk. und Geschichtsf. 2—3 füz. 1830, 183. és köv. 1.

³ Firmicus Maternus c. 28.

nak, s nem tudván választani, nem tudván határozni, nem válhatott meg sem Mithrától sem Krisztustól.

Szertartásol.

A próbákat szerencsésen kiállott mysteket bevezeték a barlangba s ott mint a keresztények hitközségébe való fölvétel alkalmával történt, vizet öntének fejökre: «nam et sacris quibusdam per lavacrum initiantur Isis alicuius et Mithræ»¹ írja Tertullianus. E lavacrum kétségtelenül azonos volt a kereszteléssel és megelőzött minden, alább következő szertartást.

A lavacrum megtörténte után kenyeret és vizet nyujtának nekik néhány oda illő szó kíséretében: «Id (eucharistia) ut in Mithræ mysteriis quoque fieret, pravi dæmones imitati docuerunt; nam panem et poculum aqua in ejus qui initiatur mysteriis, quibusdam verbis additis apponi, aut scitis, aut discere potestis.»² Épen így végezték a cerimoniát a keresztények is.

A víz használatát Mithra mysteriumaiban megemlíti, Porphyrius is állítván, hogy az edények a források symbolumai, s ezért alkalmazzák azokat: «τῶν μὲν κρατήρων σύμβολον τῶν πηγῶν φερόντων· καθὼς παρὰ τῷ Μίθρῳ ὁ κρατὴρ ἀντὶ τῆς πηγῆς τέτακται, τῶν δ' ἀμφορέων, ἐν οἷς τὰ ἀπὸ τῶν πηγῶν ἀρουομεθα.»³ Ezek a craterek csakugyan ott találhatók a relifeken, de a források, folyók szóval a vizek eredőiként nem szerepelhetnek, mert úgy czéltalanok volnának, ugyancsak a reliefeken található vízforrások.

Az urvacsora kiszolgáltatásának szokását megerősíti Tertullian is, hozzátevén, hogy azt összekapcsolják a föltámadással, és végül a hívőknek homlokát megjelölik, megerősítendő őket hitökben: «et si adhuc meminere Mithra signat illie in frontibus milites suos; celebrat et panis oblationem et imaginem resurrectionis inducit et sub gladio redimit caronam.»⁴

Vajjon-e szertartás alatt, melyről Tertullian írja: «signat . . . in frontibus milites suos» nem a már az ősi kereszténységben is szokásos bérmálás (confirmatio), a hitben való megerősítést kell értenünk, annál inkább, mert a Mithra cultusban is ugyanazon czélt akarák elérni, melyet a keresztények?

A föltámadás symboluma.

Ezzel áttérhetünk a szintén Tertullian által említett «resurrectionis imago»-ra. Vajjon mi lehetett ez? mit érthetett e kifejezéssel a latin nyelven legegyszerűbben író keresztény? Kétségtelenül a föltámadásnak valami symbolumát, tehát a Mithra cultus hitágazatai egyik legfontosabbjának jelképes kifejezését.

A görög-latin cultusok a föltámadásról, mit sem tudnak, míg a Zoroastrismusról ezt már Herodotus föntartá. A későbbiek közül, különösen Theopompus, kinek szavait laértei Diogenes idézi Prooemiumában: az emberek a mágusok tanai szerint föltámadnak és halhatatlanok tesznek, s velők együtt minden fönmarad továbbra is a régi nevével. . . . «Ἀριστοτέλης δ' ἐν πρώτῳ περὶ φιλοσοφίας καὶ πρεσβυτέρους εἶναι (τοὺς Μάγους) τῶν Ἀιγυπτίων, καὶ δύο κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀρχάς· ἀγαθὸν δαίμονα καὶ κακὸν δαίμονα, καὶ τῷ μὲν ὄνομα εἶναι Ζεὺς καὶ Ὁρομάσθης, τῷ δὲ Ἄιδης καὶ Ἀρειμάνιος. Φησὶ δὲ τοῦτο καὶ Ἑρμιππος ἐν τῷ πρώτῳ περὶ Μάγων, καὶ Εὔδοξος ἐν τῇ Περιόδῳ καὶ Θεόπομπος ἐν τῇ ἠγδῳ τῶν Φιλιππικῶν· ὅς καὶ ἀναβιώσασθαι κατὰ τοὺς Μάγους φησὶ ἀνθρώπους καὶ ἔσασθαι ἀθανάτους, καὶ τὰ ὄντα ταῖς αὐτῶν ἐπικλήσεσι διαμενεῖν.»⁵ Hasonlót ír gazai Aneas: Theopompus tudja, úgymond, hogy Zoroaster megjövendölé, mikép eljön az idő midőn föltámadás leend: «Ὁ δὲ Ζωροάστρης προλέγει, ὡς ἔσται ποτὲ χρόνος, ἐν ᾧ πάντων νεκρῶν ἀνάστασις ἔσται· οἶδεν ὁ Θεόπομπος.»⁶ A legfontosabb adat azonban Plutarchus, Iris és Osirisében foglaltatik: A mágusok tanai szerint, mondja a kitünő tudós, el fog jönni az idő, melyben Areimanius legyőzvetvén, az emberek a kisimult, kiegyenesedett földön mind egy nyelvet

¹ TERTULLIAN: de Baptism. 5.

² JUSTINUS: Apologia 1. N. 66.

³ PORPHYR: de antr. Nymph. c. 17.

⁴ TERTULLIAN: de præscr. hæret: c. 40.

⁵ ED. MÜLLER 2. l.; Fragm. H. Gr. J. 289. l.

⁶ Diat. de animi imort: 77. l.

beszélnek és teljes boldogságban élnek.¹ . . . ἐπεισι δὲ χρόνος ἐμαρμένος, ἐν ᾧ τὸν Ἀρειμάνιον, λαομὸν ἐπάγοντα καὶ λιμὸν, ὑπὸ τούτων ἀνάγκη φθαρῆναι παντάπασι καὶ ἀφανισθῆναι, τῆς δὲ γῆς ἐπιπέδου καὶ ὁμαλῆς γενομένης ἕνα βίον καὶ μίαν πολιτείαν ἀνθρώπων μακαρίων καὶ ὁμογλώσσων ἀπάντων γενέσθαι.»² Ezen adatok szerint a föltámadásról való hit már megszilárdult, de Herodotus idejében még nem volt általánosan elfogadott. A történetírás atyjának ide vonatkozó szavai a III-ik könyv 62-ik fejezetébe foglalvák. Cambyses messze hazájától hódító hadjáraton lévén Egyiptomban, félt, hogy testvére Smerdis föllázad ellene, parancsot ad tehát Prexaspesnek a királyfi megölésére: de Iránban mégis forradalom támadván a zsarnok szemrehányásokkal tetézi a gyilkost, ez mentegetőzik, hiszen sajátkezüleg temeté el a herceget, s végül ezt mondja: «ha a halottak föltámadnak, úgy légy készen arra, hogy a méd Astyages is fölkel ellened, de ha úgy van mint régen volt, akkor semmi új sem történik veled . . . εἰ μὲν νῦν οἱ τεθνῶντες ἀνεστῆσσι, προσδοκῶ τοι καὶ Ἀστυάγεα τὸν Μῆδον ἐπαναστήσεσθαι εἰ δ' ἔστι ὡσπερ πρὸ τοῦ, οὐ μὴ τι τοι ἔκ γε ἐκείνου νεώτερον ἀναβλαστήσει,» — e szavak szerint Prexaspes inkább nem hitt (nem volt görög?) a föltámadásban, de mégis bizonyítják, hogy a tan már meg volt. S a kételkedők sokan lehettek, mert a Bundehes Ahura-Mazda és Zarathustra tekintélyét veté latba a 31-ik fejezetben, mely kizárólagosan e problémával foglalkozik.

A szent könyv e paragraphusa minden részletökben megerősíti a classicusok említett passusait, s tartalma főbb vonásaiban a következő: az emberek midőn Mashya és Mashyana kikeltek a földből, csak vízzel éltek, majd gyümölcsessel, tejjel és hússal, midőn pedig közeledik halálok, előbb abban hagyják a hús élvezetét, míg végül csak tejjel, gyümölcsessel és vízzel táplálkoznak. Az idők teljességében oly keveset fognak enni, hogy egy áldozati lakomától három napra jóllaknak, s utóbb csak vizet kívánnak, míg eljön Susius, midőn senkinek sem lesz táplálékra szüksége, és még sem fog senki meghalni.

A föltámadás Susius előjövetele után tíz évre fog megtörténni, és «mint mondatik, Zartust kérde Ahurat: «a szél által elfútt, a víz által elvitt test, hogyan fog újjá alkottatni? a halottak föltámadása hogyan fog lenni?» Ahura-Mazda terjedelmes válaszában utal nagy hatalmára, hiszen a világot semmiből teremté, úgymond, mennyivel könnyebb lesz tehát újjáalkotni azt a mi már egyszer meg volt!

Legelőször Gayô-meretan, azután Mashya és Mashyana kelnek új életre, majd a többi emberek, kétségtelenül halálozásuk sorrendjében, s ugyanazon helyen, hol lelköket kilehelték; az igazak és gonoszok együvé gyűlnek akkor, a föltámadottak megismerik egymást és mindenki látni fogja jó és rossz tetteit. — Végül a gonoszokat, kik épenúgy kiválnak, mint fekete bárányok a fehérek közül, elkülönítik az igazaktól, s megtartatván az ítélet a jók a paradicsomba mennek, hol három napig mennyei gyönyöröket élveznek, a gonoszok pedig poklokra taszítottván, három napig rémületes kinokat szenvednek, melyek a rövid időtartam daczára fölülmulják a gehenna tűzében eltöltött kilencezezer év fájdalmait.

A föltámadás nagy munkáját Çaoshyañc³ hajtja végre tizenöt nő és tizenöt férfi segítségével.

A végítéletet szörnyű napok előzik meg, a Gurzshehr csillag a földre zuhan, s a hegyek, a föld méhében lévő fémek megolvadván előntik az egész világot, mely rettenetes áron át kell gázolnia minden embernek, de míg az igazak nem szenvednek, — mintha langy meleg tejben járnának, — addig a gonoszok rémítő kinokat állanak ki, de kinjaiknak bére a megtisztulás, ha partra jutnak. Tovább ezeknek sem kell szenvedniök, együtt fognak lakni a jókkal az újjászületett földön, melyen

¹ «Egy akol egy pásztor».

² PLUTARCH: De Isid. et Osir. c. 47.

³ WINDISCHMANN: Zoroastrische Studien 231—260. l. u. a Mithra 73—87. l.; SPIEGEL: Eránische Alterthumskunde 158—167; és jast 19—89, 95 stb. Bundehes XXXI. fej. v. ö. WINDISCHMANN Zoroastrische Studien 113—117. l.

elsimulnak a hegyek, hogy téresebbé lévén, befogadhassa a megszámlálhatatlan tömeget és magasabbra is emelkedik, hogy közelebb legyen a paradicsomhoz.

Ekkor befejezi Ahura-Mazda a teremtést és Čaoshyańc a halottak ébredésért leölvén a Hadhayaos bikát nagy áldozatot mutat be, s ezen állat csontvelőjéből és a fehér haomából készül az örök életet adó ital, mely az embereket hathatatlanná teszi. Ezután megszűnik a földön minden szenvedés, gonoszság, örök tavasz uralkodik, örök boldogság, s hogy ezt többé semmi se zavarhassa meg, Ahuramazda megöli Agró-mayniust.

Spiegel szerint a zend eschatológiában két, hajdan teljesen különálló alap nézet foglaltatott össze.¹ Az első, hogy a vedák szerint az elhaltak a lelkei Yamához az ősatyához mennek, hogy örök boldogságban élve az istenekkel lakomázzanak.² Ez a perceptió csak a vedák tizedik könyvében, tehát már igen későn ölt alakot, de már a régebbi könyvek is ismerik a «pitaras = manes»-eket, az ősök tiszteletméltó szellemeit. Yama mythosát tehát bátran helyezhetjük esetleg a hindu cultus legkorábbi phásisába. — A hindu Yama pedig azonos a zend Yimával.

Az ősi népek nézetei a halál után a következő dolgokról igen homályosak, bizonytalanak voltak, a hinduknál szintén, s az első kifejlődés stádiumát csak akkor érték el, midőn a nagy népelválás már megtörtént. Kezdetben e nézetek abban culminálhattak, hogy a gonoszok létezése halálukkal végkép megszűnik, míg a jók tovább élnek, s ez a képzet lehetett Iran lakóinál is irányadó, s ezen föltevés következménye volt az, hogy a jók és rosszak haláluk után a činvat-hídjára vezetettvén azonnal megítéltetnek, s ott Mithra lép közbe, Azura-mazda könyörületéért.

A bundehes előadása szerint pedig a jutalom, helyesebben a föltámadással együtt járó igazság kiosztása a végítélet napján következik. — Ez a perceptió az eschatologia második része. És ez már sémi befolyás. A halottak megítéltetése, ha a činvat hidon történik is szintén idegen elem, s valószínűleg egyiptomi reáhatást kell sejtenuünk. A sémi ősz eschatologia szerint az elhunytak lelkei a sheol-ban tartózkodtak, örömtelen, rideg egyformaságban töltvén életök. — Egész eddig összeegyeztethetők az ária és sémita mythosok, föltételezhető a külön-külön fejlődés, de ezután a zend fölfogás annyira magán viseli a sémita befolyás jellegét, s kifejlődése is annyira ifjabb, hogy lehetlenség elfogadnunk a nézetet, mikép mindkét népnél önállóan alakult meg az, midőn tudjuk, hogy a sémiekek oly sűrű és szoros összeköttetésben voltak, Irán nagyhatalmú népével.

A zsidóknál a föltámadás mythosa már Kr. e. a VII-ik században megvolt, tehát századokkal előbb mint Perzsiából a legelső adat fönttartatott: «De fölélednek a te halottaid, az én megöltem föltámadnak — olvassuk Isaias prófétában. Serkenjetekek föl s mondjatok dicséretet, kik a porban laktok; mert a világosság harmata a te harmatod, de a szörnyek földét rombolásba rántod».³ És a babyloni fogságban írt Ezekiel könyvének egész 37-ik részét a föltámadásnak szenteli, s ezt összevetve a bundehes 31-ik fejezetével, bámulatos öszhangot találunk, úgy hogy majdnem azon merész állítást lehetne kockáztatnunk, mikép a zendkönyv eme részének szerzője előtt Ezekiel fejezete lebegett mintaképpül.

Így nem történhetett másképp, minthogy a világ végéről szóló zend mythos is a héber alapján keletkezvén, ennek mása: — «Lángoló tűz az én haragom — mondja Mózes a deuteronomiumban — és égni fog mind a pokol fenekéig; és megemésztí a földet termésével együtt; és a hegyek alapjait megégeti.»⁴ Épen így gondolkozott Péter apostol második levelének írója is mondván: »Az Úr napja úgy jön el mint a tolvaj; akkor az egek nagy robajjal elmúlnak, az elemek a hőség miatt elolvadnak, a föld pedig és a rajta lévő alkotmányok megégnék.»⁵ Mintha csak a bundehes olvasnók.

¹ SPIEGEL: Eránische Alterthumskunde II. 164. 1.

² MUIR: Sanscrit texts 5. k. 284. köv.

³ ISAIAS: 26. 19.

⁴ MÓZES: V. 32, 22.

⁵ PÉTER: II. 10.

Isaias próféta szintén rémületes végét jósol: «És szurokká változnak annak patakjai, és az ő pora kénkövé, és földe égő szurokká lesz.»¹ — A zend könyv szerint ugyanezen jelenségekkel következik be a világnak félt, rettegett catastrophája. A detailok azonban nincsenek oly gondosan és borzalmas részletességgel felsorolva mint a bibliában, de ez csak a perzsák, ridegebb, szárazabb szellemének s humanusabb, nem oly kizárólagos vallási fölfogásának kifolyása.

Lactantius a világ, tűz által való elpusztulásának tanát Hystaspes prófétától származónak mondja: «Hystaspes² enim quem superius nominavi descripta iniquitate sæculi hujus extremi, pios ac fideles a nocentibus segregatos ait cum fletu et gemitu extenturos esse ad cælum manus et imploratorios fidem Jovis; Jovem respecturum ad terram et auditurum voces hominum atque impios extincturum. Quæ omnia vera sunt, præter unum quod Jovem dixit illa facturum quæ Deus faciet.»³ Ugyancsak ő írja még a következőket is: «Histaspes quoque qui fuit medorum rex antiquissimus, ex quo omnis quoque nomen accepit qui nunc Hydaspes dicitur, admirabile somnium sub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatum iri ex orbe Imperium nomenque Romanum multo ante præfatus est quam illa Trojana gens conderetur.»⁴ Hasonlót említ Justinus is: «καὶ Σίβυλλα δὲ καὶ Ἰστάσπης γενήσεσθαι τῶν ψαρτῶν ἀνάλυσιν διὰ πυρὸς ἐφασαν»⁵ majd alább: «κατ' ἐνέργειαν δὲ τῶν φάτων δαιμόνων, θάνατος ὠρίσθη κατὰ τῶν τοῦ Ἰστάσπου ἢ Σιβύλλης ἢ τῶν προφητῶν βίβλους ἀναγιγνωσκόντων.»⁶

És ez a pont egyike a legfontosabbaknak, hol a zend eschetologia találkozik a kereszténységével. — Ugyanazon befolyás alatt fejlődött ki fővonaláiban mindkettő, a sémi bélyeget viseli magán a kereszténységé is. Tanai szerint a lelkek összegyűlnek a végső napon, midőn megszólalnak az angyalok harsonái, a testek kikelnek sírjaikból s a Megváltó megjelenik az atya jobbján ülve, mint Ahura-mazda, hogy megítélje az eleveneket és holtakat, a jók és gonoszok elválasztatnak egymástól, amazok mennybe jutnak, míg emezek a kegyelmet nem ismerő sémi tan szerint az örök kárhozatra. — Tűz által pusztul el a világ a kereszténység szerint is és az «ἐκπόρωσις»-t a Deuteronomium alapján már ismeri Justinus,⁷ és ugyancsak az Apologiában írja, hogy a keresztények az «ἐκπόρωσις»-t és nem a transformatiót vallják mint a stoicusok.⁸ Origenes szintén ily fölfogást táplál: «sic in consummatione mundi ab igne qui accedendus est, obscurabuntur etiam luminaria magna», s a világ pusztulását Sodoma és Gomorrhaéhoz hasonlítja.

És még tovább lehet fejtenünk az analogiákat. A zendföltámadás 57 év alatt történik. E szám a zend-theológiában szentség hírében áll, mert a zoroastrius alapszám összeadásának és szorzatának eredménye: $3+6 \times 9=57$, továbbá a három mysticus szám összege $7+10+40=57$, s a keresztény ősi tanok szerint a föltámadás 57 nap alatt történik, virágvasárnaptól pünkösdvasárnapig, . . . azt pedig nagyon jól tudjuk, hogy a bibliában a napok helyett akárhányszor éveket kell értenünk vagy megfordítva. Sajátságos véletlen, hogy az ítélet kimondásától a «beteljesedett» kiáltásig 57 óra telt el.

Mi lehetett tehát a «resurrectionis imago»? — Nézetem szerint a kenyér, melyet a mystnek nyújtottak, s a halhatatlanságot adó, az örök életre megváltó italt jelképező, helyettesítő víz, melynek edénye számtalan reliefen szerepel. Justinus a kenyeret «eucharistiának» mondja, s a keresztényeknél az eucharistia szintén a föltámadás symboluma, de egyszersmind biztosítéka, záloga is.

A test föltámadásának hite hozta létre azon temetkezési módot is, hogy a hullák lehetőleg *A temetkezés.* megtartassanak. Ezért a zsidók, keresztények, a phoeniciaiak, Sabazius és Mithra imádói, catacom-

¹ ISAIAS: 34, 9.

² Darius Hystaspes.

³ Lact. Div. Instit. VII. 18.

⁴ Lact. Div. Instit. VII. 15.

⁵ JUSTIN: Apologia I. 20.

⁶ JUSTIN: Apologia I. 44.

⁷ JUSTIN: Apologia I. 60.

⁸ JUSTIN: Apologia I. 7.

bákba temetkeztek, hol a sírok lakói majdnem föltétlen nyugalmat élvezhettek. Ily catacombák a római világbirodalomnak majdnem minden részében találhatók, s a szerencsés véletlen kutatásaim közben, talán engem is nyomaira vezet egy keresztény temetkező helynek, vagy olyannak, melyben Mithra jámbor hívei alusszák esőndes, örök álmukat.

Az eucharistia

Az eucharistia jelvénye a keresztényeknél a kenyér volt, melyet az úrvacsorát symbolisáló vagy ábrázoló képeken is föltalálunk \oplus vagy \oplus alakban. — Vajjon a sarmizegetusai nagy reliefen (90-ik sz.) a fatörzsön lévő hét babot nem az eucharistia jelképeül szolgáló szokott mamphuláknak kell tartanunk? Annál is inkább, mert e jelek sokkal későbbi eredetűek mint maga a relief, és csak úgy odavetvék. Meglátszik rajtuk, hogy valaki nagy hirtelenséggel, nehogy rajta kapják karczóla oda azokat. Hirtelenséggel, titkon nehogy bezáruljanak előtte a szentély kapui, előtte, ki épen úgy hitt Krisztusban, mint Mithrában, hogy a Tertullian által említett resurrectionis imagot azonosítá jámbor buzgalomban vagy mardosó kételeyei között a kereszténység legszentebb jelvényével a föltámadás zálogával.

A stigmák.

E föltevést megerősíteni látszik az is, hogy a 125-ik számú reliefen a Krisztus nevét symbolisáló keresztet hétszer találjuk fölvésve, és pedig \times alakban kétszer; \ast alakban ötször. A \times alakú jegy használata, már az első században divatban volt¹ a második alak pedig de Rossi szerint datálható tituluson legelőször a harmadik században fordul elő, s legkorábbi évszámunk 268, midőn ily kapcsolatban került elő:

BENE MERENTI IN \ast

majd ismét e századból a következő föliraton:

AVGVRINE IN DOM ET \ast ²

Ezen időt azonban messze megelőzőleg kellett közkeletűnek lennie, hogy eljuthatott Dáciáig, midőn itt a római hódítás az említett év után röviddel később megszűnt.

E symbolumnak egy Mithra reliefen való előfordulásán, tekintetbe véve a kereszténység akkori állapotát, nem lehet semmi okunk sem megütköznünk. Hiszen a pogányságnak az új valással való vegyülése, még e jelvény fölhasználásával is gyakori volt, így a keresztények sírkövére a D · M. reávése a symbolummal együtt, épen nem ritka. Dáciában is maradt fönn egy ily titulus Napocából,³ sőt egy potaissiai, Dianának szentelt fogadalmi kövön a crux gammata-t találjuk,⁴ holott ez istenségnek alig lehetett a kereszténységgel még a legtávolabb kapcsolata is.

Csalhatatlan bizonyítéka e kis emlék annak, hogy a provinciákban ugyanazon vallási chaos uralkodott mint Rómában, hogy Krisztus tanainak itt is valának hívei Sarmizegetusában, kik azonban még nem tudtak oly magasra emelkedni, hogy lelkök megszabadulhatott volna Mithra befolyától. — És épen e kölcsönös érintkezés volt az út, melyen az eszmék tisztultával a Sol Invictus hívei minden nagyobb lelki rázkódtatás nélkül mehettek át a kereszténység táborába.

A barlangban végzett mysteriumok tehát igen ártatlan természetűek, s így alaptalan nolai Paulinus gyanúsítása a következő versekben:

Quid quod et Invictum spelaea sub atra recondunt
Quæque tegunt tenebris, audent hic dicere Solem?
Quis colat occulte lucem, sidusque supernum
Celet in infernis nisi rerum causa malarum.⁵

¹ C. J. L. IV. (Inscriptiones parietariæ Pompeianæ 679. Tab. XVI. 2. 3. v. ö. Dr. Fr. X. Kraus: Das Spottercifix vom Palatin und ein neuentdecktes Graffito 11. l. V. ö. G. B. de Rossi: Bulletino di archeologia cristiana 1864. 71. l.

² De Rossi: Inscriptiones christianæ I. 10. sz. Roma Sotterranea II. k. 320.

³ C. J. L. III. 866.

⁴ Ephemeris epigr. IV. k. 62. l. 136. sz.

⁵ Muratorinál: Adversus paganos 703. l.

A véres áldozatok már a templomon kívül történtek, s a jámbor hívek szárnyasokat: csirkét, kacsát, libát, vagy emlősöket: búrányt, kecskét, bikát és talán disznót áldoztak,¹ melyeknek megmaradt részeit aztán a papok és hívek a szentélyben tartott közös lakomán fogyaszták el.²

De a cultus meghonosulásakor talán ember áldozatok is voltak a divatban, melyek ha csakugyan voltak, Hadrianus szigorú edictumára szűntek meg. Később azonban ismét történnék vallásos gyilkosságok a napisten szentélyében, legalább Aelius Lampridius főntartá Commodus Antoninusról, hogy Mithra mysteriumait ember áldozatokkal szennyezte be . . . «sacra Mithriaca homicidio vero polluit, quum illic aliquid ad speciem timoris vel dici vel fingi soleat».³ És a császár példája sok Mithra községet tévútra ragadhatott nyugaton is, bár nincsen egyetlen adatunk sem, melyből kétségtelen bizonyossággal megállapítható lenne, hogy Rómán kívül is — hol azok könnyen lehettek a császár szeszélyei — történtek ily vérengzések, sőt még az utolsó Antoninus fanatismusát megbélyegző Lampridius passusához is szó férne, izolált volta miatt.

Keleten más jellegűek lévén a vallási viszonyok, ott inkább föltételezhető, hogy a fanatizmus ily túlkapásokra vezetett. Photius⁴ beszéli, hogy Julian a hitehagyott idejében, György Alexandria püspöke, egy pusztuló félben lévő elhagyott görög templomban, hol a hellenek régebben Mithrát imádva férfiakat, asszonyokat, gyermekeket öltek le, hogy beleikből jósoljanak, építtetni akarván, hogy keresztény templommá alakítsa, a tisztogatással foglalkozó munkások, egy földalatti, különböző korú és nemű emberektől származó koponyák, és csontokkal telt üreget találtak, melyeket a meg gondolatlanok végig hordoztak a városban, gúnyolva és travestálva a napisten mysteriumait. — E tapasztaltan insultus rémítő következményeket vont maga után, mert a pogányok föllázadván, leöldösték a keresztényeket, megölik a püspököt is, és hulláját tevére kötvén a fanaticus tömeg egetverő ordítással hurczolta végig Nagy Sándor pompás metropolisának utcáin, majd tisztátalan állatokéival vegyítve elégető a püspök földi maradványait . . . «Γεώργιος δ' ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ναὸν Ἑλληνικὸν ἤδη κατηρειπώμενον ἐν ᾧ τὸ παλαιὸν οἱ Ἕλληνας τελετὰς ἐτέλουν τῷ Μίθρᾳ θύοντές τε ἄνδρας καὶ παῖδας καὶ γυναῖκας καὶ τοῖς σπλάγχθοις αὐτῶν μαντευόμενοι, τοῦτον ἀνακαθαίρειν ἐπεμελεῖτο ἐπὶ τῷ ἀνοικοδομησῆαι εὐκτῆριον ἀνακαθαίρομενον» δὲ εὔρηται πολλὰ κρᾶνια τῶν ἀνηρημένων, καὶ τῶν Χριστιανῶν οἱ ζήλωται ἐκπομπέοντες τὰ τῶν Ἑλλήνων μυστήρια εἰς γέλωτα τῷ δήμῳ καὶ χλευῶν τὰ κρᾶνια προσάγουσι.»⁵

Mithra hívei több csoportra, melyeket leghelyesebben fokozatoknak nevezhetünk valának *A fokozatok.* fölosztva. Ezeket leginkább állatok neveivel ruházták föl, mint azt már Tertullian adatából is sejtethetjük: «Sicut aridae et ardentis naturæ leones Mithra philosophantur», mondja a halhatatlan író⁶ Hieronymus világosabban ír, és megnevezi egyenkint a fokozatokat, a nélkül hogy megmondaná, vajjon a tényleges egymásután követi-e följegyzésében: «portentuosa simulera — olvassuk — quibus corax, nymphus (értsd cryphius) miles, leo, Perses, Helios Dromo (értsd Heliodromus) Pater initiantur.»⁷ Ezen állatnevek részben azokra emlékeztetnek bennünket, melyek a reliefeken föltüntetvék, részben még eddig ismeretlen szertartásokat és symbolumokat gyaníttatnak, s míg ezekre a nyomozások fényt nem derítenek, addig a fokozatokról e neveken kívül alig tudunk egyebet, és el kell fogadnunk Hieronymus egymásutánját is.

Az első fokozatba tartoztak tehát a hollók (coraces-κόρακες) a másodikba a cryphii (κρόφοι)

¹ Lásd alább TÉGLÁS GÁBOR meghatározásait. (Függelék.)

² Quattro monumenti Mitriaci rinvenuti sull' Esquilino. C. VISCONTI: Bulletino della commissione archeologica municipale 1875. 243. l.

³ LAMPRIIDIUS: Commod. 9.

⁴ Bibl. 285, 483. l.; B. ed. BEKKER.

⁵ V. ö. Chronic. Pasch. I. k. 546. l., bonni kiadás; Socrates H. E. III. 2. Sozomenus V. 7.; Philostorgius VII, 2.

⁶ TERTULLIAN: Adv, Marc. I. 13.

⁷ Ad Lætam ep. 10, 7.

a titkosak vagy titokzatosak, kiknek valószínűleg titkos istenségek képeit mutatták (τῶν θεῶν κρυφίων) majd következtek a katonák vagy harcosok milites (ecclesia militans), kiknek a barlangban kardot és koszorút nyujtának, melyet a beavatáson lévő myst fejére tevén ismét levett mondván: «Mithra az én koronám» és többé sohasem tett homlokára koszorút: «Erubescite commilitones eius (Christi) — írja Tertullian idevonatkozólag — jam non ab ipso iudicandi, sed ab aliquo Mithræ milite, qui cum initiatur in spelæo, in castris vero tenebrarum coronam interposito gladio sibi oblatam, quasi mimum martyrii, dehinc capiti suo accomodatam monetur obvia manu e capite pellere, et in humerum, si forte transferre, dicens Mithra esse coronam suam. Atque exinde nunquam coronatur, idque in signum habet ad probationem sui, sicubi temptatus fuerit de sacramento statimque creditur Mithræ miles si dejecerit coronam, si eam in deo suo esse dixerit.»¹ Tertullian eme szavai kétségbe vonhatatlan bizonyítékai annak, hogy Mithra hívei között számos keresztény volt, különben nem intézné intelmét egyenesen ezekhez, s nem fenyegetné őket, hogy Mithra egy katonája fog itélni fölöttök és nem Krisztus. Ezután az oroszlánok fokozatába avattattak be, férfiak mint nők, (leones — λεῖαι, λεοντικά) s ez alkalommal a beavattottak nyelvét és kezeit mézzel mossák meg a papok intvén őket, hogy tartsák távol magokat minden rossztól, gonosztól, tisztátalantól . . . «Ὅταν μὲν οὖν τοῖς τὰ λεοντικά μωουμένοις εἰς τὰς χεῖρας ἀνθ' ὕδατος μέλι νίψασθαι ἐγγέωσι καθαρὰς ἔχειν τὰς χεῖρας παραγγέλλουσι ἀπὸ παντὸς λυπηροῦ καὶ βλαπτικοῦ καὶ μωσαροῦ· καὶ ὡς μύστη καθαρικοῦ ὄντος τοῦ πυρὸς οἰκεία νίπτρα προσάγουσι παραιτησάμενοι τὸ ὕδωρ ὡς πολεμοῦν τῷ πυρὶ· καθαίρουσι δὲ καὶ τὴν γλῶσσαν τῷ μέλιτι ἀπὸ παντὸς ἀμαρτωλοῦ.»² Majd a gradus Persicus következett, utóbb a Heliodromus és végül az atyák — (Pater — πατρικά), s e név valószínűleg Mithra «pater» attributumának æquivalense. Az atyákat sasoknak, sólyomoknak is nevezték (ἀετοὶ καὶ ἰερακες)³ kétségtelenül ez állatoknak éles, a nap sugaraival daczolni merő tekintete, és vakmerő, utolérhetetlen magasba törő röptére czélozván.

E fokozatok mindegyike külön szervezettel birt, és egymásnak, a kisebbek a nagyobbaknak alá voltak rendelve, de együtt mégis hierarchicus egészet képeztek. Mindegyiknek élén külön előjáró van, kiket a föliratok többször megemlítenek, a hierarchia élén pedig a Pater Patrum Dei Solis Invicti Mithræ, vagy rövidebben: Pater Patratus állott. E rangot a legmagasabb fokozatú hívek közül kétségtelenül az viselte, kit a közbizalom megtisztelt. A patres voltak egyuttal a papok is, és a pater patratus vezeté a szertartásokat,⁴ míg a többiek segédkeztek neki. A papok bár sohasem vétettek föl a sacerdotis publici populi Romani közé, mégis viselték, a sacerdos nevet, mint azt számtalan titulus bizonyítja, míg velök szemben az alsóbb fokozatbelieket egyszerűen testvéreknek «fratres» nevezték.

A hét fokozatot a katonák — milites — kivételével föliratilag is ki lehet mutatnunk.

Az avatások.

Hogy valakit a fokozatok legelsejébe is fölvegyenek, arra ki kellett állania valamennyi próbát, s aztán az illető vallásos életének megfelelően emelkedhetett a hierarchia lépcsőin, s midőn a jámbor hívő a legmagasabb polczra jutott, esküt kelle tennie, hogy soha más mysteriumokba nem avattatja magát és hí marad örökre Mithrához. De ezt a fogadalmat, különösen a későbbi századokban igen gyakran megszegték.

Az egyes fokozatokba való átlépés vagy áttétel, mindig nagy ünnepélyességekkel történt, melyekre érdekes világot vetnek az alábbi föliratok.

E titulusok szerint a fokozatokban való haladásnál a pater patratus vagy pater patrum végzi a legfőbb teendőket, s a cerimoniaiánál a pater sacrorum assistál neki:⁴

¹ TERTULLIAN: de corona c. 15.

² PORPHYR: de antr. Nymph. c. 15.

³ PORPHYR: de Abstin. IV. 16.

⁴ C. J. L. II. 2705.

I.

CONSTANTIO · VIII · ET · IULIANO · II · CONS_s Kr. u. 357.
 NONIVS · VICTOR · OLYMPIVS · V · C · P · P
 ET · AVR · VICTOR · AVGENTIVS · V · C · P
 TRADIDERVNT · LEONTICA · III · IDVS
 5 AVG · FELIC
 ALIA · TRADIDERVNT · CONS · SVPRAS
 XVII · KAL · OCT · FELIC

II.

DATIANO · ET · CEREALE · CONS Kr. u. 358.
 NONIVS · VICTOR · OLYMPIVS · V · C · P · P · et
 AVR · VICTOR · AVGENTIVS · V · C · P
 TRADIDERVNT · PERSICA · PRI · NON · APRIL
 5 FEL
 CONS · SS · TRADIDERVNT · HÆLIACA
 XVI · KAL · MAI · FELIC

III.

DATIANO · ET · CEREALE · CONSS Kr. u. 358.
 NONIVS · VICTOR · OLYMPIVS · V · C · P · P
 ET · AVR · VICTOR · AVGENTIVS · V · C
 TRADIDERVNT · PATRICA · XIII · K · MAI · FELIC
 5 CONS · SS · OSTENDERVNT · CRYFIOS
 VIII · KAJ · MAI · FELIC

IV.

DATIANO · ET · CEREALE · CONS_s Kr. u. 358.
 NONIVS · VICTOR · OLYMPIVS · V · C · P · P
 ET · AVR · VICTOR · AVGENTIVS · V · C · P
 TRADIDERVNT · LEONTICA · xxi(?) KAL · APRIL
 5 FELIC

V.

EVSEBIO · et HypATIO · CONS Kr. u. 359.
 NONIVS · VICTOR · OLYMPIVS · V · C
 ET · AVR · VICTOR · AVGENTIVS · V · C
 TRADIDERVNT · LEONTICA · V · IDVS
 5 MARTIAS · FEL

VI.

MAMERTINO · ET · NEBITTA · CONS_{ss} Kr. u. 362.
 NONIVS · VICTOR · OLYMPIVS · V · C · p · p
 ET · AVR · VICTOR · AVGENTIVS · V · C · p
 TRADIDERVNT · LEONTICA
 5 KAL · APR · FELIC
 ALLA TRADIDERVNT · CON · SS
 VI IDVS · APR · FELIC · LEONT
 CONS · SS · TRADIDERVNT
 CHRYFIOS · VI · IDV · APR · FELIC
 S

VII.

D · D · N · N · VALENTE · V · ET · VALENTINIANO Kr. u. 376.
 IVNIOR · PRIMVM · AVGG · VI · IDVS · APRIL
 TRADIDIT · HIEROCORACICA · AVR · VICTOR
 AVGENTIVS · V · C · P · P · FILIO · SVO · EMILIANO
 5 CORFONI · OLYMPIO · C · P · ANNO · TRICENSIMO
 ACCEPTIIONIS · SVAE · FELIC

A mellékelt táblázat áttekinthetőbbé teszi az ünnepélyeket.

H ó	VIII. Constantius és II. Julianus cons. 357.	Datianus és Cerealis cons. 358.	Eusebius és Hypatius cons. 359.	Mamertinus és Nebitta cons. 362.	Valens és Valentinianus augg. 376.
Márczius			11. Leontica		
Aprilis		4. Persica 16. Hæliaca 19. Patrica ? Leontica 24. Cryphios		1. Leontica 8. Hæliaca 8. Leontica 8. Cryphios	3. Hierocaracica
Augusztus	10. Leontica				
Szeptember	15. Hæliaca				

Tehát a 357—376-ig terjedő időszakban április voltak leginkább az avatások, s csak egy-egy esetben márczius, augusztus és szeptemberben.²

A 357—362-ig terjedő titulusokon Nonius Victor Olympius szerepel mint pater patrum, fia pedig Aurelius Victor Augustinus mint pater sacrorum, míg a legutolsó 376-ból származó föliraton ez utóbbit találjuk pater patratusként említve, midőn fiát az atyai büszkeséggel puer clarissimusnak nevezett tizenhárom éves Aemilianus Corfonius Olympiust, Nonius Victor Olympius unokáját a hollók (coraces) közé bevezeti. A próbák tehát a negyedik században már csak névlegesek voltak, mert gyermekek is kiállhaták azokat.

A barlangot, melyből e föliratok származnak, a kereszténységnek államvallássá történt proclamatiója után elhagyván, romladozni engedék, s csak midőn a genialis Julianus befolyása érezhetővé válik, és a pogányság éledezni kezd nyiták meg újra, saját költségén építve föl azt Nonius Victor Olympius, nem minden keserűség nélkül említve, hogy Róma pénzét nem vevé igénybe a nagy munkánál.

T T	Olim Victor avus caelo devotus et astris	A A
A A	Regali sumptu Phoebelia templa locavit	V V
M M	Hunc superat pietate nepos, cui nomen avitum est:	G G
E E	Antra facit, sumptusque tuos nec Roma requirit.	E E
S S	Dauna piis meliora lucro: quis ditior illo est	N N
I I	Qui cum caelicolis parcus bona dividit heres?	T T
I I		I I
		I I ²

Az ünnepélyek.

S a mint Rómában történt, valószínűleg úgy volt a vidéken Sarmizegetusában is, talán kevesebb pompával, de ugyanazon jellegű ünnepélyességekkel, cerimoniákkal, látványosságokkal.

A mystek beavatások alkalmával symbolicus jelentőségű ruhákat viseltek, mint a coracikba fölvettek hollót ábrázoló costumeöt, a leonticák részesei oroszlán alakot öltének³ a cryphiusok pedig Turre szerint, kit valószínűleg a hasonhangzás vezetett félre, a griff madarakat utánzák külsejükben. A többi fokozatok ünnepi toilettejéről nincsen tudomásom, de valószínűleg ezeknek is megvoltak, hogy úgy mondjam egyenruháik, s Halicarnasseus talán ezekről beszél, midőn mondja, hogy szőrös, «scortea»-nak nevezett, tunicát viseltek, és virágból font köpenyeket, a kik pedig satyreket ábrázoltak kecskebőrökbe burkolóznak, s fejükre sörte parókát tevének.⁴

A szentélyben történő isteni szolgálaton ilyen ruhában alig jelent meg valaki, legalább ezt látszanak bizonyítani a reliefek, melyeken a papok és mystek, a bikaölő Mithráéval egyenlő öltözetet viselnek. A külsőségek csak a tömegnek szólottak, midőn a barlangon kívül tartának ünnepélyességeket, midőn Mithrát a papok és szolgálak nagy serege körülhordozá a városban, a hívek nagyobb épülésére. Ilyen ünnepélyeket kétségtelenül tartának Sarmizegetusában is, mert a nagy terjedelmű barlang, a tömérdek relief arra vall, hogy a hitközség népes volt és gazdag. S egy nagyobb relief a mint technikai kiviteléből következhet, épen a körülhordásra volt szánva, és négy ember, alkalmas fa vagy vasszerkezettel könnyen vihette vállon vagy kézben, s egy hasonló kisebb, melyet talán a pap úgy tartott mint a szentségtartót a mostani körmenetek alkalmával a pontificáló.

Sarmizegetusában érdekes látvány lehetett az ily körmenet. A pompás kilátást nyújtó domboldalon fekvő templom körül sokféle bámuló gyűlhetett össze, durva, izléstelen öltözetű dákok, csinos, finom görögök, középsős, komor rómaiak, karcsú barna syrek, szenvedélyes napégetett arcú arabok, roszhírű commagenusok, barna vékony egyptomiak stb., kik mindannyian kíváncsian, s nagyon vegyes érzelmekkel nézegethették a furcsa menet rendezkedését, megindulását, bár a papok éneklése,

¹ C. J. L. VI. 749—754.

² C. J. L. VI. u. o.

³ PORPHYR: de abstinent. IV. 16.

⁴ Halicarnasseus VII. k. 477. l.

a costumeöket viselőik ugrándoazása, lármája, melylyel gyakran a legvadabb extasisba hozhaták magokat, a sipok, harsonák, csengők, csörgők, czintányérok, féldobok melódiátlan összevissza hangzása, nem mindenkire gyakorolhatott épületes benyomást. Sokan undorral fordulhattak el e valóságos comœdiától, míg mások vallási fogalmaik zavartsága és sekélységében talán vágyva vágytak közéjük, hogy lelkek nyugalmát biztosíthassák s üdvét megszerezzék. Az intelligentia Sarmizegetusában is megvetéssel gondolhatott ez utczai ünnepekre, a keresztények pedig itt épen úgy kárhoztaták, mint a birodalom minden részében. A keresztények közönséges bohócoknak nézték őket: «Barba (olv. barbare) Sacerdos Mithræ et collusor, Solem tantum coles Mithram locorum mysticorum illuminatorem — írja Archælaus Mesopotamia tudós püspöke, Manessel való disputatiójában — ut opinaris et conscium, hoc est quod apud eos Ludes (olv. ludus v. ludius) et tanquam elegans Mimus perages mysteria.»*

E látványosságok a III. és IV-ik században minden évben ismétlődnek, s különös ünnepélyességet és pompát fejtének ki, a téli napéjegyen idején, melyet Julius Cæsar deczember 25-ikére tett, mely a nap s a nappal azonosított Mithra születés napja is, azon mythologiai perceptiónak megfelelően, hogy a nap tavasszal virágzó gyermek, nyáron és ősszel hatalmas férfi, míg télen törékeny összehulló agg, ki minden évben ujjászületik. — S ezért találjuk a római naptárban deczember 25-ikére e jegyzést: Natalis Solis Invicti, és ezzel kapcsolatban egy, valószínűleg Nagy Konstantin idejében készült kalendáriomban pedig:

VIII. KAL. IAN. N. INVICTI. CM · XXIII.

tehát deczember 25 én a legyőzhetetlen születésnapja, circusi játékok és huszonnégyszáz futtatás. Ezt megerősíti Julián császár is negyedik beszédjében mondván: «Kevéssel a Saturnusnak szentelt utolsó hónap vége s az új év kezdete előtt, fontos játékokat ünneplünk a nap tiszteletére, s ezeket a legyőzhetetlen napnak szentelteknek mondjuk.»

A kereszténység államvallássá decretáltatván a Megváltó születés napjának, megtartá deczember 25-ikét, a legalkalmasabb napot, megmaradtak a circusi játékok is, meg a futtatások, de többé nem a Sol Invictus Mithra, hanem a császár tiszteletére, mint azt Corippusnak Justinusra írt dicséretében olvassuk:

«Hunc veterum primi ritum non rite colentes
Esse Deum Solem recta non mente putantes,
Sed factor Solis postquam sub Sole videri
Se voluit, formamque Deus de Virgine sumpsit
Humani generis, tunc munere Solis adempto
Principibus delatus honor, mundusque Latinis
Et jocunda nove Circensia gaudia Rome.»

A császári decretumok megváltoztatták a külsőt, de nem változtathaták meg a tömeg hitét, meggyőződését, megrögzött szokásait, s az a circusi látványosságokban továbbra is a nap tiszteletére vett részt, továbbra is tódult a tarka körmenetekre, melyeken azelőtt Mithra szobrát hordozák az egész városban. A szent atyákat ez teljesen kihozta sodrúkból, úgy hogy Sz. Ágoston 265-ik beszédjében, melyet Cæsariusnak tulajdonítanak, így fakad ki: «Ha megtudjátok, hogy némelyek azon alávaló gyalázatosságokat mint őzek és bakok gyakorolják, úgy a legkeményebben büntessétek őket, hogy megbánják mikép szentségtelen dolgot követtek el.» Cæsarius pedig 129-ik beszédjének függelékében ezeket mondja nagy haragjában: «Melyik okos ember hinné el, hogy vannak józan eszű emberek, kik bakokat ábrázolnak, s vadállatok alakjait veszik föl? Némelyek állatbőrökbe öltöznek, mások azoknak fejét teszik föl, s örülnek és örvendeznek, hogy állatokat ábrázolván nem látszanak embereknek.» Pedig bizony nagyon sok okos ember vett részt azokban, a conciliumok minden tilta-

* Laurentius Zacagnius kiadása 63. l.

kozása daczára, melyek nagyon jól tudák, hogy ez ünnepélyek, Mithra, a nép, a tömeg előtt még mindig igen kedvelt mysteriumainak maradványai.

E mysteriumok a IV-ik században már annyira telítvék keresztény elemekkel, hogy Sz. Ágoston följegyezheti, mikép a mithriacusok fogadalmak és esküikben még Krisztus nevét is említik, sőt még azt is mondják, hogy Pileatus (= Mithra) maga a Krisztus; de viszont is így volt, például a catacombáknak Krisztus születését föltüntető képein a csillag által a gyermekhez vezetett bölcsüket, egészen úgy öltözteték a keresztény művészek mint Mithrát és Mithra fáklyásait; phrygiai sipkát tesznek fejökre; törzseiket ugyanolyan tunica födi, s lábszáraikon bő nadrág. De még az ajándékok is azonosak a Mithrának adni szokottakkal.¹

Ily körülmények között a keresztény atyák nagy szükségét érezhették a deczember 25-ike igazolásának. Szent Ambrus tizedik beszédjének elején következőleg teszi ezt: «Némileg joggal mondja a nép a szent napot az Úr születését az új napnak, megerősítvén ezt annak tekintélyével is, hogy a zsidók és pogányok, megegyeznek e kifejezésben, melyet mi örömmel fogadunk, mert a Megváltó születése által, nemcsak az emberi nem üdve, hanem a nap tisztasága is megújul.» De hiába, Nagy Leo szerint a keresztények is jobban örvendtek a nap megújulásának (Novi Solis-Ortu) mint Krisztus születésének, «mert még mindig a pogányság esztelen tévedéseiben leledzenek». Hiába való volt Chrysostomus fáradsága is, midőn így írt Sz. Lukácshoz intézett, állítólag apocryph homiliájában: «Azt a legyőzhetetlen születés napjának is nevezik, de ki olyan legyőzhetetlen mint a mi Urunk, ki a halált leverte és meggyőzte? Mivel pedig azt a nap születésének nevezik; ő az igazság napja, melyről Malachiás próféta mondja: nektek pedig, kik az én nevémet féltitek, föltámad az igazság napja, üdvözlés van az ő szárnyai alatt» . . .²

És vajjon nem ezen karácsonyi ünnepélyességeknek, és mindenféle állat alakok körmene-
tének a Balkán félszigetről származó másfélezer éves maradványa az erdélyi oláhok azon szokása, hogy karácsonykor (ó-naptár szerint) cärbu-nak nevezett mindenféle állat alakok futkároznak az utcákon, csengetyű, dob, hegedűszo kísérettel.

A bikaölés.

Ezzel áttérhetünk a reliefek főcselekményének magyarázatára föllállított hypothesisek ismertetésére.

A magyarázó, két csoportra oszlanak: az egyik rész áldozatot lát a cselekményben, s ezeknek száma jelentékenyen nagyobb, míg a másik csak egyszerű bikaölést, vagy a bika fölött nyert győzelmet talál az actióban. — A legkiválóbb interpretálók: Zoega, Weleker, Creuzer, Lajard, Stark, és Wolff stb.

Zoega.

Zoega a Mithra által bemutatott áldozatot, mivel Ormuzd és hívei a parsiknak mindenek fölött kedvenc állaton a kutyán kívül, melyet a haldoklókhöz szoktak vinni, hogy fölfogja utolsó lehelletüket, ott van még Ahrimánnak kígyója is, azt Ormuzd és egyúttal Ahrimánnak is szenteltnek tartja. — Ezen ellentétre utalnak a fáklyások is, kik közül a jobb oldalon lévő Ormuzd, a baloldali pedig Ahrimán híve. E kettős természetű áldozathoz, mely votiv és averruncális egyszerre a Plutarch által említett két zoroastrius áldozatnak megfelelően igen jó hozzá illik a hely is, a barlang torka, hol leggyakrabban történik. E barlang Ormuzd fénye és Ahrimán sötétsége közt oszlik meg, s ugyancsak itt vannak a nap és éj personificatiói a sol és luna protomák is. Az állatok közül, melyek a csoportozaton láthatók, még egy van Ahrimánnak szentelve a scorpio, s ott van még a holló is, mely a mágusok mythológiájában idegen lévén, valószínűleg a gonosz istenség ellen megvédő erdei galamb — Wareschia-nak görög utánképzése s ezen combinatióból könnyen elképzelhető mindkét állatnak czélja; a scorpio a bika nemző részeit szorítja össze, hogy megszerezhesse életmagvát, míg Wareschia a kedvező pillanatot várja, hogy azt az égbe vihesse.

¹ Roma Subterranea: t. I. p. 295, 327, 617, 587; t. II. p. 117.

² Velencei latin kiadás: 1583. II. rész 432. l.; Malachiás 4, 2.

Befolyást gyakorolhatott — írja — a cselekmény compositiójára az ösbika «Kajomorts» tárgyának, vagy némelyek szerint atyjának kimulta is. És hosszú ideig ezt az eseményt tartá a főcselekmény tárgyának, s csak azért tért el e fölfogástól, mert igen nehéz volt annak bebizonyítása. Miután Ahrimán — folytatja tovább — a mérges, csúszó, mászó állatokat megteremté, mondja a pehlvi cosmogonia, megtámadta a Kajomortsot és az ösbikát, a két legnagyobb gonosz szellemet Verin és Bostshap-ot küldvén ellenök. Kajomortsot az izedek megmenték, de a bika elesett. Ekkor a jó szellemek a bika magvát a mennybe vívén a holdra bízák, mely ezért az Avestában sokszor a bika magva megőrzőjének is mondatik. — A bika magvából — megtisztulván a hold fényétől, Ormuzd később egy bikát és tehenet alkotott, melyektől a szarvasmarhák és összes, az embereknek hasznos állatok származnak; csontvelejéből, farkából pedig ötvenötféle magtermelő növény, és tizenkét vagy tizenötféle fa. — És valóban a bika farka gyakran végződik kalászokban, s a cselekménytől jobbra mint balra ott vannak a fák is. — De ezen mondásban Mithrának nincsen szerepe, s miképen legyen hihető úgy mond, bármennyi átalakuláson mentek is át a perzsa mysteriumok a görögök és rómaiak között, hogy ezek annyira eltérjenek az eredeti fölfogástól, mikép Mithrát az izedek legjobbját, legtisztábbját, Bostshappal Ahrimán szolgájával tévesszék össze? Zoega nem talál tehát okot, hogy a bika vérére «*ναμα σεβησιον*» «tisztelretelmőt nedv» ne nevezze, mint az emlékek teszik, ha az csak engesztelő áldozatnak tekintetett. — De ha ez későbbi, csak a cselekményhez fűzött tévhitnek minősítetik, és továbbá, hogyha föltételezhető, mikép Mithra, ki mint termékenyítő magasztaltatik, a teremtés munkájának előmozdítására megölje a bikát, hogy ennek hullájából növények és állatok keletkezzenek, úgy keresve sem volna található alkalmasabb monda mint ez, a reliefek magyarázatára, de mégis hihetőbbnek látszik, hogy a domborműveken áldozat van föltüntetve, mely utóbb a fölhozott mondából vett, s a görögök és rómaiak eszméjének, hogy Mithra a nap, megfelelően módosított motívumokkal vegyült.¹

Eddig Zoega. Tévedései az első pillanatra észrevehetőek, s közöttök nem a legkisebb, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja mikép a reliefek magyarázata közben, többé nem tiszta iráni, hanem görög vagy római symbolikával van dolgunk, melyet csak erőszakosan lehet az iráni tanokra fektetni, vagy azoknak segélyével deriválni.

A főcselekmény compositiója a görög szellem kifolyása, s ha a királýsirok faragványai voltak is a prototypok, a szörnyetegekkel való küzdelmet értem, a cselekmény részesei, föltétlenül a görög és római tanoknak megfelelően alkalmaztatnak, mert a Lajard által egyesített keleti emlékeken, hiába keressük a kigyót, scorpiót, — Ahrimán teremtményeit, a hollót, melyről maga Zoega is megjegyzi, hogy idegen a mágusok mythológiájában. A sol és lunaprotoma előképet sem találjuk meg, még kevésbé a fáklyásokéit, melyek magok is Mithrát ábrázolják a görög és római perceptióknak megfelelően.

Az áldozatnak kettős természetűvé tétele pedig homlokegyenest ellenkezik az iráni fölfogással, gyakorlattal. Az Avesta csak Ahura-mazdának, vagy helyesebben a bonum principiumnak bemutatandó áldozatot engedélyez, míg Ahrimán ellen csak ördögüzési és ahhoz hasonló szertartások és varázsimák elmondását, gyakorlását ajánlja és teszi kötelességgé, de semmi esetre sem áldozat bemutatást, mert az egyértelmű volna az Ahrimán kezébe volna jutással. — Votiv és avveruncalis áldozatról szó sem lehet, hiszen maga Plutarch is, kire Zoega támaszkodik, csak annyit mond, hogy Zoroaster tanítá mikép Horomazeshez köszönő áldozattal és imával járuljanak, míg Ahrimán ellen sötét és visszataszítóval éljenek . . . «*ἐδίδαξε δὲ τῶ μὲν εὐκατα θύειν καὶ χαριστήρια, τῶ δ' ἀποτρόπαια καὶ σκυθρωπά,*² s feledi, hogy a görög író, a görögök gyakorlatát, kik egyformán áldoztak az olympusiak mint alvilágiaknak, tartá szem előtt, midőn e szavakat leírta. És hasonlóan nem lehet szó a Mithra

¹ ZOEGA: Abhandlungen 121—124. l.

² PLUTARCH: Isis et Osiris 46 c.

által bemutatott áldozatról sem, annál kevésbé olyanról, mely barlangban mutattatott volna be. Ez homlokegyenest ellenkeznék a világosságot, napfényt kedvelő, minden mysticismustól idegen zoroastrismussal.

Továbbá az ősember és ősbikáról szóló mondába is csúsztak be tévedések.

Az ősember az Avestában (gayomard) gyakran említetik együtt az ősbikával.¹

Gayomard tizenöt éves ifjú volt, pompás de rettenetes testalkatú, kitől Ahrimán félt, rettegett, bár megölni vágyott. Ahrimán e félelme az irás szavai szerint 3000 évig tart, mely idő alatt *dæmonjai*, egy pillanatra sem szünek meg, harcra buzdítani őt. A három ezer év leteltével, midőn bolygónk a mérleg jegyébe jutott, Ahrimán befolyása érezhetővé válik mindenhol, s ekkor előlép, a tisztátalanság istentelen *geniusa* és buzdítja, ingerli a rossz szellemet Ahura-mazda ellen, s Ahrimán neki bátorodván fölveszi a keztyűt Gáhit bizva meg Gayomard megölésével, s harci lelkesedésben, örömeiben megcsókolja őt és egy tizenöt éves ifjú külsejével jutalmazza. Gáhi örömprepesve indul az egyenetlen harcba. A küzdelem eredményéről hallgatnak forrásaink, de valószínűleg ez is oly sikertelenül végződik, mint Boschasp (Busyaçta) és Astuiad támadása, mert Gayomard, elérkezvén az idők teljessége, meghal, hogy úgy mondjam természetes halállal, Ahrimán megjelenté után harmincz évvel, s haldokolva mondá, hogy magvából teremtesse az emberek. Ez megtörtént. Vele együtt halt az ősbika is, de ez Ahrimán híveinek csapásai alatt, és szelleme a szarvasmarhák védnöke lesz,² míg testéből, ötvenötféle gabonafaj és tizenötféle egyéb hasznos növény keletkezik, magvából pedig, mely a holdnak adatott át tisztulásra, egypár szarvasmarhát teremt Ahura-mazda a kétszázhetvenkét haszon állat őseit.³

E mondában Mithrának nem jutott semmi szerep, csak folytatásában fordul elő, hónapja és a neki szentelt nap, a mely körülmény már eléggé igazolja, hogy a monda késői eredetű, a naptár megismerése után keletkezett, s valószínűleg idegen származású is, mert ősi mondákba, tudva hogy Iránban a szarvasmarha tenyésztés, mily hálátlan vállalat, alig kerülhetett be oly perceptió, hogy az ember együtt teremtett vagy jött létre az ősbikával. — A monda valószínűleg keletről indulva ki honosult meg Iránban, mert a szentkönyvben sehohsem találjuk azt teljesen földolgozva, úgy hogy a mohamedán írókat Firdozit és Hamzát kell segítségül hívnunk, s hozzájárul még az is, hogy a görög és latin világ, e mondat a legtávolabbról sem ismeri, hiszen Iránban is alig lehetett az általános, és a cosmogoniának kiegészítő része. Így a reliefeken sem veheték a compositió alapjául, annál inkább nem, mert így oly cselekményt jelenítettek volna, mely homlokegyenest ellenkezik a cultus lényegével, s egyáltalán a zoroastrismus bonum principiumával. Az meg épen nem föltételezhető, hogy Boschasp és Astuiad vagy Gáhi substituáltatott volna Mithrával, mert ily mythos transformationának még lehetősége is ki van zárva, Mithra főntartó, termékenyítő s nem romboló istenség lévén. A nyugotiak sem alapíthaták e mythosra tehát a reliefek repræsentatióját, — s nem tekinték azt áldozatnak sem, — a sok classicus adat között csak található volna ez esetben egy positivumot tartalmazó följegyzés, vagy legalább sejtetés. — Teljesen más jelentőséget tulajdonítanak annak, s így aztán eszik Zoega interpretatiójának azon része is, hogy a Lajard LXXV-ik tábláján közölt reliefen, a bika törzsén lévő fölirat «Nama Sebesio» tiszteletreméltó nedvet jelentene, s ezzel a bikaölésnek engesztelő áldozattá való minősítése. E fölirat egyik legkiválóbb orientalistánk nézete szerint, Sabaziusra vonatkozik, s ha ez áll, úgy nem a repræsentatió jelentőségét illusztráló, hanem az istenségek cumulatióját bizonyító, igen késői titulussal van dolgunk. Mithráról továbbá egyetlen adatot sem birunk, melyből következhető volna, hogy a bikát megölje, bár csak azért, hogy termékenyítsen, s így áldozzon, áldozzon Ahura-mazdának, kit nyugoton a tömeg nem ismer, kinek neve

¹ Yc. XIV, 18; XXVI 14, 33, LVII, 63; Visp. XXIV 3, Yt 13, 86, 87.

² Yc. 29; Bund 4.

³ V. ö. WINDISCHMANN: Mithra 73 kv.; Zoroastrische Studien 212. köv.

a cultus emlékein egyetlen egyszer sem fordul elő, de nem is fordulhat, mert Mithrát egyetlen istennek tekintvén, nem rendelheték alá más istenségnek, s ezzel más jelentőséget kell tulajdonítanunk a Zoega által Wareschianak nevezett hollónak is, melyet Varadsannal-bagolylyal téveszt össze, melynek azonban sohasem hivatása a testből távozó szellem, vagy az állat utolsó lehelletének fölfogása.

Zoegát, iratainak német kiadója szintén czáfolja, visszautasítván a föltevést, hogy a representatio eredeti jelentménye áldozat volna, s ha az a császárok idejében valósággal annak tekintetett, úgy ez csak nyugoti hamisítás, mely önkénytelenül támadt, midőn a representatio a folytonos kibővítések által határozatlanná vált, és ő maga a representatio tárgyának az anyagot mondja, mely télen át megmervülvén az erjedésben új élet magvát készíti elő.¹ Sajnos, hogy nem találunk egyetlen, bármily távoleső indiciumot sem, melyre e definitiót alapíthatnák, ezért mulasztá el a nagy tudós is az indokolást.

Creuzer² a representatiót bikaáldozatnak nevezi, de nézetének indokolását szintén elfeledi, majd báró Hammert idézi, elfogadván definitióját, mely szerint «a bika föláldozása egyszersmind véres áldozat, Mithrától a közvetítőnek, mely az istennek kiengeszteléseért, az emberekért, s az ahrimáni eredő bűn megsemmisítéseért mutattatik be.»³ E definitióval teljesen idegen elemet interpolál fölfogásába, s végül halomra dönti az egészket önmaga, midőn így ír: «Az ifjú, ki törével a bikát megöli nem más . . . mint a szántóvető, ki leigázza a földet, szántja, s gabona termelésre kényszeríti.» Majd így folytatja: a perzsák Mithrát s az áldozatot többféleképen képzeltek. Legelőbb a perzsa őshegy Albord fia volt, ő az egész földet átjáró, átégető, kőből kipattanó szikra. A barlang szájában megölt bika pedig maga a föld, melyet a nagy Dschemschid, mint a személyesített napév az arany karddal ketté vág, vagy magasabb szempontból, mint Porphyriusban olvasható: a bika a csirát magában rejtő anyag, a férfinek gondolt Mithra az ő megnyitója, ki a megtermékenyített vizek mélyét demiurgice megbontja. Csillagászatilag véve Mithra a magvat rejtő napéjegyen által hordozott termelő nap, s ez lakása (a napéjegyen) Venusnak és a hold exaltatiójának. — A tavaszi napéjegyen után a nap a bika jegybe lép, ketté vágja azt, s vére melegen, termékenyítően ömlik a földre, míg az őszi napéjegyenben a nap a scorpió jegybe lép, elhal a föld termő ereje. — A scorpió összeszorítja a bika nemző részeit. — Erre vallanak a többi attributumok is, a zöldelő fa a tavasz képe, a fáklyát fölfelé tartó ifjú, majd az őszi gyümölcsfa, a fáklyát lefelé tartó agg (!) s a kígyó. — A barlang fölött vannak még a nap, hold és a hét oltár a hét bolygó symboluma.

A kosmológiában írja tovább, Mithra és a bika magasabb jelentőséget nyernek. Az Avestában a minden lénynek csiráját magában rejtő Abudad mint ősbika, kétségtelenül magasabb szempont alá esik. Ő ott jövendő, s megjósolja a pokol vesztét, ott a kígyó, scorpió és hangya a sötétségből Ahrimán és társainak képei, melyek a világ bikáját megölik. A kutyának is magasabb jelentősége van, ő a jó szellem állatja, a vigasz kutyája, mely a haldoklót a nagy világév letelte után való ujjászületésre emlékezteti, a Sirius képe az, az egyiptomiak által Sothis, a perzsák által Taschter-nek nevezett kutyacsillagzaté. Midőn az idők teljességében a kutya csillagzat ismét megjelenik, eljövend az ujjászületés nagy napja is, s ezért szokás a perzsáknál a haldoklóhoz kutyát vinni, mely a távoztól egy falat ételt kap. E cselekményt Sagdidnak nevezik, vigaszteljes jelképe a reménylett halhatatlanságnak. — Így néz a haldokló bikára is a kutya, ez is jobb jövőt jósol, s így képe az ujjáéledésnek.

Fényes légvár, melynek alkatrészeit csak Creuzer merészsége tartja össze.

Mithrát — tökéletesen igaz — a perzsák vallásos phantasiája sokféleképen percipiálta, de nincsen egyetlen sem e perceptiók között, mely teljesen megfelelne Creuzer nézetének. A Hara-bere-zaitival azonos Albordot sohasem tekinték Mithra eredőjének, és sem az Avestára, sem a Bundehesre

¹ ZOEGA: Abhandlungen 415. l.

² FR. CREUZER: Deutsche Schriften. Erste Abth., erster Band 248. és kv. l.

³ CREUZER u. o.

nem alapítható a nagyérdemű tanár nézete. A szent könyvek csak annyit mondanak, hogy a «Hara»-ról emelkedik föl megfutandó a nap előtt mindig ismétlődő útját. A tömeg talán gondolható a hegyből, sziklából kiemelkedőnek, de e fölfogás nem talált helyet a szent szövegekben, s kétségtelenül e mythos félreértése vezette reá Hieronymust¹ is már idézett passusának leírására, s talán épen e följegyzés lebegett Creuzer képzelme előtt, midőn Mithrát Albord fiának mondja, a helyett hogy a mythos eredeti alakját venné figyelembe.

További argumentációjában pedig kiegyenlíthetetlen ellentéteket és össze nem olvasható elemeket erőszakol egy hypothesis alapjául, midőn a bikát a nagy Dzsemsid által ketté vágott föld symbolumának mondja, a hőst pedig a napév személyesítőjének, és Porphyriusnak már idézett szavaira támaszkodva a bika, a csirát magában rejtő anyag megnyitójának — Mithrának.

Teljesen téves érvelés.

Firdusi Dzsemsidje az Avesta Yimajával, az első királylyal azonos alak, kit a szövegek mindig élesen megkülönböztetnek, és sohasem tévesztenek össze Mithrával, sem nem azonosítanak a napévvvel, mely identificáció csak Creuzer termékeny képzelő tehetségének létjog nélkül való szüleménye.

A «bikaáldozat» bemutatja tehát, ha az Dzsemsid, semmi esetre sem lehet Mithra, a bika pedig Porphyrius adatának alapján, mely a bikarablásra, és nem az áldozatra vonatkozik, nem lehet a föld,² mert a görög író azt Aphrodite bikájának mondja. — És ez az ingó alap, nem tartja vissza a merész interpretálót, hogy pár sorral alább a bikát ne mondja az ősbikának Gayomard társának, melyet még a legtávolabbról sem vonhatunk a földdel való identificációk sorába.

Ez alapon tehát a reliefek representációját nem tekinthetjük bikaáldozatnak, és mellőznünk kell Creuzer összes következtetését, elfogadhatatlannak nyilvánítván a representáció többi részére vonatkozó nézeteit is, mert a görög és latin symbolumokat, szintén az iráni perceptiók alapján akarja megfejteni.

Lajard

Lajard szerint a főrepresentáció szintén áldozat, engesztelő áldozat, melyet Mithra mutat be Ahura-mazdának az elbukott első emberpár Mashya és Mashyana bűnének megbocsátásáért. A bika szerinte az anyagi élet symboluma, és átvitt értelemben az érzékiség jelvénye is, melyet a jámbor embernek, minden nap föl kell áldoznia, vagyis testét, materialis részét alá kell rendelnie a szelleminek.³

Ily pietisticus perceptió teljesen idegen Zoroaster vallási rendszerétől. Az Avestában sohasem találjuk nyomát e fölfogásnak, s a szent könyv még az első emberpár nevét sem ismeri, annál kevésbbé rendel érettök engesztelő áldozatot.

Lajard a Bundehes nyomán indult meg, s az ennek XV-ik fejezetében előadott mondát kapcsoló össze, az Avestából is kimutatható engesztelő áldozattal, bár előtte sem volt ismeretlen, hogy a Sassanidák idejének népnyelvén a pehvi-n írt eme könyvben az ősi vallás-anyaga tömérdek új elemmel vegyült. — Ezek közé tartozik Mashya és Mashyana mythosa is, mely a következő.

Gayomard halálakor magvat bocsátott, mely a napvilágtól megtisztulván, három részre oszlott, — két részt kapva abból Nerioseng s egyet Çpendomat. E mag a földet megtermékenyítvén az első emberpár negyven nap mulva nőtt ki onnan, mint egy águ tizenötéves, tizenötlevelés törzs, — Mithra hónap Mithra napján. — Kezeik füleik mögött valának összekapcsolva, s ők magok összenöttek, és olyformák, hogy nem lehetett megkülönböztetni, melyik a férfi, melyik a nő. — Lelkők az égből szállott reájok.

Ezután így szólott Ahura-mazda Mashya és Mashyanához: «emberek vagytok, atyái az élő-

¹ Adv. Jov. 1.

² PORPHYR: de antr. nymph. c. 23.

³ LAJARD: Recherches sur le culte de Mithra 659. és kv.

nek (t. i. a világnak), tökéletesnek és tisztának teremtettek benneteket, teljesítetek az irás szavait tiszta lélekkel; jó gondolatokat gondoljatok, jó beszédeket beszéljétek, jó munkát végezzetek, és ne áldozatok a díveknek.» — Mire mindketten azt gondolák, hogy egyik a másiknak örvend, mert emberek, — majd elvégzik első munkájukat, előreléptek és egyesültek, és mondák: Ahura teremté a vizet, fákat, állatokat, a holdat, napot s minden jót . . . Erre gondolataik közé ment az ellen s elsőtítvén gondolkozásukat, hazudni kezdének, állítván, hogy Ahrimán teremté a vizet, fákat, állatokat és minden egyebet. — Ezt a dívek óhajára mondták, és Ahrimannak öröme telvén bennök, gonosz beszédek által istentelenek lőnek, s lelkök a jövő testig a pokolban van.

A Bundeheš eme szavai, hogy az első emberpár lelke a pokolban van nyújtá kétségtelenül a legfőbb indokot Lajard hypothesiséhez, de ezzel oly perceptiót kapcsol össze, mely teljesen idegen a zoroastrismustól: engesztelő áldozatot mutatott be érettek, bár Anquetil du Perron alapvető fordításából ismeretes volt előtte, hogy Ahura-mazda kegye a föltámadáskor egyformán kiterjedvén mindenkire, kegyelmet nyer és föltámad mindenki, s hogy épen az első emberpár fog legelőször visszatérni az új életbe.

A mythos többi része még inkább igazolni fogja, hogy sok idegen vonás amalgamisulásával keletkezett az.

A mint gondolkozásmódjok elsötétedett, folytatja a bundeheš, fekete ruhát öltének, s vadászni menvén, egy fehér gyapjas kost találtak, melynek tejét (!) élvezvén még gonoszabbak lettek, és a gonosz szellemek megfoszták őket izlésök nagy részétől. 1000 nap és éjszaka multán új kosra akadván azt is megölték, és az ízedeiktől kopott tűzzel megsütvén megevék, egy részt a jó szellemeknek ajánlva a húsból, s azóta az emberek, a húsételekből halájok jeléül egy-egy kis darabot mindig ezeknek adnak. — Majd a földet ásván vasat bányásztak, melyből fejszéket készítvén fákat döntének le, és kunyhót építének. A fatörzsek levágása után a gonosz szellemek hatalma, még nagyobb lőn fölötök, s ők veszekedni kezdének, sőt utóbb annyira jutnak gonoszságukban, hogy áldozatot mutatának be a díveknek. E bűnöknek aztán lőn következménye az ártatlanság elvesztése az érzékiség fölbredése és a gyermeknemzés.

A monda folytatása már az utódokra vonatkozván, reánk nem bír érdekl.

Az idegen elemek könnyen kimutathatók. Az embereknek fából való eredése indogermán vonás, melyet igen szépen tartott fönn Pindar¹ a görögöknél, a rómaiaknál pedig Virgilius² és Juvenalis.³ A németek mythológiája szintén megörzö e regét.⁴ Az égből származó tűz pedig Promotheusra emlékeztet. Indogermán járulék még az a perceptió is, hogy a bika együtt említetik az első emberekkel.

A sémi befolyás hasonlóan érvényesíti magát. A genesisben szintén a gyümölcsöket találjuk az első emberpár élelmének, míg a húsételeket csak később kezdik fogyasztani.⁵ Mózes könyvében Ádám és Éva szintén a bűnbeesés után öltének ruhát.⁶ Mashya és Mashyana torzsalkodása Kain és Abel tragediájára emlékeztet, a bűnbeesés, a mesterségekben való fokozatos haladás, az emberiségnek egy pártól való leszármazása, az ártatlanság elvesztése, gyermeknemzés, mind megannyi, sémi hatásra utaló momentum.

A mythos tehát valószínűleg kettős eredetű: indogermán és semita vonások összealkotásából származó, de a mely igen távol áll Mózes fönséges perceptiójától. — A semita elemek, kétség-

¹ HYPOLIT-nél. *Philosoph.* 96. l. Miller kiadása. — V. ö. PRELLER: *Die Vorstellungen der Alten vom Ursprung des menschlichen Geschlechtes*, a *Philologus*ban VII. 1852, 1—60. l. PRELLER: *Griech. Mythologie* I. k. 63. l.

² VIRGILIUS: *Aeneis* VIII. 314. v.

³ JUVENAL: *Sat* VI, 11. PRELLER: *Röm. Mythologie* 3. kiad. I. k. 385. kv.

⁴ SIMROCK: *Deutsche Mythologie* 32. l.

⁵ GENESIS: 1—29; 2—9, 16; 3—2.

⁶ GENESIS: 3; 7—21.

telenül a későbbiek, s ha ezeket kivesszük a mythos keretéből, úgy alig marad vissza egyéb mint az első ember pár származása, a tűz eredete, az állatfajok megemlézése, s az itt már nem idézett leszármazási tábla, mely lehet indogermán származású is, de lehet semita is, mert igen hasonlít a genesiséhez. — Tehát csak a váz marad meg, melynek eredete a régi időkbe volna visszavihető, de a melyet a szent szövegek rendszerbe öntése jóval megelőzött, mert azokban még a legcsekélyebb utalás sem fordul elő. — A kikerekítés már teljesen a semita elemek fölhasználásával történt, s a szerzők előtt — ha lehet e kifejezést használnom — kétségtelenül a genesis adatai lebegtek. És ennek igen későn kellett történnie, mert a Bundehes a nép nyelvén iratott, s a Sassanidák Kr. u. a III-ik század negyedik tizedében lépnek a nagy királyok örökébe! Ily késői perceptiót tehát lehetetlenség a Mithra reliefek főrepresentatiójának magyarázatára fölállított hypothesis alapjául elfogadnunk, mert az Iránban is alig lehetett általánosan ismert, így Firdusi sem emlékezik az első emberpárról, míg az Avesta többi alakjáról bőven regél múzsjája a nyugoti írók meg épen nem tudnak rólok, és mert, — s ez a legfőbb indok — a Mithra cultus majdnem háromszáz évvel előbb honosult meg nyugoton mint az első Sassanida király trónra lépett.

Stark. A legújabb és legkiválóbb magyarázók egyike Dr. K. B. Stark a heidelbergi egyetem néhai tudós tanára.

Hogy hypothesis világosabbnak, indoktabbnak lássék, közlöm vázlatosan egész, rendkívüli élelműségről és még nagyobb combináló képességről tanuskodó theoriáját.

Egy susai föliraton mondja Stark — Mithra együtt említettik Ahura-mazdával, majd Anáhi-lával, s a classicus autorok szerint a perzsák esküsznek nevére, de leginkább a királyok, és Mithrát, a fényével összekötött királyi hatalmat, a napot, tüzet imádják, hogy erőt, vitézséget öntsenek a népbe. Mithra ünnepe a királyok napja, melyen Arméniának dús ajándékát kapják. Herodot Mithra alatt a Venust, tehát nő istenséget ért, melynek cultusa Babylonból származik, s ezt az ó-iráni perceptiótól élesen meg kell különböztetnünk. A zend iratokban Mithrára nézve némi határozatlanságot észlelünk; — egyfelől Ahura-mazdával «mint a két örökkévalót és nagyot» invocálják a csillagokkal együtt, másrésztől Ahura-mazda teremtményének mondják, «a ki épen oly nagy, és épen oly tisztelteméltő, mint maga Ahura», — és épen ezért ő nem amesha çpenta, hanem a legelső, legtisztább teremtett jazata, kit az emberek e megtestesült világban nem imádnak úgy mint kellene. Tevékenysége sohasem szünik: a hegyek gerinczén áll, és sohasem nyugodva kémlel tízezer szemével, fülével; támogatja a zend Olympus oszlopait, s mielőtt a nap fölkel, tiszta fényével bearanyozza a hegyeket, s ő a világbiró, ki mindenütt jelen van, előmozdítja a házi állatok tenyésztét, termékenységet ad a földnek, védője az Ahura-mazda által teremtett világnak, s ura az országnak. Mindezek jellemvonásai a fölülről működő fényhatalomnak, mely fölkel a megtestesült világban, mely megkülönböztendő az álló csillagok és szellemek fényétől, a mely hat, tenyészt, termel küzd az anyaggal és sötétséggel, melynek magának is van némi része e megtestesült világban. — Ezért van Mithra oly szoros összeköttetésben Rama-qaçtrával. Úgy jelenik meg mint nagy hős, lovakkal, kocsin, pánczélosan, kard, lándzsa, íj és buzogánnyal, fényesen; gyorsasága elérhetetlen, imádják őt a harcosok, rettegek a dívek, elpusztítja az ellenséges seregeket, ura a csatamezőknek, kérelhetetlen üldözője a hazugságnak. Szótartás, igaz beszéd jellemzik hiveit. — Az ígéretet, adott szót, fogadást, szerződést Mithrának hívják. És Mithra csaló a neve a megvetést érdemlőnek, az istentelennek. — És végül Mithra az, ki az igazak lelkeit a Hara-berezaiti hegyen és a çinvat hidon át az örök életre vezérli.

Az ária és semita vallási rendszereknek nyugoton ősidők óta történő érintkezése, különösen második Artaxerxes idejében jelentékeny módosulást okozott Mithra perceptiójában, s a perzsa istenségekkel, a fény vallásával, s a halhatatlanság tanával sajátságosan olvadtak össze a zodiacus főképletei, a bolygók és csillagok tisztelete különösen Venusé, a napé mint az ecliptica csillagképletein keresztül törő s mindig győzelmesen föltűnő hatalomé, a napévben a hónapoknak, a holdváltásokkal való összeütközése, és fölöttök gyakorolt uralma, a csillagzatoknak befolyása az emberi élet anyagi mint szellemi tulajdonságaira, és ehhez mért engesztelő óvó és kérő áldozatok s a halottak

fölött elmondott varázsigék. Mithra a babylonok planeticus napistenéhez Heracles Samdanhoz lesz hasonló. A Nagy-Sándor utáni Babylon és ennek papi fővárosa a színhelye a chaldæismus és magismus vegyülésének, és az új perzsa birodalom idejében békekötések vagy más állami ünnepélyek alkalmával a mágusok Mithrát és Belost invocálva ölik meg a bikát. A görög nyugot felé, az ó-assyriai vallások egyik főtelepe Tarsos közvetíté a csillagászati elemekkel telített Mithra cultust, s a kilikiai Taurusnak az ó-iráni Hara-berezaitinak megfelelően Olympusnak nevezett hegycsúcsról, Zeniketes kalóz király egyik székhelyéről terjeszték szét a kalózok Mithra mysteriumait, legelőször kétségtelesenül a rabszolgavásárokon. A híres Mithræummal bíró Alexandria is befolyást gyakorolhatott a cultus syncreticus elsajátításához, mert az egyiptomi rendszer is érintkezésbe jutott azzal.

Másfelől a méd-perzsa és phrygiai cultusok ősi rokonsága a kappadóki perzsa szenthelyek által fölelevenítettén, a holdistennek specificus cultusa szoroson összefonódik Mithrával a nap és fény istenével, épen úgy mint Anáhitáé a phrygiai istenanyáéval. Attis alakja, a sziklából és fából születés, a fatisztelet, az engesztelő áldozat, a taurobolium által való ujjászületés, Sabazius mysteriumai a legkiválóbb jelenségei e behatás és vegyülésnek, — és később ugyanazon egyének papjai mindkét istenségnek.

Europában kezdetben mint megtúrt cultus szerepel és a görögök, Apollo, Dyonisius, Helios és Hæphaistos-szal azonosítják. Irodalmilag Eubulos és Pallas dolgozzák föl, bölcsesleg pedig az új-platonicus tanokba olvasztják, míg a rómaiak a legiók vallásává teszik, s a fokozatok fáradalmai nélkülözései a földi és túlvilági boldogság lépcsői, mert az istenség biztosítja a birodalom és császár győzhetetlenségét, mindenhatóságát és sérthetetlenségét. Trajanus után nyilvánosan gyakorolják, és Mithra «Salus Domus Augustanæ»-nak decretáltatik. Commodus, Gordianus Pius, Diocletianus és tár-császárai és Julianus apostata nyíltan bevallott hivei a cultusnak, mely ellen később a kereszténység, mert a legtöbb analog vonást mutatja föl, a leghevesebben küzd, — s mégis legkésőbbben győz le.

A Mithra repræsentatió, mely mögött gyakran az oroszlánfejű volt külön kápolnába rejtve, az istenség hívének a világról táplált fölfogásához kettős viszonyban volt: egyfelől jelvénye az a mindig megújuló cosmicus jelenségeknek, másfelől az ember föladatainak, kilátásainak, melyekhez ragaszkodnia kell.

Ezzel áttér az osterburkeni és neuenheimi emlékek magyarázatára.

A szikla barlang — mondja — a testet öltött élet jelképe, mely a hold s a bolygók hatalma alatt van, hova a nap csak meghajolva, az ekliptica hajlása által meggyöngítve jut be, hogy mindig újra küzdve, a hold befolyásának határt vetve, egy idő múlva mint győző jelenjék meg. — A nap a kapus fölfelé, az út az örökkévaló elmulthatatlan világosságba, a csillagos égbe, az istenek boldogságába emelkedik vele a jámbor hívó, a félig világított, homályos földi világból, — míg a hold lefelé vezet a világosságból a félhomályba, a szellemek örök világából a testi világba. Ezért van a két nagy esemény a napkölte és holdnyugta jelenítve mindig, s közöttök az osterburkeni mithræumon az istenek serege, Zeus, tehát Ahura-mazda országa, míg a zodiacus a földi világ fölött ívben hajlik, befogva, átöelve azt. A barlang közepén történő scena a naphős actiója, a ki a napév folyamában, a holdnak mindig ujló erejét, mely a hónapok változását, és ezzel minden életnek, a növényi állati mint emberi életnek, létesülését pusztulását szabályozza, mely minden élő lény csiráját magában hordja — korlátozza, és megöli fájdalmas részvétellel, hogy a halálból új élet, új év szülessék. A bika a hold symboluma; farkának kalásza, az év termékenységének jelképei; a fáklyások a tavaszi és őszi napéjegy, a föl és leszálló fény képviselői, a bika nemző részeit megtámadó scorpio az őszi csillagzat; a bika sebe felé ugró kutya a Sirius, az ég öre, a forró napok csillagzata, az ősrégi időmérő, a napév és szökőnapok szabályozója. Az oroszlán, kigyó és hollónak szintén csillagászati jelentősége van, a késő nyárnak, s a vele együtt járó nilusi áradásnak jelképei, melylyel mythologiailag összekötvék. — E symbolumok mögött, melyek igen későn járultak a főrepræsentációhoz, megtaláljuk az ó perzsa eszméket: a kimuló bika mythosát, a kutya ott a nyájak jótékony öre, a scorpio Ahrimán teremtménye s Ahura-mazda ellensége, a holló a fényisten madara, a vízfolyás pedig a földek táplálója. —

A földön esúszó kigyó nem tekintendő a bika ellenségének, az a földünket öntözö folyó víz jelképe, s ellentétben van a forró napok symbolumával az oroszlánnal, mely a crateret akarja elfoglalni. — A bika omló vére új életforrás lesz, épen úgy mint a téli esőzés a tavaszé. A bikahordó négyféle alakítása vagy a holdnak havonkint történni szokott változására, vagy a négy évszakra vonatkozik. A szikla, melyből tűz pattan ki, Mithrának földi megtestesülése, a kétszeresen ábrázolt szent fa, melynek ágai minden áldozatnál szükségesek, mely keleten mint Haoma a szent nedvet adja, míg nyugoton a szőlő, nem kívánnak magyarázatot.*

Ezek a főbb pontjai Stark theoriájának, és a főrepræsentációra vonatkozó nézetének. Sajnos, hogy ez állításokat, nem tudom egész terjedelmökben elfogadni. — Nézeteimet az alább következőkben foglaltam össze.

A görögök.

Kr. előtt a VI-ik század közepén, minden jel arra mutatott, hogy a görögök kezében leend a világ jövője. — Gyarmataik eláraszták a Földközi-tenger partjait, — a kereskedelmet hajóik közvetítik, s ha leghívebb szövetségesök Aegyptus nagy királya megtudja oldani, a suezi földszoros átvágatását, úgy megnyílt volna előttök egész Ázsia is. A körülmények azonban másképp alakultak. A niluspartí országot Hellas fiai szolgálhaták fegyverökkel, szellemökkel, s megvédheték minden támadás ellen, de világbirodalomná nem tudták tenni, — bár az Assyria bukása, és Perzsia nagyhatalommá létele között eltelt idő a legalkalmasabb leendett — nem, mert nem tudtak egyesülni, nem tudtak mindnyájan egyformán lelkesülni a nagy eszméért. — Szétforgácsolák erejüket szomszédaiikkal osztván meg anyagi, szellemi hatalmokat.

Assyria bukása után a középtenger keleti vidékein számos, kisebb nagyobb állam keletkezett, melyek a legtöbbször éles viszályokba merülve, keresve keresék a görögök támogatását, s azok készségesen nyújták jó pénzért mindenkinek, még akkor is, ha egymás ellen kelle harcolniok. — Necho és Babylon királyának elkeseredett háborúiban mindkét sereg elite csapatjai görögök, sőt ott vannak Aegyptus zsoldjában, még akkor is, midőn a Pharao Cyprus meghódítására indul. A sziget elveszte nem okozott kárt a görögöknek, inkább hasznot, mert kiszabadult az Phœnicia és keletnek idegenszerű befolyása alól. — Necho a görögök támogatását azzal hálálja meg, hogy reájok bízza önmagát hellen gárdát tartva, reájok a Nilus deltáját, — szabad vallásgyakorlatot engedélyez nekik, sőt ő maga is áldoz Zeusnek, s tömérdek kiváltsággal ajándékozza meg őket, úgy hogy a külkereskedelem, s a bel-földi hajózás is majdnem egészen kezökre kerül. Ily politika ellen, csakhamar be kellett következnie a reakciónak, s Amasis megbuktatja Nechot. De ő is csak elődje rendszerét követi. Görög testőrséget tart, Memphist görög zsoldos csapatokkal rakja meg, és gyarmatot alapít részökre — Naukratist, melyet a közelfekvő szigetek és városok dór, ion és æol lakosaival telepít be, kik Hellenionnak nevezett pompás templomukban imádják isteneiket.

Hasonló szerencsájök van Lydia királyaiival is. Ezek ugyan meghódítják az ázsiai görög városokat, de a nélkül, hogy a hellenismust el akarnák nyomni. Ellenkezöleg tárt kaput nyitnak annak, s ha politikai aspiratióiknak ellentállanak is, nemzetiségöket, intézményeiket, műveltségöket gondosan ápolják, terjesztik. A lydiai uralkodók számtalan görög templomot alapítanak s ajándékoznak meg pazar bőkezűséggel. Delphi Croesustól kapja legnagyobb kincseit. E pompás idyllnek Kyros vet véget, midőn 546-ban megdönti a leggazdagabb király trónját. A vendéglátó, bőkezű kegyes király helyét perzsa satrapa foglalja el, ki egyformán követeli és hajtja be az adót mindenkitöl. — A görögök erre fölkelnek, de szabadságharcuknak romlás, pusztulás és a nagy király uralmának végleges megszilárdulása lesz a vége.

Még nagyobb veszteség volt reájok nézve Aegyptus eleste, mely előre veté árnyékát, midőn a perzsákkal egyesült phœniciek Cyprust kiragadják a pharao kezéböl. A catastropha a vad Cambyses uralma alatt következik be. A görögök ugyan testöl lélekkel támogaták a pharaot, de hiába, a per-

* Dr. K. B. STARK: Zwei Mithraeen der Grossherzoglichen Alterthümersammlung. 40. kv. 1. Karlsruhe.

zsák százazezeivel nem tudnak megmérkőzni. Ezzel ellenséges hatalom kerül fölényre a Nilus mellett, Syriában és Kis-Ázsiában, mely ellen minden erővel küzdeni kellett, mely akadályozni törekvők a hellenismus terjedését. De csakhamar változni látszanak a viszonyok. A győzők ismerkedni kezdenek a legyőzöttek szellemével, szabad tért nyitának annak s a görögök nagyhamar otthonosak lesznek a nagy király fényes palotájában. Sőt Darius Hystaspis a scyták ellen indított nagy vállalatára már a görögök együttes támogatását veheti igénybe! Ez az érintkezés azonban nem volt bensős, nem őszinte, — az önző óriás barátsága volt az, melynek közönként meg megújuló ellenségeskedésé, elkeseredett harczczá kellett válnia, hogy a szenvedély csillapultával ismét közeledjenek egymáshoz. A jó barátság évei dús hasznot nyújtának a helleneknek, s az ellenségeskedés évei, sohasem tevék kiegyenlíthetlenné az ellentéteket. — A görög tudományosság, szellem, ügyesség mindenhol érvényesülhet, sőt vallásukat is szabadon gyakorolják. — Ahura-mazda nem irigyli Zeus Olympusi trónját, sőt barátságát óhajtják a nagy király és ázsiai alattvalói. Datis háromszáz font tömjént éget el a delosi oltáron. — És a görög tudvány kellően fölhasználta a kedvező alkalmat, s átható figyelmét, még a legcsekélyebb jelenségek sem kerültek el.

A legelső kutatók egyike Pythagoras. Ő ismerte meg legelőször a mágusok tanait. 608—570 között születve a perzsa birodalom megalapítása után hagyta el hazáját, hogy tanulmányozza kelet tudományosságát. De ha hitelt adhatunk a chronicus szavainak,¹ úgy jóval korábban vette kezébe vándorbotját, és Assarhaddon seregében szolgálván, már ifjúságában alkalmat nyílt megismerkednie a mágusokkal. Mások szerint Aegyptusban tartózkodása alatt támadta meg Kambyses a pharaot és ő foglyul esvén Babylonba internáltatott, s tizenkét évig maradván ott, szorgalmasan tanulmányozta a chaldaeusok és magusok tanait, és ötvenhatéves korában ismeretekkel megrakodva tér vissza Samosba.² Pythagorasnak Egyiptomban tartózkodásáról Herodotus és Isocrates megdönthetetlen érvényű bizonyítékokat tartanak fenn. S ha ő eljutott a pharaok országába, vajjon föltételezhető-e, hogy tudományos szenvedélyének kielégítésére el ne utazzék Babylonba, mely akkor mindent, a mit a legnagyobb világrész nagyot, nemest és nemtelent producált egyesített falai között. Én kétségtelennek tartom, hogy fölkeresé az óriási várost is, hol aztán bő alkalmat nyílt megtudnia mindent, a mit óhajtott.³

A görög adatok a zoroastriasmusról.

Tapasztalatait hazájában vagy ő maga, vagy tanítványai értekesíték, s ezekből merítének a későbbiek. — Így ő mindenek előtt az igazságszeretetet ajánlá, írja Porphyrius, csak ez tehetvén az embereket istenhez hasonlónvá, mert az istenben is, mint ő a mágusoktól megtudá, — kit ők Oromazesnek neveznek — a test a világossághoz, az élet az igazságához hasonlít. . . . «Τοιαῦτα παρήγει, μάλιστα δὲ ἀληθεύειν· τοῦτο γὰρ μόνον δόνασθαι τοὺς ἀνθρώπους ποιεῖν θεῶ παραπλησίους· ἐπεὶ καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ, ὡς παρὰ τῶν Μάγων ἐπονθάνετο, ὃν Ὁρομάζην καλοῦσιν ἐκεῖνοι, εἰκέναι τὸ μὲν σῶμα φωτὶ· τὴν

¹ Chron. Euseb. 26. l. ed. Aucher aus Abydenus. V. ö. M. NIEBUHR, ASSUR 497. és 501. l. B. G. NIEBUHR: Kl. Schriften 206. l.

² Theolog. Arithmet. ed. Ast. 40. l. Ὑπὸ Καμβύσου γούν ἱστορεῖται Αἴγυπτον ἐλόντος συνηγμαλωτίσσαι ἐκεῖ συνδιατρίβων τοῖς ἱερεῦσι, καὶ εἰς Βαβυλῶνα μεταβῶν τὰς βαρβαρικὰς τελετὰς μιμηθῆναι. Jamblichus Vita Pythagorae c. 19, ugyanezt beszél el, hozzátévé: καὶ εἰς τοὺς Μάγους ἀσμένως συνδιατρίβας καὶ εκπαιδευθεὶς τὰ παρ' αὐτοῖς σεμνὰ καὶ θεῶν θρησκείαν ἐντελεστάτην ἐμαθὼν ἀριθμῶν τε καὶ μουσικῆς καὶ τῶν ἄλλων μαθημάτων ἐπ' ἄκρον ἐλθὼν παρ' αὐτοῖς ἄλλα τε δώδεκα συνδιατρίβας ἔτη εἰς Σάμον ὑπέστρεψε περὶ ἕκτον ποῦ καὶ πεντηχοστὸν ἔτος ἤδη γεγονώς.

³ CICERO: de fin V. 29. Ipse Pythagoras et Aegyptum lustravit et Persarum Magos adiit. Valerius Maximus VIII 7. extern. 2. Inde ad Persas profectus Magorum exactissimæ prudentiæ se formandum tradidit. Plinius Historia Naturalis XXX, 1. 2: Certe Pythagoras, Empedocles, Democritus, Plato ad hanc (magicen) discendam navigare, exiliis verius, quam peregrinationibus susceptis. Apuleius Florid 19. l. ed. Altib: Sunt qui Pythagoram aiant doctores habuisse Persarum magos. Clemens Alex. Strom I. 355. l. Καθαίων δὲ καὶ Μάγων τοῖς ἀρίστοις συνέγενετο. Diog. Laert. VIII, 1, 3: νέος δὲ ὢν καὶ φιλομαθῆς ἀπεδήμησε τῆς πατρίδος καὶ πάσας ἐμνήθη τὰς τε Ἑλληνικὰς καὶ βαρβαρικὰς τελετὰς· ἐγένετο οὖν ἐν Αἴγυπτῳ, δπηνικᾶ καὶ Πολυπράτης αὐτὸν ἡμάσιδι συνέστησε δι' ἐπιστολῆς· καὶ ἐξεμασε τὴν φωνὴν αὐτῶν, καθὰ φησιν Ἀντιφῶν ἐν τῷ περὶ τῶν ἐν ἀρετῇ πρωτεύσαντων, καὶ παρὰ Καθαίους ἐγένετο καὶ Μάγοις.

Az már nem valószínű, hogy Pythagoras Perzsiában és Indiában is járt. Alighanem onnan következtek, hogy ő a magusokkal érintkezett.

ὁ δὲ φύχην ἀληθεία¹ majd: az istenek szentségeit a mágusoktól hallotta, vette . . . περι δὲ τὰς τῶν θεῶν ἀριστείας καὶ τὰ λοιπὰ τῶν περὶ τὸν βίον ἐπιτηδευμάτων παρὰ τῶν Μάγων φησὶ διακοῦσαι καὶ λαβεῖν² s a mit Porphyrius itt a mágusokról ír, azt pompás forrásból meríté, mondja Windischmann³ és nem tekintve, hogy a perzsák és mágusok(?) mily nagyra becsülik az igazságszeretetet, az isten testének és lelkének megkülönböztetése, valóságos zoroastrius fogalom. A Farvardin jast (80—81) nyújtá kétségtelenül ez adat forrását, s az itt említett szent szó — az igazság, az amesha-çpenták pedig a fény, világosság teremtményei. — Ezért invocáltatik utánok azonnal a nap. De gondolhatunk Mithrára is, a ki moraliter az igazság, physice pedig a világosság lévén, Ahura-mazdának hasonmása.

A chaldæusokkal való érintkezésről szintén megemlékezik Porphyrius: ő együtt volt a többi chaldæusokkal is, találkozott Zabratasszal, ki megtisztítá őt korábbi életének bűneitől, s megtanítá mitől kell óvakodnia a buzgóknak; s a természet és a mindenség űs okáról is hallott ott. . . . « Ἐν τε Βαβυλωνίῳ τοῖς ἑλλοῖς Χαλδαίοις συνεγενέτο καὶ πρὸς Ζάβρατον ἀφίκετο, παρ' οὗ καὶ ἐκαθάρθη τὰ τοῦ προτέρου βίου λύματα, καὶ ἐδιδάχθη ἀφ' οὗ ἀγνεύειν προσήκει τοὺς σπουδαίους· τὸν τε περὶ φύσεως λόγον ἤκουσε καὶ τίνες αἱ τῶν ὄλων ἀρχαί.⁴ Porphyrius élesen megkülönböztetvén a mágusokat és chaldæusokat tudja világosan, határozottan mi tartozik a babylonok, mi a perzsák vallási rendszerébe. — Szerzőnk ez adatát kétségtelenül Aristoxenustól vevé, kitől Hyppolitus is tartott fön egy nagyobb részletet.

A második utazó a 460-ban született s 357-ben elhalt Democritus volt, a ki saját tudósítása szerint, bejárta az egész művelt világot, hogy tanuljon, kutasson, Példáját a lydiai Xanthos követi, Herodotus idősebb kortársra s ezzel elérkeztünk a történetírás atyjához.

Herodotus I. könyvének 131—140-ik fejezeteiben bőven foglalkozik a perzsák szokásaival vallásával, s művének többi részeiben is számos oly vonást sorol föl, melyek egyenkint kimutathatók a szentkönyvekből így: a perzsáknak mondja, nincsenek templomaik, cultusképeik; áldoznak Zeusnak (Ahura-mazda) a nap, hold, föld, tűz, víz, szeleknek⁵ tisztelik, imádják Anáhitát, kit ő Mithrának nevez, leírja az áldozatot, melynél μαγὸς ἀνὴρ παρεστῶς ἐπαεῖδει θεογονίην, s ezzel az áldozati imákra mint a Yaçna és jastok utal; megemlíti az áldozatokat, melyek szerinte bikák, lovak, tevék és szamarak voltak, míg a szegények csak τὰ λεπτὰ τῶν προβάτων nyújtának a túlvilági hatalmaknak, épen úgy mint a jastok⁶ előírják, míg a vendidad⁷ jutalmul lovakat, tevéket ökröket és apró marhát ígér. A gyermek nemzésnek tulajdonított nagy fontosság, az igazság és szabadságszeretet, a folyók szentsége a halott égetésre vonatkozó tilalom,⁸ a testvérek közötti házasság,⁹ a temetés előtti szertartások a mágusok ama szorgossága, melylyel a hangyákat, kigyókat, férgeket pusztítják, míg embert és kutyát nem szabad megölniök, — mindezek azt bizonyítják, hogy Herodotus a zoroastriusmust nagyon jól ismerte, talán épen azon szent könyvek alapján, melyek korunkig eljutának. És magát Zoroastert a vallás alapítóját még sem említi meg. De ez mitsem bizonyít ellene, okai lehetnek annak elhallgatására, valószínűleg az, hogy nem hívé mikép az ember vallást alapíthasson, mert erre nem tudott, nem ismert egyetlen analogiát sem.

Plato már ismeri Zoroastert, ismeri Ahura-mazda nevét is, Dino pedig Nagy Sándor kortársra és kísérelője könyveket ír keleti tapasztalatairól.

Nagy Sándor hadjáratai új impulsust adnak a kutatóknak. A görög utazók eddig saját ere-

¹ PORPHYR: Vita Pythag. 41. c.

² PORPHYR: Vita Pythag. 7. c.

³ WINDISCHMANN: Zoroastrische Studien 261. l.

⁴ PORPHYR: Vita Pythag. 12. c.

⁵ YAÇNA: XVI. 4.

⁶ Aban jast 21.

⁷ FARGARD: XXII. 3.

⁸ HERODOTUS: III. 16.

⁹ HERODOTUS: III. 31.

jökre támaszkodva, s kitéve a véletlen milliányi esélyeinek, a fanatismusnak, járták be az ázsiai barbarok országait, a félig művelt államokat, vagy a nagy királyok roppant birodalmát, míg Sándor uralmának megalapítása óta megnyilt előttök minden, s a hatalmas uralkodó tekintélye, varázsereje lerántá előttök a fátyolt még a legtitkosabb mysteriumokról is, és azóta a görög tudós eljut mindenfelé, s mindenhol szívesen látott vendég.

E nagy átalakulásnak első terméke Dino, három: Ἀσσυριακά, Μηδικά és Περσικά-nak nevezett συντάξεις-re osztott munkája volt Περσικά címmel, melyből Cornelius Nepos compilált és Plutarch, melynek egyes részletei bizonyítják, hogy a perzsák vallásos életével is foglalkozott.

Aristoteles pedig a hódító tanítója, mielőtt Sándor lelkében megérett az eszme, már Perzsia felé fordítá figyelmét. Már metaphysicájában érinti mellékesen az ősokot: «καὶ ἕτεροὶ τινες τὸ γεννηθῆσαι πρῶτον ἄριστον τεθέασιν καὶ οἱ Μάγοι»; míg laërtei Diogenes szerint könyvet is írt Μαγικός címmel «γεγενῆσθαι γὰρ παρὰ μὲν Πέρσαις μάγους — καθὰ φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Μαγικῷ¹ . . . s alább: «τὴν δὲ γοετικὴν μαντείαν οὐδ' ἔγνωσαν, φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Μαγικῷ καὶ Δείνων ἐν τῇ πέμπτῃ τῶν ἱστοριῶν ὅς καὶ μεθερμηνευόμενον φησὶ τὸν Ζωροάστρην ἀστροθύτην, εἶναι φησὶ δὲ τοῦτο καὶ Ἑρμόδωρος.»² E könyvet Anthistenes vagy Rhodonnak is tulajdonítják.³) Irt még egy könyvet: περὶ φιλοσοφίας, részletesen foglalkozva abban a mágusok tanaival. Fontos az adat, melyet e munkájából laërtei Diogenes tartott fenn: Aristoteles szerint, mondja Diogenes, a mágusok régebbiek mint az aegyptusaiak, és szerintök két ős ok van az egyik a jó, a másik a rossz. Az egyik Zeus és Oromasdes, a másik Hades és Areimanois: «Ἀριστοτέλης δ' ἐν πρώτῳ περὶ φιλοσοφίας καὶ πρεσβυτέρους εἶναι τῶν Αἰγυπτίων καὶ οὐδὲ κατ' αὐτοὺς εἶναι ἀρχάς, ἀγαθὸν δαίμονα καὶ κακὸν δαίμονα καὶ τῷ μὲν ὄνομα εἶναι Ζεὺς καὶ Ὀρομάσδης, τῷ δὲ Ἄιδης καὶ Ἀρειμάνιος.»⁴ Ez az első adat Areimanosról. Plinius pedig Aristoteles nyomán említi, hogy Zoroaster hatezer évvel élt Plato előtt: «Eudoxus, qui inter sapientiae sectas clarissimam, utilissimamque eam intelligi voluit, Zoroastrem hunc sex milibus annorum ante Platonis mortem fuisse prodidit, sic et Aristoteles.»⁵

A tudományra megmérhetetlen veszteség, hogy a nagy bölcész iratainak teljesen nyoma veszett. Nem kisebb kár Theopompus könyveinek megsemmisülése, melyek közül a Φιλιππικὰ-t Zoroaster és a mágusoknak szenteli, melyekből Photius még harminczat ismer, közöttök a prófétával foglalkozó nyolczadikat. Megemlékezett még a föltámadásról is.

Az itt elősorolt szerzők azonban csak a régiek kimagaslóbb alakjai. Az utódok száma már megmérhetetlen. Csak Hermippust és Plutarchust említem még. Amaz nagy művében Zoroaster iratait magyarázta: Hermippus qui tota arte ea (magia) diligentissime scripsit — mondja Plinius — et vices centum millia versuum a Zoroastre condita indicibus quoque voluminum eius positus explanavit, praecceptorem a quo institutum diceret, tradidit Agonacem, ipsum vero quinque milibus annorum ante Troianum bellum fuisse.»⁶ Az Avesta tehát közkeletű lehetett a görög tudósok és tudomány kedvelők között.

Végül hadd idézzem Plutarchus nagyfontosságú szavait egész terjedelmökben, az olvasó szíves elnézését kérve, hogy a könnyebb áttekinthetés kedvéért kénytelen valék egyetmást ismételni: «Némelyek szerint, mondja szerzőnk, két egymás ellen működő isten van, az egyik a jó, másik a rossz alkotója. Mások ellenben a jobbat istennek nevezik, míg a másikat dæmonnak; ezt teszi Zoroaster is a mágus, ki a trójai háborúnál állítólag ötezer évvel idősebb. Ő az egyiket Horomazesnek nevezi, a másikat Areimanosnak, s azon magyarázatot adja, hogy amaz az érzéki tárgyak között leginkább

¹ LAËRTEI DIOGENES: PROOEM: 1.

² LAËRTEI DIOGENES: PROOEM: 8.

³ BRANDIS: Geschichte der Philosophie II. k. 84. s kv. 1.

⁴ LAËRTEI DIOGENES: PROOEM: 8.

⁵ PLINIUS: Historia Naturalis XXX. 1. 2.

⁶ PLINIUS: Historia Naturalis XXX. 1. 2.

a világossághoz, emez pedig a sötétség és tudatlansághoz hasonlít, s közöttök van Mithres. Ezért a perzsák Mithrest közvetítőnek nevezik. Ő tanítá azt is, hogy ahhoz imával és köszönő áldozattal járuljanak, míg emez ellen visszautasítóval és sötétét éljenek. Ehhez ugyanis egy omomi nevű növényt törnek össze mozsárban, mikor Hadest és a sötét-éget invocálják; ezután egy megölt farkas vérével vegyítve, nap nem sütötte helyre viszik és eldobják. — Némely növény ugyanis vélik ők a jó istené, míg mások a gonosz szelleméi, épen így az állatok közül a kutyák, madarak, sündisznók a jóé, míg a patkányok a gonoszé, s azt a ki sokat megöl, boldognak mondják.»

«Az istenekről sokat mesélnek s ide tartozik ez is: a legtisztább világosságból való Horomazes és a sötétségből keletkezett Areimanios harcolnak egymás ellen. Amaz hat istent teremtett, az első a jóakarát teremtője, a második az igazságé, a harmadik a törvényes rendé, a többi három a bölcsességé, gazdagságé és a szép fölött való öröme; a másik hasonszámú ellentétesen működő isteneket teremtett. Ezután háromszor megsokszorozítá magát Horomazes, s eltávozott a naptól oly messzire, mint a nap van a földtől, és az eget csillagokkal diszíté. Egy csillagot a Seirioszt megtette mintegy őrnek, fölvygázónak. Ezután huszonnégy más istent teremtett s egy tojásba tette őket. Areimanios épen annyit teremtett, kik a tojást keresztül furván megnyiták, s ezóta van a földön a jó a gonosszal vegyülve. De közeledik a végzet által meghatározott idő, midőn Areimanios, az általa fölidézett döghalál és éhség által szükségképen elpusztul és elenyészik, — a föld sima lesz és egyenes, s egy élete, egy állama, egy nyelve lesz a boldog emberiségnek. Theopompos mondja, az egyik isten fölváltva háromezer évig uralkodik, s a másik uraltatik, más háromezer évig harcolnak és küzdenek s kölcsönösen elpusztítják műveiket, végül legyőzvetvén Hades, az emberek boldogok lesznek, mert nem kívánnak élelmet, s nem vetnek árnyékot; ezután az isten, ki megtette mindezt, egy ideig nyugszik és pihen, s ez az istenhez mértén nem hosszú, épen mint az alvó embernek, mérték szerint való . . . «νομίζουσι γὰρ οἱ μὲν θεοὺς εἶναι δύο καθάπερ ἀντιτέχνους, τὸν μὲν ἀγαθῶν, τὸν δὲ φαύλων δημιουργόν, οἱ δὲ τὸν μὲν ἀμείνονα θεόν, τὸν δὲ ἕτερον δαίμονα καλοῦσιν, ὥσπερ Ζωρόαστρης ὁ μάγος, ὃν πεντακισχίλιους ἔτεσι τῶν Τρωικῶν γεγονέναι πρεσβύτερον ἱστοροῦσιν· οὗτος οὖν ἐκάλει τὸν μὲν Ὀρομάζην, τὸν δ' Ἀρειμάνιον, καὶ προσαπεφάνητο, τὸν μὲν εἰσὶναι φωτὶ μάλιστα τῶν αἰσθητῶν, τὸν δ' ἔμπαλιν σκότῳ καὶ ἀγνοίᾳ, μέσον δ' ἀμφοῖν τὸν Μίθρην εἶναι· διὸ καὶ Μίθρην Πέρσαι τὸν μεσίτην ὀνομάζουσι· ἐδίδαξε δὲ τῷ μὲν εὐκταῖα θύειν καὶ χαριστήρια, τῷ δ' ἀποτρόπαια καὶ σκυθρωπὰ· πῶς γὰρ τινα κόπτοντες ὁμοῦ καλουμένην ἐν ὄλμῳ, τὸν Ἄϊδην ἀνακαλοῦνται καὶ τὸν σκότον, εἴτα μίξαντες αἴματι λύκῳ σφαγέντος εἰς τόπον ἀνήλιον ἐκφέρουσι καὶ ῥίπτουσι. καὶ γὰρ τῶν φυτῶν νομίζουσι τὰ μὲν τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, τὰ δὲ τοῦ κακοῦ δαίμονος εἶναι· καὶ τῶν ζῶων ὥσπερ κύνας καὶ ὄρνιθας καὶ χερσαίους ἐχίνους τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ δὲ φαύλου μὲς ἐνύδρους εἶναι· διὸ καὶ τὸν κτείναντα πλείστους εὐδαιμονίζουσι.»

«Ὁ μὴν ἀλλὰ κάκεινοι πολλὰ μυθώδη περὶ τῶν θεῶν λέγουσιν, οἷα καὶ ταῦτ' ἐστίν· ὁ μὲν Ὀρομάζης ἐκ τοῦ καθαρωτάτου φάους ὁ δ' Ἀρειμάνιος ἐκ τοῦ ζόφου γεγονώς πολεμοῦσιν ἀλλήλοισ· καὶ ὁ μὲν ἕξ θεοῦς ἐποίησε, τὸν μὲν πρῶτον εἰνοίας, τὸν δὲ δεῦτερον ἀληθείας, τὸν δὲ τρίτον εἰνοίας, τῶν δὲ λοιπῶν τὸν μὲν σοφίας τὸν δὲ πλούτου, τὸν δὲ τῶν ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἡδέων δημιουργόν, ὁ δὲ τούτοις ὥσπερ ἀντιτέχνους ἴσους τὸν ἀριθμόν· εἶθ' ὁ μὲν Ὀρομάζης τρίς ἑαυτὸν ἀξέστησε ἀπέστησε τοῦ ἡλίου τοσοῦτον ὅσον ὁ ἥλιος τῆς γῆς ἀφέστηκε, καὶ τὸν οὐρανὸν ἄστρους ἐκόσμησεν, ἕνα δ' ἀστέρα πρὸ πάντων οἷον φύλακα καὶ προόπτῃν ἐγκατέστησε, τὸν σεῖριον· ἄλλους δὲ ποιήσας τέσσαρας καὶ εἴκοσι θεοὺς εἰς ὧν ἔθηκεν· οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Ἀρειμάνιον γενόμενοι καὶ αὐτοὶ τοσοῦτοι διατρήσαντες τὸ ὧν . . . γαν, ὅθεν ἀναμέμικται τὰ κακὰ τοῖς ἀγαθοῖς· ἔπεισι δὲ χρόνος εἰμαρμένος, ἐν ᾧ τὸν Ἀρειμάνιον, λοιμὸν ἐπάγοντα καὶ λιμὸν, ὑπὸ τούτων ἀνάγκη φθαρῆναι παντάπασι καὶ ἀφανισθῆναι, τῆς δὲ γῆς ἐπιπέδου καὶ ὁμαλῆς γενομένης ἕνα βίον καὶ μίαν πολιτείαν ἀνθρώπων μακαρίων καὶ ὁμογλώσσων ἀπάντων γενέσθαι. Θεόπομπος δὲ φησι κατὰ τοὺς μάγους ἀνὰ μέρος τρισχίλια ἔτη τὸν μὲν κρατεῖν, τὸν δὲ κρατεῖσθαι τῶν θεῶν, ἄλλα δὲ τρισχίλια μάχεσθαι καὶ πολεμεῖν καὶ ἀναλῦειν τὰ τοῦ ἕτερου τὸν ἕτερον· τέλος δ' ἀπολείπεσθαι τὸν Ἄϊδην, καὶ τοὺς μὲν ἀνθρώπους εὐδαιμόνας ἔσεσθαι, μήτε τροφῆς δεομένους μήτε σκιάν ποιούντας, τὸν δὲ ταῦτα μηχανησάμενον θεὸν ἡρμεῖν καὶ ἀναπαύεσθαι χρόνον, καλῶς μὲν οὐ πολὺν τῷ θεῷ ὥσπερ ἀνθρώπῳ κοιμωμένῳ μέτριον.»*

* PLUTARCH: De Isid. et Osirid. c. 46, 47.

Plutarch ezen adatai az Avestával majdnem betűszerint megegyeznek. Bátran kimondhatjuk tehát, hogy a görögök a perzsák szent könyveit ismerték, ismerték egész teljességökben, talán inkább mint mi a késő utódok, csakhogy ők velünk szemben sokkal szerencsésebb helyzetben valának, mert alkalmok nyílt a nagy király, majd Sándor, később a diadóchok birodalmaiban mindennek pontosan utána járniok, akkor midőn a zoroastrismus még virágjában lévén, legszebb idejét élte.

A görögök irodalmilag is ismerték tehát az eredeti iráni cultust, annak perceptióit, de hogy azokat nem eredeti tiszta alakjokban amalgamisálták, és helyezték el hitregéik fényes csarnokában, annak oka, legfőbb oka, hogy sémi mediumon keresztül jutának el hozzájuk a legszebb gyöngyök is, és mire megtaláljuk az iráni elemeket, nem reflectálva a közös indogerman perceptiókra, a görög cultusban, már akkorra előázsiái, bár a finomabb nyugoti izlés által módosított mezbe öltözték. Így történt Mithrával is, mire megérkezik a görög partokra, a ninivehi és babyloni cultusok elemeivel vegyített Apollo és Heracles lesz, tehát a sötétséget, s az égető, perzselő nyári napot mint égi testet legyőző napisten válik belőle, és mint ilyent jeleníték emlékeink.

A vedák s az Avesta által representált vallási nézetek alapja a tétel, hogy az élet és tenyészet adó istenek örök harcot vivnak a sötétség szellemeivel, csakhogy e küzdelemnek, az élet és halál között lévő kiegyenlíthetetlen ellentétnek, az egész vallási rendszer sarkételének, sokkal inkább előtérbe kellett lépnie Iránban mint Indiában.

Irán természeti viszonyainak következménye ez.

*Irán természeti
viszonyai*

Irán közepét sivatagok határolják, vagy legalább is tenyészet nélkül való vidékek, úgy hogy a termékeny völgyek, mélyedések, hegyoldalok inkább oázok, mint összefüggő területek. Az ellentétek itt sokkal acutabbak mint Indiában, sokkal élesebb az ellenséges és jóakarató hatalmak harca mint ott. Iránban nem lehetett a gonosz istenségek, a rossz szellemeknek az emberek ellen való küzdelmét a tejet adó állatok elrablására, a folyók nyári kiszáraztatására szorítani, emezek győzelmét pedig az elveszett állatok visszaszerzésére, s a folyóknak vízzel való ellátásával allegorisálni, mert Iránt nem csak a forró napok látogatták meg kellemetlenségeikkel, de a tél is minden zordonságával. Itt hónapokon át fődí, övig érő hó a tavasz és őszszel buja mezőket, jegesek a plateaukat, járhatatlanokká téve azokat, nyáron pedig a gazdák legszebb reményeit szárazság, vagy a természetnek más szabályelleneségei gúnyolák ki. Itt a tél a vendidad szerint sompolyogva érkezik, elpusztítani a nyájakat, fákat, szántóföldeket s hidege a föld szívéig hat, és míg Indiában csak rovaroktól kell féltetni a gazda legdrágább kincseit, addig Iránban vérengző farkasoktól, medvéktől a hegyek között, a Kaspi tenger éjszakai partjain, s a pusztai nagy tavak vidékein, kígyókkal, gyíkokkal és csúszó-mászó állatok ezer nemével kellett küzdenie a letelepedett lakosságnak. S mégis mindennek daczára a nyájak szépen tenyészték, a földek, a szőlők gazdagon meghálálták gazdájok munkáját, s daczára a zord éghajlatnak éjszakai gyönyörű erdők valának. — Az ember élete itt örök küzdelem, a forró nyár vagy hideg időszak ellen; a föld csak fáradságos, költséges beruházások viszonzásul termel, bár gazdagon. A termést azonban védelmezni kell, nyáron a homokfuvatagok s szárazság ellen, gyakran mérföldnyi távolságról odavezetett csatornák által, melyeket a tél sokszor összerontván, tavasszal újra kellett készíteni; és a természet akárhányszor még sem járt kezére a szorgalmas gazdának; a gazdag termést eltemetése a futóhomok, leperzselte a roppant hőség, vagy megsemmisítette a késői fagy... s ezt a rossz szellemek tevék.

Az ellentéteket még inkább elmérgesítette a lakosság egy igen jelentékeny részének életmódja. A fősík néptörzsei megmaradtak nomádoknak, melyek mérhetetlen méneseiket a pompás mezőkön legeltették, melyek egész éltöket harci munkában tölték, torzsalkodva egymással, ha nem akadt más alkalom fegyvereik kipróbálására, megtámadva a völgyek, rónák békés földművelőit, megszállva a jól gondozott utakat, elrabolva, elpusztítva mindent mi eléjük akadt, s eltűntek mint fürgeteg, mire a jámbor gazda letéve ásóját, kapáját, fölragadta iját, nehéz bárdját megvédelmezni verítékkel szerzett javait. Ott rablás, könnyű élet, itt folytonos terhes munka, s ez a viszony még ma sem változott meg.

Az éghajlati viszonyok, s a népesség életviszonyai között lévő ellentétek Margiana, Baktria és Sogdianában voltak legterhesebbek. Itt a hegyek között, bújva növény élet, gazdag állattenyésztés volt, de hol a bércek a sivatagba enyésztek, azonnal megszűnt minden. A Kaspi tenger felől támadó szelek, télen át dermedt hűdéget, nyáron mindent elborító futóhomokot, s kiállhatatlan száraz hőséget hoztak magokkal, kiapasztva a vizeket, elárasztva a legszebb területeket, s ezalatt a Belur-dagh és Hindukus csúcsait örök hó fődte. — E három tartomány szomszédságában lakott a legtöbb nomádtörzs, az Avesta turániai, részben vérengző természetűek is, és mindannyian rabló csordák, melyek, úgyszólván, midennap berontottak a pusztáik felé nyíló völgyekbe. — Airja völgyeiben szorgalmas, folytonos munka honolt, dús tenyésztés, jó termés ha sikerült Angra-mayniust elriasztani, míg túlnan kopár, úttalan volt minden; a sivatag siri csöndjét, csak a fürgeteg sűvöltése, a rabló hordák vad lármája zavarta meg. — A természet áldásai és csapásai, a henyeség és munkás-ság, a nomád, rabló és letelepedett lakosság, a jó, az embereket örökösen ingerlő, kínzó, károsító, gyakran pusztító gonosz szellemek között fönnálló ellentétre fektetett vallási alapeszme itt, csakis itt keletkezhetett, lassanként, évszázadokon át fejlődve, vagy egyszerre oly ember agyában, ki az adott viszonyok között ideális magaslatra emelkedve megtalálta a mentő eszmét, s az életre úgy tudta alkalmazni, hogy kielégítvén a népet, megragadja annak szívét lelkét, hogy meggyőzze mikép a valódi élet jelképét látja hitágazataiban, vagy megfordítva, hogy az élet minden jelensége, csak vallásának tanait igazolja.¹

Irán istenei.

Ily viszonyok között az istenek nem lehetnek egyebek, mint a természeti erők jobbfelének personificatiói és legfőbb jellemvonásuknak az örökös harcnak kell lennie a pusztító elemek ellen. S Irán istenei mind ily perceptiók, leginkább Mithra, ki minden jónak védője, a természet mint társadalomban, ki győzelemre segíti az igazat bármily körülmények között küzdjön is, akár az éghajlat, s a talaj zordonságától akarjon kicsikarni annyit, hogy övéivel megélhessen, akár fegyverrel kezében vív a rabló hordákkal vagy tisztességes ellenséggel. Megvédi ő, győzelemre segíti hiveit a gonosz szellemek ellen, s az ezekkel való viaskodásban tölti, úgyszólván, minden idejét. A Mihir-jast is e fölfogásnak ad kifejezést midőn írja «(133) a daevák legyőzése és a Mithra-csaló emberek leküzdése után előtör Mithra a nagymezőkkel bíró . . . paça jaiüti daëvanām, paça nighniüti mithrodrujam mashyanām fravazaiti mithró yó vourugaoyaitis»; vagy: «(134) előtte valóban reszket Angra-maynius a halálteljes, előtte valóban reszket Aëšma a gonosz lelkű, testpusztító; előtte valóban reszket Bušyaçta a hosszúkezű, előtte valóban reszket minden szellemi daeva és a gonoszok Varenából . . . avi bādha fratereçaiti anrô mainyus pourumahrkô, avi bādha fratereçaiti aëshmô duzhdào peshôtanus, avi bādha fratereçaiti bûshyaçta dareghögava, avi bādha fratereçaiti viçpé mainyava daëva yaëca varenya drvaütö». És ez a küzdelem az alapeszméje minden Mithra reliefnek, melynek középpontját a bikaölés foglalja el.

Ily dogmaticus külalak már a theologia és liturgia nagy fejlettségéről tesz tanúságot, melyet autochthon alapon elérni majdnem lehetetlenség. Irán ősi cultusa sem kerülheté el e processust midőn a nagy királyok mint hódítók lépnek föl, vegyülni kezd az is, és a vallási syncretismus talán Artaxerxes Mnemon (II Artaxerxes 405—362 Kr. e.) alatt éri el tetőpontját különösen Mithrára nézve, kit akkor egészen idegen eretnek szertartásokkal tiszteltek, imádtak, melyek a szomszéd vagy távolabb eső vallási rendszerekből vétettek, melyeknek főistenei ismét a természeti erők, melyekben az iráni Mithra perceptióhoz hasonló vagy épen azonos fölfogás constatálható.

A mágusok.

Az idegen elemekkel telített vallási fejlődés Médiá meghódításával veszi kezdetét, s megváltozván az isteni tisztelet külalakja, a dogma is átalakul. A turáni eredetű médek hatalmas papi kasztja a mágusok, a hódítás befejezte után kiegészítő részei lesznek az uralkodó törzsnek,² kezökbe

¹ V. ö. SPIEGEL Cr. Alterthumskunde I. k., első része; W. GEIGER: Ostiranische Cultur im Alterthum 1—176. l. H. KIEPERT: Lehrbuch der alten Geographie 51—72. l.; HEINRICH ALAJOS: Az Amu-darja.

² G. RAWLINSO: The five great Monarchies II. k. 348. kv. l.

kerítik a kedélyek fölötti hatalmat, tévtanokba merítik az áriákat, meghonosítják és továbbképezik a tűz s csillagimádást, és egyedül szabadalmazott közvetítőknél tolják föl magokat isten és ember között, úgy hogy nélkülök még a legcsekélyebb vallási szertartás sem hajtható végre, sőt az ima is csak általök juthat el a mindenség Teremtőjéhez.¹ Fejökön hosszuprémes főveggel, bokáig érő palástban, kezökben a minden szent cselekményhez szükséges tamarisk fasciculussal² tömegesen jelentek meg az oltárok előtt bemutatni az áldozatokat s elénekelni a varázshatású mysticus formulákat. Önhittségökben büszkén hirdeték, hogy emberfölötti tehetségekkel birván, tudnak jósolni, jövedölni. S még a világ előtt szent életökkel tüntetének, a classicus írók szerint mindenféle titkos bűnben leledzettek, nem riadva vissza semmitől, hogy szenvedélyeiket kielégítsék, — s az eredeti adatok nem mondanak ellent e rossz emlékeknek. — E mágusok egészen hatalmakba keríték a népet, a legmagasabb, úgy mint legsóbb osztályokat.³

Ök eredetileg azon vallási rendszernek valának papjai, melynek megalkotói az akkadok.

Az akkadok.

Ez a nép volt a csillagjóslásból fejlődött csillagászati tudomány atyja, a szomszéd népek által is átvett ékirás föltalálója, melyet nálok nem csak a királyok használtak hanem oly közkeletű az, hogy segélyével nagy és hatalmas irodalom is keletkezhetett.

E nép vallása mintaképe a természeti erők imádásának. A kellően osztályozott szellemek száma megmérhetetlen, s még a legmagasabb rangú istenek is közéjük soroltatnak. Ezek közé tartoznak: Ana az ég, Mulge és foemininum principiuma Ninge a földalatti ég és mélység istenei; Êa vagy Hêa a kigözlöngés és nedvesség, míg neje Dav-kina a föld personificatiója. E háromság áll a hierarchia élén, s közvetlen utána a hold Uru-ki, a nap Ud, s a szél Im triása következik. — Nindar vagy Ninib, Mulge fia, a tovább tenyészés ura, istene az éjjeli rejtett napnak, Mesopotamia Heraclese s a Mars perceptióhoz hasonló Nirgallal együtt, hadisten is. Hêa és az emberiség között közvetítő, s így annak jóltevője is; Amar-utuki a napfény vagy egyszerűen a fény. Amar-utuki a rossz szellemeknek legnagyobb ellenfele, ki örökösen küzd, harcol velök, hogy megvédje ellenök a világot és emberiséget, míg Nindár épenügy a közvetítő mint a zoroastrismus leghatalmasabb jázatája. — Ezen istenségek tehát már Mithrához közelítő perceptiók, majdnem teljesen azonos működési körrel. Mellettök még a tűznek jut nagy szerep épenügy mint Iránban. Az istenek tisztelete különösen a három utóbbié alig egyéb mint varázslat, mert a vallási alapeszme: a bonum és malum principium közötti ellentét, épenügy, mint Iránban, és az istenségek úgy mint hívőknek legfőbb hivatása és célja a dualismus gonosz felének leküzdése. És ez csak varázslat által történhetik. E küzdelem tömérdek anyagot nyújtott a phantasiának s az epicus költészetnek, melynek maradványai assyr versioban legújabbán kerültek napfényre.⁴

Az Arábiából kivándorló semiták Mesopotamiában egyesülvén az akkadokkal, a chaldæusok népe keletkezik, kiket legnagyobb városukról rendszeren babylonoknak nevezünk. — Az assyrok csak chaldæai colonia, mely elválván törzsétől új hazát keres, és megalapítván fővárosát s trónjára helyezvén főistenét Asurt, ennek nevét veszi föl. — A babylonoktól vallási és nyelvi tekintetben alig különböznek, inkább műveltség és jellem dolgában.⁵ Országaik nem képezvén egységes egészet, majd Assur majd Babylon viszi a főhatalmat, míg utóbb mindketten elesnek a nagy királyok elleni küzdelemben, hogy végül Nagy-Sándor hatalmának hódoljanak.

A babylonok.

Vallási tekintetben a hegemonia mindig Babyloniáé volt. Cultusa fővonásaiban a következő:

Az istenek hierarchiájának élén Ilu trónol, Niniveh Assurja. Belőle emanal az anyagot magában foglaló chaos, melyet az isten akarata részeire bontván, és a fény, a lélek megvilágítván, megelevenítvén az anyagot a teremtés be lön fejezve. Az anyag Anu, a szó Bél, s a fönttartó Nuah

¹ HERODOTUS: I. 132, Ammianus Marcellinus XXIII. 6.

² STRABO: XV. 3, 13. Vendidad, farg XVIII. 1—6.

³ G. MASPERO: Geschichte der morgenländischen Völker im Alterthum 466. l.

⁴ Dr. C. TIELE: Kompendium der Religionsgeschichte 75. kv. l.

⁵ TIELE: Kompendium der Religionsgeschichte 80. kv. l.

férfi principiumok, elevenek és életteljések míg női feleik Anat, Bélit és Tihavti csak az ő visszfényökként tűnnek föl, és passiv szerepet játszván, könnyen összeolvadnak egy istennővé Bélit névvel, ki a teremtés női principiuma a nedves és termékenyítő anyag.¹

Az akkadi mintára képzett második háromság, ment lévén minden halaványító abstractiótól, sokkal erőteljesebb, hatalmasabb és körvonalozottabb s alakjai sincsenek úgy kiteve az összefolyás veszélyének mint az előbbiek. Ennek tagjai a holdisten Sin, a napisten Samas s a légisten Bin. — Sin volt a legfőbb, a hatalmas szikrázó, a hónap harmincz napjának ura. Samas a nagy mozgató (fönntartó?) uralkodó, a bíró ég és föld között. — Bin az ég és föld kormányzója, ő adja a bőséget ő a csatornák ura s a körülmények szerint jótékony vagy elrettentő.

A második triasra a planeticus istenségek következnek: Adar (Saturn), Marduk (Jupiter), Istar (Venus) és Nabu (Mercur). Adar gyakran Samdan (hatalmas) melléknevet visel, ő az assyriai Heracles, kit a Louvre nagy reliefjén mint oroszlánt megfojtó óriást látunk ábrázolva.² Egyéb jelzői még: a «rettenetes a vitézek ura, az erő mestere, ellenség pusztító, a ki megfenyíti az engedetlenséget, kiirtja a lázadókat és a vas ura». — Marduk időfolytával összeolvadván Bèlivel Babylon legfőbb istene lesz. — Nergal a nagy hős a kézviadal királya, a csaták parancsnoka, az istenek bajnoka — alakja emberfejű oroszlán, vagy oroszlán fejű ember. — Istar a természet istennője is Anat és Bélittel együtt s emellett amazon a «győzelem királya» a «hőstettek bírása» és mint ilyen csillagkoronával fején, kezében pedig ív és buzogánnyal ábrázoltatik.

E két háromság istenei együtt Iluval s a hét planeta istennel képezik az isteneknek a hónap harmincz napja s a zodiacus tizenkét képlete fölött álló nagy tanácsát.

Tiszteletök imádások általános volt az egész birodalomban, mint hivatalos istenekéi, a nélkül azonban, hogy a nép phantasiáját megnépesítő tömérdek, apró mennyei hatalmasságot ki tudták volna valaha szorítani.³

Az akkadoktól örökölt astrologia és mágia nagy szerepet vitt Babylon cultusában is és a hatalmas, kitünően organisált papság kezében összepontosult, mely szellemi fölényével képes volt kiirtani vagy gyökeresen átalakítani az őket meghódított népek vallási rendszereit épen úgy mint az általok legyőzöttkei.

*A vallási
vegyülés.*

Ez történik a zoroastrismussal is, mely már, mielőtt a nagy királyok birodalmokhoz csatolják Babylont ki volt téve idegen befolyásnak, a médekének, kik Babellel egy forrásból merítenek. — Az alap tehát meg volt vetve, mielőtt egyetlen perzsa katona belépett volna a hatalmas sémi országba.

Mithra a nagy királyok kíséretében érkezik Babylonba, a sémi mysticismus, astrologia és magia hazájába, s a világváros vallásossága, a fanatismust nem ismerő sőt indolens zoroastrismusban, csakhamar oly elemeket honosít meg, melyek a szent könyvek tanaival alig egyeztethetők össze. — A halavány, passiv Ahura-mazda eltűnik nyomtalanul, az erőteljes, eleven tevékeny Mithra pedig a metropolis isteneinek jellemvonásait veszi föl, összeolvad azokkal s a perzsák úgy mint benszülöttek együtt invocálják őt Iluval. — Adar leghasonlóbb perceptio, az ő attributumai egyeznek meg leginkább Mithráéval, az ő alakját is veszi föl, és Persepolis romjai között, még ma is ott vannak az óriási domborművek, melyeken Mithra nemzeti öltönyéből kivetkőzve küzd az oroszlánnal, — míg Khorsabad (Borsipa-Babel mellett) emlékei közül mint az oroszlánt megfojtó óriás került elő épen úgy mint Adar, — az assyriai Samdan, és a görögök Heracles Samdanjának prototypje.

A planeta istenség Adar, a nagy tömeg előtt egészen más jellemvonásokkal volt fölruházva, mint a theológiában. A nép az éji tüneményeket, ha elismeri is istenségeknak, mindig a nappali

¹ V. Ö. RAWLINSOEN: The five great Monarchies I. k. 115. kv. 1.; FR. LENORMANT: Histoire Ancienne de l'Orient II. k. 182. kv. 1.; Essai de commentaire sur les fragments cosmogoniques a Berosé 64, kv. 1.; GEORGE SMITH'S Chaldäische Genesis 54. kv. 1.

² G. SMITH'S Chaldäische Genesis 168. 1.

³ MASPERO: Geschichte der morgenländischen Völker 146., 147. kv. 1.

tüneményekből elvont vonásokkal ruházza föl, mert csak ezeket észleli, látja. — S a tömeg mindig távol állván a vallási tudományosságtól, a theologusok által megállapított körvonalakat sohasem respectálja, hanem szabadon engedi működni mindig termékeny phantasiáját, és alkot vagy rombol, új istenségeket helyez pantheonába, míg a régieknek megdönti trónját, úgy a hogy anyagi, szellemi szükségletei megkívánják, vagy a kor általános eszméi hozzák magokkal. Monotheismussal ugyan e processus igen nehezen érvényesülhet, de azért sokszor érezteti hatását. Így a mosaismusban bár Jahve egyedüli isten. Még Dávid és Salamon sem rettentek vissza az idegen istenségek vagy hazai istenségekkel alakult perceptiók imádásától — a közszellemet követték ők is — sőt utóbbi még templomépítéstől sem riad vissza, bár székvárosában Jehovának hallatlan fényű szent helyet emeltetett. Kereszténységünk is hasonló phasisokat mutat föl, különösen életének első századaiban. A monotheismusok az új perceptiókat az angyalok közé mint a mosaismus, az angyalok és szentek közé mint a kereszténység, vagy a jó és rossz szellemek közé veszik föl, mint a mahomedanismus. — Polytheismusban a kisebb égi hatalmasságok száma végtelen lévén, a nagyoké pedig a körülmények szerint, melyeket az éghajlati, társadalmi és politikai viszonyok határoznak meg, több vagy kevesebb, de igen ritkán vagy sohasem meghatározott szám, bevégzett kör, mely nem tágulhat vagy szorulhat össze. — A legmagasabb istenségek közé is bejuthat egy-egy új alak, akár valamely istenséggé emelt földi nagyság, király, heros vagy képzeleti alak, vagy könnyen szenvedhet decadence-ot, mint azt a mythologiák eléggé bizonyítják. És a nép költészete az emelkedést mindig figyelemmel kíséri, a detronisált nagyságtól pedig elfordul. A költészet emlékei ezért gyakran egészen más képet adnak a vallás régi alakjáról, mint — és bármely időszakra érthetjük ezt — a modern állapot. Mennyire különbözik az Augustus idejébéli görög Olympus Nagy Sándorétól, s ezé Homérosétól? Mennyire különbözik a harmadik század római mythológiája Virgil Aeneisétől? A különbség óriási, az első tekintetre szinte érthetetlen, bár természetes fejlemény. — Mennyi istenség emelkedett föl vagy szállott alá, hogy elfeledtessék. — Babylonban is ugyanezen processust észleljük, s követhetjük legfőbb vonásaiban nyomról nyomra. — Itt különösen az ősi akkad istenségekkel történik ez, akár a mesék korából származzanak azok, akár a babylonok által már történetinek nevezett időből. — Eltűnnek az egyes égi hatalmak, háttérbe szorulnak, s emlékeket, csak a hajdani nagyságukat ünneplő régi költészet őrzi. — A költészet termékeit az ariák, mint semiták mindig gonddal őrizzék, óván, kimeríthetetlen forrását képezik az új istenségek minden attributummal való ellátásának, — bárha csak egy herostól származnak is azok. A nép nem kérde honnan meríti azokat, kitől kölcsönzi, kitől veszi, a theologok, a speculativ philosophok pedig szándékosan vagy öntudatlanul nem veszik figyelembe az eredeti concret alakot, a forrást, s az eredeti névről egyformán megelégednek a tömeg mint a vallásbölcészek és papok serege. Az ily átruházások száma végtelen a görögök, mint rómaiak mythológiájában, sőt a legconservativebb Egyiptomban is számtalanszor kimutatható. S az ok kezdetben az új perceptiók amalgamisálása, elhelyezése, a vallási fejlődés végső stadiumában pedig, a felsőbb erőknek egy kézben, egy személyben egy istenben való összepontosítása. — Babylon vallási fejlődése nem juthatott el eddig, Rómának világbirodalomra fejlődése, majd a kereszténységnek rohamos haladása megakadályozák azt, s az örökkévalóságra hivatott metropolis romba dőlt, mielőtt Ilu egyedüli ura lett volna a mindig mosolygó kék égnek. — Az attributumok ily átruházásán és decadence-on ment keresztül Izdubar is, az égető, perzselő nyári nap personificatiója, valóságos Samson és rettenetes Baal-Chamman.¹ Jellemvonásai a hazáját elhagyott nép pantheonába nem igen illettek bele, letűnt csillaga az Olympusról és a költészet mint elmúlt, földre szállt alakról regél róla, míg idő folytával alakja újra ébred, és Assyriában, Kis-Ázsia partjain Adar öltözik mezébe, Samdan névvel. — A vallási mint hősköltészet termékeit Babylonban is egy egészszé egyesítvén Izdubar alakja majdnem egészen reconstruálható. Az emlékeket Mr. G. Smith szerencsés keze újra rendezvén² a nagy nemzeti eposzba látjuk beolvasztva őt is, az

¹ C. P. TIELE: Die Assyriologie und ihr. Ergeb. f. d. vergleich. Religionsgeschichte 8. 1.

² G. SMITH'S Chaldäische Genesis 143—213. 1.

özönvíz történetével együtt. — Az ősi phantasiának e fontos terméke, még az akkadok korába helyezendő, mert a csillagászati jegyek, melyeknek alapján rendeztetett, nem egyeznek meg az assyr naptárral.

A semita mindig kereskedő volt és közvetítő, s legrégebb foglalkozása, a szellemi árucikkek terjesztése volt, és e szellemi termékek, a phœniciek és assyrok révén, Babylonból kerültek nyugatra.

Ő általok vegyültek össze a görög Heracles jellemvonásai Samdanéval, szinte elválaszthatatlanul, s e vegyülést rendkívül elősegíté még az eredeti perceptió azonos volta, mert Hercules úgy mint Izdubár egyaránt naphősök.

Izdubár tizenkét kalandja, Heracles tizenkét munkája, a nap pályája az év tizenkét hónapján keresztül. — És a mint a nap ereje gyengül, októberben megbetegszik Izdubár is, és erejét, fényét nem nyeri vissza, míg az újév kezdetén, meg nem fürdik a keleti ocean hullámaiban. — A hősköltemény sorra veszi elbeszélésében az állatöv minden jegyét, az Izdubar által megölt oroszlán a zodiacus oroszlánja; Hêa-bani látnok az akkad év második hónapjában — mely «a jóságos bikáé» tehát az állatöv bikajegyének felel meg — megy az ő látására; Istar a «szűz» jegyében ajánlkozik a hősnek; a mindent körülvevő ocean a nap lementének hónapjában éri el; végül Izdubar, Adar «sötét hónapjában, mely az évben az utolsó (akkad számítás) síratja Hêa-banit, midőn Hêa «kettős hala» kíséri a napot.

A görög művészet, tudomány, a görög pantheon és mythologia számos nagy eszméje, vagy ezeknek csirája vihető vissza Babylonig, a cultura és civilisatio azon nagy utjain, melyek egyenesen vezettek a metropolisba, vagy átmentek Phœnicia gyarmatain. — Így Heracles azonos Tyrus napistenével Melkarttal is, kinek temploma kétezerháromszáz évvel előbb, hogy Herodot meglátogató az ó-kori Londont, már fönnállott fönséges pompájában, és e Melkartnak is Izdubar az előképe. — S valóban Heracles élete alig egyéb, mint Izdubar történetének ismétlése.

Hêa-bani a chaldæai hős barátja és tanácsadója írja Sayce¹ a kentaur Kheiron, Heracles tanítója, s Kheiron Kronos fia, Kronos pedig a babyloni Hêa, Hêa-bani teremtője. Az Izdubar által megölt oroszlán mása a nemæi; a leánya visszautasításának megboszulásáért Anu által küldött bika, a kretai bika; a heros által megölt zsarnok Khumbaba a görög Geryon; a «nap kapuján túl» lévő erdő fái termelt ékeszerek, a Hesperidák almái; Izdubar halálos betegsége pedig, azonos a lúzzal, melyet Hercules Nessus öltönyétől kap stb.

Az akkad költők tehát, mielőtt Görögország dalnokai megalkoták halhatatlan regéik koszorúját, megteremték már mythológiájok bámulatos kaleidoskópját, s az anyag azonossága hozá létre a legbámulatosabb analógiák tömegét.

Izdubar kalandjaiból tárgyunkra legnagyobb fontossággal az Istar bikájával való harez bír. Istar Anu leánya — s Anu «az anyag» legfőbb attributumai pedig: «az öreg, az istenek atyja, az alvilág ura, a sötétség és rejtett kincsek atyja». Alakja rút, elrettentő, sas farka van, fejét egy hal-szörnyeteg koponyája fôdi, s vállait, lágyékait e monstrum oldalai.² — Így csak olyan istenség jeleníthető, kit a nép képzelete kiforgatott eredeti alakjából. — Anu így a malum principium egy personificatiója, s Izdubar a naphős voltaképen ő ellene küzd tehát, midőn szembeszáll a bikával, melyet a haragvó istenség küld a heros ellen. Ily alakban a mythos nem egyéb mint a természeti jelenségek personificálása. — Istar mint planeticus istenség Venusszal azonos, s a csillag esti megjelenése júliusban a legforróbb napok idején kezdődik, midőn a roppant hő mindent kiéget, leperzsel Babyloniában, midőn a legsűrűbb lombsátrak is alig adnak enyhülést, midőn a mindent éltető napnak, mint égi testnek romboló, öldöklő hatását érzi a természet, ember, állat egyaránt, midőn az a

¹ Rev. A. H. SAYCE: Babylonische Literatur 23. l.

² G. SMITH: Chaldæische Genesis 40. l.

malum principium szövetségese. — A nép phantasiája a nap pályájának ezen időszakát összeköttetésbe hozá az éjjeli jelenségekkel is, Istar (Venus) föltünne jelezvén a nyomasztó napok kezdetét, s őt a nőistenséget esabitónak képzei, ki a hatalmas, a naptól mint égi testtől minden mythológiában élesen megkülönböztetett naphőst, rossz útra akarja téríteni, de ez visszautasítja, s Anu, leánya gyálatát megboszulandó, a forró perzselő nap egyik personificatióját küldi ellene, melyet Izdubar szerencsésen legyőz.¹

Voltaképen ugyanazon perceptió tehát, melyet a Mihir-jast őrzött meg, csak hogy ott Mithra közvetlenül küzd a gonosz szellemekkel és Areimaniossal, kinek attributumai teljesen megegyeznek Anu tulajdonítványával.

Az Izdubar-Istár mythos ismétlése a krétai bika regéje. — Heracles itt is megküzd a bikával, mely a nap personificatiója, és legyőzi.

Nagy Sándor hódításai rendkívül elősegítheték a mythosok további vegyülését, Heracles Samdan, és vele Mithra cultusának terjedését, különösen az ázsiai görögök között. S a görögök a mint isteneik positiv alakot öltének, érzékileg is jelenítvén azokat, Mithra is tárgya lón a szobrászatnak, s a művész vésőjének az istenség működési köréből, leghatásosabb motivumul annak küzdelmei kínálkoztak, s ezeknek jelenítésében önkénytelenül tódultak előtérbe a Mithrával azonosult Heracles munkái, melyek már amúgy is kimeríthetetlen anyagot nyujtának a képzőművészeteknek. S az első vállalkozó szobrász műve irányadó volt a többire nézve is, vagy helyesebben megszabta irányát az utánképzésnek. És az első megalkotó Heracles regéiből választván a motivumot, a krétai bikával való harcztot vevé alapul, s ennek prototypje, Izdubar harcza szintén a bikával, de a görög szobrász, nem a semi művész conceptióját vevé át, — az állat hátsó lábaira emelkedik, Izdubar pedig hasába dőfi törét — hanem saját fejlettebb műérképét követve jeleníté a küzdelmet, nagy talán irányadó befolyást engedve conceptiójára, az Athene Nike balustrade-ján korunkig fönmaradt pompás alkotásnak.²

Nem így a perzsák. Ők faragott képeket míg vallásuk, culturájok, nemzetiségök nem vegyült idegen elemekkel, nem készítvén, nem érzékíték isteneiket sem szoborszerűen, sem legfontosabb functióikban. Képzőművészeti emlékek tehát, melyek Mithra küzdelmét ábrázolnák a gonosz szellemekkel, nem maradtak reánk. — Ezeket azon időkből kezdjük ismerni, midőn a meghódított babylonok amalgamisalni kezdik uraik műveltségét, civilizatióját.

Mithrának a bikával való küzdelme tehát csak az ősi perceptiónak sémi retortán átszűrődött s görög mezbe öltöztetett megjelenítése, melynek jelentősége nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való küzdése, mely az áriáknál a világosság istenének a sötétségével való örök vívásában és mindennap megújuló győzelmében, a semitáknál a fény és tűzistenségeknek a pusztító és perzselő istenségekkel folytatott élet-halál harczában³ az egyiptomiaknál Osiris és Set majd Rá-nak a sötétséggel való mérkőzésében nyert kifejezést.⁴

A bikaölés.

¹ G. SMITH: Chaldaische Genesis 186. l.

² R. KEKULÉ: Die Reliefs an der Balustrade der Athena Nike; második kiadás. — A müncheni antiquariumban lévő terra-cotta Nikét ábrázolja szárnyasan, a mint a földre hullott tehénon térdel, bal karjával annak fejét rántva vissza, míg jobbában a tört magasra emeli, hogy az állat nyakába merítse. — Ugyanezt látjuk a syrakusai pénzeken: hasonló conceptio van a Raoul-Rochette; Monuments inédites 35-ik t. közlött edényképen is, melyen Nike ugró koson ül; s valószínűleg a Jatta gyűjteményben lévő — Catalogo Jatta No. 1722 — is ugyanaz (szintén edényfestmény), bár itt a jobb kar mozdulatát nem lehet egész biztossággal megállapítani. A bika áldozat pompás conceptióját nyujtja a Della Valle relief is — Kekulé 27. l. A relief a müncheni Glyptothekában van. — BRUNN Beschreibung No. 206. LAJARD Culte de Vénus pl. IX. Ez az alak számtalanszor van variálva, bár a cselekmény mindig ugyanaz. Ezeket LAJARD egyesítette legnagyobb részben Culte de Vénus pl. VIII—XII, XIV (v. ö. ZOBGA: Bassiril II. T. 60, 57; O. JAHN: Archäologische Zeitung 1850. 207. f.; Europa (Denkschrift der Wiener Akademie XIX. k.) 10. l. E motivum vitetett át Mithrára is kinél a szárnyakat a lebegő köpeny pótolja.

³ C. P. TIELE: Kompendium der Religionsgeschichte 67. l.

⁴ P. LE PAGE: RENOUF: Vorlesungen über Urspr. und Entwick. der Religion, erläutert an der Religion der alten Aegyptier 103—109. l.

A bikarablás. E perceptióval szoros összefüggésben van a bikarablás, melyről Statius következőleg nyilatkozik :

Adsis o memor hospitii Junoniaque arva.
Dexter ames, seu Te roseum Titana vocari
Gentis Achemeniae ritu, seu praestat Osirin.
Frugiferum, seu Persei sub rupibus antri
Indignata sequi torquentem cornua Mithram.

Sokkal világosabban ír Commodianus :

Insuper et furem adhuc depingitis esse
Cum si Deus esset unquam non furto vivebat
Terrenus utique fuit et monstrivora natura
Vertebatque boves alienos semper in antris,
Sicut et Cacus Vulcani filius ille. . . .

Mithra tehát közönséges rabló.

Firmicus Maternus már nem ily szófukar : «Persæ et Magi omnes qui Persicæ regionis incolunt fines, ignem præferunt et omnibus elementis ignem putant præponi debere. Hi itaque ignem in duas distribuunt potestates, naturam ejus ad utrumque sexum transferentes et viri et feminæ simulacro ignis substantiam deputantes : et mulierem quidem triformi vultu constituunt monstrosam eam serpentibus illigantes. Quod ideofaciunt, ne ab auctore suo diabolo aliqua ratione dissentiant, sed ut dea sua serpentibus pullulans maculosis diaboli insignibus adornetur. Virum vero abactorem boum colentes sacra ejus ad ignis transferunt potestatem, sicut propheta ejus tradidit nobis dicens : «Μύστα βουκλωπίης, υἱὲ θεῆς πατρὸς ἀγανού» Hunc Mithram dicunt, sacra vero ejus in speluncis abditis tradunt, ut semper obscuro tenebrarum squalore demersi gratiam splendidi ac sereni luminis vitent. O dira numinis consecratio ! O nefariæ legis fugienda commenta ! deum esse credit, cuius de sceleribus confiteris.»¹

Szembeszökő ez idézetben, hogy írója oly elemeket fűz össze Mithrával, melyek egyáltalán nem valók Zoroaster vallási rendszerébe. A mazdajának szent könyvei nem emlékeznek meg így a kigyóról. Isist gondolá itt Firmicus Maternus, vagy az Agathocles érmeiken lévő háromfejű fáklás istenséget,² mely a hold három változásának symbolisálása : s a holdat a Mah nyayis is említi.³ Lehetséges, hogy Firmicus Maternus itt Herodot Mithrájára, a zend Anáhitára gondol. De Mithrának és Anáhitának nem substantiája a tűz, ha csak Mithránál nem a fényt azonosítja a tűzzel, ha Anáhitánál pedig nem azt a tüzet érti, mely a védák szerint a vízben van elrejtve. A próféta kinek versét Firmicus Maternus idézi, valószínűleg azon pseudo-zoroastrius írók közé tartozik, kik keleten Kr. születése óta igen gyakoriak.⁴

A megfejtést Porphyrius adja meg a következőket mondván : «καὶ βουκλώπιος θεὸς ὁ τὴν γένεσιν λεληθότως ἀκούων» (?)⁵ majd tovább : «Τὸ μὲν οὖν Μίθρα οἰκίαν καθέδραν τὴν κατὰ τὰς ἡμερῶν ὑπέταξαν, διὸ κριοῦ μὲν φέρει ἀρηίου ζωδίου τὴν μάχαιραν, ἐποχῆται δὲ τὰ ῥω Ἀφροδίτης· ὡς καὶ ὁ ταῦρος (ταύρου?) δημιουργὸς ὢν ὁ Μίθρας, καὶ γενέσεως δεσπότης· κατὰ τὸν ἡμερινὸν δὲ τέτεται κύκλον· ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὰ νότια».⁶ E szerint Mithra lakása a kos és bika között lévő napéjegyben, — a bika Aphroditéé, a rablás pedig a mindenség genesisének titkos előmozdítása.

¹ FIR. MATERNUS : de errore prof. rel. c. 5.

² LASSEN : Indische Alterthumskunde.

³ KHORDA-ĀVESTA : Mah nyayis 4.

⁴ WINDISCHMANN : Mithra : 65. l.

⁵ PORPHYR : de antro nymph. c. 18.

⁶ PORPHYR : de antro nymph. c. 23.

A már fölhozottak alapján Porphyrius megjegyzéseit, könnyen fölbonthatjuk alkatrészeire. Mithra a naphős, a termékenyítő napisten, a tavaszi napéjegyen után indul meg küzdelmeire, az égető, perzselő nap ellen, mely Venus Aphrodite föltüntekor kezdi éreztetni hatását. — A tikkasztó, romboló nap personificatiója a bika, Venus bikája, és ezt elrabolja, elviszi az istenség, hogy megszünvén a nap romboló lenni, a kiégett kihalt természet újra ébredjen. E mythos tehát az eredeti perceptiónak más alakja, de ugyanazon jelentőségű.

Egyes részleteit megtaláljuk a reliefeken is, ismét Heracles munkáiból merített motivumokkal. Heracles a Minos birtokában lévő bikáért gazdája parancsára indul el. A haragvó Poseidon megvadítván a szörnyeteget, a herosnak meg kell küzdenie az istállójából kibocsátott s a szigeten végigvágató állattal. — Heracles utána rohanván hátára ugrik s az elragadja őt¹ mint Lajardnál pl. XCII. látható, majd legyőzvéen fölveszi, nyaka körül kerítvén lábait, vagy hátsó lábait szoritja vállaihoz, hogy az állat feje lefelé függ, mint ezt a várhelyi reliefeken örökíté meg a képfaragó, vagy reá ül, hogy keresztül ússzék a tengeren. — A rablásnak ez a phasisa is igen gyakori a sarmizetgetusai reliefeken, — majd, s ez helyi változat, csónakba teszi, s úgy megy vele tovább.

Az eredeti perceptió jelenítését, hogy Mithra a bikát öli meg, megtarták majdnem mindig. Igen ritkán térnek el ezen ábrázolási módtól, s hol ez történik, a természeti viszonyok okozzák. Így a thrákok Mithrát lovon ülve ábrázolják, s egy ilyen — Pannoniából származó emlék a nemzeti múzeumban is van. — A megfejtés önként kínálkozik, ismét Heracles mythosából.

*A lovon ülő
Mithra.*

A herosnak Diomedes thrák király lovait is Mykenebe kell vinnie. Diomedes a bistonok, a legharcziasabb thrák törzs fejedelme, kinek, Abdera melletti várát, még késő századokban is mutogaták a kegyeletes, kíváncsi utódoknak. Itt tartá ő ember hússal élő, s oly erős lovait, hogy vaslánczokkal kellett azokat a sziklához erősíteni, ellenkezőleg minden halandót fölfaltak, kit szerencsétlensége a thrák partokra vetett. — Heracles hajón érkezék a szörnyetegekért, megfékezi őket, leveri őreiket, de midőn a part felé iparkodik gazdag zsákmányával megérkezik Diomedes hatalmas biston sereggel, és a szép Abderossal. Heracles velök is megküzd. Diomedes elesik a szörnyű harcban, s elhull Abderos is Hermes fia, a hős kedvence. Heracles halmot emel a virágzó ifjú emlékére s az abderiták által évenként megtartott játékokat rendelé tiszteletére. A lovak később Mykenéből az arkádiai hegyek közé futottak, hol a vadállatok, Zeus Lykæos farkasai szétmarczangolák őket.²

E regében Diomedes a vihar és tél királya, lovai pedig a vihar lovai, s Abderos valószínűleg a hajnali csillag. Symbolicus jelentőségű tehát az egész rege. Heracles harcza a tavasz, a nyár küzdelme a zordon téli viharok ellen, melyek egész erejüket éreztetni szokták az odavetődöttekkel, s midőn Heracles elviszi a lovakat, a viharokat, a telet szünteti meg, és Abderos a hajnali csillag halála is csak a tavasz közeledését jelenti, mert márcziusban mint ilyen, már nem látható. — Heracles tehát midőn játékokat rendel tiszteletére, a tavasz beálltát ünnepelteti.

S így a lovon ülő Mithra-representatio alapjelentősége, azonos a biakölésével, csak hogy a helyi viszonyokhoz alkalmazkodott.

Mithra attributumai között sűrűn találjuk a Pœbus Apollo és Apollo Pythius neveket, melyek részben a Heracles és Apollo között fönnálló viszony, részben pedig a közös eredet folyományai. — Apollo és Heracles hajdan kemény harcokat vívtak egymással a triposért, s csak Zeus vilámai akadályozák meg, hogy nem küzdöttek a végletekig. Az atya közbelépte kiengesztelvén a herost és istent, jó barátok, válhatatlan szövetségesek lőnek, — úgy hogy Heracles a pythicus cultus legkiválóbb terjesztője, hirdetője, míg végre kivetkőzve eredeti jellemvonásaiból, maga lesz a messzeterjedt cultus prototypje és első szolgálja. Kezdetben ő minden veszélylyel mosolygva daczoló hős, utóbb pedig Σωτήρ és Ἀλεξίκακος ki nagy tetteivel minden bajtól megmenti az isteneket, embereket egyaránt

*Apollo és
Mithra.*

¹ PRELLER : Griechische Mythologie II. k. 198. kv. 1.

² PRELLER : Griechische Mythologie II. k. 200. kv. 1.

Ez a perceptió már teljesen az apollói fénycultusba illő, és Mithra működési körének is teljesen megfelelő.¹

Apollo már sokkal tágabb értelemben volt Alexikakos, s mint ilyen Agieus melléknévvel védője a községeknek, utaknak, a ki- és bejáratnak, istene a kikötőknek, a csöndes nyugodt tengernek. Lykeios epithetonnal pedig a menekvők és számüzöttek fordulnak hozzá; majd gyógyulást adó istenség, ki az ő általa mint napisten által okozott nyomorúságokban mindig készséggel nyújtja kezét a szenvedőknek.

Jó istenség tehát minden ízében, s ezért a tiszteletére végzett szertartások is mind a szívhez, kedélyhez szólok. Fölvidámitják, fölemelik azt, vagy csodálattal töltik el iránta. Zene, finom, művészi tánczok, tisztálkodások vivék a főszerepet, és a szent áhitattal hallgatott jóslatok adák meg borsát, savát mysteriumainak, mert Apollo, Zeus fia, akaratának, titkainak tolmácsa, s Dyonisiussal együtt, legkedvesebb fia az Olymp urának, és jobbján foglal helyet az istenek tanácsában. — S Dyonisiosban végtelen sok a rokon vonás, úgy hogy az összetéveszthetőség hasonlítanak egymáshoz. Innen van, hogy oly gyakran említik őket együtt. A jámbor hívők tehát csak e rokonságnak adnak kifejezést, midőn az Apolloval identificált Mithrát Dyonisiussal is azonosítják.²

Az istenekkel való kiengesztelődés, a megtisztulás szükségességének érzete a római birodalomban általános volt már a császárokat megelőzőleg is, s a világmonarchiába tóduló idegenek, különösen a zsidók, magokkal hozák és buzgón terjeszték a Messiásról, s közelgő országaról való hitöket, csak fokozhaták azt, részben át is alakítván, befejezve mit az orientalis hitelvekkel telített, újonnan összegyűjtött sybillini könyvek már megkezdének. És ezen réven a sejtelem a remény, hit, hogy valaminek kell történnie a kedélyvilágban, mi azonos legyen az ujjászületéssel, keleten nyugoton egyformán meghódított mindenkit, úgy hogy Virgil IV-ik eclogájában csak a közgondolatnak ad kifejezést midőn így ír:

Iam nova progenies coelo dimittitur alto. . . .
 Ille deum vitam accipiet. . . .
 Casta deum soboles, magnum Jovis incrementum.
 Magnus ab integro seculorum nascitur ordo. . . .
 Te duce, si qua forte manent sceleris vestigia nostri,
 Irrita perpetua solvent formidine terras.

Ő Apollótól várja az újjászületést, ki már országol is. Költeményében oly élénken, oly benső meggyőződéssel írja le a közel jövőt, hogy csak szíve mélyéből meríthet hangjait. Sőt olvasva önkénytelenül jutnak eszünkbe Jesaiás és Dániel szavai. Mintha a próféták látomásai lebegtek volna szemei előtt. A remélt, hitt újjászületés valósággal megtörtént a kereszténység megalapítása által. — De ennek egy század kellett, hogy érvényesíthesse befolyását a földközi tenger peripheriájába tartozó területeken, s ettől kezdve a lakosságnak egyrésze, az Isten fiában látja azt, kiről Virgil oly lelkesedéssel, várakozásteljesen beszél. A második században már elhatva az Eufratig segíti növelni a sémita keletnek milliónyi baját, s midőn ott a babylonok, egyptomiak, sémi vérrel vegyült görögök, sémi és görög keresztelésből született rómaiak, romlott kedélyvel, bomlott aggyal, együtt ülnek és vallási speculációkon török fejöket és Máját meg Sophiát, Viráfot Jesaiással, Béli, Zarvant és Kronost egy kalap alá kerítik, egy rendszernek nevezett vallási és metaphysicai galimathiasba gyúrnak, a szelid, szenvedő, jóságos Jézus, a jó, de gyakran harcziás, rettenetes Mithrával, a fényistenséggel a természeti personificatióval kerül össze! S a második században, nyugoton sem lévén jobbak a vallási közviszonyok, különösen hol a császárok politikája a világ minden nemzetiségét vegyíté, mint Trajan és Hadrian Dáciában az Apollo Alexikakossal identificált Mithra is megváltó lesz, és a Σωτήρ, Ἀλεξίτακτος attributumokon kívül talán még a Messias nevet is fölveszi.

¹ PRELLER: Griechische Mythologie II. k. 163. l.

² PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 188—237. l.

Virgilius idézett versében, eljutott már azon magas pontra, hol a megtisztult bölcsészet által fölvilágosodott, s a tapasztalat által fölemelkedett antik szellem, megismerve az emberiség szükségleteit, kezet nyújt a modern nagy eszméknek, a régi alkotásokból pedig fölhasznál mindent minek életképessége van.

Apollonak, a görög szellem egyik legnemesebb alkotásának, az áriák ősi hazájába visszavezethető isten perceptiónak pedig még nagy, mondhatni ifjúi életereje volt. Még sokat tehetett, méltó a költő lantjára, s arra, hogy az emberiség megváltójának tekintessék.

Apollo a világosság és nap istene, ennek tarták őt a régiek, s az újabb mythologok is visszavertek e fölfogáshoz, de ő nemcsak a nap mint phänomen, nem a vándorló, az égbolton föl- és leszálló Helios, mert a nap csak egy része azon természeti erőknek, melyeket a görög istenségek közül Apollo personificál legilletékesebben, hanem az isteni fény, a gonosznak és rossznak mindig győzelmes ellenfele, és létoka minden szépnek, összhangzónak. Apollo fényistenség, a fényben született, a fényben, a magasságban lakik, — a görög pantheonnak a kedélyt még ma is megragadó főséges alakja. — Preller a görög mythologia legkiválóbb ismerője adja e definitiót, s az minden részében összevág Mithráéval. Mithra is hasonló világosság és fényistenség, a napnál magasabban álló, elvont, absolut fényé, ugyanazon attributumokkal, jellemvonásokkal. S e bámulatos megegyezést csak úgy magyarázhatjuk, ha elfogadjuk a föltevést, hogy ezen, a történeti időben már ketté választott perceptio, hajdan egy és ugyanaz volt, hogy ugyanazon forrásból meríték azt a görögök ősei mint Ahura-mazda jámbor hivei. S a görög mint iráni Olympus főistenének, Zeusnak mint Ahura-mazdának ugyancsak el kell követniök mindent, hogy hatalmokat, tekintélyeket föntartsák, amaz az élénk, erőteljes, mindig tevékeny Apollóval, emez a sohasem nyugvó mindig mozgó, közvetítő, kémlelő Mithrával szemben. Zeus saját fiává teszi a hatalmas istenséget, Ahura-mazda pedig Zarathustrának adott válaszában, büszkén mondja, hogy ő teremtette Mithrát, de azonnal hozzáteszi mintegy engesztelésül, hogy épen oly nagynak, hatalmasnak alkotó mint ő maga. — És mégis mindketten kinőttek a gyámság alól. Apollo sokszor teljesen absorbeálja Zeust fölvéve annak összes attributumait, Mithra pedig egyszerűen háttérbe szorítja teremtőjét, úgy hogy elmosódó passiv alakját, csak nagy fáradsággal tudjuk reconstruálni, s összeszedni azon vonásokat, melyek egykor a leghatalmasabb istenséggé tevék, míg Apollo és Mithra még ma is közvetlen élénkséggel állanak előttünk, s mindkettő oly hatalmas, méltóságos, hogy még a legnagyobb frivolitas sem meri érinteni főségöket, különösen nem Apollóét, ki minden tetteben szem előtt tartá isteni méltóságát, ki sohasem feledkezett meg önmagáról, mint a szenthegy többi lakói.

Egyik legrégebb attributuma Φοῖβος Ἀπόλλων, legjobb criteriuma és jelzője lénye tisztaságának, mely elől futnia kell minden rossznak, gonosznak épen úgy, mint Mithrától. Már Homeros is használja e nevet, de néha ketté választja úgy mint a méret szükségei kívánják. — Φοῖβος a fény különösen a napfény sugárzó természetét jelenti, s ezen epithetonja meg van Mithrának is, ő is bánya, fényes, világos, sugárzó, s e jelzőjének szanszkrit alakja bhāma, melyből a görög φά gyök származik, s ennek reduplicációjából a φοῖβος * és ez ismét egy bizonyítéka a közös eredetnek.

Születésök körülményei között is van némi hasonlatosság. Mithra a Hara-berezaitiból emelkedik ki (a sziklából születő) messze a világtól elhagyott helyen, hol még madár sem jár. — Innen indul ki mindig ismétlődő napi útjára, s midőn megjelenik, minden fénylő, ragyogó lesz. Apollót anyja kinos vajúdások után Delos (a fénylő, sugárzó) szigeten adja fiát az Olympusnak, s emberiségnek és megjelenése után itt is aranyfényben uszik a parányi sziget, az egész tenger. — És születésük után fegyvert ragadnak mindketten. Mithra rettenetes buzogányt, kardot és pánczelt öltve megy azonnal Angra-Maynius és a gonosz szellemek ellen, míg a finom, göndör hajú istenség kobozt véve és ijtát, készül a rettenetes harcra Phyton ellen. — E szörnyeteget néha férfinak, néha nőnek

* W. GEIGER: Handbuch der Awestasprache 292. l.; C. DE HARLEZ: Manuel de la langue de l'avesta 176. l.

személyesítik, de mindig iszonynyal teljesnek, s mint Angra-mayniust a fény világosság ellenségének tekintik, a ki megrontja a gazdák termését, megöli az embereket, állatokat, kiszárasztja a folyókat, patakat, a ki nyomorult kigyó alakjával odafurakodik mindenüvé, s megjelenik mindenhol, hogy ártson, romboljon. A szörnyeteg, Apollo által megöletvén föloszlásnak indult, s e körülményből származtaták nevét, πῶδῶ-nak, mondván a szentélyt is, mely Apollo tiszteletére emeltetett, s innen magát az istenséget. — Apollonak a görögök tömérdek templomot építének, de mindig félreeső helyen, hová nehéz volt eljutni, így akarván jelezni, hogy a fény rejtett helyen támad, a hegyek mögött, vagy messze távol az oceanban. Mithra szentélyei is mindig így helyezték el, kétségtelenül ugyanezen indokból.

A bikaölés.

A főnnebbi Python perceptióban van legvilágosabban kifejezve az Avesta intentiója: a jó és rossz küzdelme, s kétségtelenül ez volt egyik fontos indok arra, hogy Mithra összeolvadjon s Apolloval azonos alakká váljék.

A bikaölés jelentősége a nagy közönség előtt is ismeretes lehetett a cultus meghonosulása-kor, de később áldozatul esett a chaosnak mint Lutatius szavai bizonyítják: «Est enim in spelæo Persico habitu cum tiara — írja — utrisque manibus bovis cornua comprimens: quæ interpretatio ad lunam dicitur. — Nam indignata sequi fratrem occurrit illi, et lumen subtextit. — His autem versibus sacrorum mysteria patefecit. — Sol enim lunam minorem potentia sua et humiliorem docens, taurum insidens cornibus torquet. Quibus dictis Statius lunam bicornem intelligi voluit, non animalia quibus vehitur. Quod autem dicitur, torquentem cornua, ad illud pertinet, quod simulachrum eius fingitur reluctantis tauri cornua retentare; quo significatur lunam ad eo lumen accipere, cum cœperit ab eius radiis segregari».¹

Vajjon e magyarázatot, — nem reflectálva a leírás teljesen hibás voltára — elfogadjuk-e a főnnebbiek után, hogy a reliefeken ábrázolt izgalmas representációnak ily sekély tartalma legyen, oly perceptio, melyet nem találunk meg sem a rokon cultusokban, sem az Apollo és Mithra cultusból annyit amalgamisáló keresztény mythológiában, melynek kifejlődése épen a zend istenség nyugoti életének fénykorában történik.

Az éjszaki mythológiában Siegfried Pytonhoz alakilag mint ethicailag hasonló sárkánynyal küzd, a keresztény szentek között pedig szent György, kinek pythicus és mithriacus jellemvonásairól, bármely breviarium elolvasásából meggyőződhetünk, szintén a sárkánynyal az ördöggel vív a malum principium megtestesülésével és a küzdelemben a szent heros a bonum principium képviselője, — s hogy az azonosság teljes legyen, a keresztény hősnek szentelt hónap is (április) a bika jegybe esik. — Az egyház sohasem tartá szükségesnek megczáfolni az identitást.

A symbolumok.

A bikaölést még a legegyszerűbb reliefeken is többféle symbolum veszi körül. Leggyakoribbak, s majdnem minden representáción ismétlődők: a fáklyások, kutya, kigyó, scorpio és holló, melyek a főcsoportozat föltétlenül szükséges kiegészítő részeinek tekinthetők. Magyarázatuk, ismerve a bikaölés alapjelentését, nem okoz semmi nehézséget. — A fáklyáját fölfelé tartó ifjú a fölkelő vagy tavaszi nap, s utóbbi minőségben néha bikafejet tart kezében² míg a balfélen álló, ki fáklyáját lefelé fordítja a legnyugvó vagy őszi nap, s mint ilyennek adá kezébe gyakran a képfaragó kétségtelenül megrendelője utasítására a scorpiót is.³

A scorpio.

A scorpio az őszi csillagzat symboluma, mely akkor tűnik föl, midőn a nap ereje már hanyatlóban van, s midőn ollójával a bika nemzörészét megtámadja, ugyanazt hajtja végre mit maga az állat hátán lévő istenség tesz. A representáció e motivumát valószínűen az óriás Orion regéjéből

¹ Ed. E. CRUCEUS 60 B — 61 A, Opera P. Papinii Statii. Adversus 717—720 libri primi Thebaidas) Parisiis 1618.

² Lásd a rakosi Mithra táblát s a dévai múzeumban lévő hosszútelkit.

³ Lásd ugyanazokat.

meríték ki, szintén a mindent kiirtó forró nap personificatiója, kit a földből kikelő scorpio csipése öl meg.¹

Az istenség felé ugró kutya Sirius jelvénye. Σείριος voltaképen minden fénylő csillag s így a nap is, de specialiter e néven, csak Orion kutyáját nevezik.² Sirius a legfénylőbb, a legvilágosabb csillag, melynek első reggeli megjelenésekor culminálván a nyár, megkezdődnek a legforróbb napok (dies caniculares). Rossz jel tehát, mert a halandóknak az ég perzselő hevét hozza, s ezért a görög és latin költők a legélénkebb színekkel ecsetelik a csillagzat kártékony befolyását emberek mint állatokra. S a latin írók ilyenkor a kutyát sokszor együtt említik az oroszlánnal, mely keleten, s így a középtengervidéki görögöknél is a legforróbb időszak symboluma, mint azt Cyprus, Kyrene, Rhodos, Knidos, Samos és gyarmataik érmein elégszer látjuk. — Rendesen nyitott szájjal, tehát ordítva, vagy mintha elakarna valamit nyelni jelenik meg. Idő folytával az oroszlán jegy lőn belőle, melyben a nap addig időzik, míg a canicula tart. — Az oroszlán tehát a mithrareliefeken, midőn a representatió kibővítéseként előfordul, ugyanazon jelentőséggel bír, mint a kutya. Néha a termelő és fölkelő napot ábrázoló kehely³ fölé is helyezik, oly attitudeben mintha annak tartalmát akarná fölfalni. — S a craternek a szentélyben végzett mysteriumokban is fontos szerep jutott, valószínűleg ugyanazon symbolicus jelentőséggel. S ha ez így van, Tertullian csak ezt, és a mysteknek nyújtott kenyeret — mint fönnebb már említém — a keresztény symbolicából indulva ki, értheti a resurrectionis imago alatt. Ő a kereszténység tanainak alapján ír, az áldozást véve a föltámadás képének, a mithriacusok pedig a fölkelő napot tekinték a megtisztulás és így lelki mint testi föltámadás jelvényének. — A fogalom tehát ugyanaz, csak alakot változtatott az érdekes író kezében. A föltámadás eme jelvényével kapcsolatban lehetett a kigyó is. Sokszor látjuk azt a crater fölé hajolni, — s ő a görög mythologia szerint⁴ a megifjodás, újjászületés symboluma.

A bika farka gyakran végződven kalászkokban, némely magyarázót ez azon téves felfogásra vezetett, hogy a bika a földet jelenti, s a kalászkok, annak termőképességét. — Ily értelmezés nem egyeztethető össze az eredeti perceptióval. A kalászkok a forró nyár jelvényei⁵ s így alkalmazva, teljesen megfelelnek az eredeti intentionak.

A fa symbolicus jelentőségét nem tudom. A termékeny őszt jelenti, vagy a halhatatlanok berkére emlékeztet?⁶

Az istenség köpenyén ülő holló, Apolló hollójának mása.

A reliefeken az elősorolt symbolumokon kívül megtaláljuk még a solprotomát, a quadrigát, a zodiacusra emlékeztető aediculát, az állatövnek nyilas jegyét, a lunaprotomát és bigát, melyek a cultusszal szoros összefüggésben lévő perceptiók jelvényei mindannyian.

A nap mellképe a reliefekre kétségtelenül azon benső rokonság alapján kerül, mely a hazáját elhagyott Mithra és Helios között van. — Helios eredetileg alig szerepelt mint külön istenség, mert a név melyet visel a világosság, a fény istenének attribútuma, s ebből fejlődött külön alakká, — és e processus igen gyakori jelenség — életteljes, önálló perceptióvá. A napot mint istenséget megtaláljuk Hellasban mint Italiában, amott mint Apollótól, emitt mint Janustól elvált perceptiót, meglepően azonos vonásokkal. Ezen azonosságnak egyik oka, hogy mindkét helyen a fény, világosság istenének — Janus is az volt eredetileg — perceptiójából szűrődött ki, s hogy a görög mythologia Italiában igen korán érezteté döntő befolyását. — A császárok alatt ugyan Sol tömérdek olyan

¹ PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 371.

² HOMER: 22, 29 (Ilias).

³ PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 355.

⁴ PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 430.

⁵ PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 654.

⁶ PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 597.

vonást vesz föl, melyek Helios cultusában nem találhatók meg, de ez a későn fejlődött, teljesen abstract naptisztelet, napimádás folyamánya.

A közös eredet etymologiai alapon is kimutatható. A nap nevének regi alakja ἀβελιος, mely Hesychios szerint Kréta szigetén maradt fönn, s e névvel egészen azonos az ἀβελιος mellékalakra vezető ἀβελιος, mely æquivalens ἡλιος, ἥλιος formákkal. Hasonló fejlődési processus mutatható ki, ἡώς-szal is, melynek lakoni alakja ἀβώρ, tehát ἀβως, s e mellett fönnmaradt a lesbosi αἶωος is.¹ E szónak közös gyöke, a szanszkrit ush, melynek a zendben uc', világítani égni felel meg.² És ugyancsak e gyökből származik uro (urere), mely a sabinoknál ausel-nek hangzott, innen az Auselii, Aurelii családnév, az etruskoknál pedig az Usil nevű fényistenség, továbbá a régi vallási énekekben az invocatio «o Zeul adosiose = Sol venerande».³ És Mithrának aurusa fénylő, világos, fehér (szanszkrit arusha) jelzőjében ugyanezen gyököt találjuk.

A zend napisten hvare szintén szoros összeköttetésben van Mithrával, s attributumai éppen úgy megegyeznek ezével mint Helios vagy Soléi Apolloéval, s másfelől a zend, görög és latin perceptió között is oly nagy, oly fölöttlő a rokonság, hogy föl kell tételeznünk a közös eredetet, az azonos viszonyok között történt fejlődést és hogy hvare is csak Mithrából fejlődött ki, miután a hatalmas fényistenség alakja szilárdulni kezdett. Hvare, ethicaileg, lényegileg teljesen azonos Helios és Sollal de nem etymologiaileg is mint Spiegel állítja.⁴ És ez is a mellett bizonyít, hogy a két nyugati napisten perceptio nem őseredetű, hanem a természeti jelenségeket personificáló phantasia helyi szüleménye. S hogy Hvare, Helios és Sol alapjukban azonos alakok annak legfőbb oka, hogy csak azon characteristiconokat lehetett elvonni az ősi, fény világosság (Mithra, Apollo, Janus) perceptioiok károsítása, és alakjokból való kiforgatás nélkül, melyek a zend, görög és római mythologia napistenségeit jellemzik. — Az elválasztás azonban sohasem hajtván végre teljes merevséggel, az eredeti perceptio, és az új cultus alak jellemvonásai, attributumai folyton keresztezik egymást, epithetonjaik átruháztatnak, működési köreik egymásnak alárendeltetnek a gyakran hierarchiával homlokegyenest ellenkező módon. — Így Mithra rendes körülmények között a nap előtt a jár, a leghatalmasabb jazata, sőt istenség, és mégis a Qorshét-jastban őt a nap alárendeltjének látjuk. — Apollo igen gyakran jelenik meg, ugyanazon alakban és jellemvonásokkal, mint Helios sőt egyszerűen Titánnak is nevezik, mint ezt, s e név Mithrára is átszármazott. A római mythológiában pedig valamennyi istenség attributumait fölveszi, a fejlődés későbbi korában meg éppen mindnyáját absorbeálja.

Hellasban a napot sok helyen kiváló előszeretettel cultiválták, így Korinthus és gyarmatainak lakosai, az elisiek, de leginkább Rhodos, mely a néphit szerint az istenségnek a legkedvesebb volt. A szigetlakók a coloss föllálítása által fejezik ki hódolatukat hatalmas védnökük iránt, s az ő képével díszíték érmeiket is. Fölfogásuk szerint Helios szép, erőteljes ifjú férfi, szemei ragyogók, sűrű, hullámos haj borítja fejét, melyet sugár korona főd a régebbi emlékeken, míg az újabbakon már fejéből ered ki a hét vagy tizenkét fényküllő. — Így van föltüntetve reliefjeinken is. Legnépszerűbb jelvénye a quadriga, melylyel lovai ragadó sebességgel vágatnak midőn az égbolton megfutja mindennapi pályáját. A Mihir-jast szintén így képzelel Mithrát (125-ik v.). E négyfogatú igen gyakran látható reliefjeinken, mint a nappal azonosított istenség egyik fontos cselekményének symboluma.

E pályafutás a regék szerint az őskorban akadálytalanul történt, de Atreus és Thyestes óta a napnak sok küzdelmébe kerül megtenni, mindig megújuló kötelességét. Ezerféle baj gördül eléje, melyeket csak nagy erőfeszítésekkel, vagy éppen kigyózó haladással tud meggyőzni. A phantasia min-

¹ PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 349.

² GEIGER: Handbuch der Avestasprache 213. l.; HARLEZ: Manuel de la langue de l'Avesta 133. l.

³ PRELLER: Römische Mythologie I. k. 324. Harmadik kiadás.

⁴ GEIGER: Handbuch der Avestasprache 178. l. HARLEZ: Manuel de la langue de l'Avesta 111. l.

⁵ SPIEGEL: Eränische Alterthumskunde II. k. 66. l.

denfelé elzárt kapukat stb. képzelt útjába esőknek, — a változó évszakok — melyekből időfolytával a zodiacust jelképező házak fejlődtek ki, és annak jegyei. — E házak szintén előfordulnak emlékeiken, *Az aedicula.* rendesen a relief legmagasabb részére helyezve. A házacskából néha tehenet látunk kilépni vagy csak tehen fejét előbukkanni. E symbolum kétségtelenül összefüggésben van az Odysseia által említett trinacriai napnyájjal, mely hét csoportban háromszázötven tehénből áll és szintén hét csoportra oszló háromszázötven bárányból. Aristoteles e mythosban a holdév háromszázötven napját ismeré föl, s a tehenek a nappalt, a bárányok, az éjeket symbolisálják. — Így igen jól oda illik a tehen az aediculába, mert akkor az a nappali világosságot adó Heliosnak, az állatövön való keresztül menete- *Az állatöv.* lét ábrázolja. — Ez alapon megfejtethető a főreliefen lévő bárányfej is, melyre az oroslán reá teszi lábát. E kis csoport így kombinálva az éjlet legyőző napot ábrázolja, s a nap és éj változását.

Az állatöv jegyei közül csak az egyetlen nyilast találjuk, a sarmizegetusai reliefeken, míg a szomszéd pannoniaiakon és a Lajard által összegyűjtött emlékeken néha az egész öv megvan. Vajjon mi lehet e jelenség oka? Valószínűleg a pogányság végső századaiban igen elterjedt új, teljesen abstract napcultus, melylyel nem igen fért össze az istenséget akadályokkal küzdőnek percipiálni.

Helios ragyogó fényéért $\Phi\alpha\epsilon\theta\omega\nu$ nevet is visel, Mithra is fölvette azt, megfelelően a zend hvare, *khshaeta* (fénylő, ragyogó) attributumának, és Zeus szeme mint ez Ahura-mazdáé. — És ezen tulajdonítványok, igen megközelítik Mithra jellemvonásait. — Számos meg épen teljesen azonos így Helios mindent látó ($\pi\alpha\nu\delta\pi\tau\eta\varsigma$) fáradhatatlan, sohasem nyugvó ($\alpha\chi\chi\mu\alpha\varsigma$) Mithra pedig tizezer-szemű (baevarč-cas'-man) és álmatlan (aqfana). Helios mindent észlel, kéme az isteneknek embereknek egyaránt, Mithra is az (spas = kém) és épen úgy mindentudó, mindentlátó, ki előtt semmi sem maradhat titokban mint a görögök főnséges napistene előtt. *Phaëton.*

A solprotoméval szemben, mindig a lunaprotoma foglal helyet, nő alaknak ábrázolva, fejéről vagy vállai mögöl kiemelkedő félholddal. Ha a quadriga ott van a reliefen, úgy Luna szerény bigája sem marad el soha, s amaz fölfelé hajt, ez lefelé, a nap és éj rythmicus váltakozását *Biga.* symbolisálva.

Helios tisztelete a földközi tenger partjain némi összefüggésbe jutott Poseidonéval, — de távolról sem annyira, hogy bármikor is közös tiszteletben részesült volna a két istenség. — És Poseidon ez érintkezésben sokkal enyhébb jellemvonásokat vesz föl, mint a milyenek alakját, a zord tengeri istenséget rendesen characterisálni szokták. — A szárazföld termelő képességének elősegítőjeként, mint az édes vizek, források, patakok, folyók, folyamok, tavak, kutak szelid istensége szerepel. — Ily minőségben mint a termékenyítő vizek adója, és a ki ezeket folyásba hozza, kerül a Mithra reliefekre, — különösen a sarmizegetusaiakra, melyeken igen sűrűn fordul elő. — Rendesen a jobb alsó szögletet foglalja el, nyugalmat élvezve, kezében a trindensszel, vagy a mint egy nagy edényből vizet önt ki. — S így jelenítve Poseidon vagy Neptun a víz szaporítója azt folyásba hozó istenség. — Ezen attributumai Mithrának is megvannak, ő is «frat-apa = vizet szaporító» és «tacet-apa = a vizet folyásba hozó» istenség a Mihir-jast (61) szavai szerint. — Az emlékek tehát, de aligha a dedicáló tudomásával Neptunnak a cultus eszmekörébe való bevonása által Mithra legkiválóbb, tulajdonítványaira utalnak. — A közvetlen indokot erre, talán a kis patak adta, mely a szentély mellett csörgedez. *Poseidon.*

Nem ritka alak reliefjeinken Aesculapius sem. Mint egészséget, testi, lelki erőt adó istenség kerül Mithra búvkörébe, és így mint Mithra tevékenységének előmozdítója, nagyon is helyén van. — Már a legkorábbi reliefeken is megtaláljuk őt, bár ritkán, de annál sűrűbben a második század végétől, és a harmadik elejétől származókon, midőn tekintélye, hatalma folyton növekvőben van, midőn az istenségek azonosítására való törekvés, mindinkább érezhetővé válik. *Aesculap.*

* PRELLER: Griechische Mythologie I. k. 349—358. l.

Az oltárok. Symbolicus jelentőségük még emlékeiken az oltárok, mindig a meghatározott hetes számban, valószínűleg a régiek hét planetájára emlékeztetnek azok, vagy a mithriacusok hét fokozatára.

A leselkedő. Végül a ritkán előforduló leselkedő említendő. Vajjon nem a gonosz szellemet jelenti ő?

A többi repräsentationnak nincsen semmi symbolicus jelentősége. Egyszerűen azt jelentik, a mit ábrázolnak, — ilyenek az initiátiók, egyes jelenetek a mystek által kiállott próbákból, a fölvételt követő lakoma s az adoransok.

A cultus megszilárdulása. Az itt elősorolt symbolumok, — csak a sarmizegetusaiakra reflectáltam — bizonyos meghatározott rend szerint — melynek alapján csoportosíthatók is — alkalmaztatnak, a szerint a mint a dedicáló többet vagy kevesebbet akart kifejezni, — s e symbolumok mindig azonosak lévén, a cultus eszmekörének némi megszilárdulására következtethetünk, s a hitközségek kebelében való azonoságra, bár az eddigi kutatások alapján semmi közös szervezet sem állapítható meg. Egyes nagyobb hitközségek azonban, gyakorolhattak némi suprematiát a kisebbek fölött, azoknak nézetei, meggyőződései irányadók lehettek emezekre nézve is. — És a kisebbek papjai, gyakran fölkeresheték a nagyobbakat, hogy a forrásnál részesüljenek vallási táplálékban, értesülvén egyttal az újabb eszmék és szokásokról is. Igy a Hosszútelken levő kicsinyke oltárt egy jámbor látogató pap ajándékozta ottléte emlékeül a szentélynek Jovi Soli Invicto Deo Genitori Rupe Nato dedicálva azt.* S az ugyancsak hosszútelki, jelenleg a dévai múzeumban lévő nagy relief fölirata szintén ily fényes attributumokkal ruházta föl Mithrát. — A derék pap hazamenvén, kétségtelenül lelkének egész erejével hirdeté a vendégszerető hitközségben hallott nagy igazságot. — Sarmizegetusában semmi nyoma, hogy az istenséget ily fényes jelzőkkel ruházták volna föl.

A mithriacus Julianus Apostata idejében — s ekkor szentélyünket már egy évszázad óta borítá por és hamu — ugyan megváltoznak a körülmények, mert a császár mint az istenség főpapja, kísérletet tesz, egységes szervezetet adni a községeknek, mint körlevelei bizonyítják. De már későn volt, a pogányságot nem tudá új életre ébreszteni a Sol Invictus, csak galvanisálta a császár nagy szelleme által, mozgásba hozá fáradt tagjait, s az még egyszer megélénkül, de ez csak a hajdan oly hatalmas láng utolsó föllobbanása, mely után elsötétül minden, midőn a nagy cesar elesett a perzsák ellen vívott háborújában, épen azoknak keze által, kiknek istenségét a világ egyedüli urává akarta tenni. Vele együtt halt Mithra is — szülőföldjén. Az imperiumban nem volt többé számára hely, — örökét a «galilæi» foglalá el, s az ötödik században már senki sem meri nyíltan bevallani, hogy a legyőzhetetlen nap híve.

A dogmák. A cultus dogmáiról időszerint még nincsen semmi értesülésünk, sem erkölcstanáról. Julianus körlevelei foglalkoznak ugyan a moralissal, — és ez nagyon hasonlít a kereszténységéhez — de száz év igen hosszú idő, mely alatt tömérdek változás történhetik és történik is, különösen vallási tekintetben, midőn a chaos oly végtelen, oly beláthatatlan volt.

Végül még néhány megjegyzést.

Az eredeti vonások. E rövid vázlatban ismeretetett mysteriumok némelyikére, az Avestában s a zoroastrismus vallási gyakorlatában föltűnő analogiákat találunk. Igy: Ahura-mazda következőleg válaszol Zaratustra kérdésére midőn a próféta tudni kívánja, hogy a hivek miképen járuljanak Mithra elé: « . . . három nap és három éjjel mossák testöket — mondja — harmincz ostorozást szenvedjenek áldozatul és Mithrának dicsőségére a világbirónak. Két nap és két éjjel mossák testöket, husz ostorozást szenvedjenek el áldozatul és Mithrának dicsőségére a világbirónak. Senki se részesüljön az adományokból, a ki nem tanulta meg a minden urhoz (izedek, jazaták, istenségekhez stb.) szóló imádságot,» . . . «thriayarem thrikshapanem tanûm fraçnayañta, thriçatem upāzanām pairiakaya-yañta mithrahê vourugaoyaoitôis yaçnáica vahmáica; biayarem bikshapanem tanûm fraçnayañta, viçaiti upāzanām pairiakayayañta mithrahê vourugaoyaoitôis yaçnáica vahmáica. mâ cis mê aonhâm

* FR. STUDNICZKA: Archäologisch-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. VIII. k. 50. 1.

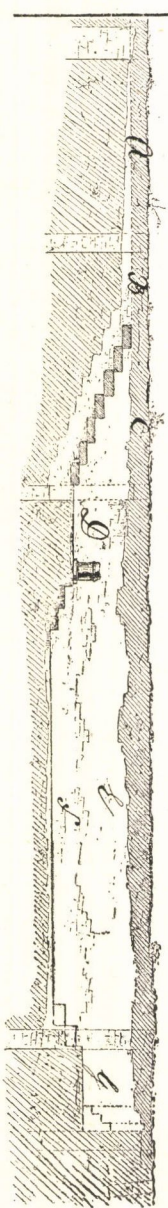
zaothranām franuharāt yā noit čtaotanām yēcnyanām amātō : viçpē ratavō. (Mihir-jast 122.) A cultus tehát ősi hazájában is, szigorú próbákat kívánt azoktól, kik az istenség színe elé akartak járulni; — tudniok kellett az imádságokat is, és Justinus szerint a nyugati misteriumok is sokfelé imával voltak összekötve. A kenyér, víz, méz használata a zoroastrismusban is igen gyakori. Ezen analógiákat még tovább is lehetne fűznünk, de a nélkül, hogy kétségtelen bizonyosságra tudnók emelni, vajjon csakugyan a zoroastrismus mystériumai származtak-e át nyugatra a messze Dáciába is, vagy csak a zoroastricus vallási szokásokhoz sok tekintetben hasonló vagy épen azokkal azonos, de sémi elemekkel vegyült görög és római mysteriumok azok, melyek e föltűnő hasonlatosságot mutatják. — Igen valószínű, hogy a további kutatások ez utóbbi föltevést fogják megerősíteni.

FÜGGELÉK.

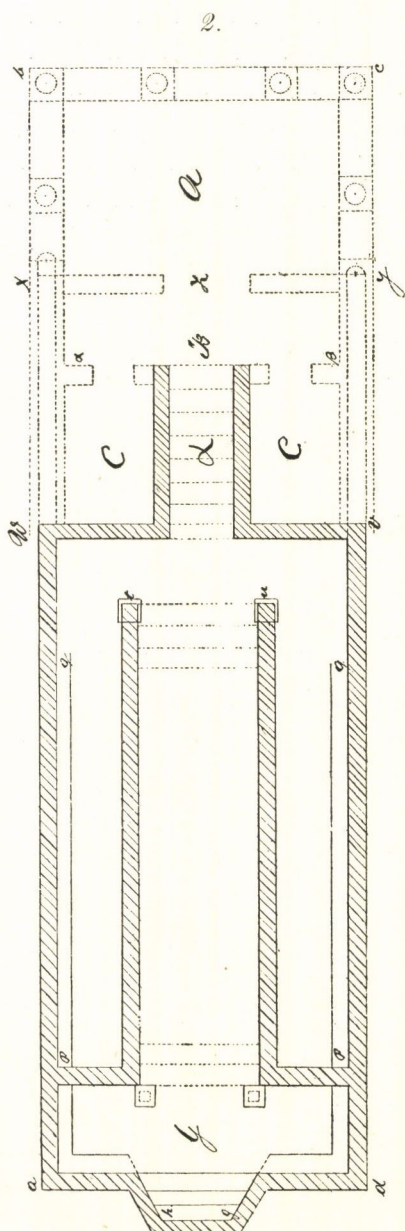
A Mithra templom romjai közt meglehetősen gyakran akadtunk állati csontokra, melyeknek dendrites szénrajzai s kiégettsége arról tanuskodik, hogy ezek az áldozati lakomákból maradtak fenn.

Leginkább képviselve találtam e csontok közt a tulok váztöredékeit, fogait. Azután következnek a juh (*Ovis aries*), kecske (*Capra hircus*), disznó (*Sus scropha*). Utóbbi jelentékeny számu állkapocs és fogtöredékben találtuk. Az őz is képviselve van, mely a szomszédos Ruska Pojana hegy-ségben máig létezik. Egy agancstöredék a szarvas (*Cervus elaphus*) jelenlétére utal, mely állat ma nagy ritkán téved át a romániai oldalról a Paring hegységbe. Madárcsontokból a tyúk és ruzafélék constatálhatók.

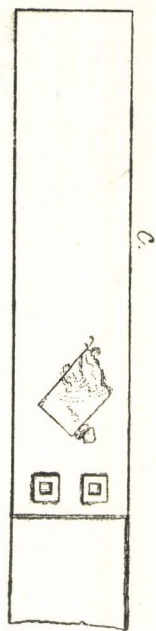
TÉGLÁS GÁBOR.

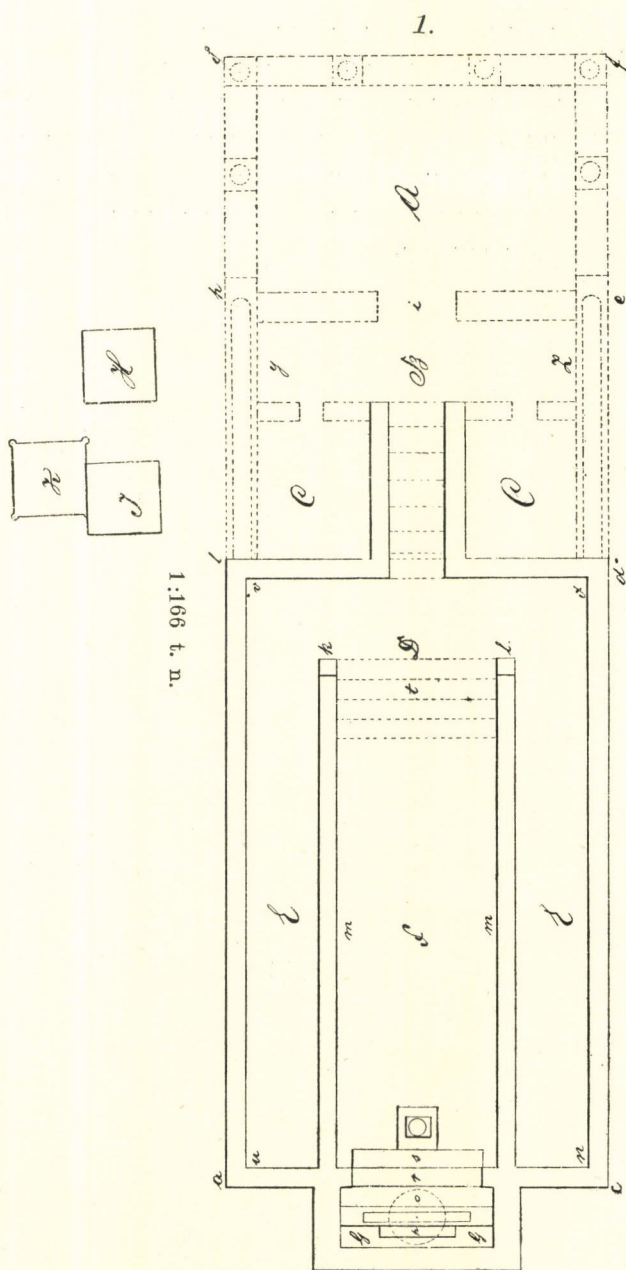
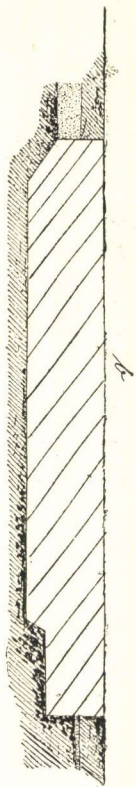
1 : 166 t. n.

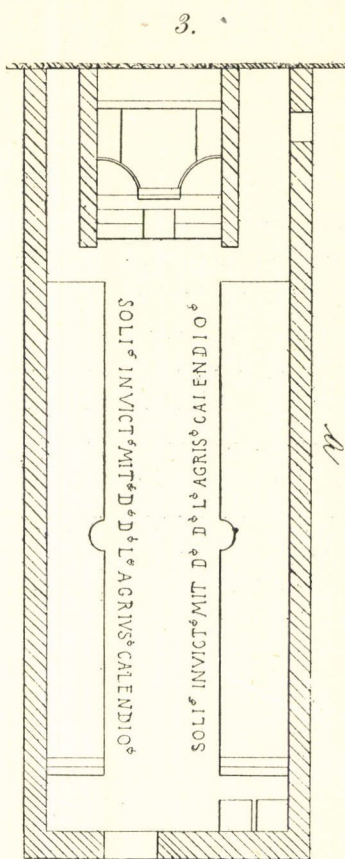
1 : 166 t. n.

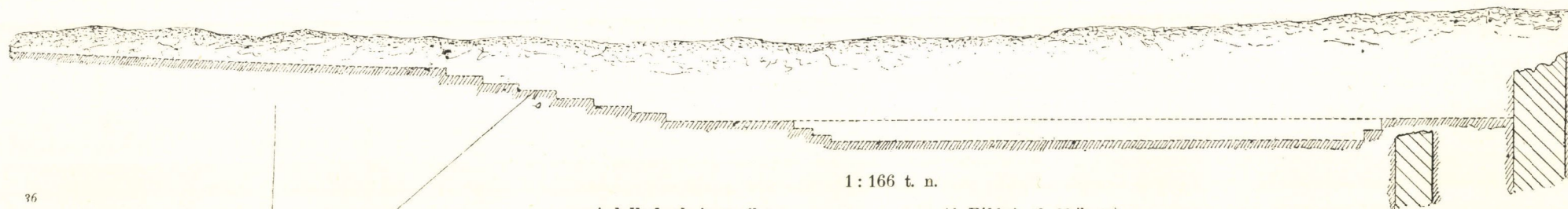
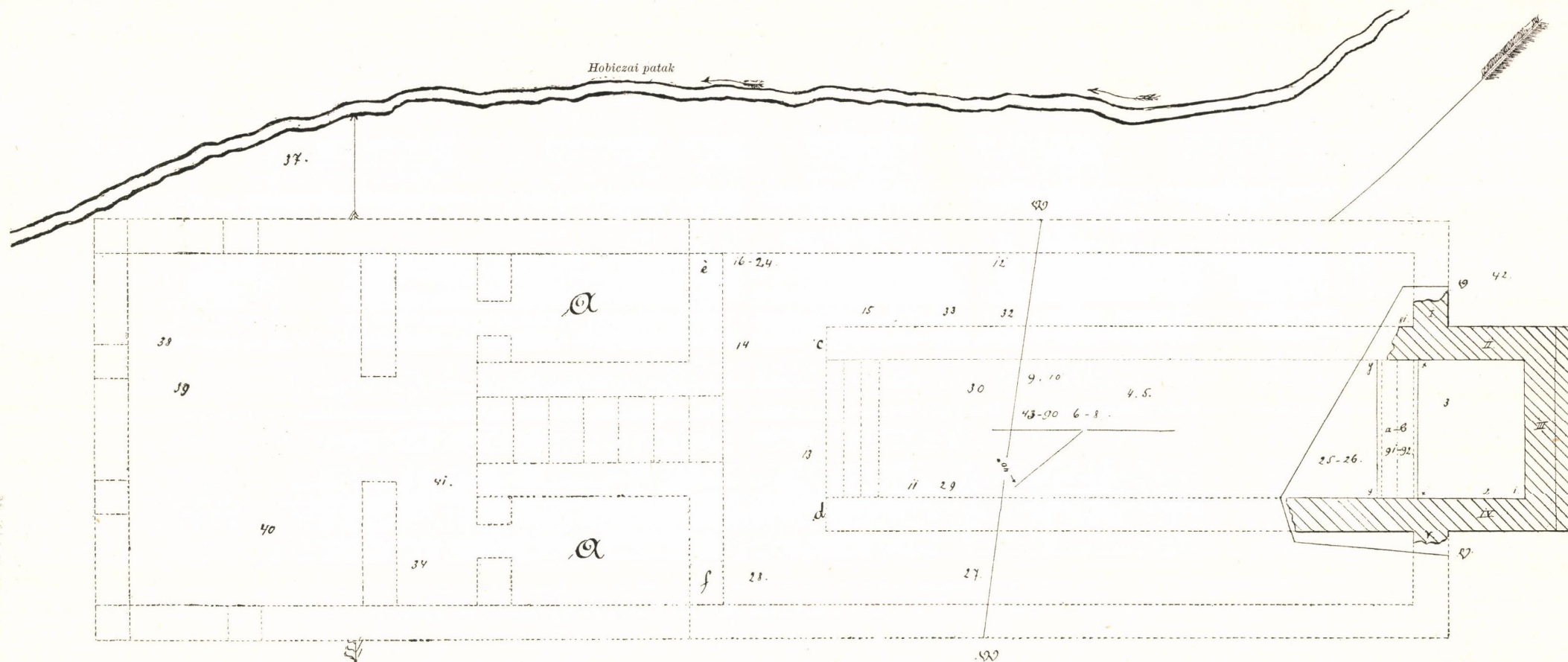
4.

1 : 166 t. n.

3.

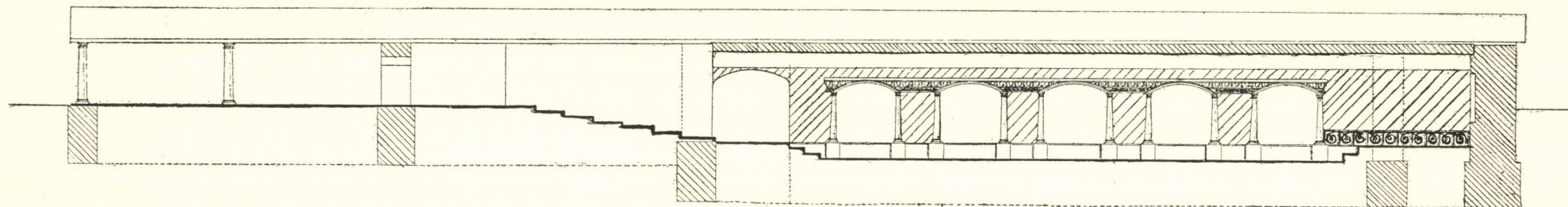

1:166 t. n.

A lelhelyek jegyzéke.

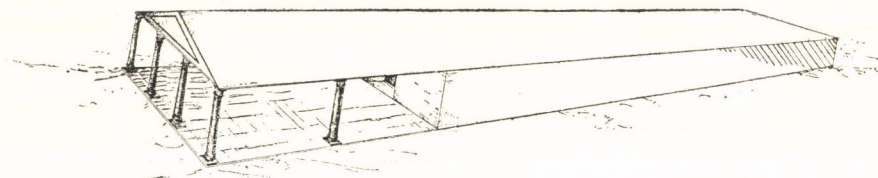
1. Lunaprotoma (l. 122-ik sz.).	14. Fáklyás (l. 82-ik sz.).
2. Solprotoma (l. 121-ik sz.).	15. Ugyanannak felső része.
3. A kés (l. 46-ik sz.).	16-24. Különböző relief-töredékek.
4. Ara votiva (l. 72-ik sz.).	25-33. Oszloptöredékek — kisebbek } az épebb darabokat
5. Tál (l. 36-ik sz.) és üvegtányér (l. 30-ik sz.).	34-38. Oszloptöredékek — nagyobbak } l. 17-27-ik sz.
9. Relief (l. 114-ik sz.).	39. Fogadalmi oltár (l. 73-ik sz.).
10. A sziklából született Mithra (l. 80-ik sz.).	40. Cserép- és lámpatörmelékek.
11-12. Fölratos kerek oszlopok (l. 63 a/b, 64 a/c).	41. Ajtósarok (l. 29-ik sz.).
13. Fáklyás (l. 81-ik sz.).	42. Relief (l. 92-ik sz.).
	43-90. Relief-töredékek.
	91-92. Lépesők (l. 28-ik sz.).

1.

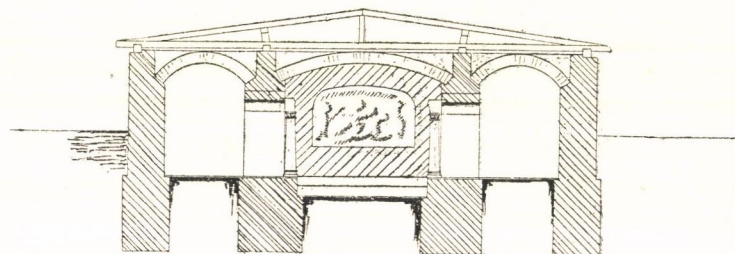

1:166 t. n.

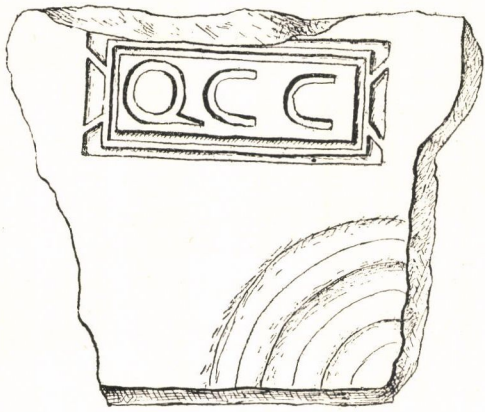
2.

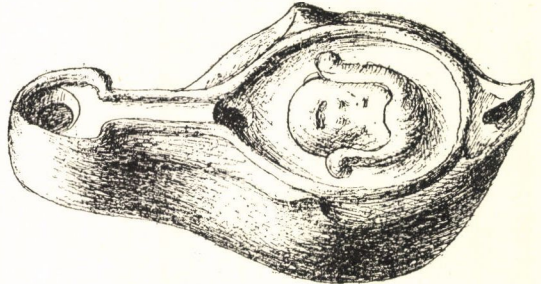
3.

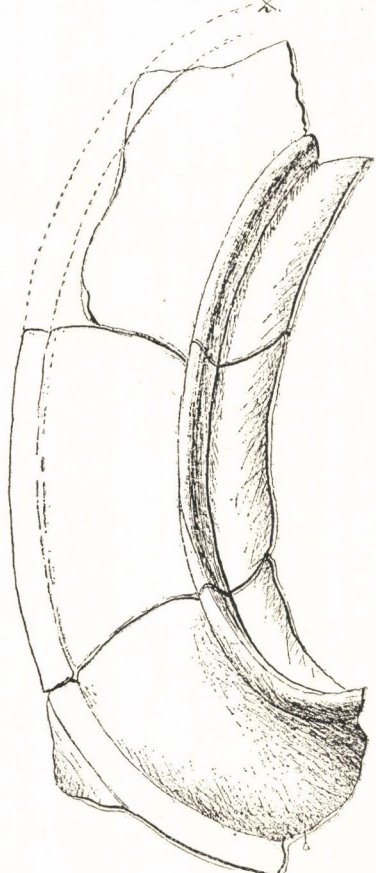
1.

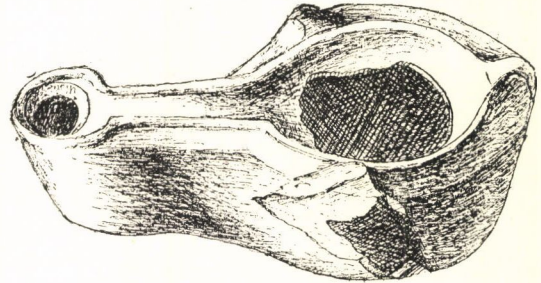
3.

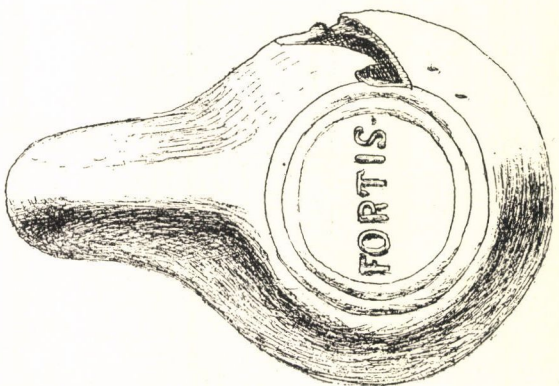
2.

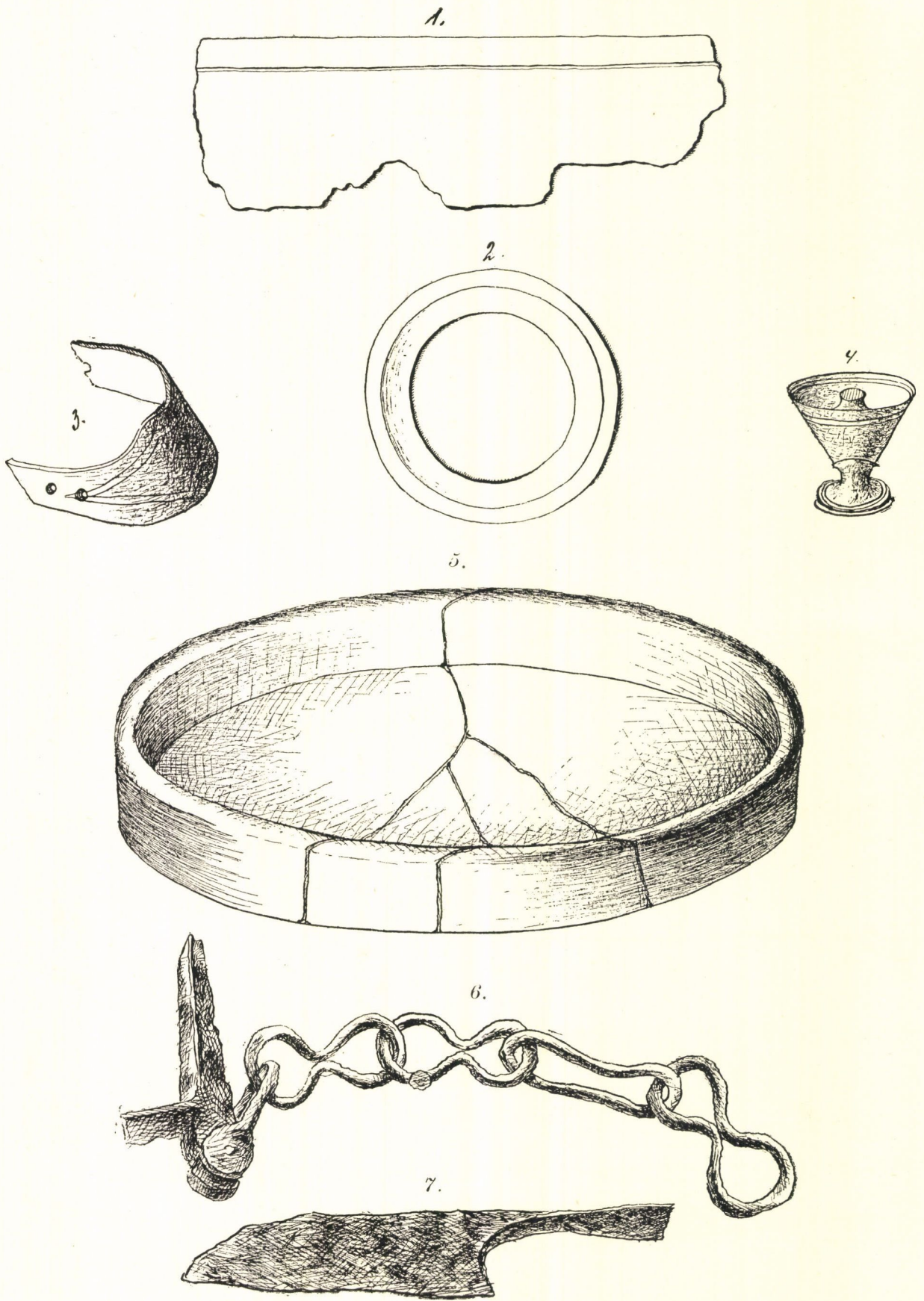

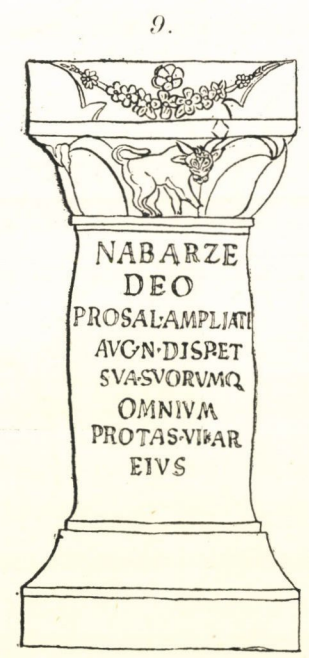
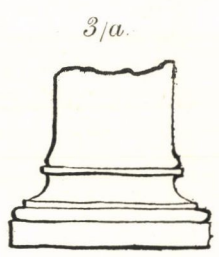
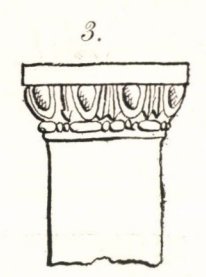
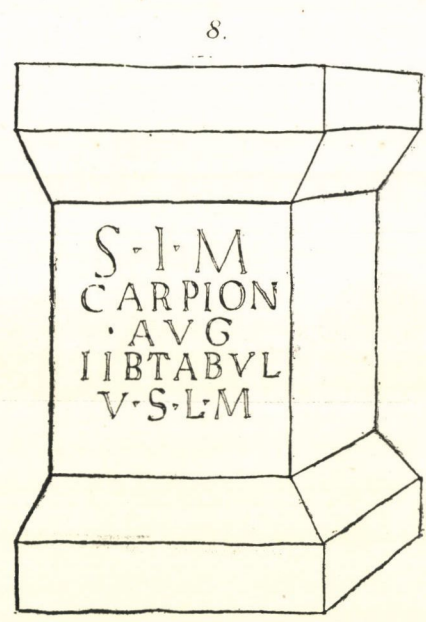
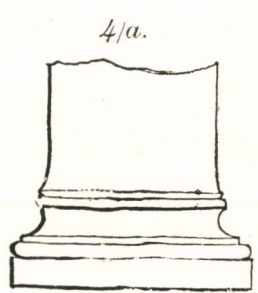
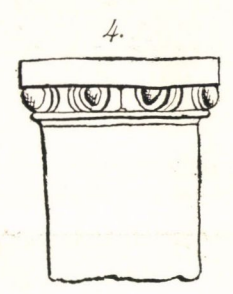
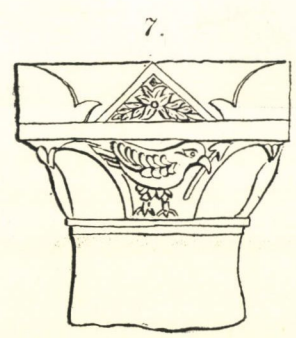
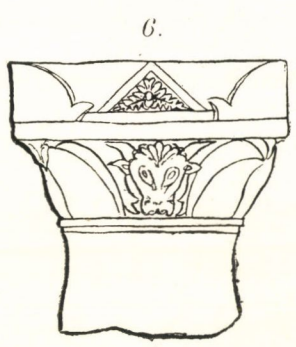
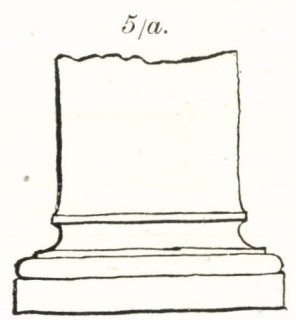
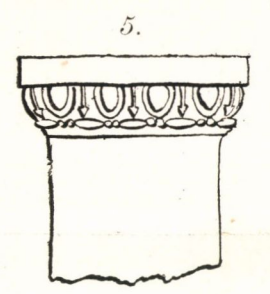
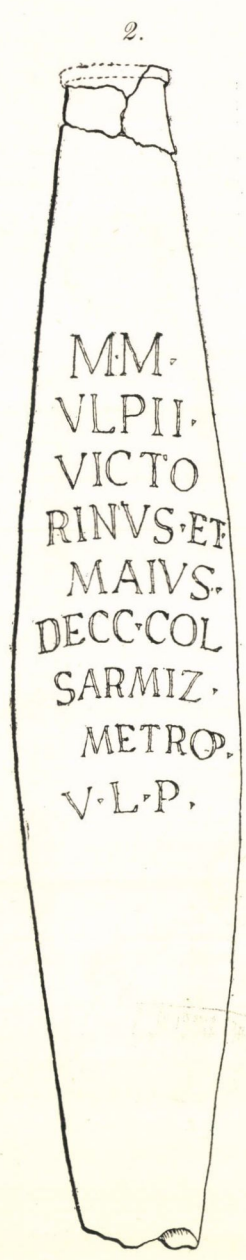
4.

5.

1.

2.

MAJESTAS
SACRAMENTOS ACADEMIA
LAWYIARA

2.

1.

1950
MAY 10 1950
MAY 10 1950
MAY 10 1950

1.

2.

MINISTRY
OF ACADEMIC
AFFAIRS

1.

2.

0800 743
Pöytäkirja 13. ASAGEMIA
KOKOUKSESTA

1.

2.

3.

4.

MAJLIS
HUMANIYOS AKADEMIJA
KONVTARA

1.

2.

Fragment of a stone inscription
found at the site of the
ancient city of...

2011. évi
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

XIV. TABLA.

MAGYAR
RENDMŰVELÉS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

2.

3.

Magyar
Könyvtárak
Könyvtára

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

2.

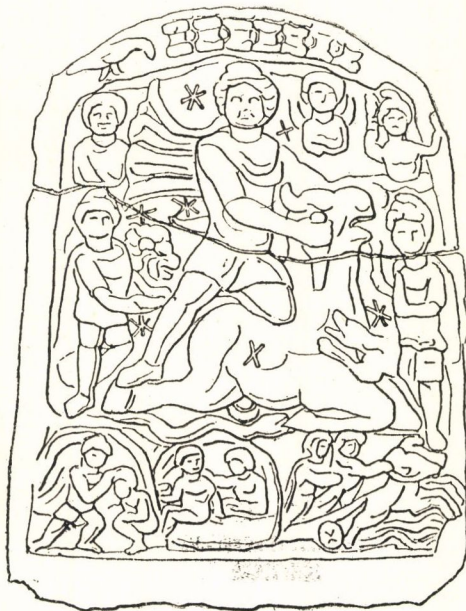

MAGYAR
HUMÁNYS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

2.

1980. ÉVI
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

2.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

2.

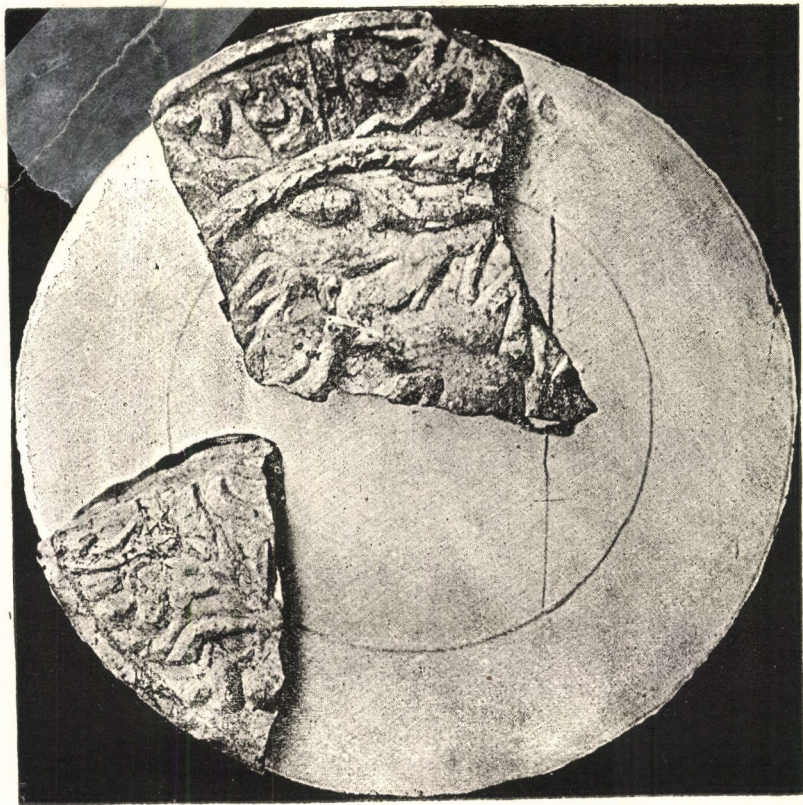

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

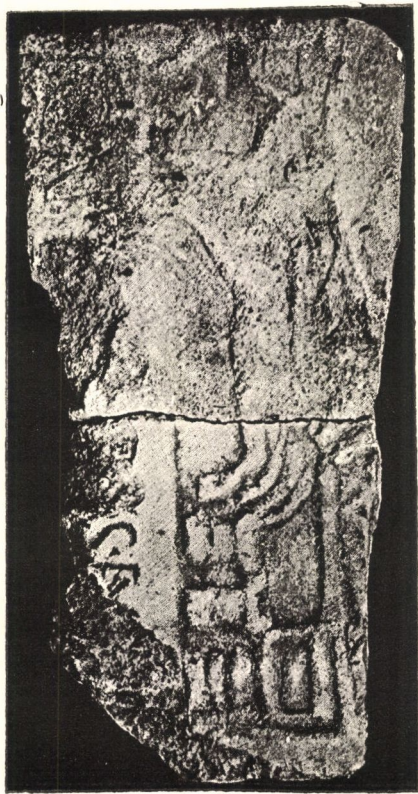

MÁGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

1.

2.

MAGYAR
HUMANITÁS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR

